

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

Māris Zunde. Rīgas Doma baznīcas jumta un torņa koka konstrukciju datēšanas pirmie rezultāti • *Inna Lazdiņa.* Jostas latviešu folklorā • *Lilīta Vanaga.* Eduards Volters (1856–1941) Latvijas etnoloģijas kopainā 19. gs. 80.–90. gados • *Ēriks Jēkabsons.* Latviešu karagūstekņi un internētie sarkanarmieši Vācijā 1919.–1921. gadā • *Juris Pavlovičs.* Vidzemes latviešu komandantūru sistēma vācu militār pārvaldes darbības perioda sākumposmā • *Leo Dribins.* Latvijas nacionālo minoritāšu historiogrāfija • Vēstures avoti • Zinātnes dzīve • Recenzijas • Jaunākās literatūras apskats • Personālijas • In memoriam

2009

2

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA
IZNĀK ČETRAS REIZES GADĀ

Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds

Dibinātājs
LATVIJAS UNIVERSITĀTES
LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība nr. 1651
lvi@lza.lv

Galvenais redaktors
GUNTIS ZEMĪTIS

Atbildīgā redaktore
INETA LIPŠA

Redakcijas padomes priekšsēdētājs
JĀNIS STRADIŅŠ

Redakcijas padome
JĀNIS BĒRZIŅŠ, VALDIS BĒRZIŅŠ, SAULVEDIS CIMERMANIS,
RAISA DENISOVA, ANDRIEVS EZERGAILIS (ASV),
INESIS FELDMANIS, KĀRLIS KANGERIS,
IMANTS LANCMANIS, ĒVALDS MUGURĒVIČS,
ANDREJS PLAKANS (ASV)

Redakcijas kolēģija
MUNTIS AUNS, LĪGA LAPA, ILZE LOZE,
IRĒNE ŠNEIDERE, LILITA VANAGA

Redakcijas adrese
Akadēmijas laukumā 1, 1217. ist., Rīgā, LV-1050, tālr. 29486005

Redaktore
Ināra Stašulāne
Margita Gūtmane (vācu val.)
Vija Stabulniece (angļu val.)
Māksliniece *Ināra Jēgere*
Korektore *Brigita Vārpa*
Maketētāja *Margarita Stoka*

Nodibinājums "Latvijas vēstures institūta apgāds",
reģistrācijas nr. 40008064387.

Iespiests LĢIA tipogrāfijā "Latvijas karte",
O. Vācieša ielā 43, Rīgā, LV-1004.

SATURS

ZINĀTNISKIE RAKSTI

<i>Māris Zunde</i> . Rīgas Doma baznīcas jumta un torņa koka konstrukciju datēšanas pirmie rezultāti	5
<i>Inna Lazdiņa</i> . Jostas latviešu folklorā	25
<i>Lilīta Vanaga</i> . Eduards Volters (1856–1941) Latvijas etnoloģijas kopainā 19. gs. 80.–90. gados	38
<i>Ēriks Jēkabsons</i> . Latviešu karagūstekņi un internētie sarkanarmieši Vācijā 1919.–1921. gadā	50
<i>Juris Pavlovičs</i> . Vidzemes latviešu komandantūru sistēma vācu militār pārvaldes darbības perioda sākumposmā	80
<i>Leo Dribins</i> . Latvijas nacionālo minoritāšu historiogrāfija. II daļa. Latvijas nacionālo minoritāšu historiogrāfija atjaunotajā Latvijas Republikā 1990.–2008. gadā	95

VĒSTURES AVOTI

<i>Juris Ciganovs</i> . Fotoliecības par 1919. gada Cēsu kaujām	118
Eduarda Bīriņa atmiņas (atmiņas publicēšanai sagatavojusi un komentējusi <i>Līga Lapa</i>)	128
<i>Anna Ruciņa</i> . Atmiņu ainas par 1949.–1957. g. izsūtījumā pavadītajiem gadiem (atmiņas publicēšanai sagatavojis un komentējis <i>Dzintars Ērglis</i>)	135

ZINĀTNES DZĪVE	149
----------------------	-----

RECENZIJAS	189
------------------	-----

JAUNĀKĀS LITERATŪRAS APSKATS	202
------------------------------------	-----

PERSONĀLIJAS	206
--------------------	-----

IN MEMORIAM	209
-------------------	-----

RAKSTU AUTORI	212
---------------------	-----

CONTENTS

Māris Zunde. Initial Results of the Dating of Wooden Structures in the Roof and Tower of the Riga Dom * *Inna Lazdiņa*. Belts in Latvian Folklore * *Lilita Vanaga*. Eduard Wolter (1856–1941) in the Context of Latvian Ethnology in the 1880s and 90s * *Ēriks Jēkabsons*. Latvian Prisoners of War and Interned Red Army Soldiers in Germany (1919–1921) * *Juris Pavlovičs*. Latvian Commandantures in the Region of Vidzeme during the Period of the Nazi German Military Administration * *Leo Dribins*. Historiography of National Minorities in Latvia. Part II. 1990–2008 * Sources of History * Scientific Life * Reviews * Survey of Recent Publications * Nomina * In memoriam

INHALT

Māris Zunde. Erste Ergebnisse der Datierung der hölzernen Turm- und Dachkonstruktionen der Domkirche in Riga * *Inna Lazdiņa*. Gürtelbänder in der lettischen Folklore * *Lilita Vanaga*. Eduards Wolters (1856–1941) im ethnologischen Gesamtbild Lettlands in den 80er und 90er Jahren des 19. Jahrhunderts * *Ēriks Jēkabsons*. Lettische Kriegsgefangene und internierte Rotarmisten in Deutschland 1919–1921 * *Juris Pavlovičs*. Das livländische lettische Kommandantursystem zu Beginn der deutschen Militärverwaltung * *Leo Dribins*. Die Historiographie der nationalen Minderheiten in Lettland. Zweiter Teil. Die Historiographie der nationalen Minderheiten in Lettland in der erneuerten Republik Lettland. 1990–2008 * Geschichtsquellen * Wissenschaftliches Leben * Rezensionen * Umschau der neuer Literatur * Personalien * In memoriam

ZINĀTNISKIE RAKSTI

Māris Zunde

RĪGAS DOMA BAZNĪCAS JUMTA UN TORŅA KOKA KONSTRUKCIJU DATĒŠANAS PIRMIE REZULTĀTI*

Par Rīgas Doma baznīcas celšanas sākuma gadu uzskata 1211. gadu. Tā gada vasarā svētceļotāju patrona Sv. Jēkaba dienā (25. jūlijā) Rīgas bīskaps Alberts, kā mūsdienās pierādīts, senāk bijuša kapulauka vietā iesvētīja zemi jaunas katedrāles celtniecībai.¹ Tādējādi drīzumā, t.i., 2011. gadā, varēsim atzīmēt Doma baznīcas 800 gadu jubileju. Taču, tuvojoties jubilejas gadam, aizvien biežāk tiek uzdots jautājums: “Kādā stāvoklī visu Latvijas kristīgo celtnu patriarhs šo nozīmīgo gadskaitli sagaidīs?”² Doma baznīcas pašreizējais tehniskais stāvoklis nav apmierinošs. Par to liecina fakts, ka tā bija iekļauta Pasaules Pieminekļu fonda (*World Monuments Fund*) 2006. gada simt apdraudētāko objektu sarakstā. Lai nepieļautu vēsturiskās celtnes tehniskā stāvokļa tālāku pasliktināšanos, lokalizētu konstrukciju bojājumu vietas un noteiktu to veidu, pakāpi, bīstamību, kā arī noskaidrotu un vienotos par optimālajiem bojājumu novēršanas paņēmieniem, pēdējos gados, it īpaši pēc Rīgas Doma atgriešanās Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas īpašumā (kopš 2005. g.), tajā ir plaši izvērsti izpētes un uzsākti arī restaurācijas darbi. Taču to izpilde nenoris ātri. Lai veiktu Doma ansambļa atsevišķu daļu un konstrukciju tehniski un arhitektoniski pamatotu un pēc iespējas kvalitatīvāku restaurāciju, sākumā tika organizēti īpaši priekšdarbi. SIA “Rīgas Doma pārvalde”, kuras pārziņā ir Doma ansambļa apsaimniekošana un kas organizē, kā arī koordinē tā izpētes, restaurācijas un kapitālā remonta (renovācijas) darbu izpildi, 2006. gadā organizēja “Rīgas Doma jumtu un torņa restaurācijas tehniskā projekta” izstrādāšanu. Šī konkrētā darba izpildīšanu pamatos uzņēmās veikt SIA “Arhitektoniskās izpētes grupa” speciālisti, dažu speciālu uzdevumu veikšanai piesaistot arī speciālistus no citām Latvijas iestādēm.

* LETONIKA Raksts sagatavots Valsts pētījumu programmas “Letonika” ietvaros.

Viens no speciālajiem uzdevumiem “Rīgas Doma jumtu un torņa restaurācijas tehniskajā projektā” bija koka konstrukciju būvēstures precizēšana. Bez daži citiem ar šo pamatuzdevumu saistītiem konkrētiem uzdevumiem šajā tehniskajā projektā bija vēl paredzēti:

- a) noskaidrot jumtu un torņa koka konstrukciju būvelementu un savienojumu mezglu absolūto datējumu;
- b) noteikt konstrukciju būvelementu izgatavošanai cirsto koku sugu, kā arī
- c) noskaidrot kokmateriālu apstrādes veidu.

Minēto uzdevumu izpildi SIA “Arhitektoniskā izpētes grupa” piedāvāja veikt šo rindu autoram, kura specializācija ir vēsturiskās koksnes dendrochronoloģiskā datēšana. Apzinoties, ka citu vēsturiskās koksnes datēšanas speciālistu Latvijā pagaidām nav, autors piekrita uzticēto darbu veikt. Kopš pirmā darba līguma noslēgšanas ir pagājuši divi gadi. Šajā rakstā īsumā aprakstīta šajā laikposmā (2007. un 2008. g.) veiktā darba gaita un tā pirmie rezultāti.

Doma baznīcas vidusjoma jumta koka konstrukcijas dendrochronoloģiski datētas, izmantojot divās reizēs un ar atšķirīgiem paražiem iegūtus koksnes paraugus. Lai izpildītu “Rīgas Doma jumtu un torņa restaurācijas tehniskajā projektā” paredzamos uzdevumus, 2007. gadā bija organizēta jumta konstrukcijas būvelementu koksnes serdenveida paraugu urbšana, taču darbam izmantoti arī senāk – 2000. gadā – zāģētie ripas veida paraugi. Tolaik arhitekta Jura Galviņa vadībā jau bija uzsākta trūdējušo būvelementu vai to posmu nomaiņa, kuri atradās Doma baznīcas vidusjoma jumta konstrukcijas austrumu galā, tā dienvidu pusē (1. att.). Izmantojot radušos iespēju, autors dendrochronoloģiskās datēšanas nolūkā atzāģēja koksnes paraugus no jumta konstrukcijas 10 būvelementu posmiem, kuriem varēja konstatēt relatīvi labākā stāvokli saglabājušos koksni un pēc iespējas mazāku ārējo gadskārtu trūkumu. Tā kā Doma baznīcas vidusjoma jumta konstrukcijas būvelementi ir veidoti kā šķautņi, to lielākajai daļai precīzai datēšanai nozīmīgās ārējās gadskārtas bija atskaldītas vai atzāģētas. Tāpēc jau iepriekš varēja secināt, ka, izmantojot iegūtos koksnes paraugus, visiem, t.i., vairumam attiecīgo būvelementu precīzu absolūto datējumu noteikt nebūs iespējams. Reizē ar pārējiem šie būvelementu posmi jau bija nonesti no bēniņu stāva un sakrauti uz zemes baznīcas pagalmā, tādējādi to sākotnējā atrašanās vieta konstrukcijā vairs nebija precīzi zināma. Tomēr zaudētā informācija par to atrašanās vietu konkrētajā gadījumā nebija uzskatāma par ļoti būtisku: aplūkojot baznīcas vidusjoma jumta koka konstrukcijas remontēto daļu, varēja secināt, ka tās būvelementi – jumta spāres, spāru saišķi, atgāžņi, kopturi un sijas, visticamāk, bijuši iebūvēti vienlaikus.

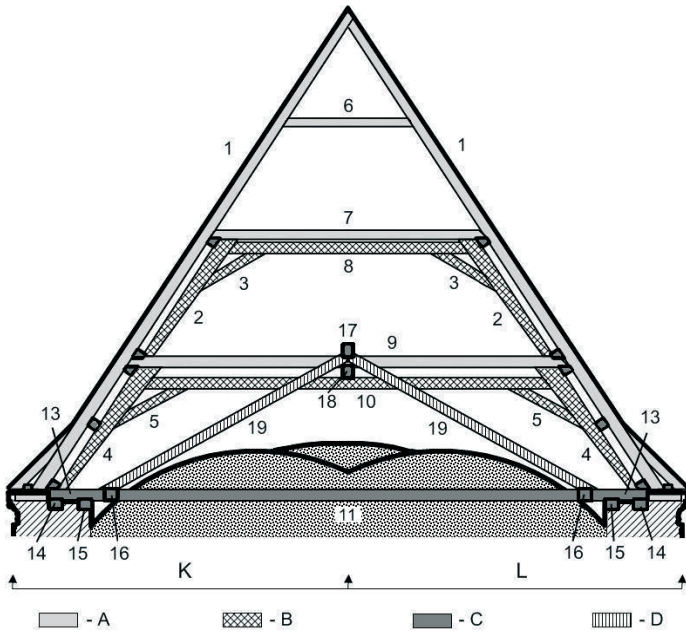

1. att. Dendrohronoloģiski datēto spāru gali pirms nomaiņas 2000. gadā (a) un to atrašanās vieta Doma baznīcas vidusjoma jumta dienvidu pusē (b)³

2007. gadā koksnes serdenņveida paraugi urbti no vēl iebūvētiem būvelementiem, kuru atrašanās vieta jumta konstrukcijā ir precīzi zināma. Lai varētu precīzāk norādīt datēto būvelementu atrašanās vietu visā vidusjoma jumta konstrukcijā, tā īsumā jāraksturo kopumā. Doma vidusjoma jumta kopīgā konstrukcija jeb karkass sastāv no 45 spāru kopnēm (2. att.: A). Katru trešo, bet divās vietās – ceturto spāru kopni balsta divos stāvos veidotā jumta slīpā krēsla vertikālā kopne (2. att.: B). Bez tam 11 spāru kopņu apakšdaļas abas puses savstarpēji fiksētas ar visai bēniņu telpai šķērsām liktām apakšējām savilcēm (2. att.: C jeb 11), bet šīs telpas centrālās garenass virzienā novietotos šķautņus (2. att.: 17) četrās vietās vēl no sāniem balsta pa pāriem izvietoti samērā gara izmēra atgāžņi (2. att.: D jeb 19). Visu iepriekš minēto kopņu un atsevišķo būvelementu secība un šajā darbā pieņemtie apzīmējumi parādīti 2. attēla apakšējā daļā (spāru kopnes secībā numurētas ar romiešu cipariem, sākot ar vidusjoma austrumu galu virzienā uz rietumu galu).

No brīvi izvēlētiem 24 jumta konstrukcijas būvelementiem, kuriem vizuāli konstatēta saglabājusies lokmala ar attiecīgā koka stumbra ārējo gadskārtu, pavisam sagatavoti 49 koksnes serdenņveida paraugi (tab., apzīmējumi no 2. att.). Tabulā ar attiecīga virziena slīpsvītrām atzīmēti arī pētītie diagonāli liktie saišķi, kas papildus saista apakšējo kopturi K16 vai L16 ar kādu no apakšējām savilcēm 11 (2. att.).

Vairumā gadījumu no katra būvelementa sagatavoti divi urbtie koknes paraugi, kuri iegūti, būvelementā urbējot divos dažādos radiālos virzienos, bet no pieciem būvelementiem, kuriem lokmalu konstatēja tikai vienā no četrām šķautnēm, ieguva pa vienam koknes paraugam. Ja kāds no abiem izurbtajiem viena būvelementa koknes paraugiem izrādījās turpmākajam darbam nederīgs (sabirzis vai savērpts), šajā būvelementā neveiksmīgajam urbumam atbilstošajā radiālajā virzienā izdarīja vēl vienu papildu, t.i., trešo urbumu. Pa trim paraugiem ņemti kopā no deviņiem būvelementiem.

2. att. Doma baznīcas vidusjoma jumta konstrukcijas šķērsgriezums skatā no austrumu gala, tās elementu pieņemtie apzīmējumi un savstarpējā secība (attēla apakšējā daļā)⁴
 K – kreisā puse, L – labā puse,
 A – spāru kopne, B – divos stāvos veidotā jumta slīpā krēsla vertikālā kopne,
 C (= 11) – spāru kopnes apakšējā savilce, D (= 19) – garie atgāzņi

Doma baznīcas vidusjoma jumta koka konstrukcijas būvelementu izpētes rezultāti. Minēto būvelementu izpēte sākta, pēc koksnes mikroskopiskajām pazīmēm nosakot tiem izmantoto koku sugu. Tās noteikšanai izmantoti koksnes mikroparaugi, kas izlases kārtībā iegūti no 248 koka būvelementiem, t.i., no jumta konstrukcijas 234 pamatelementiem un 14 tos savienojošām koka tapām. Koksnes mikroparaugi sagatavoti no 29 jumta spārēm, kas balstās virs slīpā krēsla vertikālajām kopnēm, izņemot spāri XIII-K1, kura nomainīta pēc 2000. gada, un no gandrīz visām šo spāru savilcēm 7 (2. att.), izņemot savilci XVI-7. Bez tam mikroparaugi iegūti no divos stāvos veidotā slīpā krēsla visu vertikālo kopņu oriģinālajām būvdetaļām, kurām dots kāds no šiem apzīmējumiem: K2, K4, K5, 8, 10, L2, L4 un L5, no visām apakšējām savilcēm (ar apzīmējumu 11), no garajiem atgāžņiem VI-L19, XIV-L19, XV-L19, XXXI-L19 un XXXII-L19, visiem 20 diagonāli liktajiem saišķiem, būvelementiem XXV-K13 un XXVI-K13, vairākās vietās no kopturiem K14, K15, K16, L14 un L15, no abiem – austrumu sienā iebūvētā un pie rietumu sienas esošā – šķautņiem, kā arī no īsā, pēc kārtas otrā atgāžņa, kurš nostiprināts iepretī spārei L3. Analīzes rezultātā noskaidrots, ka gandrīz visi pētītie jumta konstrukcijas būvelementi izgatavoti no parastās priedes, izņemot būvelementu XXIX-K5, kurš izgatavots no parastās egles. Visas 14 pētītās koka tapas, ar kurām savienoti būvelementi, darinātas no ozola koksnes.

Sprīžot pēc konstrukciju būvelementu sānu un gala virsmas apstrādes pēdām, šo būvelementu izgatavošanai lietots gan zāģis, gan cirvis. Baļķi sagarumoti zāģējot, bet būvelementu sānu virsmas iegūtas, domājams, zāģējot un vietumis apstrādājot ar cirvi. Baznīcas vidusjoma jumta konstrukcijas austrumu galā atsevišķiem būvelementiem kāda no sānu virsmām, šķiet, sagatavota, tikai tēšot ar cirvi. Šie novērojumi diezgan labi atbilst samērā nesen publicētai informācijai, ka līdz Ziemeļu karam (1700–1721) jumta konstrukciju būvelementi sagatavoti, baļķus aptēšot ar cirvi. Pēc kara teritorijā ap Rīgu gan sijas, gan spāres un saišķi bieži darināti, tos no baļķa divām pusēm izzāģējot ar zāģi, bet no otrām divām – aptēšot ar cirvi, un tikai no 18. gs. 60. gadiem namdari sākuši izmantot pilnībā izzāģētus šķautņus.⁵

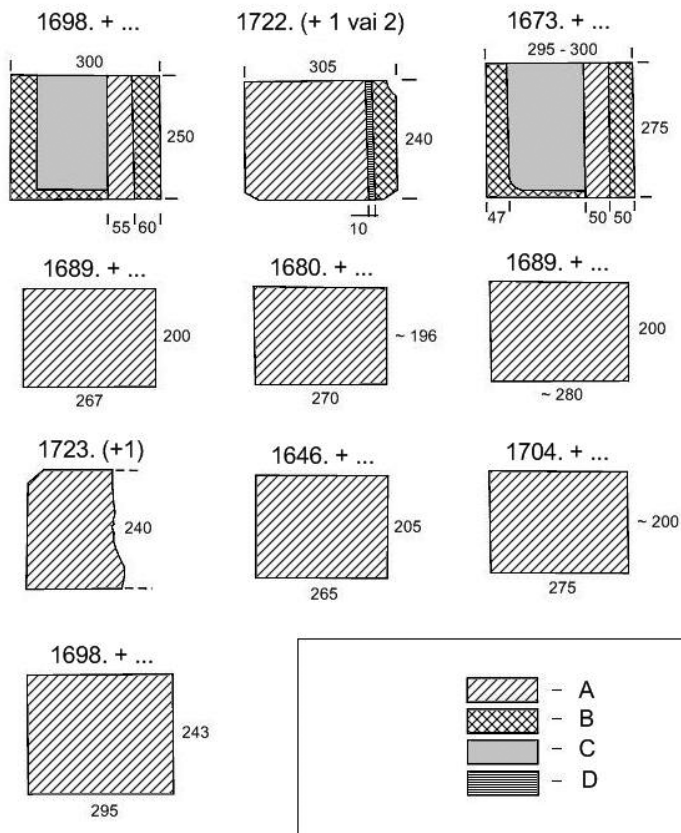
Dendrohronoloģiski datējot, ārējās gadskārtas absolūto vecumu izdevās noteikt visiem 10 būvelementiem, no kuriem 2000. gadā bija atzāģēti koksnes ripas veida paraugi. Latvijas dendrohronoloģijas praksē tas ir līdz šim vienīgais gadījums, kad absolūto datējumu ir izdevies noteikt visiem pētītajiem kādas konstrukcijas būvelementiem. Diemžēl būvelementu izgatavošanas laikā atzāģēto vai atcirsto ārējo gadskārtu dēļ puslīdz precīzi ciršanas iespējamo laiku varēja noteikt tikai tiem diviem kokiem, kuru koksnes paraugiem bija saglabājusies ārējā, precīzai datēšanai nozīmīgākā vai vismaz priekšpēdējā

gadskārta. Jāpaskaidro, ka abiem paraugiem ārējā, par koka pēdējo gadskārtu uzskatītā gadskārta bija konstatējama tikai vienā radiālā virzienā, tāpēc droša pierādījuma tam, ka pēc abām minētajām gadskārtām neviena cita senāk nav bijusi, tomēr trūka. Viena gada starpība starp abu attiecīgo būvelementu absolūtajiem datējumiem (attiecīgi 1722. un 1723. gads) norāda, ka šiem koksnes paraugiem kāda no ārējām gadskārtām tomēr varēja trūkt, un tādā gadījumā attiecīgo koku ciršana patiesībā, iespējams, notika 1–2 gadus vēlāk.

Pārējiem astoņiem koka būvelementiem, no kuriem koksnes paraugi iegūti 2000. gadā, pēdējā saglabājusies gadskārta veidojusies laikposmā attiecīgi no 1646. līdz 1704. gadam (3. att.). Pieņemot, ka vienas konstrukcijas būvei kokmateriāli gādāti vienlaicīgi, bija viegli aprēķināt, ka gatavojot būvelementus, no baļķiem atcirstas aptuveni no 20 līdz vairāk nekā 75 gadskārtas. Tas norādīja, ka sagatavot koksnes paraugus no pārējiem Doma jumta konstrukcijas būvelementiem, kuriem trūkst lokmalas, nav lietderīgi, jo to dendrohronoloģiskās datēšanas rezultāti sagaidāmi pārāk neprecīzi (ievērojami senāki par patieso). Tādējādi šo 10 būvelementu gadskārtu skaits (robežās no 90 līdz 192) attiecīgo priekšu patieso vecumu to ciršanas laikā precīzi neatspoguļo.

Salīdzinot ar attiecīgo koku vecumu, mazāks ir arī to gadskārtu skaits (robežās no 47 līdz 196), kuras fiksētas 2007. gadā urbtajos koksnes paraugos. Atšķirībā no būvelementu koksnes ripas veida paraugiem serdenņveida paraugiem, kas izurbti būvelementu lokmalas vietās, parasti trūka nevis stumbra perifēriālās (jaunākās), bet gan centrālās (senākās) gadskārtas. Tas ir tādēļ, ka ar paraugu sagatavošanas urbi bieži vien neizdevās sasniegt būvelementa serdes daļu. Parasti serdes daļu urbums nesniedz tā nepietiekamā dziļuma dēļ vai tādēļ, ka urbis tiek virzīts serdei garām, ja tā atrodas sāņus no būvelementa centrālās ass.

No koksnes serdenņveida paraugiem iegūtās dendrohronoloģiskās informācijas kvalitāte salīdzinājumā ar to, kas iegūta no ripas veida paraugiem, bija ievērojami zemāka. Tas izskaidrojams, pirmkārt, ar to, ka zāgēto ripas veida paraugu gadskārtu platums mērīts trīs radiālos virzienos, savukārt serdenņveida paraugi no būvelementa urbti pārsvārā tikai divos radiālos virzienos. Otrkārt, bieži gadskārtu platuma mērījumu precizitāti negatīvi ietekmēja pašu paraugu visai zemā kvalitāte. Raksturīgi, ka gandrīz visiem Doma baznīcas jumta konstrukcijas pētītajiem būvelementiem lietoti būvkoki ar šaurām gadskārtām (viena koka gadskārtu vidējais platums konstatēts robežās no 0,8 līdz 1,9 mm vai vidēji ap 1,25 milimetriem). Līdz ar to šo būvelementu koksne ir ar salīdzinājumā lielu blīvumu. Ilgstoši atrodoties zem jumta un stipri mainīgā temperatūrā, tā ir izžuvusi cieta un it īpaši senāk trupēt sākušās vietās kļuvusi trausla. Tāpēc, urbjot serdenņveida paraugus no cietas, sausas un nereti ļoti trauslas koksnes, tie bieži vien salūza vairākos (arī sīkos) gabalos, bet dažkārt to posmu gali bija arī

3. att. 2000. gadā nomainīto un dendrohronoloģiski datēto jumta konstrukcijas būvelementu šķērsgriezuma forma, malu izmēri (mm) un ārējās gadskārtas absolūtais datējums.

Par sākotnējās apstrādes veidu liecinošās pazīmes 10 atzāģēto koksnes paraugu virsmā: A – zāģējums koksnes parauga iegūšanai, B – šķautņa gala senais, oriģinālais zāģējums, C – cita būvelementa radītais šķautņa gala iespaidums, D – ar keltu iekalts zāģējuma padziļinājums

savērti. Tā kā gadskārtu platuma datu laikrindas vajadzēja sastādīt no gadskārtu platuma mērījumiem, kas iegūti arī no šādas koksnes paraugu atlūzušajiem posmiem, vairākas no šo laikrindu vērtībām vairs nevarēja būt precīzas vai to trūka. Tāpēc, lai novērstu rupjas kļūdas, kuras laikrindās rada posmu nobīde gadskārtu platuma datu trūkuma dēļ, dažām būvelementu gadskārtu platuma vidējo vērtību laikrindām ir atstāts posms, kas ietver tikai vienā virzienā mērītos, t.i., no veselākā koksnes parauga iegūtos gadskārtu platuma mērījumu datus, un tādējādi šīs neprecīzās vidējās vērtības nesatur.

Gadskārtu platuma datu laikrindas, kuras vērtējamas kā mazāk kvalitatīvas, to sinhronajā savietojumā parasti ir arī savstarpēji mazāk līdzīgas. Jādoma, ka tieši tāpēc no 24 jumta konstrukcijas būvelementiem, no kuriem iegūti koksnes serdenveida paraugi, precīzi izdevās datēt tikai astoņus, bet provizoriski absolūtais datējums noteikts vēl diviem būvelementiem (tab.). Viens no precīzi datētajiem būvelementiem izgatavots no 1723. gadā cirstas priedes, pieci – no 1724. gadā, bet divi – no 1725. gadā cirstām priedēm. Tā kā vairākiem no šiem būvelementiem noteikts vienāds datējums (1724. g.), ir pamats uzskatīt, ka tas patiesi atbilst gadam, kurā attiecīgajiem kokiem veidojusies pēdējā gadskārta. Iespējams, ka priede, kuras pēdējā gadskārta izveidojusies 1723. gadā, ir cirsta reizē ar pārējām, t.i., laikā no 1724. gada rudens līdz 1725. gada pavasarim. Tādā gadījumā tā varētu būt cirsta drīz pēc tās nokalšanas.

Atšķirīgs, proti, senāks pēdējās gadskārtas datējums (visticamāk, 1546. g.) noteikts koka būvelementam – šķautnim, kurš zemāk nekā pārējie visā savā biezumā iemūrēts baznīcas austrumu gala sienā (4. att.). Izcirstās ligzdas tā redzamajā sānu skaldnē liecina, ka būvelements izmantots atkārtoti vai arī ir sastāvdaļa no kādas senākas koka konstrukcijas. Interesanti atzīmēt, ka pirms mūrējuma turpināšanas būvelementa augšējā virsma nosepta ar bērza tāsīm. Dažas pazīmes it kā norāda, ka šī priede varētu būt cirsta citā – 1607. gadā, bet, salīdzinot ar tām, kas liecina par 1546. gadu, šo pazīmju ir mazāk un tās ir vājāk izteiktas (sk. 14. lpp.). Tā kā šo koka būvelementu no trim pusēm ieskauj baznīcas gala sienas mūris, tad koksnes paraugus no būvelementa aizmugures puses nevarēja iegūt. Līdz ar to pretējam radiālajam virzienam atbilstošu koksnes paraugu, kā arī citu ar šo saistītu un vienlaicīgi iebūvētu būvelementu trūkuma dēļ šī būvelementa pirmo datējumu varētu uzskatīt par iespējamu un ticamu, bet pagaidām vēl par droši nepierādītu.

4. att. Iemūrētais šķautnis Doma baznīcas korpusa austrumu zelmiņa apakšējā daļā (ar bultiņām norādītas iecirsto ligzdu vietas)

Tabula

RĪGAS DOMA VIDUSJOMA JUMTA KOKA KONSTRUKCIJAS
DENDROHRONOLOĢISKI PĒTĪTIE BŪVELEMENTI
UN TO PĒDĒJAI GADSKĀRTAI NOTEIKTAIS DATĒJUMS

Nr. p.k.	Būvelements	Datējums
1	VI-L19	
2	VII-K5	1725
3	XIV-L19	B
4	XV-L19	B
5	XXXI-L31	B
6	XXXII-L32	B
7	\ starp K16 un I-11	A
8	/ starp L16 un I-11	A
9	\ starp L16 un X-11	A
10	/ starp L16 un XI-11	A
11	\ starp L16 un XIX-11	1725
12	\ starp K16 un XXIX-11	
13	/ starp K16 un XXXVI-11	
14	\ starp L16 un XXXVI-11	
15	L15 starp VII un VIII	1629(?)
16	XVI-L13	1724
17	XVII-L13	1723
18	XX-11	1724
19	K16 starp XX un XXI	
20	XXV-K13	1724
21	XXVI-K13	1724
22	otrais atgāznis no A gala, Z puse (pret III-L1)	1724
23	būvelements A gala sienā	1546(?)
24	būvelements pie R gala sienas	

\ un / – attiecīgā izvietojuma diagonālie saišķi (to virziens noteikts skatā uz rietumiem)

Par pagaidām neapstiprinātu jāuzskata datējums koka būvelementam, kas guldīts tieši uz mūra virsmas Doma baznīcas vidusjoma jumta pusē (L15 posms starp spāru kopnēm VII un VIII). Dažas pazīmes liecina, ka šis būvelements varētu būt izgatavots no **1629.** gadā cirstas priedes. Ja šis datējums ir patiess, pastāv iespēja, ka minētais būvelements ir izmantots atkārtoti pēc tā izņemšanas no kādas iepriekšējās koka konstrukcijas.

Astoņus būvelementus izdevās datēt relatīvi. Šos būvelementus var iedalīt divās atsevišķās (A un B) grupās (tab.). Visi četri A grupā iedalītie būvelementi izgatavoti no vienā un tanī pašā gadā cirstām priedēm. Savstarpēji līdzīgs relatīvais datējums noteikts arī B grupā iedalītajiem būvelementiem, tikai vienam no tiem datējums ir par vienu gadu senāks. Iespējams, tas izskaidrojams ar ārējās gadskārtas trūkumu. Ikgadējā augšanas gaita bijusi stipri atšķirīga gan A, gan B grupas būvelementu izgatavošanai izraudzītajām priedēm, gan salīdzinot ar absolūti datēto priežu augšanas gaitu. Tas liecina, ka šiem būvelementiem izmantoti kokmateriāli, kas piegādāti no dažādiem ģeogrāfiskiem rajoniem, kuriem atbilstošas attiecīgā laikposma absolūtās gadskārtu hronoloģijas pagaidām nav izstrādātas vai līdz šim autoram nav bijušas pieejamas. Atsevišķas pazīmes gan liecina, ka A grupā iedalītie būvelementi varētu būt veidoti no priedēm, kuras cirstas 1721. gadā, bet šo pazīmju skaits un kvalitāte ir nepietiekama, lai minēto datējumu varētu apstiprināt par patiesu.

Vēl ir konstatēts, ka gan abi īsie būvelementi XVI-L13 un XVII-L13, gan arī būvelementi XXV-K13 un XXVI-K13 ir izgatavoti no viena koka stumbra.

Gadskārtu indeksu laikrindas, kas attiecas uz vēl neaplūkotojām pēdējiem sešiem būvelementiem, sinhronizēt ar citām gadskārtu indeksu laikrindām pagaidām nav izdevies.

Iegūto datēšanas rezultātu interpretācija. Apkopojot rezultātus, kas iegūti, datējot baznīcas jumta koka konstrukcijas būvelementus, izmantojot gan to ripas veida, gan serdenveida koksnes paraugus, jāsecina, ka pašreizējā Doma baznīcas jumta konstrukcija veidota no koka būvelementiem, kuri darināti galvenokārt no 1723. līdz 1725. gadam cirstām priedēm. Tātad tie ir tie paši būvelementi, kuri lietoti 1727. gadā, kad pēc ilgāka laika atjaunoja baznīcas vidusjoma jumta konstrukciju un segumu, kā arī uzbūvēja jaunu vidusjoma austrumu gala zelmini (šis gadskaitlis zelmiņa augšdaļā redzams vēl mūsdienās). Ir zināms, ka iepriekšējais jumts bija stipri bojāts jau 1710. gadā Rīgas apšaudes laikā, kuru veica Krievijas cara Pētera I karaspēka daļas.⁶

Ja pieņem, ka datējums (1546. g.) baznīcas austrumu gala sienā iemūrētajam būvelementam ir noteikts pareizi, tad izriet, ka tas iemūrēts Doma baznīcas remonta darbu laikā, kuri veikti pēc 1547. gadā notikušā postošā pilsētas ugunsgrēka. Saglabājušās ziņas, ka ugunsgrēks izcēlies īsi pirms Vasarsvētkiem – 21. maijā, neuzmanīgi žāvējot gaļu, un tajā nodegusi pilsētas ziemeļu daļa un bīskapa pils.⁷ Domam uguns nopostīja gan torni, gan jumtu, gan arī ērģeles un kora daļu.⁸ Uz minētā būvelementa virsmas degšanas pēdas nemana, tātad tam vajadzētu būt iemūrētam jau pēc ugunsgrēka. Varētu pieņemt, ka šķautnis, kurš darināts no 1546. gadā cirstas priedes (ja datētā gadskārta ir bijusi pēdējā arī kokam), izmantots tūlīt pēc ugunsgrēka. Par

to it kā liecina rakstītie avoti, kas vēsta, ka pēc īsā laikā veiktā remonta, kas finansēts vienīgi no Rīgas pilsētas līdzekļiem, baznīcā atkal varēja notikt dievkalpojums jau 1549. gada Ziemassvētkos. Taču aplūkotajā būvelementā no sāniem izkaltās ligzdas savukārt norāda arī uz to, ka no tā vēlāk varētu būt atvienoti kādi citi konstrukcijas būvelementi vai arī baznīcas gala sienā varētu būt atkārtoti izmantota būvdetaļa no kādas senākas koka konstrukcijas. Tādā gadījumā šis būvelements varētu būt izmantots vēlāk, t.i., laikā līdz 1595. gadam, kad viss ugunsgrēka postījums beidzot bija izlabots.⁹ Tas, ka minētais būvelements būtu atkārtotai izmantošanai iestiprināts mūrī tikai ap 1727. gadu, šķiet maz iespējams. Savukārt otra varbūtējā dendrohronoloģiskā datējuma (1607. g.) patiesumu neapstiprina nedz zināmie Doma būvvēstures fakti, nedz arī 16. gs. beigās – 17. gs. pirmajā pusē publicētie Rīgas panorāmas skati. Tā, piemēram, 20. gs. sākumā arhitekts un mākslas vēsturnieks Vilhelms Neimanis atzīmēja, ka līdz ar Doma baznīcas torņa atjaunošanas pabeigšanu 1595. gadā Domā uz kādu laiku lielāki arhitektoniski pārveidojumi beidzās.¹⁰ Arī N. Mollīna grāmatspiestuvē 1612. gadā izdotajā slavenajā H. Tūma Rīgas panorāmā redzams 1595. gadā no jauna uzbūvētais Doma baznīcas tornis, un tas apstiprina, ka 17. gs. pirmajā desmitgadē vairs nekādi šī torņa būvēšanas darbi nav notikuši.¹¹

Doma baznīcas torņa otrā stāva koka konstrukcijas būvelementu datēšana un tās rezultāti. Par Doma baznīcas torņa otro stāvu aprakstā dēvēts torņa koka konstrukcijas otrais stāvs, kurā piestiprināts uzraksts ar augstuma atzīmi “36. metrs”. Baznīcas torņa konstrukcijas būvelementi dendrohronoloģiskajai datēšanai te izraudzīti vienkārša iemesla dēļ: darbu uzsākot, šajā stāvā bija labāk nodrošināta telpas apgaismošana un elektriskās strāvas padeve.

Lai gan sākotnēji šķita, ka vismaz no dažiem baznīcas torņa koka konstrukcijas būvelementiem varēs iegūt zāģētos koksnes ripas veida paraugus, objektā uz vietas tika konstatēts, ka no torņa konstrukcijas apakšējās daļas iespējams iegūt tikai urbtos koksnes serdenveida paraugus. Jāatzīst, ka atsevišķām liela apmēra sijām viens gals bija apzāģēšanai brīvi pieejams, taču, apzinoties, ka paraugu atzāģēšanas dēļ ievērojami pasliktinātos konstrukcijas kopīgais izskats, kā arī, iespējams, paātrinātos attiecīgo būvelementu bojāšanās process, tā pagaidām netika veikta.

Baznīcas torņa otrajā stāvā datējamo būvelementu izvēli noteica tur esošo koka konstrukciju skaits, izveidojums un apjoms. Šajā torņa stāvā bija izdalītas šķietami trim dažādiem laika periodiem atbilstošas koka konstrukcijas (5. att.):

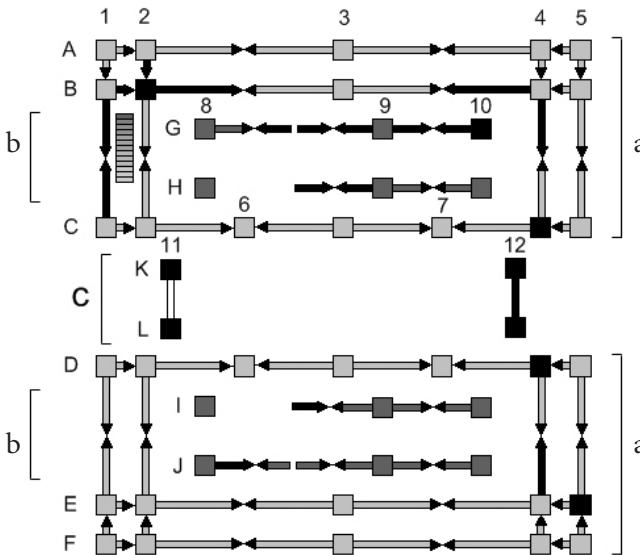
- a) ārējā pamatkonstrukcija, ko veido statņi ar slīpi stiprinātajiem atgāžņiem un horizontāli fiksētajiem kopturu balķiem. Attēlā

statņu rindas apzīmētas ar burtiem A, B, C, D, E un F, kā arī ar cipariem 1, 2, 3, 4, 5 un 6, 7;

b) divas konstrukcijas zvanu nostiprināšanai (attēlā – statņu rindas, kas apzīmētas ar burtiem G, H, I un J, kā arī cipariem 8, 9 un 10);

c) centrālā konstrukcija, kas aptver torņa “šahtu” (attēlā statņi apzīmēti ar burtiem K, L un cipariem 11, 12).

Torņa *ārējo pamatkonstrukciju* otrā stāva līmenī veido kopā 34 statņi un tos balstošie 60 atgāžņi. Spriežot pēc būvelementu savstarpējās saistības un simetriskā izvietojuma, bija pamats pieņemt hipotēzi, ka šī konstrukcija būvēta no speciāli tai, t.i., vienlaicīgi sagatavotiem būvelementiem. Tiesa, zināma daļa oriģinālo būvelementu varēja būt nomainīta ar jaunākiem. Uz to it kā norādīja arī iegrieztās rakstu zīmes atgāznī starp statņiem D5 un E5 (5. att.) “N.G. 1815”, lai gan šis iegriezums attiecīgajā gadā varēja būt izdarīts jau uz krietni senāk iebūvēta būvelementa sānu virsmas. Konkrēti šim būvelementam dendrohronoloģisko datējumu noteikt un to salīdzināt ar iegriezto gadskaitli neizdevās, jo tam koksne iekšpusē ir trūdējusi, tāpēc serdenveida parauga vietā ieguva sadalījušās koksnes gabaliņus, kuri datēšanai nebija izmantojami.

5. att. Rīgas Doma torņa 2. stāvā datēto koka konstrukciju iedalījums un to būvelementu apzīmējumu veidošanas (burta un cipara kombinācija) shēma.

Būvelementi, no kuriem iegūti koksnes paraugi, ietonēti melnā krāsā

Apzināšanas rezultātā varēja konstatēt, ka balķu lokmala šī torņa stāva koka konstrukcijā biežāk sastopama tieši atgāžņiem (statņiem lokmala vairumā gadījumu bija nocirsta vai nozāģēta). Līdz ar to būvelementu datēšanai koksnes paraugi ņemti galvenokārt no atgāžņiem. Koksnes paraugi iegūti no šīs konstrukcijas astoņiem atgāžņiem un četriem statņiem, t.i., kopā no 12 būvelementiem.

Abas zvanu *nostiprināšanas konstrukcijas* veido kopā 12 statņi un saglabājušies 20 atgāžņi. Šeit koksnes paraugi iegūti no 10 būvelementiem: no viena statņa un deviņiem atgāžņiem. Savukārt *centrālajā konstrukcijā* lokmala bija konstatējama visiem četriem šīs konstrukcijas statņiem, kā arī apakšējam kopturim, kas savieno statņus K12 un L12. Koksnes paraugi iegūti arī no šiem pieciem būvelementiem.

Tātad torņa koka konstrukcijas otrajā stāvā sagatavoti pavisam 27 būvelementu koksnes paraugi (5. att.). Pēc koksnes mikroskopiskajām pazīmēm noteikts, ka visi pētītie būvelementi gatavoti no priedes. To koksnes pašreizējās mehāniskās īpašības izrādījās līdzīgas tām, kādas konstatētas baznīcas vidusjoma jumta koka konstrukcijas būvelementu koksnei: būdama galvenokārt ar šaurām gadskārtām, tā ir samērā cieta un laika gaitā kļuvusi trausla (īpaši iekšējās trupes skartajās vietās). Koksnes paraugi, tos izurbjot, atkal bieži vien salūza īsos posmos vai pat dažreiz sabirza, tāpēc vairākiem būvelementiem pēc plānoto divu urbumu veikšanas izdarīts vēl viens un vienā gadījumā pat divi papildu urbumi. Tā rezultātā ar koksnes paraugu iegūšanas urbi, kura ārējais diametrs ir 17 mm, torņa koka konstrukcijas būvelementos pavisam izdarīti 63 urbumi. Aprēķināts, ka dažādā dziļumā (no 4 līdz galvenokārt 16–20 cm) izdarītie urbumi kopumā veikti 143 cm² plašā būvelementu virsmas platībā. Šis konstatējums bija iemesls lēmumam koksnes paraugu urbšanu no šī stāva koka konstrukcijas būvelementiem pārtraukt. Jāatzīst, ka, lai gan urbumu caurumi pēc koksnes paraugu iegūšanas aizdarīti ar iedzītām attiecīga izmēra apaļām tapām, tie tomēr ne vien bojā būvelementu izskatu, bet arī samazina to izturību un pasliktina turpmākās uzglabāšanās apstākļus. Aprēķināts, ka koksngrauzu – ēku un mēbeļu ķirmju – bojājumi vien, neskaitot koksnes trupi, samazinājuši torņa nestspēju par diviem–četriem procentiem.¹² Secināts, ka līdzšinējie kukaiņu bojājumi šādā apjomā torņa noturību vēl nevar iespaidot, taču vēl vairāk samazināt torņa noturību ar urbumiem, lai gan koksnes paraugi galvenokārt urbti nevis no statņiem, bet no atgāžņiem, domājams, vismaz pagaidām nebūtu vēlams.

Tādējādi visu trīs būvkonstrukciju dendrohronoloģiskā datēšana veikta, izmantojot iepriekš minētajā skaitā sagatavotos urbtos koksnes paraugus, kuru kvalitāte vairumā gadījumu bija vērtējama kā viduvēja vai pat vāja. Dabiski (koku augšanas laikā), kā arī koksnes

paraugu iegūšanas laikā izkritušo gadskārtu skaita un precīzas vietas noteikšanai būtu nepieciešams no vairākiem pētītajiem būvelementiem vēl iegūt papildus, t.i., trešo koksnes paraugu, bet, ņemot vērā minētos apsvērumus, tas netika darīts.

Koksnes paraugu posmu savietošana un gadskārtu platuma laikrindu sastādīšana un koriģēšana vislabāk veicās, izmantojot koksnes paraugus no baznīcas torņa *ārējās pamatkonstrukcijas* (5. attēlā tās abas puses apzīmētas ar burtu a) būvelementiem. Relatīvais datējums noteikts visiem 12 pētītajiem būvelementiem. Konstatēts, ka tiem ir vienāds relatīvais datējums, izņemot divus – atgāzni starp statņiem D4 un E4 un atgāzni starp statņiem B1 un C1. Šo abu būvelementu koksnes paraugiem trūka ārējo gadskārtu, tādējādi, visticamāk, to izgatavošanai izraudzītās priedes cirstas vienlaicīgi ar pārējām konstrukcijas būvei cirstajām priedēm.

Izstrādātā gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrinda sekmīgi šķērsdatēta ar gandrīz 20 no autora rīcībā esošajām priedes gadskārtu absolūtajām hronoloģijām. Salīdzināšanas rezultāti pārlicinoši liecina, ka būvelementi no Doma baznīcas torņa koka konstrukcijas otrā stāva gatavoti no **1593.** gadā cirstām priedēm. Tā kā koksnes paraugi iegūti no būvelementiem, kas atrodas torņa pamatkonstrukcijas abās – gan ziemeļu, gan dienvidu – pusēs, ir pamats uzskatīt, ka minētajā gadā būvkoki cirsti visas torņa otrā stāva ārējās pamatkonstrukcijas būves vajadzībām, t.i., arī pārējo, nedatēto tās būvelementu izgatavošanai. Spriežot pēc salīdzināto gadskārtu indeksu laikrindu līdzības rādītāju vērtībām, kokmateriāli piegādāti no Daugavas augšteces vai Dņepras vidusteces baseina teritorijas. Šī teritorija atradusies relatīvi tuvu tai, kurā 1650. gadā sagādāti kokmateriāli Daugavas labā krasta nostiprinājumu jaunās kārtas būvei Rīgā iepretī Triangula bastionam. Ņemot vērā, ka kokmateriāli piegādāti pa ūdensceļu, to reālā izmantošana, visticamāk, sākās pēc viena vai pat diviem gadiem, t.i., 1594. vai 1595. gadā.

No abām simetriski veidotajām *konstrukcijām zvanu nostiprināšanai* (5. attēlā – ar atzīmi b) koksnes paraugu iegūšanai kā piemēroti bija izraudzīti 10 būvelementi. Salīdzinot ar abu pārējo konstrukciju (a un c) koksnes paraugiem, no šiem būvelementiem iegūtie paraugi atzīti par kvalitatīvi vissliktākajiem. Tie lielākoties bija salūzuši vairākās daļās, turklāt atlūzušajiem posmiem kādā no abiem galiem dažkārt trūka viena vai pat vairākas gadskārtas (posmi nebija pareizi savietojami). Trūkstot gadskārtu platuma datiem no trešā radiālā virziena, kļūdu vietu lokalizēšana un labošana nereti bija nesekmīga.

Gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrinda sastādīta no savstarpēji līdzīgākām gadskārtu indeksu laikrindām, un tās attiecas uz sešiem būvelementiem (abi atgāžņi starp statņiem G9 un G10, viens no abiem

atgāžņiem pie statņa G8, viens no abiem atgāžņiem rietumu pusē no statņa G9, statnis G10 un viens no abiem atgāžņiem pie statņa J8). Iegūtās indeksu vidējo vērtību laikrindas kvalitāte ir samērā zema, jo, pirmkārt, tās vidējās vērtības aprēķinātas no neliela atsevišķo vērtību skaita un, otrkārt, kas ir visbūtiskāk, šajā laikrindā, ļoti iespējams, ir iekļauts arī kāds atsevišķs nobīdīts laikrindas posms. Šī indeksu vidējo vērtību laikrinda tomēr izstrādāta un izmantota turpmākai salīdzināšanai, apzinoties kļūdas risku. Tas šajā izņēmuma gadījumā darīts, cerot, ka vienas vai pat divu kļūdaino vērtību ietekmei uz konkrētajam gadam atbilstošo vidējo vērtību, salīdzinot ar pārējo attiecīgi piecu vai četrus pareizo vērtību ietekmi, vajadzētu būt pietiekami maznozīmīgai.

Šo indeksu vidējo vērtību laikrindu salīdzinot ar Latvijas un tai ģeogrāfiski tuvāko valstu absolūtajām hronoloģijām, tomēr iegūts konkrēts rezultāts. Secināts, ka abas zvanu nostiprināšanas konstrukcijas būvētas no vienlaikus cirstām priedēm. Tikai vienam no sešiem būvelementiem (atgāžņim pie statņa G8) relatīvais datējums ir par vienu gadu senāks, bet to, visticamāk, varētu izskaidrot ar ārējās gadskārtas trūkumu. Salīdzinot laikrindu līdzības rādītāju vērtības, noteikts, ka šīs sešas priedes cirstas **1780.** gadā. Spriežot pēc laikrindu līdzības rādītāju vērtībām, var secināt, ka šajā reizē kokmateriāli nav piegādāti no tālienes, bet ir sagādāti vai nu Latvijas teritorijā, vai relatīvi netālu no tās. Ir pamats uzskatīt, ka noteiktais datējums ir precīzs, taču, lai to varētu droši apstiprināt, salīdzināšanai ar absolūtajām hronoloģijām būtu nepieciešams izmantot šo abu konstrukciju būvelementu gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrindu, kurai kvalitāte ir būtiski uzlabota.

No *centrālās konstrukcijas* (c) pieciem pētītiem būvelementiem relatīvi datēti četri. Statņa K11 koksnes paraugu kvalitāte datēšanai izrādījās nepietiekama. Gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrindas sastādīšanai izmantotas vēl mazāk, t.i., tikai trīs būvelementu (statņus K12, L12 un starp tiem stiprinātā apakšējā koptura) gadskārtu indeksu vērtības, jo statņa L11 gadskārtu indeksu laikrinda, salīdzinot ar pārējām trim, tomēr atsevišķos posmos nebija pietiekami līdzīga. Jāatzīst, ka gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrindā, ja tajā apvienotas tikai trīs koku gadskārtu indeksu vērtības, kopīgo dendrohronoloģisko signālu parasti vēl atspoguļo diezgan nekvalitatīvi, un tomēr bieži vien šī atspoguļojuma kvalitāte dendrohronoloģiskajai datēšanai ir pietiekama. Šajā reizē aprēķināto priēžu gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrindu salīdzinot ar absolūtajām hronoloģijām, iezīmējās vairākas būtiskas pazīmes, kas liecina, ka minētās koka konstrukcijas būvei priedes cirstas **1665.** gadā. Spriežot pēc tā, ar kādu reģionu absolūtajām gadskārtu hronoloģijām izstrādātā gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrinda ir vislīdzīgākā, var izteikt

hipotēzi, ka kokmateriāli šīs konstrukcijas būvei ir piegādāti, pludinot pa Daugavu, bet pludināšanas attālums nav bijis ļoti liels (visticamāk, no Daugavas augšteces baseina mežiem). Šo laikrindu līdzības būtiskuma rādītāju vērtības ir pietiekami augstas, lai šo datējumu varētu uzskatīt par apstiprinātu, taču, ja gadskārtu indeksu vidējo vērtību laikrinda attiektos uz lielāku relatīvi datēto būvelementu skaitu, kā arī ja dati būtu iegūti, katra būvelementa gadskārtas mērot trīs radiālos virzienos, tad, jādodomā, laikrindu līdzības rādītāju vērtības būtu vēl augstākas un minēto datējumu varētu apstiprināt ar vēl lielāku pārliecību.

Iegūto datēšanas rezultātu interpretācija. Doma baznīcas torņa koka konstrukcijas otrā stāva pamatkonstrukcijas būvelementiem noteiktais datējums – 1593. gads – liecina, ka torņa apakšējā daļā vēl ir saglabājusies koka konstrukcija, kas uzbūvēta, 1594. un 1595. gadā atjaunojot 1547. gadā nodegušo torni. Tā atjaunošana pilnībā bija pabeigta 1595. gada 16. oktobrī.¹³ Tādējādi dendrohronoloģiski iegūtais datējums apstiprina rakstīto informāciju, ka no 1595. gada torņa būves ir saglabājusies tā četrstūrveida, t.i., zemākā kupola daļa.¹⁴

Ja pieņem, ka abām zvanu nostiprināšanai būvētajām konstrukcijām noteiktais datējums (1780. g.) ir pareizs, tad tās varētu būt zināmā mērā saistāmas ar Doma baznīcas torņa pārbūvi 1775. un 1776. gadā. Jau 1774. gada 8. augustā Doma baznīcas inspektors un Rīgas rātskungs Johans Kristofs Klatco iesniedza Rīgas rātei ziņojumu, ka Doma tornis varētu būt novirzījies no perpendikula. Lai gan speciāli organizētās torņa konstrukciju rūpīgākas apskates laikā pamanītās tehniskās vainas bija novērtētas kā maznozīmīgas un secināts, ka par torņa bīstamību nevajadzētu bažīties, rāte tomēr deva rīkojumu torņa augsto smaili nojaukt un tās vietā uzbūvēt zemāku, tā laika arhitektūrai atbilstošu kupolu. Interesanti atzīmēt, ka Rīgas rāte par īstenojamu atzina pirms tam Vācijā strādājušā namdara Johana Heinriha Krāmēra sagatavoto Doma torņa kupola projektu, lai gan rātei izvērtēšanai savus jaunbūvējamā torņa kupola uzmetumus un modeli bija arī iesniedzis kāds Johans Georgs Šprenglers, kurš pirms tam Rīgā strādāja par instrumentu asinātāju un tabakas uztinēju (!).¹⁵ Krāmērs torņa smailes nojaukšanu sāka 1775. gada februārī, bet jaunā kupola būvdarbus pabeidza 1776. gada vasarā. Tā kā pēc dendrohronoloģiskās datēšanas provizoriskajiem rezultātiem izriet, ka zvanu nostiprināšanai būvētajām konstrukcijām būvelementi, iespējams, gādāti ap 1780. gadu, varētu pieņemt, ka 1776. gadā jaunajā baznīcas tornī zvani vēl nebija nostiprināti, toties tie tika ierīkoti vēlāk. Kā savulaik atzīmējis vēsturnieks Hermanis fon Bruinings, Doma baznīcai 17.–19. gs. lielākās pārestības izdarījuši nevis dažādi “elementāri atgadījumi” un karš, bet gan drīzāk to ļaužu neprātīga, aktīva rīcība, kuriem par baznīcu vajadzēja rūpēties. Tas visvairāk

attiecināms uz 1782.–1786. gadu, kā arī uz 1810.–1820. gadu, kad pēc (Doma) administrācijas iniciatīvas tā iekšpusē bez izpratnes un pietātes lika veikt lielus remonta un pārbūves darbus.¹⁶ Jāatzīst, ka 1782.–1786. gadā veiktajiem darbiem būvkoki, kuri varēja būt cirsti laikposmā no 1780. gada rudens līdz 1781. gada pavasarim, laika ziņā ir ļoti atbilstoši.

Varbūt tieši ar iepriekš minētajiem remonta darbiem var saistīt kādu citu informāciju. 1786. gada maijā inspektors un rātskungs Daniels Betefīrs esot ierosinājis veikt Doma baznīcas pamatīgu remontu un balsināšanu, un par šo darbu pilnīgu izpildi viņš varējis ziņot Doma administrācijas sēdē jau tā paša gada 3. decembrī.¹⁷ To uzzinot, rodas jautājumi: a) vai visur telpas remontam sekoja arī balsināšana, vai arī kādā telpā bija veikts tikai remonts bez balsināšanas darbiem (torņa koka konstrukcijas nav balsinātas); b) vai šajā īsajā remonta laikā bija plānots veikt arī tik apjomīgu darbu kā divu konstrukciju būvēšanu zvanu noturēšanai, un c) ja šo darbu tomēr togad veica, vai tiešām izmantoti kokmateriāli, kas sagādāti pirms pieciem sešiem gadiem? Apsverot šos jautājumus, tomēr rodas priekšstats, ka šajā gadījumā, visticamāk, runa ir nevis par remonta darbiem tornī, bet gan, iespējams, draudzes telpā un/vai kur citur.

Ļoti interesants šķiet rezultāts, kas iegūts, datējot Doma baznīcas torņa otrajā stāvā esošo konstrukciju, kas būvēta telpas centrālajā daļā. Doma būvēstures zināmajos apskatos konkrēta informācija par būvdarbiem tornī ap 1665. gadu nav fiksēta. Taču uzmanību saista rakstītajos avotos minētie notikumi, kas datēti ar nākamo – 1666. gadu.

1666. gada 11. marts Rīgai izrādījās nelaimīga diena. Todien pēc jau iepriekš novērotiem būtiskiem bojājumiem pēkšņi sabruka Sv. Pētera baznīcas tornis, sagraujot kādu namu un aprokot drupās astoņus cilvēkus, to skaitā torņa sardzi, rātes mūziķi un zvaniķi.¹⁸ Pēc traģiskā notikuma Rīgas rāte nekavējoties organizēja būvniecības lietpratēju grupu, kurai vajadzēja apsekot un novērtēt arī Doma baznīcas torņa noturību. Pēc torņa apskates komisija rātei ziņoja par diezgan lielām plaisām tā sienās, kā arī par bojājumiem torņa smailē. Tomēr, kā šajā rakstā vairākkārt citētajā monogrāfijā liecinājis tās autors V. Neimanis: “.. (sapulcē) izteica priekšlikumus par (torņa) nostiprināšanu ar enkuriem, bet, šķiet, nopietns apsvēruma (par to) nebija izdarīts. Iespējams, ka tolaik ir radies torņa augšējo mūru enkurojums un varbūt arī ļoti neglītāis šķērsenkurs Doma augšējā jomā.”¹⁹

Tātad V. Neimanis jau pirms aptuveni 100 gadiem ir izteicis pieņēmumu, ka Doma baznīcas torņa papildu stiprināšana ar metāla enkuriem, iespējams, veikta ap 1666. gadu, lai gan tieša rakstiska pierādījuma par šī darba izpildi viņam nebija. Līdz ar to rodas doma,

ka varbūt tolaik torņa vidusdaļā uzbūvēja arī samērā vieglu koka papildu konstrukciju, lai palielinātu torņa galvenās konstrukcijas nestspēju un stabilitāti. Tā kā dendrohronoloģiskās analīzes rezultāti liecina, ka kokmateriāli šīs konstrukcijas būvei pludināti lejup pa Daugavu, izriet, ka Rīgā 1666. gadā varēja būt pieejami vienīgi tādi atpludinātie būvkoki, kuriem pēdējā gadskārta veidojusies, vēlākais, iepriekšējā gadā (1665. g.), kas precīzi atbilst dendrohronoloģiski noteiktajam datējumam. Uz to, ka Doma baznīcas torņa uzlabošanas darbi veikti arī 1666. gadā, norāda kāds atklājums, kas izdarīts 1775. gadā, nojaucot torņa augsto smaili. Torņa gailim, kuru zemē nogādāja jau iepriekš minētais namdaris J. H. Krāmers, uz sekstes vienas puses bija uzraksts "*Hans Greiser von Gieng und Hans Vogel makede mich A° 1595*", bet uz otras puses – "*Bartholomaeus Golstmann hat diesen Hahn und Knopf zum anderen mahl verguldet 1666. – A° 1666 Matthias Kleppisch mact mein Schwantz gantz*". Šos tekstus varētu tulkot šādi: "Mani 1595. gadā izgatavoja Hanss Greisers fon Gings un Hanss Fogels" un "Bartolomejs Golstmans šo gaili un *pogu* (lasi: lodi) vēlreiz apzeltījis 1666. (g.) – 1666. gadā Matiass Klepišs pilnībā izgatavo manu asti"²⁰ 1775. gada atklājums netieši liecina, ka 1666. gadā līdz šim mazāk zināmi remonta darbi varēja būt organizēti ne vien Doma torņa ārpusē, bet arī tā iekšpusē.

Nobeigumā jāatzīmē, ka Rīgas Doma jumtu un torņa koka konstrukciju dendrohronoloģiskā datēšana, līdz ar to – būvēstures detalizētāka noskaidrošana un precizēšana vēl nav pabeigta. Palikuši nenoskaidroti jautājumi, piemēram, par Doma baznīcas sānu jomu jumtu koka konstrukciju daļu absolūto vecumu, kā arī par atsevišķu konstrukciju daļu pārbūves laiku torņa vidējā un augšējā posmā. Taču pirms šī izpētes darba veikšanas jau laikus jāmeklē risinājums, kā būtiski uzlabot koksnes paraugu un līdz ar to arī gadskārto platumu datu laikrindu kvalitāti. Salīdzinājumā vislabākās kvalitātes datēšanas darba rezultātus varētu iegūt tad, ja tajā varētu izmantot koksnes ripas veida paraugus, kas atzāģēti no nomaināmajiem daļēji bojātajiem būvelementu posmiem. Taču iegūtā informācija par jau šādā saglabāšanās stadijā esošu būvelementu absolūto datējumu varētu izrādīties novēlota. Tātad ir jāmeklē iespējas uzlabot urbto koksnes serdenšveida paraugu kvalitāti. Šajā nolūkā šo rindu autors turpmāk cer lietot jaunas konstrukcijas koksnes paraugu urbi, kas ražots Eiropas mērogā vadošajā dendrohronoloģiskās izpētes tehniskā nodrošinājuma ražošanas firmā "*RinnTech*" (Vācija). Tā uzlabotā konstrukcija nodrošina labāku koksnes griešanu un smalko skaidu izvadīšanu no urbuma, tādējādi samazinot urbja buksēšanu, vibrāciju un sprūšanu, kas ir galvenie 7 mm resno koksnes paraugu lūšanas cēloņi.

Neatkarīgi no līdzšinējiem rezultātiem, kā arī no koksnes paraugu iegūšanas paņēmiena Rīgas Doma ansambļa jumtu un torņa koka konstrukciju dendrohronoloģisko izpēti nākotnē nepieciešams turpināt. Ir pierādīts, ka, turpinot šajās konstrukcijās esošās vēsturiskās koksnes analīzi un datēšanu, varēs ne vien precizēt Rīgas Doma būvēsturi, bet arī būtiski papildināt Rīgas absolūto gadskārtu hronoloģiju datu bāzi. Minētajās konstrukcijās līdz mūsdienām ir saglabājies bagātīgs un informatīvi ļoti nozīmīgs 16.–18. gs. koksnes materiāls.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Feodālā Rīga / Atb. red. T. Zeids. – Rīga, 1978. – 29. lpp.; *Grosmane E.* Bīskaps Alberts un Rīgas Doms // *Senā Rīga 2: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē* / Atb. red. A. Caune. – Rīga, 2000. – 2. sēj. – 52.–64. lpp.
- ² *Kusiņa L.* Astoņsimtgadu vēstures piešvīkāts // *Latvijas Avīze*. – 2008. – 9. jūn. – 12. lpp.
- ³ Doma baznīcas foto no: http://lv.wikipedia.org/wiki/Attēls:Rīga_Dom-Dūna.jpg.
- ⁴ Doma baznīcas vidusjoma jumta konstrukcijas šķērsriezums veidots pēc Dz. Lindena uzmērījumiem: Rīgas Doma baznīcas vidusjoms, griezum B-B. – KPRPK inv. nr. 51492. Oriģināls glabājas Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centrā.
- ⁵ *Zviedrāns J.* Koka ēkas un koka konstrukcijas Vecrīgā // *Koka Rīga*. – Rīga, 2001. – 144.–161. lpp.
- ⁶ *Neumann W.* Der Dom zu St. Marien in Riga. – Rīga, 1912. – S. 53; *Wassiljew J., Pavele T., Rendele L., Vitola K.* Architektonisches Ensemble der Dom-Kathedrale in Riga. – Leningrad, 1980. – S. 33.
- ⁷ *Zviedrāns J.* Koka ēkas .. – 156. lpp.
- ⁸ *Skujēniēks M.* Māras baznīcas vēsture. – Rīga, 1931. – 11. lpp.
- ⁹ Turpat.
- ¹⁰ *Neumann W.* Der Dom zu .. – S. 28.
- ¹¹ *Wassiljew J., Pavele T., Rendele L., Vitola K.* Architektonisches Ensemble .. – S. 31.
- ¹² *Bormane A.* Rīgas Doms: astoņsimtgadi gaidot // *Latvijas Avīze (Mājas Viesis)*. – 2006. – 27. okt. – 16.–19. lpp.
- ¹³ *Neumann W.* Der Dom zu .. – S. 28.
- ¹⁴ Turpat. – 58. lpp.
- ¹⁵ Turpat. – 56. lpp.
- ¹⁶ *Bruiningk H. von.* Beiträge zur Geschichte der Rigaschen Domkirche im 17. und 18. Jahrhunder. – [O. O. u. J.]. – S. 8, 9.
- ¹⁷ *Neumann W.* Der Dom zu .. – S. 58.
- ¹⁸ Pētera baznīcas atdzimšana / Sast. A. Holcmanis. – Rīga, 1995. – 9., 18. lpp.
- ¹⁹ *Neumann W.* Der Dom zu .. – S. 52.
- ²⁰ Turpat. – 57. lpp.

Māris Zunde

INITIAL RESULTS OF THE DATING
OF WOODEN STRUCTURES IN THE ROOF AND
TOWER OF THE RIGA DOM

Summary

In 2011, the Riga Dom, one of the largest and most outstanding architectural and historical monuments in the Baltic, will celebrate its 800th anniversary. In the lead-up to the celebrations, especially since 2005, when the Riga Dom was handed back to the Latvian Evangelical Lutheran Church, greater attention has also been given to the condition of the building and improvement of its condition. It has been established that in several places the technical condition of the Riga Dom is unsatisfactory, and this is reflected in the inclusion of this important cultural monument on the World Monument Fund's 2006 list of the hundred most-threatened sites. Before work began on the technical designs for restoration of the Riga Dom, an investigation of the building was undertaken. In the frame of this work, dendrochronological dating of the historical wooden structures of the roof and tower of the Dom has begun, with the aim of establishing more precisely its building history. The initial work and first results of the study have been brought together in this paper.

So far (in 2007 and 2008), dendrochronological dating has been undertaken on the structures of the roof of the nave of the Dom and the lower part of the tower. It has been established that the wooden structural elements of the roof of the nave are made of pines cut in 1724–1725, and in 1723(?), joined by means of oak pegs. Only one structural element, incorporated into the north wall (gable) of the church, is made from a pine most probably cut in 1546. Preserved in the lower part of the main wooden structure of the tower are structural elements dating from 1593. Here, in the central part of the tower, possibly in order to increase the stability of the tower, an additional structure has been added, made from pine cut in 1665. Newer still are two structures built to support the bells: the outer tree-rings of these structural elements formed in 1780.

It turns out that almost all of the dates obtained can be related to specific episodes of repair or alteration work on the Dom, about which there is preserved evidence in written historical sources.

In order to determine the absolute age of the partially damaged wooden structural elements in the roof structures of the other parts of the church building, and in the upper part of the tower, it is envisaged that dendrochronological study of the Riga Dom will continue. In the meantime, it is necessary to find technical solutions permitting better quality core samples to be obtained from the timbers, which are very dry, hard and partly decayed in places.

Iesniegts 24.11.2008.

Inna Lazdiņa

JOSTAS LATVIEŠU FOLKLORĀ*

Apģērbs ir būtisks vēstures avots un tautas kultūras vērtība. Neatņemama un daudzos gadījumos arī viena no greznākajām apģērba sastāvdaļām ir bijusi josta, kuras nozīme ir mazinājusies tikai pēdējo gadsimtu laikā. Šī raksta mērķis ir izpētīt, kā jostas tiek attēlotas latviešu folklorā. Balstoties uz latviešu tautas dziesmām, pirmkārt, aplūkots, kā jostas tika darinātas un ir izskatījušās, otrkārt, raksturotas jostu valkāšanas tradīcijas, treškārt, apskatīts, kāda nozīme piedēvēta jostai folkloras tekstu veidošanās laikā. Trešais uzdevums uzskatāms par svarīgāko, jo par jostas nozīmi, tās uztveri un iespējamo saistību ne tikai ar profāno, bet arī ar sakrālo pasauli informāciju mums var sniegt galvenokārt folkloras materiāli.

Raksta avotu bāzi veido 348 latviešu tautas dziesmas, kuras tika atrastas internetā pieejamajā elektroniskajā datubāzē www.dainuskapis.lv,¹ izmantojot atslēgas vārdus *josta*, *jostiņa*, *juosta* visos locījumos. No visiem folkloras žanriem tautas dziesmas tika izvēlētas tādēļ, ka to ritmiski organizētā valoda vairāk pasargājusi šo žanru no pārmaiņām. Taču pētnieku viedokļi par tautas dziesmu vecumu ir atšķirīgi. Daži tautas dziesmu aizsākumus saskata aizvēsturē,² citi uzskata, ka tajās esošie informācijas slāņi nav vecāki par 13. gadsimtu,³ bet ir arī zinātnieki, kuri domā, ka līdz mūsdienām saglabāto tautas dziesmu sacerēšanas ziedu laiks sācies tikai 16. gadsimtā.⁴ Neskatoties uz uzskatu dažādību, jāpiekrīt Franča Baloža izteiktajam atzinumam, ka latviešu tautas dziesmas ir noderīgs materiāls arī aizvēstures pētniekiem,⁵ jo tradīcijas un cilvēka pasaules uztvere ir veidojusies gadu tūkstošu laikā un tautas dziesmās ir saskatāmas ļoti senu paražu atskaņas. Jāpiekrīt arī Artūram Ozolam, ka tautas dziesmas aplūkojamas to attīstībā,⁶ jo tās nav saglabājušās nemainīgā veidā no to sacerēšanas brīža.

* LETONIKA Raksts sagatavots Valsts pētījumu programmas "Letonika" ietvaros.

Jostu izskats un darināšanas tradīcijas tiek raksturotas tikai nedaudz vairāk kā pusē latviešu tautas dziesmu, kuras tika atrastas pēc minētajiem atslēgas vārdiem, bet jostu darināšanas metodes ir minētas mazāk nekā piektdaļā apskatīto dziesmu. Visbiežāk tautas dziesmās tiek runāts par tekstilo jostu darināšanu – pīšanu un aušanu (80% dziesmu, kurās minēts jostas darināšanas veids). Jostu pīšana un aušana tautas dziesmās biežāk minēta saistībā ar godiem – kristībām un vedībām, kā arī gadskārtu svinībām – Jāņiem.

Nelūdz velti, tautas dēls,
Vēl nevaru tautās iet:
Nei man austas pūra jostas,
Nei guļamas villanites. (LD 7761)

Rakstiem aužu vilnainiti,
Kupliem galiem jostu pinu.
Kad pasedžu vilnainiti,
Tautu dēli lūkojās;
Kad apjožu es jostiņu,
Tautas nāca sētiņā. (LD 7452)

Jāņa sieva jostu aude,
Zelta krēslā sēdēdam';
Pats Jānits saivas tin,
Sudrabā sēdēdams. (LD 32976-1)

Savukārt celu tehnikā austās jostas tautas dziesmās tiek minētas, uzsverot, ka tās ir labākas, vērtīgākas salīdzinājumā ar citām – diegu, kārkļu, stiebru jostām. Bārenēm celu jostas parasti ir nepieejamas.

Kas visām bārenēm
Calu jostas audināja;
Laba bija kārkļa josta,
Liepu lapu vaiņadziņš. (LD 4580-5)

Jāatzīmē, ka gan audenes, gan celaines, gan pītas jostas Latvijas teritorijā lietotas no aizvēstures līdz pat 20. gadsimtam. Līdz ar to tautas dziesmas, kurās minēta jostu aušana vai pīšana, nav iespējams piesaistīt konkrētam laikam, balstoties uz šo tehniku pieminējumu. Vienīgi vienā dziesmā minēto adīto jostu var attiecināt uz 19. gadsimtu, kad pie apģērba tika lietotas šādas jostas.⁷

Lustīgs puika es uzaugu,
Lustīgs kara gājējiņš;
Māte ada kara jostu,
Tēvs kaļ kara zobentiņu,
Māsa mana jaunākā
Rakst' man kara karodziņu. (LD 32105)

Pārejot no auduma pie metāla jostu darināšanas tradīcijām, jāatzīmē, ka jostu kalšana tautas dziesmās parādās reti (9% dziesmu, kurās minētas darināšanas tradīcijas). Dziesmās tiek minēta zelta, ķēžu, tuvāk neraksturotas jostas un vizuļu kaldināšana. Šīs dziesmas ir grūti attiecināt uz kādu konkrētu hronoloģisko periodu, vienīgi

dziesmu, kurā minēta ķēžu josta (sleņģene), var saistīt ar laiku no 15. līdz 19. gadsimtam, kad šīs jostas valkātas pie tautas tērpa.⁸

Brālīš' man mazajam
 Ķēžu jostu kaldināja;
 Būt' brālīši nokaluši [nu kaluši?],
 Nu pieder valkajam. (LD 3555)

Uzmanību piesaista tautas dziesma, kurā vēstīts, ka kalējs kaļ kā jostu, tā vainagu.

Kalējs kala debesīs;
 Ko tas kala, ko nekala?
 Dieva dēla jostu kala,
 Saules meitas vaiņadziņu. (LD 33723)

Taču nevarētu uzreiz droši teikt, ka dziesmā saglabājušās atmiņas par vidējā un vēlā dzelzs laikmeta metāla vainagiem un līdz ar to arī par apkaltajām ādas jostām, jo tā saucamie spangu vainagi, kurus darināja no bronzas sloksnes, vēl 19. gadsimta sākumā valkāti Alsungas, Kuldīgas un Ventspils apkārtnē.⁹ Tāpat jostas ar metāla apkalumiem un sprādzēm bija raksturīgas 19. gadsimta Kurzemes vīriešu tērpiem.¹⁰ Turpretim par labu šī teksta senumam runā tas, ka minētā tautas dziesma ir pieskaitāma pie mitoloģiskajām dziesmām, kuras folkloras pētnieki uzskata par vissenāko latviešu tautas dziesmu grupu.¹¹

Jostu izskats (materiāls un krāsa) tautas dziesmās tiek raksturots biežāk nekā jostu darināšanas tradīcijas. Jostas materiāls vai krāsa minēta apmēram pusē aplūkoto dziesmu. Turklāt visbiežāk norādīts, ka josta bijusi zelta (26%), uz pusi retāk josta saistīta ar sudrabu (11%). Taču diez vai tautas dziesmā domāta īsta metāla – zelta vai sudraba – josta. Zelts un sudrabs tautas dziesmās parasti norāda uz priekšmeta vērtību un tā īpašnieka tikumu un turību, saistību ar sakrālo pasauli vai arī materiāla vizuālajām īpašībām. Piemēram, tautas dziesmās minētos zelta grieztos gredzentiņus Vladislavs Urtāns saista ar bronzas spirālgredzeniem bronzas zeltainā spīduma dēļ.¹² Arī Ēvalds Mugurēvičs 11. gadsimta domkunga Brēmenes Ādama piezīmi, ka Kurzemē esot daudz zelta, skaidro, ka par zeltu acīmredzot tika uzlūkotas kuršu bronzas rotas, kas nospodrinātas varēja spīdēt kā zelts.¹³

Kas kaitēja bāliņam	Es mātei viena meita,
Zelta jostu nenēsāt,	Man sudraba vainedziņš;
Redzēj' savu tīrumiņu,	Lai lūkē tāds dēliņš,
Zelta vilni viņojot. (LD 28435)	Kas sudraba jostu jož. (LD 5838)

Iespējams, ka zelta josta tautas dziesmās sākotnēji saistīta ar atmiņām par jostām ar bronzas apkalumiem, kuras tiek atrastas bagātākajos vēlā dzelzs laikmeta vīriešu apbedījumos, taču vēlāk, šīm atmiņām izplēnot, zelta jostai sāka piedēvēt tikai simbolisku vērtības

nozīmi. Par zelta jostas metālisku dabu liecina tikai dažas dziesmas. Tajās josta tiek vai nu kaldināta, vai tai piedēvēta metāliska skaņa.

Kalējs kala debesīs,	Saimenieka meita biju,
Ogles bira Daugavā:	Gāju ganu pavadīt.
Dieva dēlis Saules meitai	Kurpes gāja kripu, krapu,
Zelta jostu kaldināja. (LD 33726)	Zelta josta žvingu, žvangu. (LD 5726-5)

Varš vērtības ziņā atpaliek no zelta un sudraba, tas kā Saules trejkrāsu vienības elements norāda uz pasaules vertikālā dalījuma zemāko līmeni, tas ir, pazemi,¹⁴ taču arī vara josta (2%) tautas dziesmās minēta kā vērtīga. Bet atšķirībā no zelta un sudraba jostām vara josta dažās dziesmās tiek saistīta arī ar smagu, grūtu mūžu.

Pieder man kārklū josta,	Mīļa Māra man apjoza
Bērzu lapu vainadziņš;	Trīs kārtiņas vara jostas;
Kas jel man sērdienei	Ai, Māriņa, mīļa, balta,
Zaļa vara darināja. (LD 4580-8)	Kā es tādu panesišu!
	“Nes, meitiņa, kā varēji,
	Kā nes tava māmuliņe.” (LD 1108)

Nepārprotami uz metāla jostu tautas dziesmās norāda vienīgi ķēžu jostas (7%) pieminēšana. Šādas jostas Latvijas teritorijā, kā jau atzīmēts, valkātas 15.–19. gadsimtā.¹⁵ 19. gadsimta sākumā ķēžu jostas jeb sleņģenes bija saglabājušās tikai Kuldīgas, Ventspils un Alsungas novados,¹⁶ arī tautas dziesmas, kurās minēts šis jostu veids, nāk no Kurzemes novada.

Visapkārt diena aust,
Vidū saule ritināja;
Visapkārt ķēžu josta,
Vidū mans augumiņš. (LD 5493)

Bez nosauktajiem tautas dziesmās vēl tiek minēti šādi jostu materiāli: zīds (11%), dzīpari (12%), diegi (8%), lūki, stiebri, kārkli, salmi vai apiņa vijas (10%), divās dziesmās minēta arī zīļu josta (1%). Atšķirībā no pārējām zīļu jostas valkātas samērā neilgi. Tās izplatījās tikai 19. gadsimta otrajā pusē, un tās valkāja vīrieši galvenokārt pie kažokiem.¹⁷ Šādu jostu darināšana izmaksājusi ļoti dārgi, tāpēc tās bija turīgu saimnieku lepnums. Uz to norāda arī tautas dziesma:

Trim kārtām zīļu josta
Ap rasno ozoliņ':
Tā piedar tam puīšam,
Kas piedzima saulītē. (LD 1179)

Samērā biežā diegu un dzīparu jostu pieminēšana tautas dziesmās varētu būt saistīta ar to ilgstošo un plašo izmantošanu Latvijas teritorijā no aizvēstures līdz pat mūsdienām. Turklāt tautas dziesmās tiek uzsvērts dzīparu jostu pārkums pār diegu jostām un savukārt

šo abu jostu pārākums pār lūku, stiebru, kārklū, salmu, apiņa vijas jostām, kuras arī diezgan bieži minētas dziesmās, parasti gan norādot uz valkātāja nabadzību un nespēju sagādāt sev citu, vērtīgāku jostu.

Man māršiņa jostu deva,
Vairāk diegu, ne dzīparu.
Paldies, mārša, par devumu,
Būs man zirga pinekliņš. (LD 25441)

No jostu krāsām tautas dziesmās biežāk tiek minēta sārta (3%) un raiba (3%), nedaudz retāk zaļa (2%). Jāatzīmē, ka zaļām jostām dziesmās piešķirta īpaša nozīme, šādas jostas dāvā Laima, un tās tiek saistītas ar dzemdībām.

Laima vilka zaļu jostu
Deviņiem likumiem;
To apjoza sieviņām,
Laimas pirtī peroties. (LD 1109-1)

Lai gan latviešu tautas dziesmās baltā un melnā ir visbiežāk minētās krāsas,¹⁸ jostas šādās krāsās ir pieminētas tikai divās dziesmās. Turklāt balta josta norāda uz aizsauli – veļu valstību.

Ai, lielaja Vācu muiža,
Žēl man bija tev atstāt:
Sirmi zirgi, daiļi puiši,
Tie man viegli vizināja.
Ik gabalu paveduši,
Vaicā zelta, sudrabiņa.
Vaj būs traki, vaicādami,
Kur es ņēmu, kas man deve?
Tēvs, māmiņa apakš zemes,
Aiz ūdeņa bāleliņi,
Aiz ūdeņa bāleliņi,
Baltas jostas nesādami. (LD 4890-1)

Tātad, rezumējot jostu darināšanas tradīciju un to izskata attēlojumu latviešu tautas dziesmās, jāsaka, ka dziesmās parādās galvenie jostu darināšanas veidi (aušana, pīšana, kalšana), taču tos nav iespējams datēt, jo šie paņēmieni bija izplatīti no aizvēstures līdz pat jaunajiem laikiem un atsevišķos gadījumos arī mūsdienām. Izņēmums ir vienīgi adīta josta, kura bija sastopama tikai 19. gadsimtā. Tāpat materiāls un krāsa nenorāda uz šo jostu lietošanu kādos konkrētos laika posmos. Vienīgi ķēžu un zīda jostas ir pieskaitāmas jaunajiem laikiem. Turklāt jāņem vērā, ka tautas dziesmās zelta un sudraba jostas tiek minētas drīzāk ar simbolisku nozīmi, nevis kā tiešs šo metālu apzīmējums.

Pievēršoties **jostu valkāšanas tradīciju** attēlojumam latviešu tautas dziesmās, aplūkosim, kāda bijusi jostas vieta pārējo apģērba daļu vidū, kā tā valkāta, kādas jostas uzskatītas par vērtīgākām, kādiem nolūkiem vēl lietota josta.

Spriežot pēc tautas dziesmu materiāliem, pieaugušam cilvēkam josta bija neatņemama tērpa sastāvdaļa. To noteica tas, ka sākotnēji jostai bija primāra – apģērba saturēšanas funkcija. Tikai pēdējo gadsimtu laikā, mainoties modei, apģērba piegriešanas veidam un darināšanas tradīcijām, josta šo primāro funkciju zaudēja, saglabājot vienīgi dekoratīva elementa nozīmi. Par to, ka josta bijusi neatņemama tērpa sastāvdaļa, liecina tautas dziesmas, kurās rādīts, ka pat lielā steigā josta tiek apjozta. Jostas trūkums tērpā tiek pielīdzināts pat kailumam.

Bārenīte nabadzīte	Pliks vēderis māsiņai,
Grūti pelna villainīti:	Zābakoti bālenīši.
Stāvēdama kājas āva,	Pirc, brālīti, ķēžu jostu,
Tecēdama jostu joza. (LD 4482)	Sedz māsiņai vēderiņu. (LD 5713)

Tomēr ne tikai jostas klātbūtne bija būtiska, jo pats tās valkāšanas veids norādīja uz tikumu. Jostai bija jābūt cieši sasietai, vaļīga josta apliecināja valkātāja nevīžību.

Cieši jožu cela jostu,	Kam, tautieti, mani ņēmi,
Pieder cieši valkājot;	Vaj augdamis neredzēji?
Mīļi saucu svešas mātes,	Slābi jostiņu valkāju,
Pieder mīļi pasaucot. (LD 23175)	Nokrituši lindraciņi. (LD 21611-1)

Par turību un tikumu tautas dziesmās liecina jostas platums un kupli jostu gali, kuri ir saskatāmi arī 17. gadsimta sākuma Livonijas sieviešu apģērba zīmējumā.¹⁹

Saules meitas jumpraviņas	Griez muguru, tautu meita,
Rasu rotu valkātājas;	Vaj bij kupli jostas gali;
Man' māsiņa zeltenīte	Ja bij kupli jostas gali,
Sudrabā laistijās,	Būs ieloki pūriņā. (LD 21527-1)
Platu jostu, biezu segu,	
Uz galviņas vainadziņu,	
Uz galviņas vainadziņu	
Ar dimanta lapiņām. (LD 5729)	

Tikai vienā dziesmā atzīmēts, ka josta apjozta arī zem vidukļa.²⁰

Augsti skrēja vanadziņis,
Zemi spārnus lidināja;
Tāļi jāja diži kungi,
Zemi joza zīdu jostu. (LD 31278)

Visbiežāk josta tiek jozta trim kārtām. Tas varētu būt saistīts gan ar skaitļa trīs simbolisko nozīmi – šis skaitlis apzīmē dinamisku pa-

beigtību, veselumu, laimi, aizsardzību,²¹ gan ar to, ka vairākās kārtās apsieta josta labāk pilda apgērba saturēšanas funkciju.

Elkšņam bija brūni svārki,
Bērzam balti kamzoliņi,
Ozolam zemzaram
Trim kārtām zelta josta. (LD 2823-1)

Valkātas arī vairākas jostas vienlaicīgi. Katra josta bija paredzēta citas apgērba daļas saturēšanai.

Velc, bāliņi, treju svārku,
Visu treju piederēja:
Uz divēju jostu jozi,
Uz trešiem zobentiņu. (LD 32199)

Tāpat kā jebkuras citas tērpa daļas, arī jostas, kas paredzētas ikdienai, bijušas vienkāršākas, bet godiem – greznākas.

Joz, brālīti, zelta jostu,
Sedlo sirmu kumeliņu,
Sarkan' vaigi tautu meitai,
Smuks sarkanis vainadziņš. (LD 13859)

Turklāt nabadzīgāki cilvēki nevarēja atļauties greznas jostas, tāpēc josta savā ziņā liecināja arī par stāvokli sabiedrībā.

Pieder man lūku josta,
Liepu lapu vainadziņis;
Kas visim sērdienim
Ķēdes jostas kaldinās,
Ķēdes jostas kaldinās,
Sudrabiņu liedinās. (LD 4580-9)

Tautas dziesmās ir norādes par vēl vienu jostas funkciju bez apgērba saturēšanas, sabiedriskā stāvokļa demonstrēšanas un rotāšanas – jostas lietotas arī priekšmetu piekāršanai. Īpaši aktuāli tas bijis laikā, kad apgērbam nebija kabatu. Pie jostas piekārti gan vienkārši, viegli saimniecības priekšmeti, gan arī ieroči u.c. lietas.

Kas grib manu pūru slēgt,	Saskaities vien staigāju,
Lai nes vēsti māmiņai:	Cirv' aiz jostas aizbāzies:
Pie māmiņas atslēdžiņā	Man nocirta upmalā
Cala jostas galiņā. (LD 25142)	Sen audzētu stīpu koku;
	Man aizveda gar durvīm
	Sen cerētu ligaviņu. (LD 15865)

Un, visbeidzot, bez jostas nebija iedomājams arī jaundzimušā "ietērps", jostai bija sava loma kristību rituālos, tā tika izmantota šūpuļa kāršanai u.c.

Steidzies, mana māmuļīte,
Ar jostām, lakatiem,
Jau iegāja vedekliņa
Kambarī pukstēdama. (LD 35530-3)

Šogad brūte kroni vija
Āboliņa lejiņā;
Citu gadu bērnu tīs
Dzīpurišu jostiņā. (LD 24801)

Rezumējot jostu valkāšanas tradīciju atainojumu latviešu tautas dziesmās, jāatzīst, ka jostai piedēvēta liela nozīme – tai bijusi gan apģērba saturēšanas, gan reprezentatīva, gan dekoratīva, gan priekšmetu piekāršanas funkcija. Par jostu valkāšanas tradīciju izmaiņām laika gaitā ir grūti spriest, taču tautas dziesmās minētie principi vienlīdz attiecināmi kā uz jaunajiem laikiem, tā arī uz vēlo dzelzs laikmetu, spriežot pēc arheoloģiskajos izrakumos iegūtā materiāla.

Pievēršoties tam, kāda nozīme piedēvēta jostai latviešu tautas dziesmās, jāuzsver, ka lietiskais materiāls var sniegt ziņas par jostas izskatu, darināšanas un atsevišķos gadījumos arī valkāšanas tradīcijām, bet par to, kāda bijusi **jostas nozīme**, tās uztvere un iespējamā saistība ne tikai ar profāno, bet arī sakrālo pasauli, informācija gūstama galvenokārt no folkloras tekstiem. Daudzās pasaules kultūrās josta ir kas vairāk par vienkāršu apģērba elementu. Bet kādas tad liecības par jostas nozīmi un uztveri ir atrodamas latviešu tautas dziesmās?

Kā jau iepriekš norādīts, jostai tiek atvēlēta īpaša vieta citu apģērba elementu vidū, latviešu tautas dziesmās tā tiek samērā bieži daudzīnāta, atrodamas arī norādes, ka josta bijusi tērpa neatņemama sastāvdaļa, bez tās apģērbs nav uzskatīts par pilnīgu, tātad, tāpat kā daudzās citās pasaules senajās zemēs,²² tā ir bijusi arī **korekta apģērba zīme**. Bez tam daudzās tautas dziesmās jostai piedēvētas maģiskas spējas. Tāpat kā piekariņiem – amuletiem, kuri valkāti senatnē, arī jostai piedēvēta **spēja aizsargāt**. Iespējams, tas saistīts ar to, ka josta, apņemot augumu, veido apli jeb gredzenu. Aplis noslēdz telpu un tādējādi arī pasargā.²³ Tāpat kā sienas pasargā istabas iemītnieku, apģērbs sargā cilvēka augumu, bet josta satur apģērbu, noslēdzot to un turklāt palīdzot saglabāt siltumu.

Apjožam zelta jostu
Šim resnam ozolam.
Cirta čūska, dzēle bite,
Ne lapiņa nenokrita. (LD 34158-1)

To, ka šāda jostas uztvere varēja pastāvēt arī aizvēsturē, apliecina vēlā dzelzs laikmeta jostas ar dažādiem vairoga formas apkalumiem, piemēram, Kristapiņu kapulauka 170. kapā atrastā josta (11.–11./12. gadsimts) visā tās garumā ir rotāta ar dobiem pogveida apkalumiem,²⁴ kas izskatās pēc apaļajiem vairogiem, līdzīga josta konstatēta arī Odukulna (9.–13. gadsimts) kapulaukā²⁵ un citur. Latvijas teritorijā

atrastas jostas arī ar bronzas apkalumiem, kuri atgādina tā saucamos sirdsveida vairogus.²⁶ Vladislavs Urtāns apliecina, ka pēc tradīcijas šādu apkaltu jostu valkātāji varēja justies pasargāti.²⁷

Taču josta tautas dziesmās figurē ne tikai kā aizsardzības simbols, tā nodrošina arī auglību gan laukiem, gan dzīvniekiem, gan pašam cilvēkam.

Kas apjoza zelta jostu	Trim kārtām jostu jožu
Apkārt manu rudzu lauku?	Ap to savu augumiņu;
Mīļa Māra apjوزه,	Trim kārtām raibas govīs
Jāņu nakti staigājot. (LD 32547)	Ap to manu laidariņu. (LD 32453-1)

No ticējumiem un tautas dziesmām zinām, ka josta bijusi trīs galveno cilvēka godu rituālu sastāvdaļa. Tai bija atvēlēta sava vieta, bērniņam nākot pasaulē un viņu kristot, tāpat tā bija neatņemama vedību rituālu sastāvdaļa, un, visbeidzot, jostas izmantotas arī bērēs.

Vēl pirms bērniņa nākšanas pasaulē josta simbolizē deviņu mēnešu grūtniecības periodu. Dzemdībās augstāko spēku – Māras vai Laimas – sietās jostas nodrošina dzemdību veiksmīgu izdošanos, līdz ar to atkal parādās jostas saistība ar auglību un aizsardzību.

Noiedami, bāleniņi,	Stiep, Laimīte, garu jostu
Mātei ziņu nonesiet:	Garām visu istabiņu,
Jau māsiņa jost' atlaida	Nule māte godu taisa
Devītā rakstiņā. (LD 1062-3)	Pirmajam bērniņam. (LD 16094-1)

Kad bērniņš jau piedzimis un pienāk kristību brīdis, tad josta ir krustmātes velte bērniņam. Jostas tiek lietotas bērniņa autu apsiešanai, kā arī šūpuļa kāršanai.

Kad es būtu zinājusi,	Es pādītes nešūpoju
Kad tas manis krusta bērns,	Uz plikiem žagariem;
Es būt' jostu noaudusi	Karam jostas, paķelītes,
Deviņiem dzīpariem. (LD 1817-1)	Ar ko pādi šūposim. (LD 1813-1)

Vairākas tautas dziesmas liecina par jostas saistību ar iniciāciju. Apsieta josta norāda uz meitas gatavību precēties vai puīša pāreju nākamajā dzīves posmā, "kļūstot par vīrieti".

Tikām biju tēva meita,	Žēli raud ozoliņis,
Kamēr linu krekliņā;	Kad jaunam jostu joza;
Jož' jostiņu, liek' raibīti,	Neraudāji, ozoliņi,
Krit' ļautiņu valodās. (LD 8971)	Jauna pate jozējiņa. (LD 16642-8)

Bez jostas neiztikt arī vedībās. Josta ne tikai izmantota kā velte, tās noņemšana varēja simbolizēt arī laulību īstenošanu kāzu naktī.

Atnāca dieveris	Ej gulēt, jaunā mārša,
Bez jostas kāzās;	Ved gulēt bāleliņu!
Nu mana māsiņa	Vaj vietīņu nezināji,
Jostiņu deva. (LD 25426)	Kur jostiņu pāri vilki? (LD 24880)

Līdzīga simboliska nozīme varētu būt arī dziesmai, kur jostas zaudēšanu tēlaini apzīmē ar izkušanu:

Silta saule, karsta saule,
Man rozītes jāravē;
Izkūst mana zelta josta,
Div' sudraba gredzeniņi. (LD 6491)

Un, visbeidzot, arī pēdējos cilvēka mūža godos jostai tika atvēlēta sava vieta. Bērēs jostas izmantotas zārka nolaišanai bedrē. Kādā tautas dziesmā neprecēta meita novēl ar savu pūru, tai skaitā jostām, pušķot kumeļus, kuri piedalās bērū gājienā:

Es, māmiņa, jauna miršu,
Mani koši pavadiet:
Jostām zirgus grožojiet,
Villanēm deķojiet. (LD 27334)

Kā jau iepriekš minēts, runājot par jostu izskata attēlojumu latviešu tautas dziesmās, balta josta norādīja uz tās valkātāju piederību viņsaulei.

Latviešu tautas dziesmās josta kā velte vai ziedojums parādās ne tikai saistībā ar trim minētajiem cilvēka mūža godiem. Dziesmās bieži tiek minēts, ka jostu ziedo Jānim vai Jurgim, lai nodrošinātu lopu aizsardzību ganību laikā.

Jānišam jostu aužu	Kas tur čaukst vīreksnēs
Deviņiem dzipariem,	Pašā Jāņa vakarā?
Lai tas mani palīdzēja	Jāņa sievas jostas pina
Brāļa govīs pagānīt. (LD 32339-1)	Deviņiem dzipurim. (LD 33011-2)

Tautas dziesmā attēlotā jostu pīšana Jāņu vakarā visticamāk simbolizējusi kosmosa pārradīšanu jeb saulgriežu mītu – kārtības ieviešanu valdošajā haosā. Dziesmas sākumā tiek akcentēta haosa (dažādu trokšņu) situācija,²⁸ bet beigās pīšanas motīvs norāda uz jaunas kārtības iedibināšanu. Aušanas un pīšanas procesā diegi tiek kārtoti zināmā sistēmā, veidojot audumu, tāpēc nevarētu būt pārsteidzoši, ka šīs darbības pielīdzināja arī kosmosa pārradīšanas mītam, kur haoss ir jāpārvērš kārtībā – jārada jauna, sakārtota vide.

Bieži josta tiek minēta saistībā ar Sauli. Šajās dziesmās josta, šķiet, tiek piesaukta kā pašas Saules vai dienas simbols, kas tiek noglabāts vai nozaudēts pirms nakts iestāšanās. Turklāt jāatzīmē, ka vēlā dzelzs laikmeta jostu apkalumus bieži rotāja ar Saules simboliku.²⁹

Ko Saulīte gauži raud,	Sudrabota liepa auga
Ik vakarus noiedama?	Saules taka maliņā(i);
Zelta josta iekrituse	Tur Saulīte jostu kāra,
Dziļas jūras dibinā. (LD 33820)	Ik vakara noiedama. (LD 33827-9)

Un, visbeidzot, grezna josta bija nepārprotama turības un pārticības zīme, taču cieši savilkta josta norādīja uz pārtikas trūkumu.

Ņem, māsiņa, celu jostu,
Sajoz cieti vēderiņu:
Tautiņās auzu maīze
Aiz deviņas atslēdziņas. (LD 17008)

Jāatgādina, ka teiciens “savilkst jostu” nav zaudējis savu nozīmi arī mūsdienās un ir visiem saprotams.

Tātad, kaut arī daudzi folkloras pētnieki uzskata, ka latviešu tautas dziesmas galvenokārt radušās pēc krustnešu iebrukuma Latvijas teritorijā, jāatzīst, ka jostas simboliskā nozīme, kas parādās tautas dziesmās, visticamāk, ir veidojusies jau aizvēsturē, uz to norāda arī līdzīga jostas uztvere dažādās pasaules senajās kultūrās. Tāpēc šķiet ticami, ka aizvēsturē jostai varēja tikt piedēvēta spēja aizsargāt. Josta varēja būt saistīta ar auglības veicināšanas rituāliem. Visticamāk, tai bija nozīme arī dažādos godu rituālos. Un pilnīgi noteikti tā bija pieauguša cilvēka tērpa neatņemama sastāvdaļa, to lietoja gan apģērba saturēšanai, gan līdzņemamo priekšmetu piekāršanai, turklāt pēc jostas varēja spriest par cilvēka materiālo stāvokli un, iespējams, arī stāvokli sabiedrībā.

Rezumējot jāsaka, ka ne kultūras elementus tautas dziesmās, ne pašas dziesmas, kurās minēts jostas izskats, darināšanas vai valkāšanas tradīcijas, visbiežāk nav iespējams datēt, jo jostas Latvijas teritorijā ir izmantotas no aizvēstures līdz pat mūsdienām, tāpēc ne par vienu tautas dziesmu nevar droši teikt, ka tajā sniegtās ziņas par jostu ir saglabājušās kā sensenas atmiņas no aizvēstures. Turpretim jostas uztvere un nozīme cilvēka dzīvē, ar to saistītās paražas, kas minētas arī dziesmās, ir veidojušās ilgstošā laika posmā, un tieši šajā jautājumā mēs varam vilkt paralēles līdz pat aizvēsturei, jo daudzas tautas dziesmās minētās paražas nevarēja ieviesties kristietības iespaidā.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Krišjāņa Barona Dainu skapis. – Pieejams: www.dainuskapis.lv [Skatīts 22.11.2007.]
- ² *Bielenstein A.* Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten: Die Holzbauten der Letten. – St. Petersburg: Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, 1907. – T. 1. – S. IV; *Biezais H.* Seno latviešu galvenās dievietes. – Rīga: Zinātne, 2006. – 51. lpp.
- ³ *Šmits P.* Senatnes dzīves apstākļi pēc mūsu tautas dziesmām // Latvijas arhαιoloģija. – Rīga: Valters un Rapa, 1926. – 149. lpp.

- ⁴ *Dunsdorfs E.* Dainoloģija // Archīvs. Raksti par latviskām problēmām, IV. – Melbourne: Pasaules brīvo latviešu apvienība un Kārļa Zariņa fonds, 1973. – 49. lpp.
- ⁵ *Balodis F.* Metals un metala rotu lietas senatnē un tautas dziesmu atmiņā // *Latvju tautas daiņas*, V. – Rīga: Literatūra, 1930. – 320. lpp.
- ⁶ *Ozols A.* Raksti folkloristikā. – Rīga: Zinātne, 1968. – 124. lpp.
- ⁷ *Slava M.* Latviešu tautas tērpi (Arheoloģija un etnogrāfija, VII). – Rīga: Zinātne, 1966. – 55. lpp.
- ⁸ Turpat. – 54. lpp.
- ⁹ Turpat. – 78. lpp.
- ¹⁰ Turpat. – 54. lpp.
- ¹¹ Latviešu konversācijas vārdnīca, 3. sēj. / Galv. red. A. Švābe, A. Būmanis, K. Dišlers. – Rīga: A. Gulbja apgādībā, 1928–1929. – 4414. sl.
- ¹² *Urtāns V.* Zelta griezti gredzentiņi // *Padomju Jaunatne*. – 1987. – Nr. 19 (28. janv.). – 4. lpp.
- ¹³ *Apals J., Mugurēvičs Ē.* Vēlais dzelzs laikmets (agrie viduslaiki) 800.–1200. g. // *Latvijas senākā vēsture: 9. g.t. pr.Kr. – 1200. g.* – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001. – 294. lpp.
- ¹⁴ *Kursīte J.* Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā. – Rīga: Zinātne, 1999. – 114. lpp.
- ¹⁵ *Slava M.* Latviešu tautas tērpi. – 54. lpp.
- ¹⁶ Turpat.
- ¹⁷ Turpat. – 57. lpp.
- ¹⁸ *Grebbe V.* Krāsu izjūta latvju dainās // *Latviešu folklorā*. Tradicionālais un mainīgais. – Rīga: Zinātne, 1992. – 163. lpp. Šajā gadījumā metāliskās krāsas netiek ņemtas vērā.
- ¹⁹ Latviešu tautas tērpi, I: Vidzeme. – Rīga: Latvijas Vēstures muzejs, 1995. – 19. lpp.
- ²⁰ Šāds jostu siešanas veids vīriešiem ir atrodams 18. gs. beigu Johana Kristofa Broces zīmējumā (*Latviešu tautas tērpi, III: Zemgale, Augšzeme, Latgale*. – Rīga: Latvijas Vēstures muzejs, 2003. – 194. lpp.).
- ²¹ *Kursīte J.* Latviešu folklorā mītu spoguļi. – Rīga: Zinātne, 1996. – 103., 105., 106. lpp.
- ²² *Simbolu enciklopēdija* / Sast. S. Pijola. – Rīga: Jumava, 2006. – 78. lpp.
- ²³ *Kraukle D.* Latviešu rakstu zīmes. – Rīga: Jumava, 2006. – 67. lpp.
- ²⁴ *Kuniga I.* Kristapiņu kapulauks: 8. gs. beigās – 12. gs. – Rīga: RaKa, 2000. – 179. lpp.
- ²⁵ *Ciglis J., Radiņš A.* Ludzas Odukalna kapulauka katalogs. – Rīga: Latvijas Vēstures muzejs, 2002. – 190. lpp.
- ²⁶ Turpat. – 141. lpp.; *Урман В. А.* Древние щиты на территории Латвийской ССР // *Советская археология*. – 1961. – № 1. – С. 223.
- ²⁷ *Урман В. А.* Древние щиты на территории Латвийской ССР. – С. 223.
- ²⁸ *Kursīte J.* Latviešu folklorā mītu spoguļi. – 150. lpp.
- ²⁹ *Kuniga I.* Kristapiņu kapulauks: 8. gs. beigās – 12. gs. – 176. lpp.; Нукшинский могильник (Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР; 1) / Ред. Э. Д. Шноре, Т. Я. Зейд. – Рига: Издательство Академии наук Латвийской ССР, 1957. – Табл. IV: 4.

Inna Lazdiņa

BELTS IN LATVIAN FOLKLORE

Summary

The aim of this paper is to investigate the treatment of belts in Latvian folklore. Examined on the basis of Latvian folksongs are, first, the ways of making belts and their appearance, second, the traditions of wearing belts, and third, the significance attached to belts at the time when the folksongs came into being. The third task is regarded as the most important, since information about the significance of the belt, its perception and its possible links not only with the profane world, but also the sacred world, can come mainly from folklore.

Folksongs mention the main methods of making belts: weaving, plaiting and hammering. However, as with the descriptions of the material, colour and wearing traditions of belts, the descriptions of production methods generally cannot be ascribed to any specific chronological period, since these production methods were in use from prehistory right up to the Early Modern Era, and in particular cases up to the present day. On the other hand, the perception of belts and their significance in human life, and the many customs connected with them, which are mentioned in folksongs, could not have come about under the influence of Christianity. Accordingly, it seems credible that in prehistory the belt could have been regarded as having the capacity to protect and provide fertility, and could have had a role in various family rituals. Certainly, it was an essential element of adult dress: the belt served to girdle the dress, as well as being for show and decoration, and for attaching various utensils, and without it the dress was regarded as incomplete.

Translated by *Valdis Bērziņš*

Iesniegts 09.03.2009.

Lilita Vanaga

EDUARDS VOLTERS (1856–1941) LATVIJAS ETNOLOĢIJAS KOPAINĀ 19. GS. 80.–90. GADOS*

Baltu kultūras pētnieka Eduarda Voltera ievērojamā jubileja 2006. gadā rosināja no jauna pārskatīt Latvijas etnoloģijas vēsturē svarīgo 19. gs. 80.–90. gadu posmu un E. Voltera vietu un lomu šajā periodā, jo daudzpusīgā zinātnieka devums līdz šim nav pietiekami apzināts, izprasts un novērtēts. Šis raksts ir mēģinājums pietuvoties E. Voltera ieguldījuma un ietekmes izpratnei, jo pilnīgākai aintai jāskata vēl daudzi svarīgi avoti, kas glabājas nepublicēto avotu krātuvēs: Krievijas Zinātņu akadēmijas arhīva Sanktpēterburgas filiālē 178. (E. Voltera) fondā u.c. fondos, Krievu ģeogrāfijas biedrības arhīvā Sanktpēterburgā.¹

Karls Eduards Gotfrīds Volters² dzimis 1856. gada 19. martā Rīgā Āgenskalna aptiekāra Aleksandra Voltera ģimenē. Īpatnēji, ka līdz pat mūsdienām, vismaz viņa dzimtenē Latvijā, nav noteikta viedokļa par E. Voltera tautību. Viņš dēvēts par vācieti, latvieti, pat lietuvieti, kurš pratis latviešu valodu.³ Savukārt Lietuvā E. Volters dažkārt saukts par “vācu izcelsmes latvieti, kurš prot lietuviešu valodu”. Šīs biogrāfiskās detaļas noskaidrošana varētu precizēt skopās ziņas par viņa sākotnējo valodu prasmi, priekšzināšanām par latviešu un lietuviešu tradicionālo kultūru, motivāciju zinātniskās karjeras virzībai cariskās Krievijas apstākļos utt.

Diemžēl ziņas par E. Voltera vecākiem un dzīves apstākļiem Rīgā ir ļoti skopas. Vairākos biogrāfiskos aprakstos⁴ minēts, ka E. Volters cēlies no pazīstamas Kurzemes baltvācu mācītāju Volteru dzimtas. Šis dzimtas redzamākais pārstāvis bija Cīravas un Vērgales mācītājs Johans Kristofs Volters (*Johann Christoph Wolter*, 1773–1858), Eduarda Voltera vectēva brālis. J. K. Volteram bija lieli nopelni latviešu izglītības veicināšanā Kurzemē 19. gs. pirmajā pusē, un arī mūsdienās viņš tiek dēvēts par Kurzemes skolu tēvu.⁵ Agrīnās E. Voltera biogrāfijas

* LETONIKA Raksts sagatavots Valsts pētījumu programmas “Letonika” ietvaros.

Bijusī Vidzemes guberņas ģimnāzija, kurā mācījies E. Volters. Mūsdienās Rakstniecības, teātra un mūzikas muzejs Rīgā, Pils laukumā 2. No: *Štamgute I*. Rīga 20. gadsimta sākuma pastkartēs. Rīga, 2000, 55. lpp.

autors bija skolotājs un etnogrāfs K. Pētersons (pseudonīms – Auziņu Kārlis), kurš personiski pazina E. Volteru un sadarbojās ar viņu. Par Voltera vācu izcelsmi savā laikā brīnījās J. Endzelīns, kurš 20. gs. 20. gados ieviesa uzvārda *Volteris* rakstību.⁶ Var izteikt pieņēmumu, ka E. Volters nepievērsa īpašu uzmanību savai tautībai, publikācijās latviešu un lietuviešu valodā pat netieši norādot, ka ir latvietis. Tam varēja būt daudzi iemesli, kurus šeit nav iespējams iztirzāt. Lielāku precizitāti E. Voltera biogrāfijas neskaidrajos jautājumos, protams, ienestu īpaši tiem veltītas arhīvu studijas.⁷

Jau 1875. gadā E. Volters atstāja Rīgu, studēja salīdzināmo un slāvu valodniecību Leipcigas, Tērbatas, Sanktpēterburgas, Harkovas, Maskavas universitātēs. Par viņa mūža darbu kļuva daudzpusīgas baltistikas studijas Sanktpēterburgā, no 1918. gada – Lietuvas Republikā. Taču vairāk vai mazāk intensīva saistība ar Latviju⁸ pastāvēja visu E. Voltera dzīves laiku. 1918. gadā E. Volters pēc īslaicīga apcietinājuma čekā pameta Pēterburgu, un kopš tā laika par viņa daudzpusīgā zinātniskā darba un mājas vietu kļuva Lietuva.⁹ E. Volters miris 1941. gada 14. decembrī Kauņā. Luterāņu kapsētas daļai, kur atradies E. Voltera kaps, vēlāk pāri uzbūvēts ceļš.

Lai spilgtāk iezīmētos E. Voltera darbības un devuma nozīme Latvijas (ne tikai latviešu) etnoloģijas zinātnes attīstības kontekstā, jāpiemin dažas zinātnisko pētījumu organizatoriskās struktūras un

tematikas kopējās īpatnības 19. gs. otrajā pusē. Kad E. Volters uzsāka savu zinātnisko un pedagoģisko darbību, atsevišķas zinātņu nozares (t.sk. – etnoloģija/etnogrāfija/folkloristika) vēl tikai veidojās, nozaru robežas bija plūstošas. Ar jēdzieniem “etnogrāfija”, “etnoloģija”, “Volkskunde” (vācvalodīgajās zemēs), “родиноведение” (Krievijā) apzīmēja arī folkloru (t.s. tautas gara mantas Latvijā), nereti arī etnisko un vēsturisko ģeogrāfiju, dialektoloģiju u.c. Raksturīgi, ka tieši valodnieki šajā laikā bija vieni no redzamākajiem valodas un kultūras ziņā atšķirīgu tautu pētniekiem.

Humanitāro augstskolu un akadēmiskās zinātnes institūciju tai laikā Latvijā vēl nebija. Galvenie latviešu tautas kultūras un valodas pētniecības centri cariskajā Krievijā atradās Sanktpēterburgā: 1724. gadā dibinātā Zinātņu akadēmija un 1845. gadā dibinātā Krievu ģeogrāfijas biedrība (KĢB). No 1869. gada iniciatīvu Baltijas guberņu latviešu etnogrāfiskajā izpētē no KĢB pārņēma Maskavas universitātes paspārnē 1863. gadā nodibinātā Dabaszinātņu, antropoloģijas un etnogrāfijas draugu biedrība (DAEB). Šī biedrība organizēja vēsturisko Friča Brīvzemnieka 1869. gada ekspedīciju, kas ievadīja nepieredzētu uzplaukumu etnogrāfisko pirmavotu vākšanā pašu latviešu spēkiem.

Kurzemes guberņā un Vidzemes guberņas latviešu daļā vairāk vai mazāk aktīvi darbojās pēc etniskā principa izveidojušās biedrības, kas pievērsās latviešu pētniecībai. Tādu biedrību nebija Vitebskas guberņas latviešu daļā – dēvētā par poļu Vidzemi vai Inflantiju, vēlākā Latgalē. Vācbaltu biedrību vidū latviešu kā “zemnieku tautas” pētījumu jomā ilgstoši dominēja 1824. gadā dibinātā Latviešu literārā biedrība (*Lettisch-literarische Gesellschaft*) ar starptautiski atzītu pētnieku A. Bilenšteinu priekšgalā. E. Volteram Sanktpēterburgas periodā bija sakari ar minēto u.c. biedrībām, taču tos nevar saukt par intensīviem un ilgstošiem. Ciešāka personiska sadarbība E. Volteram izveidojās ar A. Bilenšteinu, piedaloties darba “*Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert*” (Sanktpēterburga, 1892) rediģēšanā un tehniskā sagatavošanā; ar latviešu mitoloģijas pētnieku R. Auniņu; 1882. gadā ekspedīcijas laikā – ar G. Manteifeli; 1887. gadā – ar arheologu J. Dēringu Apūles (*Apuoles*) pilskalna meklējumos.

Latviešu sabiedriskajā un kultūras vidē arvien jūtāmāka kļuva Rīgas Latviešu biedrības (dib. 1868. g.) Zinību komisijas un Jelgavas Latviešu biedrības (dib. 1872. g.) Rakstniecības nodaļas darbība. Etnogrāfisko materiālu vākšanas un pētniecības darbu, protams, veica arī atsevišķi interesenti ārpus šiem centriem un biedrībām – K. Pētersons, D. Ozoliņš u.c.

Tāpēc ir nozīmīgi, ka E. Volters sāka un līdz 1918. gadam turpināja savu zinātnisko karjeru tieši cariskās Krievijas metropolē Sanktpēterburgā, jau no 1882. gada rosīgi iesaistoties arī Krievu ģeogrāfijas bied-

Eduards Volters 19. gs. 90. gados.
No: Austrums, 1892

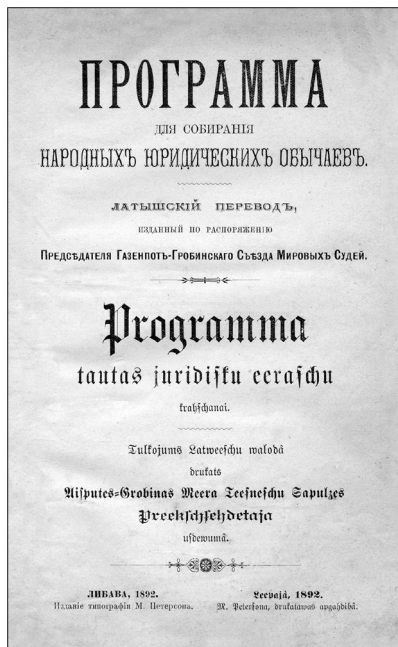
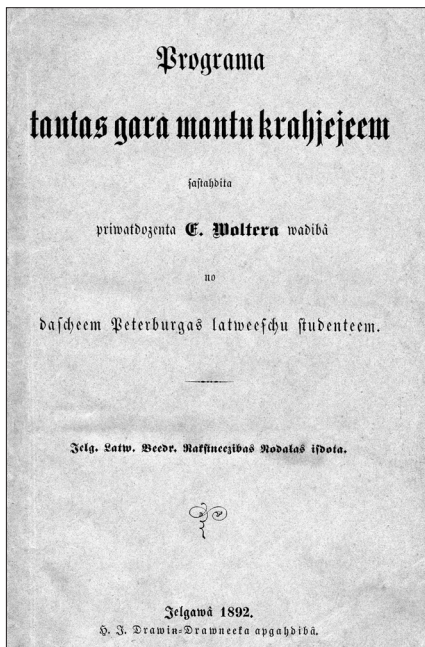
rības darbā. Jāpiemin, ka šajā biedrībā Latvijas teritorijas iedzīvotāju valodas un kultūras daudzpusīgai izpētei bija cienijama priekšvēsture jau kopš akadēmiķa A. J. Šēgrēna pirmās ekspedīcijas (1846. g.) pie Ziemeļkurzemes un Ziemeļvidzemes lībiešiem. 1869. gadā ekspedīcijā uz Vitebskas guberņas latviešu apdzīvotajiem apvidiem (Latgali) biedrības uzdevumā devās J. Kuzņecovs (Kalējs), taču KGB nesagaidīja no šī pētnieka ātrus apkopojošus rezultātus. 19. gs. 80.–90. gadi ir laikposms, kad E. Volters šajā biedrībā bija gandrīz vienīgais un galvenais baltu valodu speciālists, līdz ar to uzņēmās gan materiālu vākšanas organizatorisko, gan pētniecisko darbu, kas saistījās ar Krievijas impērijas ziemeļrietumu guberņās (t.sk. Vitebskas guberņā) dzīvojošo baltu tautu izzināšanu.

E. Voltera pirmais uzdevums bija turpināt biedrības aizsākto tā dēvētās poļu Inflantijas atklāšanu zinātniskiem pētījumiem. 1882. un 1884. gada ekspedīcijās viņš apmeklēja daudzas Latgales muižas, mācītājus, pagastu rakstvežus, zemniekus. Dažādos izdevumos izkaisītās publikācijas, informatīvie ziņojumi un jo īpaši E. Voltera nepublicētais mantojums Krievijas Zinātņu akadēmijas arhīva Sanktpēterburgas filiāles 178. fondā satur dažādas norādes, vērojumus un pārdomas par ekspedīcijās apmeklēto vietu iedzīvotāju ekonomisko situāciju, materiālo un garīgo kultūru, sadzīvi, datus Latvijas etniskā sastāva vēsturei. Līdzīgi F. Brīvzemniekam, savu ekspedīciju laikā Latgalē un Pēterburgas latviešu vidū viņš rosināja etnogrāfisko ziņu pierakstīšanu un iesūtīšanu. Gan ekspedīciju laikā, gan no Pēterburgas latviešiem E. Volters sagādājis arī nelielu etnogrāfisko priekšmetu kolekciju – galvenokārt ar kāzu ieražu simbolisku saistītas tekstilijas.¹⁰

1892. gadā daļa no Latgales ekspedīciju vākumiem kopā ar plašiem E. Voltera komentāriem tika publicēta viņa apjomīgākajā latviešiem veltītajā publikācijā – etnogrāfisko un folkloras “Materiālu” krājumā,¹¹ kurš ar laiku ieguva nozīmīgu vietu pirmo Latgalei veltīto zinātnisko publikāciju virknē.¹² Šī izdevuma iznākšanai savā laikā varēja būt arī zināms sabiedriski politisks atbalsojums, jo vēl nav izvērtēta E. Voltera “infantiešu” pētījumu nozīme jautājuma “kas ir latgalieši?” aktualizēšanā ne vien akadēmiskajā zinātnē, bet, iespējams, arī Krievijas valdošajās administratīvajās aprindās. Saistībā ar cariskās Krievijas īstenoto politiku ziemeļrietumu guberņās (t.sk. latīņu burtu drukas aizliegums u.c.) šādam jautājumam varēja būt ne tikai zinātniskas diskusijas nozīme. Par “Materiālu” izdošanas mērķi E. Volters 1887. gadā rakstīja: “.. administratīvajās aprindās Infantijas latviešus valodas un sadzīves ziņā uzskata par tuvākiem lietuviešiem nekā Baltijas latviešiem. Jaunais etnogrāfisko materiālu krājums tādējādi kalpos: 1) jautājuma izskaidrošanai par Vitebskas [guberņas] latviešu radniecību ar Baltijas latviešiem un lietuviešiem un reizē ar to veicinās 200 000 katoļticīgo latviešu atpoļošanu [располячению]; 2) krievu sabiedrības un zinātnes iepazīstināšanai ar Vitebskas guberņas latviešiem; 3) Baltijas latviešiem parādīs, ka viņu brāļi Vitebskas guberņā saglabājuši izloksni, kas daudzējādā ziņā ir pirmatnīgāka un mazāk izraibināta ar svešvārdiem.”¹³

Jau 19. gs. 80. gados E. Voltera vērtējumā visu triju guberņu latvieši uzskatāmi par vienu tautu, par ko šajā laikā vēl samērā maz izteicās paši latvieši. 1887. gada referātā par ekspedīcijas pie Vitebskas guberņas latviešiem rezultātiem E. Volters secināja: “Infantijas latviešu pagastos valodas, tautas ieražu un tautas dziesmu ziņā jāmeklē tīra, nesajaukta latviešu cilts [чистокровное несмешанное латышское племя].”¹⁴ Lai gan E. Volters pievērsis uzmanību reģionālajām atšķirībām, t.sk. Vidzemes un Latgales latviešu valodas dialektu īpatnībām, un katrā apmeklētajā pagastā sastādījis īsus vietējo izloksni raksturojošu vārdu sarakstus,¹⁵ kā Latgales latviešu galveno reģionālo atšķirību viņš tomēr izcēla reliģiju, nevis valodu.¹⁶ E. Volters ar nožēlu atzīmējis, ka Latgales iedzīvotāji kopējā latviešu nacionālās atmodas gaitā diemžēl palikuši malā, jo katoļu mācītāji un vietējie izglītības sistēma to neatbalstot un drīzāk veicinot katoļticīgo latviešu pārpoļošanu.

E. Voltera darbībai kopumā bija raksturīgs komplekss skatījums uz baltu tautu valodu un kultūru. Citā rakursā turpinot jaunlatviešu romantiskā stilā slavēto baltu etnoģenētiskās radniecības ideju, viņš uzsvēra visu baltu tautu – īpaši latviešu un lietuviešu folkloras un “mājas sadzīves” salīdzināmo pētījumu nepieciešamību.¹⁷ Tiesa, tuvāk iepazīstoties ar latviešu kāzu dziesmām un ieražām, zinātnieku tomēr pārsteigusi “zināma latviešu savrupība” – īpaši kāzu ieražu simbolikas ziņā.¹⁸ Kaut arī lietuviešu valodas un etnoloģijas pētījumi kļuva par E. Voltera pētījumu prioritāti, salīdzinošo skatījumu viņš ievēroja

Programa tautas gara mantu krājjiem, sastādīta privātdocenta E. Voltera vadībā no dažiem Pēterburgas latviešu studentiem (Jelgava, 1892). Titullapa

Программа тautas juridisku ierašu krāšanai (Liepāja, 1892). Titullapa

gan savā zinātniskajā darbā, gan centās organizatoriski veicināt šādu vispārinošu pētījumu tapšanu. 1893. gadā pēc E. Voltera iniciatīvas KĢB Ziemeļrietumu nodaļā tika izveidota un īsu laiku darbojās īpaša Lietuviešu–latviešu komisija.

E. Volters atbalstīja mazo tautu valodu un kultūras pētniecību (arī ārpus to galvenās apdzīvotās teritorijas) un iebilda pret šovinistiskiem uzskatiem par mazo tautu otršķirību: “Zināmu nāciju “kultūrtrēģerisma” pretenzijas balstās nevis uz dzīves īstenību un apdāvinātu indivīdu tiesībām, bet gan fizisku spēku un tieksmi denacionalizēt vājos.”¹⁹ Pagaidām praktiski neizmantots avots ir E. Voltera vāktās ziņas par latviešu, lietuviešu, baltkrievu, igauņu etniskajām robežām un nelielo cittautiešu grupu dzīvesvietu vēsturi 20. gs. sākumā (arī Latvijas teritorijā). E. Volters interesējās, piemēram, par lietuviešu ciemiem Rēzeknes apriņķa Tiskādu pagastā. Tā kā viņš bija viens no pirmajiem Eiropas zinātniekiem, kurš ekspedīciju apstākļos izmantoja moderno ierīci – fonogrāfu, 1911. gadā Krievijas ZA viņu sūtīja komandējumā uz Rēzeknes apriņķi tur dzīvojošo lietuviešu izlokšņu ierakstīšanai.²⁰ Ir norādes, ka E. Volters pievērsies latviešu skaita un

Eduards Volters 20. gs. 30. gados. No: Students, 1936, nr. 5, 99. lpp.

dzīvesvietu izplatības noskaidrošanai Vitebskas guberņā kopumā.²¹ 1893. un 1903. gadā viņa pētniecisko braucienu maršrutos bijusi iekļauta arī Vidzemes guberņa.²² 1912. gadā saistībā ar Krievijas impērijas tautu etnogrāfiskās kartes sagatavošanu E. Volters aicināja KĢB īpaši pievērsties Latgales daudz-nacionālā sastāva detalizētai izpētei ar speciālas anketas un programmas palīdzību. Šādas anketas izstrādi viņš jau bija uzsācis.²³

1917. gadā E. Volters ir sācis gatavot ziņojumu “Latvieši, viņu izcelsme un izplatība. Jautājumā par Latvijas un Latigolas pašnoteikšanos” (*Die Letten, ihre Herkunft und Ausbreitung. Ein Beitrag zur Frage über die Selbstbestimmung Latvijas und Latigolas*).²⁴ Pagaidām nezināmam adresātam vācu valodā rakstītā nepabeigtā ziņojuma uzmetumā

E. Volters precīzi norādījis, ka ar vārdu *Latvija* viņš apzīmē Kurzemi, Vidzemi un Latgali. Kā etnisko robežu speciālists E. Volters, iespējams, ir piedalījies Latvijas–Padomju Krievijas jauno robežu noteikšanas sarežģīto jautājumu apspriešanā.²⁵

19. gs. 80. gados E. Volteram veidojās auglīga sadarbība ar inteliģences pārstāvjiem no Sanktpēterburgas latviešu vidus. Vairāk zināma viņa sadarbība ar toreizējo universitātes studentu J. Pliekšānu (Raini),²⁶ sadarbības partneru vidū bija arī J. Ansbergs, J. Vidiņš, J. Sirmāis, P. Stučka, vēlāk P. Šmits u.c. nākamie latviešu juristi, zinātnieki, literāti, politiķi. E. Volters konsultēja studentus, kuriem bija interese par baltu valodniecību, etnoloģiju un folkloru, dažus no viņiem iesaistīja bibliogrāfisko apskatu un materiālu vākšanas programmu sagatavošanā.

Etnogrāfisko un folkloras materiālu vākšanā E. Volters 80.–90. gados turpināja izmantot jau 19. gs. vidū izveidojušās klasiskās etnogrāfisko materiālu (pārsvārā tomēr t.s. gara mantu) vākšanas metodes: 1) lauka pētījumus (ekspedīcijas); 2) vietējo interesentu iesaistīšanu un zināma korespondentu loka izveidošanu; 3) jautājumu lapu un programmu sagatavošanu un publicēšanu. Sākotnējā etnogrāfisko materiālu brīvās pierakstīšanas metode, kas 19. gs. 70. gados bija noderīga, iesaistot plašu gara mantu krājēju loku, jau 80. gados vairs nepmierināja arvien pieaugošās pētnieku prasības. Latvijas etnoloģijai nozīmīgas novitātes bija divas 1892. gadā publicētās programmas.

Plašāk zināma ir “Programma tautas gara mantu krājējiem”.²⁷ E. Voltera pamudināti, viņa vadībā to sagatavojuši Sanktpēterburgas universitātes studenti J. Ansbergs, Stokets, J. Bredenfelds u.c., pārstrādājot KĢB un DAEB vispārējās metodoloģiskās programmas un pievienojot arī E. Voltera un A. Bilenšteina izstrādātos jautājumus par latviešu mitoloģiju. Šo t.s. Voltera programmu izdeva Jelgavas Latviešu biedrības Rakstniecības nodaļa, kas programmu izsūtīja par brīvu arī visiem saviem 212 līdzstrādniekiem.²⁸ Kā joprojām metodoloģiski piemērotu Latvijas Republikas laikā šo programmu rediģētā variantā vēlreiz izdeva valodnieks P. Šmits.²⁹

Mazāk zināma ir 1892. gadā Liepājā izdotā programma tautas juridisko ieražu krājējiem ar 420 jautājumiem un instrukciju ziņu vācējiem.³⁰ Lielāka uzmanība tautas juridiskajām ieražām tika pievērsta saistībā ar 1889. gada tiesu (t.sk. pagasta tiesu) reformu Baltijas guberņās. KĢB šāda vispārēja programma jau bija izveidota un no 1890. gada ar Kurzemes guberņas Statistikas komitejas starpniecību izsūtīta Kurzemes miertiesnešu sapulcēm. Iespējams, ka E. Volters piedalījies KĢB vispārējās programmas izstrādāšanā un ieražu vākšanas organizēšanā arī Baltijas guberņās. Savās Lietuvas un Latgales ekspedīcijās viņš izrakstījis tekstus arī no pagastu tiesu spriedumu grāmatām.³¹ 1891. gadā viņš strādājis pie kopējas tēmas par lietuviešu un latviešu juridiskajām ieražām.³² Arī t.s. Voltera programmā bija iekļauta atsevišķa nodaļa tautas juridisko ieražu vākšanai. Viens no tuvākajiem E. Voltera līdzstrādniekiem J. Ansbergs, materiālu vākšanai izmantojot abas šīs programmas, publicēja vērtīgu apcerējumu par paradumu tiesībām saimnieku un kalpu attiecībās Ēveles draudzē.³³

E. Voltera plašajiem kontaktiem ar 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā Pēterburgā dzīvojušo latviešu studentu un sabiedrisko darbinieku aprindām bija vērā ņemami rezultāti. Vēlāk, kad bijušie studenti jau bija atgriezušies dzimtenē, īpaši 19. gs. 90. gadu sākumā, sakari ar Pēterburgas autoritāti saglabājās un turpinājās. E. Volters kļuva par visai aktīvu korespondentu laikrakstā “Dienas Lapa” (no 1888. g. redaktors P. Stučka, 1891.–1896. g. – J. Rainis pārmaiņus ar P. Bisenieku).

90. gadu sākumā “Dienas Lapa” kļuva par latviešu demokrātiskās intelīģences idejiskā virziena “Jaunā strāva” sabiedriski politisko uzskatu izteicēju, atradās opozīcijā Rīgas Latviešu biedrībai un skarbi kritizēja RLB Zinību komisijas darbību jautājumos par etnogrāfisko ziņu vākšanu (ko un kā vākt?).

Savu viedokli par etnoloģijas/etnogrāfijas pētījumu objektu un vēlamajiem pētniecību veicinošajiem darba virzieniem laikrakstā puda arī E. Volters, mudinot vairāk pievērsties jaunāko laiku tautas dzīves dokumentēšanai: “Etnogrāfiskai zinātnei jeb pareizāki pētībai (Forschung) šos laikos vajaga ne vien aprakstu par latviešu tautas

gara īpašībām un krājumu par vēl tagad uzglabājušamies senlaiku pasaules uzskata atliekām (survivals), dialektoloģiskiem, mitoloģiskiem un senlaiku dzīves retumiem, kuri ik dienas ātri nozūd priekš slāvu un Eiropas rietumu kultūras straumēm, kas tek uz latviešu tautu, bet tai vajaga vēl arī tādu piezīmējumu un ievērojumu, kuri mums raksturotu latviešu tautas gara, prāta un tikuma stāvokli 25 gadus atpakaļ. Etnogrāfijas izpētīšana nav nekas cits kā nodarbošanās ar tautas tagadējās dzīves vēsturi. [...] Etnogrāfijai kā zinātnei par tautu, vēsturei kā tautas dzīves attīstīšanās izskaidrojumam, abām zinātnēm jāiet roku rokā, un tāpēc arī etnogrāfs, tāpat kā vēsturnieks, nevar iztikt bez avotu kritikas un bibliogrāfijas.”³⁴

Jāpiebilst, ka E. Volters bija ļoti darbīgs Krievijā iznākošo enciklopēdisko vārdnīcu un bibliogrāfisko apskatu autors un aizpildīja tematiskās sadaļas arī par latviešiem un latviešu literatūru. Viņš aicināja latviešu laikrakstus un biedrības, atbalstot dzimtenes pētnieku pūliņus, izdot sistemātiskas bibliogrāfijas, sagatavot aptverošu, populāri sarakstītu “vadoni” latviešu un lietuviešu senāko un jaunāko laiku vēstures pētīšanai, iekļaujot arī cittautu autoru darbus. Viņaprāt, “zem vēstures te jāsaprot: 1) arheoloģija, 2) kultūras vēsture un etnogrāfija, 3) vēsturiskā un tagadējā antropoloģija, 4) valodas, dialektoloģija, onomatoloģija, 5) ģeogrāfija un statistika (saraksti par apdzīvotām vietām un vietu nosaukumu pētīšana)”³⁵

1891.–1894. gadā “Dienas Lapa” izdeva ikmēneša pielikumu “Etnogrāfiskas Ziņas par Latviešiem” – pirmo speciālo periodisko izdevumu latviešu etnoloģijas un folkloristikas vēsturē. Arī šajā izdevumā E. Volters līdzdarbojās, iesūtot historiogrāfiskus apskatus par ārzemju autoru pētījumiem latviešu un lietuviešu tematikā, kritizējot izplatītos romantizētos pārspilējumus par latviešu un lietuviešu mitoloģijas jautājumiem. Lai veicinātu latviešu ieražu aprakstu vākšanu, laikrakstā jau agrāk tika publicēti 146 jautājumi kāzu ieražu vākšanai, arī par bērna gaidīšanas, kristību u.c. ieražām no E. Voltera programmas “Ieīšu ģimenes dzīves izpētīšanai”.³⁶ Raksturīgi, ka E. Volters (un līdz ar viņu “Dienas Lapas” redakcija) visai droši paļāvās uz latviešu un lietuviešu folkloras un etnogrāfisko materiālu iespējamu līdzību, vien norādot, ka daļa publicēto jautājumu var attiekties tikai uz lietuviešiem. Jautājumu labākai izpratnei un kā papildinformācija latviešu lasītājiem tika pievienoti ar kāzām saistīto norīšu lietuvieškie nosaukumi un vairāku lietuviešu ieražu īsi apraksti. Laikrakstā “Dienas Lapa” un tā pielikumā kā priekšlikumus etnogrāfisko ziņu krājējiem publicēja arī citas ar E. Voltera līdzdalību vai viņa paša sastādītas jautājumu kopas, piemēram, par latviešu mitoloģiju (kopā ar A. Bilenšteinu un R. Auniņu),³⁷ par Jāņu dienas svinēšanu (kopā ar J. Ansbergu),³⁸ par tautas mūzikas instrumentiem.³⁹ “Etnogrāfiskās Ziņas” tika salīdzinoši ātri publicēti visdažādākā satura iesūtījumi, kas joprojām ir vērtīgs

pirmavots ne tikai etnologiem un folkloristiem, bet arī valodniekiem. Šis izdevums, kas nu jau kļuvis par bibliogrāfisku retumu, bagātīgā empīriskā satura ziņā ir unikāla parādība latviešu etnoloģijas vēsturē. Daļa publicēto ziņu vākta pēc E. Voltera 1892. gada programmas. Līdz ar “Etnogrāfisku Ziņu” izdošanas pārtraukšanu no 90. gadu vidus E. Voltera aktīvā publicistiskā darbība latviešu izdevumos diemžēl pārtrūka. Ar Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisiju ciešāka sadarbība E. Volteram neizveidojās. Saglabājās viņa personiskie sakari un sarakste ar J. Raini, K. Pēteronu u.c., vēlāk veidojās arī jauni kontakti ar latviešu valodniekiem P. Šmitu, K. Mīlenbahu u.c.

19. gs. 80. gados – 90. gadu sākumā Eduarda Voltera zinātniskā, pedagoģiskā un organizatoriskā darbība bija jūtama tā laika Latvijas etnoloģijas un folkloristikas attīstības fonā un ir devusi arī savu ieguldījumu, lai šie gadi kļūtu par spilgtu posmu Latvijas etnoloģijas vēsturē. E. Voltera npublicēto materiālu apgūšana noteikti var dot vērtīgus atradumus mūsdienīgiem kultūrvēsturiskiem pētījumiem.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Raksta sagatavošanā izmantoti 20. gs. 80. gados skatītie minēto Sanktpēterburgas arhīvu materiāli.
- ² Krievijas Zinātņu akadēmijas arhīva Sanktpēterburgas filiāle (turpmāk – KZA), 178. f., 1. apr., 213. l., 1. lp.
- ³ Zeile P. Latgales kultūras vēsture: no akmens laikmeta līdz mūsdienām. – Rēzekne, 2006. – 340. lpp.
- ⁴ Auziņu Kārlis [Pētersons K.]. Edvards Volters // Austrums: Zinības un rakstniecības mēnešraksts. – Jelgava, 1892. – 388. lpp.; Konversācijas vārdnīca. – Rīga, 1921. – 4. sēj. – 4644. sl.
- ⁵ Leja G. Piemin Kurzemes skolu tēvu // Kurzemes Vārds. – 1999. – 11. okt.
- ⁶ Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa, Latviešu kultūras rokrakstu fonds, R x 6, 1, 32; J. E. [Endzelīns J.]. Ed. Volteris // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. – 1926. – Nr. 4. – 343. lpp.
- ⁷ Šī atkāpe rakstīta, lai norādītu, ka rakstā apzināti saglabāts uzvārda *Volter* latviskojums *Volters* atbilstoši uzvārda rakstībai apskatāmā laikposma avotos un publikācijās līdz 20. gs. 20. gadiem, kad sākās E. Voltera biogrāfijas “Lietuvas periods”, kā arī etnoloģijas nozares līdzšinējā historiogrāfijā.
- ⁸ Latvija – mūsdienu Latvijas Republikas teritorijas nozīmē.
- ⁹ *Butkus A.* Baltu humanitarai – 150 // Tautosakos darbai. – Vilnius, 2006. – T. 31. – P. 246–250; *Bušmienē S.* Eduardas Volteris. Biobibliogrāfija. – Vilnius, 1973; *Vanaga L.* Baltu valodu un kultūras pētniekam Eduardam Volteram – 150 // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2006. – Nr. 2. – 200., 201. lpp.
- ¹⁰ Известия Императорского Русского Географического общества. – 1882. – Т. XVIII. – С. 37.
- ¹¹ *Вольтер Э. А.* Материалы для этнографии латышского племени Витебской губернии. Ч. 1: Праздники и семейные песни латышей.

- [Записки имп. РГО по отделению этнографии. Т. 15, вып. 1.] – Санкт-Петербург, 1890.
- ¹² *Infantjevs B.* Eduarda Voltera latgaliešu tautasdziesmu krājums // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1997. – Nr. 1/2. – 16.–21. lpp.
- ¹³ KZA, 35. f., 1. apr., 287. l.
- ¹⁴ Turpat, 178. f., 1. apr., 9. l., 1. lp.
- ¹⁵ Turpat, 9. lp.
- ¹⁶ “Mūsu novērojumi neapstiprina uzskatu, ka Inflatijas latvietis ir latviskots leitīs [летизированный литвяк] ne tikai attiecībā uz valodu, bet arī paradumu un ieražu ziņā. Lituānismu skaits kopumā nav liels. Galvenais, kas atdala Vitebskas latvieti no viņa Baltijas brāļiem, nav valoda, bet reliģija. Inflatijas latvietis, neskaitot mazskaitlīgos pareizticīgos Ludzas apriņķa Viļakas un Balvu pagastos, ir katolis, tāpat kā viņa senais kungs polis. Vidzemes latvietis vitebskietī tāpēc arī atšķir ar iesauku “Pōlīts, Pōliši”.” – KZA, 178. f., 1. apr., 12. l.
- ¹⁷ *Вольтер Э. А.* О результатах этнографической поездки к прусским литовцам (летом 1883 г.) // Известия Императорского Русского Географического общества. – Санкт-Петербург, 1885. – Т. XXI. – С. 97.
- ¹⁸ *Вольтер Э. А.* Материалы .. – С. 151.
- ¹⁹ *Вольтер Э. А.* Судьба последних ливов в России в связи с проблемой мелких народностей в государстве и их сохранения для науки // Живая старина. – 1916. – Приложение 5. – С. 53–56.
- ²⁰ KZA, 178. f., 1. apr., 213. l., 2. lp.
- ²¹ Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa, Dažāda sarakste I, 79.
- ²² KZA, 178. f., 1. apr., 213. l., 24., 33. lp.
- ²³ Turpat, 22. l.
- ²⁴ Turpat, 88. l.
- ²⁵ *Галиона В.* Рукопись Э. А. Вольтера 1918 г. об уточнении восточной этнографической границы латышей // Э. А. Вольтер и балтистика как комплексная дисциплина: Международная научная конференция. Тезисы докладов. – Санкт-Петербург, 2006. – С. 13–15.
- ²⁶ *Ambainis O.* Latviešu folkloristikas vēsture. – Rīga, 1989. – 59. lpp.; Rainis laikabiedru atmiņās. – Rīga, 1985. – 243.–246. lpp.
- ²⁷ Programa tautas gara mantu krājējiem, sastādīta privātdocenta E. Voltera vadībā no dažiem Pēterburgas latviešu studentiem. – Jelgava: Jelgavas Latviešu biedrības Rakstniecības nodaļa, 1892.
- ²⁸ Jelgavas Latviešu biedrības Rakstniecības nodaļas gada pārskats par 1892. g. – Jelgava, 1893. – 12. lpp.
- ²⁹ Programa tautas tradīciju krājējiem. No jauna pārstrādājis prof. P. Šmidts, pēc agrākās Pēterburgas latviešu studentu sastādītas programmas. – Rīga, [1923].
- ³⁰ Programma tautas juridisku ierašu krāšanai. Tulkojums latviešu valodā drukāts Aizputes–Grobiņas miera tiesnešu sapulces priekšsēdētāja uzdevumā. – Liepāja, 1892.
- ³¹ Krievu ģeogrāfijas biedrības arhīvs, 49. f., 1. apr., 26. l., 17.–20. lp.
- ³² KZA, 178. f., 1. apr., 115. l.
- ³³ *Ansbergs J.* Paradumi un paradumu tiesības saimnieku un gājēju satiksmē // Etnogrāfiskas Ziņas par Latviešiem (turpmāk – EZ). – 1893. – Nr. 1, 4, 6, 8, 9, 11.

- ³⁴ Volters E. DL 1892: Par latviešu bibliogrāfiju // Dienas Lapa. – 1892. – Nr. 116, 117.
- ³⁵ Turpat.
- ³⁶ Jautājumi par kāzu ieražām, Voltera kga sastādīti // “Dienas Lapas” Feļetona turpinājums. – 1889. – Nr. 57, 85, 91.
- ³⁷ Lūgšana // Dienas Lapa. – 1888. – Nr. 47.
- ³⁸ EZ. – 1892. – Nr. 144, 247.
- ³⁹ Turpat. – Nr. 247.

Lilita Vanaga

EDUARD WOLTER (1856–1941) IN THE CONTEXT OF LATVIAN ETHNOLOGY IN THE 1880s AND 90s

Summary

This paper is devoted to the contribution to Latvian ethnology of the researcher Karl Eduard Gotfried Wolter (full name; born 1856 in Riga) in the period of its early development in the second half of the 19th century. In the 1880s and 90s, “Latvian themes” constituted a notable part of Wolter’s scientific work, particularly in connection with his activities in the Russian Geographical Society (St Petersburg). His most important contributions are: the fieldwork undertaken in 1882 and 1884 in the region of present-day Latgale, which was relatively unstudied at that time, and the collection of ethnographical material. Already at that time, stressing the regional differences, Wolter was writing about the Latvians, who lived in three governments of tsarist Russia, as a single nation.

What is more, Wolter cooperated with the collectors of ethnographical data and researchers in St Petersburg’s Latvian community. He also generated interest in the gathering of ethnographical material among his students and provided them with methodological assistance. A remarkable achievement was the first methodological programme for collectors of ethnographical materials, compiled by students under the guidance of Wolter (*Programma 1892*). Another novelty was the first periodical devoted to Latvian ethnology (*Etnogrāfiskas Ziņas par Latviešiem*, 1891–1894), in the publication of which former students of Wolter were also involved. The many contributions by Wolter constitute an important part of the scientific content of the publication. Wolter also cooperated with the most important scientific societies and individual researchers of Latvian ethnology of that time.

That the 1880–90’s became one of the most active periods in the history of Latvian ethnology is also partly due to the scientific, organisational and teaching activities of Eduard Wolter.

Iesniegts 13.03.2009.

Ēriks Jēkabsons

LATVIEŠU KARAGŪSTEKŅI UN INTERNĒTIE SARKANARMIEŠI VĀCIJĀ 1919.–1921. GADĀ

1919.–1921. gadā Latvijas valdībai un armijas virspavēlniecībai nācās organizēt latviešu karavīru un bēgļu atgriešanos dzimtenē ne tikai no Padomju Krievijas un krievu balto spēku kontrolētajām un pēc tam Pilsoņu kara gaitā atstātajām teritorijām (t.sk. latviešu Iman-tas pulka un Troickas bataljona transports no Sibīrijas un Tālajiem Austrumiem 1920. gadā, Sarkanās armijas Latviešu padomju divī-zijas un citu karaspēka daļu karavīru masveida atgriešanās dzimtenē 1920. gada beigās un 1921. gada sākumā, baltajās armijas dienējušo lat-viešu atgriešanās cauri Igaunijai, Turcijai, Balkānu valstīm un Polijai) un Francijas (bijušā krievu ekspedīcijas karaspēka latviešu tautības karavīri 1919. gadā), bet arī no Igaunijas, Lietuvas, Polijas un Vācijas, kur tie nokļuva kā Sarkanās armijas karavīri: Igaunijā un Lietuvā – kā gūstekņi 1919. gadā, Polijā – kā gūstekņi 1919.–1920. gadā,¹ Vācijā – kā Austrumprūsijā internētie sarkanarmieši pēc padomju karaspēka at-kāpšanās no Varšavas pievārtes 1920. gada vasarā. Turklāt Vācijā joprojām atradās daudzi vēl Pirmā pasaules kara laikā gūstā kritušie latviešu tautības bijušie Krievijas armijas karavīri, kuri nebija paspē-juši atgriezties dzimtenē 1918. gada beigās, kad tas neilgu laiku bija iespējams. Raksta mērķis ir atspoguļot latviešu karavīru nokļūšanas apstākļus, skaitu un dzīves apstākļus Vācijā 1919.–1921. gadā un viņu atgriešanos dzimtenē. Raksta beigās nedaudz skarts latviešu karavīru jautājums šādā pašā kontekstā bijušo Vācijas sabiedroto zemju teri-torijā izveidojušajās valstīs, kā arī Itālijā, kur viņi nokļuva kā bijušie Centrālā bloka valstu gūstā nonākušie Krievijas armijas karavīri.

PIRMĀ PASAULES KARA GŪSTEKŅI VĀCIJĀ

Pirmajā pasaules karā gūstā kritušo Krievijas karavīru skaits bija milzīgs, un starp viņiem nozīmīgu daļu veidoja arī latviešu tautības karavīri, turklāt šis nopietnais jautājums joprojām nav pilnībā iz-

pētīts. Krievijas baltās emigrācijas vēsturnieki 20. gados rēķināja, ka 1917. gada novembrī kopējais Krievijas armijas karagūstekņu skaits bija apmēram 2 417 000, mūsdienu krievu vēsturnieki atzīst, ka avotos sastopami dažādi skaitļi tikai par Vāciju vien – 1 436 733; 1,5 miljoni; 1,6 miljoni un pat 2 miljoni. Saskaņā ar vācu datiem 1918. gadā Vācijā bija 1 252 256 krievu karagūstekņi, tomēr ļoti ticams, ka skaitlis ir samazināts, jo liels skaits gūstekņu no 124 nometnēm atradās darbos apmēram 100 000 uzņēmumos. Ļoti daudzi gūstā nokļuva arī 1918. gada februārī, kad sarunas Brestļitovskā sākotnēji nonāca strupceļā, bet Vācijas un Austroungārijas armijas devās uz priekšu, faktiski nesastopot pretestību un dažās dienās ieņēmot visu Ukrainu, Baltiju (Latviju un Igauniju), kā arī Krievijas teritorijas daļu līdz Pleskavai. Pirmie Krievijas karagūstekņi sāka atgriezties no nometnēm 1918. gada pavasarī – vasarā, taču viņu skaits salīdzinoši nebija liels. Masveida atbrīvošana un atgriešanās dzimtenē sākās pēc Vācijas revolūcijas un pamiera Rietumu frontē 1918. gada novembrī,² taču 1919. gada sākumā process apstājās, kam iemesls bija Padomju Krievijas atbalstītās komunistiskās sacelšanās mēģinājums Vācijā (tajā piedalījās arī daži gūstekņi, kā rezultātā režīms nometnēs atkal kļuva stingrāks) un, pats galvenais, Antantes valstu noraidošā nostāja pret bijušo Krievijas karagūstekņu nosūtīšanu uz Padomju Krieviju.³ Februāra sākumā Antantes valstis paziņoja par karagūstekņu izbraukšanas pilnīgu pārtraukšanu un speciālas komisijas izveidošanu, kas turpmāk uzņemsies rūpes par apmēram 600 000 krievu karagūstekņu likteni Vācijā.⁴

Situāciju apzinājās arī ārkārtīgi sarežģītā stāvoklī esošā Latvijas Pagaidu valdība. 1919. gada martā ārlietu ministrs Zigfrīds Anna Meierovics uzdeva Berlīnē esošajam vēlākajam diplomātam Ērikam Feldmanim kā Pagaidu valdības pilnvarotajam karagūstekņu lietās Vācijā nodibināt sakarus ar Sabiedroto komisiju Krievijas karagūstekņu repatriācijai (*Interallies Comission for Repatriation of Russian prisoners of War*), lai risinātu latviešu gūstekņu stāvokļa uzlabošanas un viņu atgriešanās jautājumus (viņam tika izsūtīts arī 5000 vācu marku). 28. martā Ē. Feldmanis no Berlīnes savā pirmajā ziņojumā Latvijas Pagaidu valdībai rakstīja, ka sācis pildīt šo uzdevumu. Komisijas vadībai praktiski nebija ne mazākās izpratnes par to, kas ir Latvijas valsts, un pēc Ē. Feldmaņa paskaidrojumu uzklaušanās (viņš, acīmredzot ievērojami izskaistinot situāciju, stāstīja par Pagaidu valdības darbību, atbalstu tai no Rietumu sabiedroto lielvalstu puses, armijas organizēšanos utt.) un ar kartes palīdzību veiktās latviešu gūstekņu reevakuācijas ceļu demonstrēšanas komisijas vadītāja palīgs pulkvedis Tuporijs (*Tuppory*) bijis “patīkami pārsteigts” un apsolījis visdrīzākajā laikā sniegt ziņas par latviešu karagūstekņiem nometnēs, kā arī devis atļauju Ērikam Feldmanim un Arturam Žeram, kuram 3. aprīlī Ē. Feldmanis nodeva pilnvarotā gūstekņu lietās pienākumus, apmeklēt

gūstekņu nometnes. Tā kā gūstekņu reģistrā bija nepilnīga informācija (viņi bija reģistrēti pēc “tautībām, nevis pēc jaundibināto valstu piederības”, kas šajā gadījumā acīmredzot nozīmēja, ka latvieši lielākajā daļā gadījumu parādījās kā krievi – saskaņā ar piederību vecās Krievijas impērijas armijai), pulkvedis uzreiz varēja sniegt ziņas tikai par septiņās nometnēs esošiem 567 latviešiem (Stargardā – 320, Merseburgā – 56, Cellē – 24, Lehteldā – 20, Soltavā – 62, Heilsbergā – 75, Gardenlēgenē – 20), kas, protams, bija ļoti nepilnīgas. To apzinājās arī Ē. Feldmanis. Savā ziņojumā viņš atzīmēja, ka latvietis Rātmenders – Sabiedroto komisijas ierēdnis liecinājis, ka Saksijā vien atrodas apmēram 600 latviešu gūstekņu. Jau nākamajā dienā – 29. martā Ē. Feldmanis saņēma informāciju par citām nometnēm, un saskaņā ar to Knēzbinburgā bija 350, Halelnā – 317, Brandenburgā – 82, Minsterē – 73, Dilmenā – 218, Parhimā – 309, Prūsijas Holandē – 80, Frankfurtē pie Oderas – 1070, Gubenē – 38, Gistrovā – 40, Neihammerā – 32 latviešu karagūstekņi. Tātad kopā 2609, pieskaitot iepriekšējās dienas ziņas par 567 gūstekņiem – 3176 cilvēki, kas jau varēja būt tuvāk reālajai situācijai. 1.–2. aprīlī Ē. Feldmanis apmeklēja nometni Stargardā Pomerānijā, kurā oficiāli 14 000 dažādu tautību karavīru vidū bija tikai 320 latviešu. Taču nometnes komandanta kartotēka uzrādīja jau ap 800 latviešu, turklāt saskaņā ar komandanta teikto viņu skaitam vajadzēja būt vēl lielākam, jo ievērojama daļa gūstekņu nedzīvoja nometnē, bet savās darbavietās pilsētās vai laukos. Savukārt pēc pašu latviešu gūstekņu aplēsēm nometnē viņu bija ap 1200, no kuriem puse pēc pašu vēlēšanās tobrīd strādāja ārpus tās. Jāsecina, ka oficiālie skaitļi atsevišķos gadījumos varēja būt mazāki par reālajiem. Ē. Feldmaņa vērtējumā gūstekņu stāvoklis, pateicoties sabiedroto piegādēm, bija apmierinošs – maizes (brīvdienās – baltmaizes) deva palielināta no 300 līdz 600 gramiem dienā, papildinot to ar gaļas konserviem u.c. Interesanti, ka šajā laikā latvieši nometnē bija gandrīz vienīgie, kuri nebija saņēmuši palīdzības ziedojumus no savu tautiešu organizācijām, taču apgērba un apavu ziņā ievērojami atšķīrās no pārējo gūstekņu masas labā nozīmē. Ē. Feldmanis to skaidroja ar viņu “strādīgumu un kārtīgumu” – daudzi ieņēma komandu priekšnieku, pārlūku, tulku, muzikantu, ierēdņu amatus un bija “nometnes inteligēntais elements”. Pilnīgi pretējs ārējām pazīmēm bijis latviešu gūstekņu noskaņojums: lielākā daļa bija kara sākumā mobilizētie rezervisti, kas gūstā nokļuvuši jau 1914. gada rudenī – 1915. gada pavasarī, vairumam nebija ziņu par viņu piederīgo likteni, tādēļ “visa griba un tieksme ir tikt mājās uz Jurgiem un tikai šis ilgās un cerības pilda viņu grūtā gūsta dienas”. Ziņas par stāvokli Latvijā nometnē pienāca vienīgi no krievu lielnieciskās preses, un Ē. Feldmanis uzskatīja, ka daudzi latviešu gūstekņi simpatizē lielniecismam, kurš, “kā vispār Vācijā, tiek idealizēts”. Latviešu noskaņojumu varēja izprast, un tam bija daudz kopīga ar noskaņojumu

pašā Latvijā. Ē. Feldmanis rakstīja: “Tautiskā sajūta un tautiskais lepnums spēcīgi. No viņiem rudenī apsveicināta Valdība, bet tagad dažu pārņem šaubas domās par Latvijas Valdību. Notikumam attīstībai nav sekots, un tādēļ neizprašana. Tiku apbērts ar jautājumiem par karu dzimtenē. Kas iebrucis? Kādēļ pret saviem strēlniekiem karo? Kādēļ ar vāciem kopā? Vai taisnība, ka P[agaidu] V[aldības] armijā valkā vācu armijas drēbes? Ja būtu vajadzīgs atkal ķerties pie ieročiem, lai nodibinātu dzimtenē kārtību, viņi ietu drīzāk kaili vai savās gūstekņu drēbēs ar dzelteno lentu piedurknē nekā vācu apģērbā.” Līdzīgas domas pauda arī A. Žers savā pirmajā un, šķiet, vienīgajā ziņojumā 5. aprīlī, uzsvērdams, ka, ievērojot gūstekņu lielo vēlēšanos nokļūt mājās, būtu lietderīgi organizēt pārvešanu un veikt politiskās uzticamības pārbaudi jau Latvijā. Viņš arī atzīmēja, ka gūstekņu vidū “nacionālismu var novērot stiprā mērā”. Ē. Feldmanis izteica bažas, ka, iestājoties siltam laikam, gūstekņi patvarīgi, “bariem” kājām dosies mājās un, “vai Vācijas sargi nometnēs gribēs un varēs tam pretoties, jautājums”.⁵

1919. gada 4. aprīlī uz Vāciju tika nosūtīts Latvijas Pagaidu valdības bruņoto spēku kapteinis Nikolajs Fogelmanis (viņš pats bija atbrīvots no trīs gados ilga gūsta Vācijā tikai 1918. gada 27. decembrī) ar uzdevumu organizēt karagūstekņu atgriešanos.⁶ Turpmākie notikumi Latvijā un Pagaidu valdības nedrošais stāvoklis Liepājā, kā arī absolūts finansiālo līdzekļu trūkums lielā mērā paralizēja viņa darbību Vācijā, tomēr to nepārtrauca. Turklāt aktīvs neoficiāls palīgs viņam bija Berlīnē esošais jauniešs, vēlākais Latvijas Ārlietu ministrijas ierēdnis Teodots Ozoliņš.⁷ Pēdējais pēc atgriešanās Rīgā jūlijā sniedza plašu pārskatu par N. Fogelmaņa darbību: maijā A. Niedras valdība bija telegrāfiski paziņojusi Sabiedroto komisijai, ka viņa pilnvaras “tiek uzskatītas par izdzisušām”, un kapteinim tikai ar milzīgām grūtībām izdevās britu virsniekiem dokumentāli pierādīt, ka A. Niedras valdību neatzīst arī Lielbritānijas misija Latvijā. Iespēju robežās N. Fogelmanis uzturēja sakarus ar gūstekņiem nometnēs, cenšoties “gan rakstiski, gan mutiski nepacietīgos gūstekņus apmierināt” – bez pietiekamas informācijas pārliecināt tos, ka Latvijas valdība darīs visu iespējamo, lai nogādātu viņus mājās (jautājumu vēl aktuālāku darīja apstākļi, ka gan igauņu, gan lietuviešu tautības gūstekņi bija devušies uz dzimteni ar savu varas iestāžu atbalstu, turklāt, uzdodamies par lietuviešiem vai igauņiem, kopā ar viņiem bija izbraukuši arī daudzi latvieši). N. Fogelmanis atzina, ka viņa darbībai Berlīnē ir bijis vairāk politisks raksturs, jo tiešo pienākumu finanšu un politisko problēmu dēļ viņš varējis veikt vienīgi ierobežotā veidā, un pieprasīja bēgļu jautājuma ātrāku risināšanu valdības līmenī, telegrammas nosūtīšanu Sabiedroto komisijai par viņa pilnvarām, preses piegādi, finansiālus līdzekļus, kā arī – savu atgriešanos Latvijā, lai varētu stāties armijas rindās. Gan Latvijas diplomātiskajai pārstāvniecībai kopumā (šeit darbojās

pārstāvis Vilhelms Šreiners un viņam palīdzēja vēl viens baltvācietis – Gustavs Fleišers), gan N. Fogelmanim nebija ne sava biroja, ne rakstāmmašīnas un oficiālu veidlapu. Izmisums un ilgas jebkādā veidā nokļūt dzimtenē šajā laikā gūstekņu vidū bija tik lielas, ka daudzi latvieši pieteicās noietnēs ierīkotajos firsta Anatola Līvena jeb krievu baltgvardu vervēšanas birojos.⁸ Piemēram, kopš 1918. gada februāra neilgu laiku Austroungārijas gūstā pabijušais, pēc tam Ukrainas hetmaņa P. Skoropadska armijā dienējušais štābkapteinis Jānis Lavenieks pēc hetmaņa varas krišanas 1918. gada beigās nonāca Vācijas gūstekņu noietnē Zalcvēdelē, bet 1919. gada maijā iestājās A. Līvena krievu vienībā Liepājā (viņš gan jūlija beigās pārnāca uz Latvijas armiju).⁹ 19. jūlijā ziņojumu Ministru prezidentam K. Ulmanim par savu darbību uzrakstīja N. Fogelmanis. Diplomātiskais pārstāvis V. Šreiners bija izbraucis uz Veimāru un savas pilnvaras nodevis N. Fogelmanim, kurš tādējādi bija vienīgais Latvijas oficiālais pārstāvis Vācijas galvaspilsētā un nevarēja personiski apmeklēt gūstekņu noietnes, jo bija pastāvīgi jāuztur sakari ar Latvijas pārstāvniecībām Dānijā un Zviedrijā, angļu, igauņu un lietuviešu pārstāvniecībām. N. Fogelmanis lūdza piešķirt līdzekļus, rakstāmmašīnu un palīgu gūstekņu jautājumos. Viņš arī ziņoja, ka Frankfurtes pie Oderas noietnē esošo latviešu stāvoklis pasliktinājies un darbos ārpus noietnes viņi tiek izlaisti vienīgi tad, ja paraksta apliecinājumu, ka ir gatavi “braukt uz Latviju” ar pēdējiem Sibīrijas krievu transportiem. Sakarā ar naudas trūkumu daudzi bijuši spiesti parakstīt šādus apliecinājumus. N. Fogelmanis rakstīja: “Šinī laikā, kad sāk jau ierasties no sabiedrotiem vācu vaņģinieki Vācijā, katris latvietis dodas katrā avantūrā, lai tikai tiktu dzimtenē, neņemot vērā tos parakstus, ko no viņa prasa, un tādā ziņā ir dota iespēja tiem, kas strādā pret Latviju, samazināt to gūstekņu skaitu, ko mēs varētu dabūt mājā un padarīt viņus mums uzticamus, jo caur leišiem, igauņiem, Līvenu, Kellera (Bermonts) nodaļām tie dabon iespēju tikt uz Latviju. Vienīgi Latvijas priekštāvjiem nav dota tā iespēja savus cilvēkus mājās dabūt, ar to, zināms, sāk arī pret mums tā ticība zust, ka mēs kaut ko varam darīt lietas labā.”¹⁰

Tikai pēc Pagaidu valdības atgriešanās Rīgā 1919. gada vasarā jautājums atguva aktualitāti oficiālā līmenī un to varēja sākt risināt. 1919. gada 22. jūlijā tika izveidota Iekšlietu ministrijas Karagūstekņu un bēgļu nodaļa, kura savā pārskatā 4. augustā konstatēja, ka latviešu gūstekņi joprojām atrodas arī Vācijā. Tika atzīmēts, ka “būtu sperami soļi [viņu] atbrīvošanai un pārvešanai uz Latviju”.¹¹ 1919. gada septembra otrajā pusē arī Latvijas Iekšlietu ministrija nosūtīja uz Vāciju “kara gūstekņu pārvešanas lieta” sevišķu uzdevumu ierēdni Eduardu Klāsonu.¹² 26. septembra ziņojumā par gūstekņu stāvokli E. Klāsons rakstīja, ka daudzi gūstekņi, nevarēdami sagaidīt transportēšanu uz dzimteni, ir patvarīgi vai ar noietņu varas iestāžu atļauju atgriezušies

vai devušies darbā ārpus noietnēm (pārsvarā pie lauksaimniekiem), kā arī ieteica vācu presē izziņot par latviešu reģistrāciju.¹³

Gūstekņu lietu pilnvarotais kapteinis N. Fogelmanis 1919. gada augusta sākumā ziņoja Ārlietu ministrijai, ka saskaņā ar Sabiedroto komisiju panākto vienošanos “vajadzīgas Štetinā kuģa telpas 3800 cilvēkiem. Vēlāka pakalpojuma vienreizīga jeb divreizīga.” Bija plānota tvaikoņa “Saratov” ierašanās Štetīnes ostā ap 18. augustu¹⁴ (jau 9. jūlijā Vācijas sūtniecība Rīgā interesējās Latvijas Ārlietu ministrijā, uz kuru ostu latviešu gūstekņi nosūtāmi, un atbildē tika minēta Rīga¹⁵). 2. septembrī iekšlietu ministrs A. Birznieks informēja Ārlietu ministriju, ka saziņā ar Apsardzības ministriju bijusi plānota Štetīnes apkārtnē sapulcināto 3800 gūstekņu pārvešana dzimtenē ar tvaikoni “Saratov”, taču “neparedzētu apstākļu” dēļ tvaikonis izbraukt uz Štetīni nav varējis un Iekšlietu ministrijas rīcībā nav bijis citu pārvešanas līdzekļu. N. Fogelmanim telegrāfiski tika dots rīkojums organizēt gūstekņu transportu pa dzelzceļu. Pats A. Birznieks šaubījās, vai tas būs iespējams, un lūdza Ārlietu ministriju “spert attiecīgus soļus šinī lietā”.¹⁶

Augustā uz Vāciju N. Fogelmaņa aizvietošanai tika nosūtīts leitnants Lejiņš, un kādu laiku abi tur darbojās kopā (N. Fogelmanis atgriezās Latvijā oktobra sākumā¹⁷). Saskaņā ar papildinātajiem Sabiedroto komisijas augusta sākuma oficiālajiem datiem Vācijā atradās 5522 latviešu gūstekņi (4063 – noietnēs, 1459 – darbos ārpus tām). Augusta sākumā no noietnes Prūsijas Holandē pa dzelzceļu uz dzimteni tika nosūtīti tur sakoncentrētie 1867 latvieši. Transports ieradās Rīgā 11. augustā Sabiedroto komisijas pārstāvja ASV armijas majora Seimūra (*Seymour*) pavadībā. Prese atzīmēja, ka bijušie gūstekņi bijuši labā garastāvoklī un “veselīga izskata”, amerikāņi viņus apgādājuši ar veļu un zābakiem, kā arī pārtiku piecām dienām (ceļā pavadītas divas dienas). 12. augustā majors Seimūrs apmeklēja Ministru prezidentu K. Ulmani, izstāstot, ka Vācijā vēl atrodas ap 1600 karagūstekņu – latviešu, kas sadalīti darba komandās, un būs grūti viņus sapulcināt nosūtīšanai uz dzimteni.¹⁸ 19. septembrī uz Latviju nosūtīja apmēram 1520 vīru no Altdammes un Stargardas noietnēm un drīz pēc tam – apmēram 120 vīru no Štetīnes ar kuģi. Tādējādi saskaņā ar Lejiņa vērtējumu uz Latviju bija nosūtīts apmēram 3500, bet Vācijā vēl palika apmēram 1200 gūstekņu. No viņiem apmēram 800 bija noietnēs, bet pārējie – darbos, turklāt daudzos gadījumos noietņu vadības rīcībā nebija ziņu par viņu atrašanās vietu (daudzi bija patvarīgi mainījuši darbavietas vai pat atstājuši noietnes). Palīdzēt Lejiņam nevarēja arī Sabiedroto komisija, jo tā augustā uzsāka savas darbības pārtraukšanu Vācijā un atsaucā no noietnēm savus pārstāvjus, kuri līdz tam bija regulāri piesūtījuši ziņojumus par stāvokli. Turpmāk bija jāsadarbojas ar Vācijas Kara ministrijas Karagūstekņu nodaļu. Visumā saskaņā ar Lejiņa 1920. gada 8. janvāra vērtējumu sadarbība bija laba, kaut arī nodaļas vadība uz

viņa pieprasījumiem atbildēja, ka tās rīcībā nav informācijas, kurās noietnēs un kādā skaitā vēl atrodas latvieši. Tādēļ nodaļa bija devusi rīkojumu nosūtīt visus latviešus uz Altdammes noietni. Rezultātā divu nedēļu laikā Altdammē ieradās un uzreiz ar kuģi no Štetīnes uz Latviju nosūtīti apmēram 120 cilvēki. Redzot lēno koncentrācijas gaitu, Lejiņš vēlreiz pieprasīja Vācijas Kara ministrijai to pārtrūnāt, septembra beigās sekoja atkārtots telegrāfisks rīkojums līdz 20. oktobrim visus latviešus nosūtīt uz Altdammi, neizpildīšanas gadījumā piedraudot ar stingriem sodiem. Rezultātā jau pēc nedēļas tur atkal bija atsūtīti 120 latvieši, taču tūlīt pēc tam Latvijā sākās Bermonta karaspēka uzbrukums – un process apstājās. Lejiņš atzina, ka lēnajā koncentrēšanā Altdammē daļēji bija vainīgi paši gūstekņi, kuri nebija paziņojuši noietņu komandantiem savas adreses, vēlējās “līdz pēdīgam acumirklim” palikt Vācijā un atgriezties ar pēdējo transportu (daži bija apprecējušies ar vācietēm vai citādi saistījušies šajā zemē), gribēja “nogaidīt mierīgākus laikus un bīstas no jaunas mobilizācijas tēvijā”. Uzzinot, ka jādodas uz Altdammes noietni, viņi baidījās no dzīves tajā līdz izbraukšanas dienai, “neizprazdami, ka bez koncentrācijas nevar iztikēt, ka mazas grupas 30–50 vīru vai pat katru gūstekni atsevišķi nevar nosūtīt”. Altdammes noietnē dzīves apstākļi patiesi bija sliktāki nekā pastāvīgajās noietnēs (īpaši stundas brauciena attālumā esošajā Stargardā) – telpas un “sevišķi ēdināšana nebija spīdoša”. Lejiņa vērtējumā “latviešu gūstekņi kā izglītotāki un pie labāka pieraduši vienmēr par šo žēlojās”. Lejiņš pastāvīgi centās uzlabot apstākļus noietnē, kas daļēji izdevās. Novembra vidū Berlīnē ieradās un protestu iesniedza Altdammes gūstekņu četru pārstāvju delegācija. Tā kā delegācijā bija arī latvieši, Lejiņš pavadīja to pie Vācijas Kara ministrijas Karagūstekņu nodaļas priekšnieka (Lejiņa klātbūtne nodrošināja, ka priekšnieks delegāciju pieņēma personiski). Viņš atbildēja, ka nekārtību izmeklēšanai ir iecelta speciāla komisija, bet soļus stāvokļa uzlabošanai varēs spert, kad tā būs pabeigusi darbu. Sakarā ar to, ka tūlīt pēc tam tika pārtrauktas diplomātiskās attiecības starp Latviju un Vāciju, Lejiņš neuzzināja šīs izmeklēšanas rezultātu un bija spiests kopā ar Latvijas diplomātisko misiju izbraukt uz Kopenhāgenu. Neilgi pirms tam viņš uzzināja, ka Hemštetes noietnē it kā atrodoties vairāki latviešu virsnieki, taču sazināties ar tiem vairs nebija iespējams. Pirms izbraukšanas Lejiņš vēl apmeklēja Sabiedroto komisiju, lūdzot turpmāk rūpēties par latviešu gūstekņiem. Tās pārstāvis apsoliya, ka iespēju robežās to darīs, taču komisija faktiski izbeidzot darbu Vācijā. Arī uz Lejiņa ar Latvijas diplomātisko pārstāvi saskaņoto lūgumu pieņemt viņu darbā komisijā kā ierēdni latviešu gūstekņu lietās sekoja laipna atbilde, ka tas ir iespējams, taču vienīgi pēc Latvijas valdības piekrišanas. Tam laika vairs nebija.¹⁹

Saskaņā ar Latvijas Ārlietu ministrijas Ekonomiski konsulārā departamenta rīcībā esošo informāciju (tajā gan acimredzot politisku

iemeslu dēļ figurēja par reālajiem nedaudz samazināti skaitļi) līdz 1919. gada beigām no Vācijas “koncentrācijas nometnēm” bija atbrīvoti un nosūtīti uz Latviju apmēram 3000 latviešu karagūstekņi. Pēc ministrijas sniegtajām ziņām šajā laikā Vācijā gan vēl atradās apmēram 1500 bijušo kara un civilgūstekņu, kuri pēc atbrīvošanas no nometnēm bija atraduši tur darbu un pagaidām palikuši, turklāt lielākā daļa vēlējās atgriezties, taču nevarēja to izdarīt līdzekļu trūkuma dēļ.²⁰ Kaut arī viens no kopš 1919. gada sākuma Vācijā strādājošo dažādo Latvijas pārstāvju uzdevumiem bija šo cilvēku apzināšana un nosūtīšana uz dzimteni, sakarā ar diplomātisko attiecību pārtraukšanu 1919. gada novembrī tas palika neizpildīts.

Pēc Latvijas diplomātiskās pārstāvniecības aizbraukšanas 1919. gada nogalē Berlīnē neoficiāli palika vienīgi bijusī pārstāvniecības Informācijas biroja vadītāja Austra Ozoliņa-Krauze un vēl daži bijušie misijas darbinieki. Viņu iespējas bija ierobežotas. 1920. gada 2. februārī A. Ozoliņa-Krauze rakstīja ārlietu ministram, ka Vācijā atrodas apmēram 27 000 Latvijas pilsoņu, daudziem no kuriem bija galēji nepieciešams atbalsts. Altdammes nometnē joprojām savu likteni gaidīja apmēram 200 gūstekņu, kuru “dzīve kļūst jo dienas nepaciešamāka, sevišķi arī ievērojot vācu uzraugu naidu pret viņiem kā latviešiem”. Daudzi no darbos esošajiem tika nosūtīti atpakaļ uz citām gūstekņu nometnēm, savukārt daudzi vācu okupācijas laikā darbos uz Vāciju atvestie tika no darba atlaisti “kā latvieši”, Bermonta karaspēka gūstā kritušie karavīri bija ievietoti dažādās nometnēs “viņiem ārkārtīgi naidīgo vāciešu un krievu starpā”, tāpat dažādās karavīru un civilpersonu nometnēs atradās Bermonta karaspēka aizvestie un dažādu iemeslu dēļ tam līdzī aizgājušie civiliedzīvotāji (“līdzās tiem latviešiem – latvietēm, kas aiz ļaunprātības vai vieglprātības atbēguši līdzī bermontiešiem, ir arī tādi, kas atvesti ar varu vai atbēguši vispārējā panikā”). Bija gadījumi, ka latvieši – karagūstekņi vai Dienvidkrievijas bēgļi no Austrijas nokļuva līdz Berlīnei un meklēja palīdzību misijā, taču viņu lūgumi bija jānoraida. Misijā ieradās arī vairāki no bermontiešu gūsta izbēguši Latvijas armijas karavīri, un arī viņiem palīdzēt nebija iespējams. Palīdzēt nevarēja arī Igaunijas diplomātiskā pārstāvniecība, jo tai trūka darbinieku, bet “palikušajiem Latvijas misijas locekļiem nav iespējams darboties uz āru”, kā arī nebija naudas līdzekļu. Rezultātā bezizejas stāvoklī esošie gūstekņi un bēgļi bija spiesti vērsties pie “mūsu tiešiem ienaidniekiem – dažādajām Latvijai naidīgām Baltijas vāciešu organizācijām, sevišķi t.s. Baltijas Sarkanā Krusta” un nonākt “jaunā un vēl bīstamākā muižnieku labdarības apbrīnošanas gūstā. Tā mums par filantropijas lēcu virumu te jāpārdod sava politiskā pirmdzimtība un bieži pat jānoskatās, kā mūsu pilsoņi, personīgi krietni un sabiedriski lietderīgi cilvēki, izmisuma dzīti, krit par jaunu izlikto krievu–vācu reakcionāru vervēšanas tīklos.” A. Ozoliņa-Krauze lūdza atsūtīt Latvijas

Sarkanā Krusta pārstāvi, kurš, neraugoties uz karastāvokli starp Latviju un Vāciju, varētu brīvi darboties un vismaz sadarboties ar baltvāciešu labdarības organizācijām. Jāpiebilst, ka Vācijas gūstekņu nometnēs no 1919. gada pavasara atradās arī zināms skaits vācu vienību gūstā Kurzemē un Zemgalē nonākušo Padomju Latvijas armijas karavīru.²¹ Vienlaikus Rīgā Ārlietu ministrija uz daudzajiem Vācijā esošo cilvēku tuvinieku pieprasījumiem bija spiesta atbildēt, ka “diplomātisko sakaru pārtraukšanas dēļ dot kaut kādas nebūt ziņas par kara gūstekņiem Vācijā pagaidām nav iespējams, bet Ārlietu ministrija spers visus attiecīgos soļus, tikko ar Vāciju atkal nodibināsies diplomātiskie sakari”²² Savukārt Berlīnē palikušie neoficiālie Latvijas pārstāvji 5. decembrī informēja Altdammes nometnē esošos latviešus, ka “Latvija ir savus sakarus ar Vāciju pārtraukusi, tai karu pieteikdama”, un ieteica tiem “gadījumā, kad uz darbu izbrauciet, savā starpā uzturēt satiksmi, lai zinātu, kur katrs atrodas. Tas noderētu ātrai savākšanai dēļ sūtīšanas uz dzimteni. Nosūtīšana notiks, līdzko apstākļi mainīsies.” 12. martā Latvijas Pagaidu valdība patiesi piešķīra Vācijā esošo apmēram 1500 karagūstekņu pārvešanai dzimtenē 37 202,38 Vācijas markas (ap 110 marku uz cilvēku), informējot par to A. Ozoliņu-Krauzi.²³ Jāpiezīmē, ka 1. aprīlī Vācijā vēl esošo 200–260 tūkstošu bijušās Krievijas karagūstekņu aprūpi pārtrauca Rietumu sabiedrotie, līdz ar ko viņu pārtikas deva tika samazināta līdz Veimāras republikas civiliedzīvotāju normai (reāli tas nozīmēja samazināšanos divarpus reizes).²⁴

Kopš 1920. gada 26. marta Latvijas Ārlietu ministrija un Latvijas Sarkanais Krusts latviešu karagūstekņu un bēgļu lietu pārzināšanu uzticēja bijušajai legācijas padomniecei Berlīnē Austrai Ozoliņai-Krauzei. 20. aprīlī Berlīnē starp Latvijas delegāciju (Latvijas Sarkanā Krusta priekšsēdētājs ārsts Jānis Jankovskis, Ārlietu ministrijas juriskonsults Hermanis Albats, A. Ozoliņa-Krauze un Latvijas Sarkanā Krusta komisijas loceklis Eduards Rozenbergs) un Vācijas kara un civilgūstekņu lietu valsts komisāru Danielu Štikelnu (*Stueckeln*) tika noslēgts abu valstu līgums par gūstekņu savstarpēju apmaiņu. Līgums paredzēja, ka abu pušu pilsoņiem, kuri to vēlas, jāorganizē atgriešanās dzimtenē. Latvijā tas attiecās uz Vācijas pilsoņiem, kuri “kaut kādu iemeslu dēļ tikuši Latvijā sagūstīti”, no Krievijas mājup braucošajiem bijušajiem gūstekņiem, kā arī civilpersonām, kuras pastāvīgi dzīvojušas Latvijā. Vācijā runa bija par karagūstekņiem (latviešiem vai Latvijas pilsoņiem) – bijušajiem Krievijas armijas gūstekņiem vai tiem, kuri nonākuši gūstā vēlāk (acimredzot kauju laikā 1919. gada pirmajā pusē kā Padomju Latvijas armijas karavīri un Latvijas armijas cīņās ar bermontiešiem), kā arī civiliedzīvotājiem. Nosūtīšana bija paredzēta pa jūrasceļu maršrutā Štetīne–Rīga un otrādi, abas puses apņēmās izziņot savā zemē līguma nosacījumus, organizējot ieinteresēto personu pieteikšanos.²⁵

Sarunās Berlīnē bija panākta vienošanās, ka latviešu gūstekņi tiks sapulcināti Altdammes nometnē un pēc tam Vācijas puse piešķirs kuģi viņu transportam uz dzimteni no Štetīnes ostas. Vācijas laikrakstos (arī krievu avīzē "Golos Rossiji") tika iespiests uzaicinājums doties uz Altdammes nometni (tas tika nosūtīts arī uz visām gūstekņu nometnēm). Bija zināma atsaucība, taču, tālākam transportam aizkavējoties (Vācijas puse gaidīja savstarpējā līguma ratifikāciju Latvijā), gūstekņu pieplūdums Altdammē apsīka, jo šī nometne apgādes ziņā bija viena no sliktākajām. Latvijas pārstāvjiem Berlīnē pienāca no iepriekšējā gada rudens Altdammē mītošo latviešu izmisīgi kolektīvi lūgumi sniegt vismaz paskaidrojumus par atgriešanās izredzēm un laiku.²⁶ Rezultātā Latvijas Sarkanā Krusta delegācijas pārstāvji, apmeklējot Altdammes nometni 1920. gada 15. aprīlī, pārliecinājās, ka gūstekņu stāvoklis ir "garīgi un miesīgi ļoti bēdīgs", pēc "ilgās gaidīšanas garastāvoklis ļoti nospiests un satraukts. Daudzi zaudē katru uzticību un sāk braukt līdz krievu gūstekņiem uz Krieviju. Daudzi sarūgtināti un pārmet, ka Latvijas valdība (resp. Latvijas misija Vācijā) gan gādājot par vācu baronu un nodevēju atgriešanos Latvijā, bet latviešu kareivjus atstājot viņu liktenim vācu varā." Šādā situācijā A. Ozoliņa-Krauze, kura pēc Latvijas Sarkanā Krusta delegācijas aizbraukšanas tika iecelta par organizācijas pilnvaroto Vācijā, centās vismaz daļēji risināt šo problēmu, pēc vienošanās ar vācu iestādēm nosūtot cauri Mēmelei vairākus cilvēkus dienā kā privātpersonas (brīvbiļete līdz Mēmelei, tālākam ceļam – 110 marku katram no Latvijas Ārlietu ministrijas A. Ozoliņai-Krauzei piešķirtajiem līdzekļiem), kā arī cenšoties novērst atsevišķu nometņu administrācijas slikto attieksmi pret latviešu gūstekņiem (piemēram, novēršot drēbju un inventāra atņemšanu Frankfurtes pie Oderas nometnē tiem latviešiem, kuri izbrauca uz Altdammi).²⁷ 23. aprīlī Latvijas Sarkanā Krusta pārstāvji Altdammes nometnē esošajiem latviešiem apsolīja, ka atsūtīs naudu karagūstekņu pārstāvja ceļa izdevumiem uz Berlīni, kā arī pasta izdevumiem (pēc 10 dienām tas gan vēl nebija izdarīts, izraisot kārtējo izmisušo kolektīvo vēstuli uz Berlīni Latvijas pārstāvjiem).²⁸

1920. gada maija beigās A. Ozoliņa-Krauze paziņoja par Rīgā notikušo gūstekņu apmaiņas līguma ratifikāciju Vācijas Ārlietu ministrijai, un viņai tika pateikts, ka arī Vācijas parlaments savā pēdējā sēdē gatavojas veikt ratifikāciju. 8. jūnijā A. Ozoliņa-Krauze ziņoja, ka pēdējo divu mēnešu laikā legācijā Latvijas pasi izņēmušas apmēram 1000 personas (to skaitā ļoti daudzi baltvācieši) un gandrīz visi gaida iespēju atgriezties dzimtenē. Šajā laikā par Latvijas Sarkanā Krusta pārstāvniecības ierēdņi Berlīnē strādāja Altdammes nometnē mītošo gūstekņu pārstāvis Zābelis, kurš veica saraksti ar gūstekņiem un izpildīja arī diplomātiskās misijas kurjera pienākumus.²⁹

Tūlīt pēc ratifikācijas līgums sāka darboties: pirmais transports (vācu tvaikonis "Centa") no Vācijas ar 500 latviešu karagūstekņiem

pienāca Latvijā 1920. gada jūnija beigās (29. jūnijā – Ventspilī, 30. jūnijā – Rīgā). Atpakaļ tas aizveda Latvijā esošos vācu karagūstekņus un Vācijas pilsoņus.³⁰

Interesanti, ka šajā laikā Vācijā bija vēl kāda neliela Latvijai pieredīgu karavīru grupa. 1920. gada jūnija beigās Latvijas diplomātiskā pārstāvniecība Berlīnē saņēma lūgumu palīdzēt no 42 Havelbergas noietnē esošiem karavīriem, kuri vēlējās nokļūt dzimtenē un skaidroja, ka bijuši “Polijā vaņģībā un, negribēdami bada nāvē mirt, 1919. gadā pierakstījāmies kā brīvprātīgie N. Judeņiča armijā. Bet, par nožēlošanu, aizveda mūs uz Kurzemi P. Bermonta armijā, un galu galā iznāca, ka dienējām savas dzimtenes ienaidnieku rindās. Latvieši, kuri atrodas mūsu lēģerī, ir visvairāk latgalieši, kuri visi bija mobilizēti, kad bija lielinieku valdība Latgalē.”³¹ Minētais apliecina to sarežģīto situāciju, kādā varēja nokļūt Latvijas iedzīvotāji (arī latvieši) šajā laikā un reģionā.

1920. gada 29. augustā laikraksts “Latvijas Kareivis” Rīgā publicēja Vācijas gūstekņu noietnēs vēl joprojām esošo un zināmo (pasaules kara laikā gūstā kritušo) 114 latviešu karavīru sarakstu.³²

INTERNĒTIE

1920. gada jūlijā Padomju Krievijas–Polijas frontē sāktais Sarkanās armijas lieluzbrukums tika ar milzīgām grūtībām apturēts tikai augusta vidū pie Varšavas, tādējādi liedzot padomju valdībai sākt realizēt “pasaules revolūcijas” ideju Rietumeiropas valstīs. Sākās strauja padomju spēku atkāpšanās (dažos gadījumos un laika posmos – bēgšana) uz austrumiem. 1920. gada augusta beigās gandrīz visa 4. padomju armija, daļa no 15. armijas (divas divīzijas) un 3. kavalērijas korpusa, izvairoties no nokļūšanas poļu gūstā, pēc sīvām atkāpšanās kaujām Mlavas–Lomžas virzienā pārgāja Vācijas robežu un iegāja Austrumprūsijā, kur tika internēti. Kopumā ap 50 000 karavīru sākumā tika novietots Arisas noietnē pie Landebergas. Latvijas prese ziņoja sākumā par 700, pēc tam – par 1300 latviešiem starp viņiem.³³ Jau no šejienes vairāki latvieši rakstīja Latvijas pārstāvniecībai Vācijā, lūdzot palīdzēt atgriezties dzimtenē (piemēram, 18. divīzijas 75. lauka telegrāfa kantora priekšnieks Kristaps Svilis 7. septembrī).³⁴ Vēlāk internētos pārvietoja uz iekšzemē esošām 11 noietnēm, un rūpes par viņiem uzņēmās Viktora Koppa vadītā Padomju Krievijas karagūstekņu komiteja Berlīnē. Saskaņā ar starptautisko likumdošanu internētos ar uzturu, algu un apģērbu bija jāapgādā padomju pusei, taču tā nespēja uzdevumu izpildīt (vācu komandanti atbildēja galvenokārt par noietnes ārējo apsardzību un ārējās kārtības nodrošināšanu). Uzturs noietnēs kļuva arvien sliktāks, solītā 10 marku alga katram sarkanarmietim vismaz līdz decembrim izmaksāta netika, taču propa-

gandas darbs internēto vidū gan tika veikts pilnā apjomā (vienīgi vācu puses iebildumu dēļ vairākās nometnēs netika izveidotas ārkārtējās komisijas – čekas nodaļas). Katrā nometnē tika izveidota komiteja (veidota galvenokārt no komisāriem), kas būtībā pilnībā kontrolēja nometnes iekšējo dzīvi. Jau no paša internēšanas sākuma latvieši no metnēs apvienojās savās vienībās un iesniedza kolektīvus lūgumus Latvijas valdībai rūpēties par viņu nogādāšanu dzimtenē. Viens no pirmajiem kolektīvajiem lūgumiem Latvijas “konsulam Berlīnē” Kristapa Sviļa vadībā tapa Zalcvēdeles nometnē jau 26. septembrī, un tajā vēstīts, ka 24. septembrī nometni apmeklējis Padomju Krievijas Centrālās evakuācijas komisijas (“Centroevara”) vadītājs latvietis Aleksandrs Eiduks, kurš paziņojis, ka visi “cittautieši tiks atlaisti katrs uz savu tēviju pēc tam, kad mēs vispirms būsīm no Vācijas pārvesti uz Krieviju”. Tas neapmierināja lūgumraksta iesniedzējus: “Kāpēc mums jāgaida un jātērē laiks un enerģija, braucot apkārt atpakaļ uz Krieviju, ja mēs varam no Vācijas tiešā ceļā nokļūt uz savu dzimteni? Bez tam mēs atrodamies jau vairāk kā mēnesi Vācijā un līdz šim laikam nezinām, kādi soļi ir sperti no Jūsu, kā arī no mūsu valdības puses, lai paātrinātu un veiktu mūsu atgriešanos uz Latviju, neskatoties uz to, ka no internēto lēģera “Arys” Rīta Prūsijā no mums rakstiski un telegrāfiski tika izsacīta mūsu konsulam Kēnigsbergā un sūtnim Berlīnē vēlēšanās pēc iespējas drīzāk atgriezties uz dzimteni. Jāpiezīmē, ka, atrodoties piespiestā kārtā Sarkanajā armijā, mums līdz šim nebija ne mazākās iespējamības ne tikai kā atgriezties uz Latviju, bet pat darīt mūsu valdībai par sevīm ko zināmu, jo katra mūsu minētā nozīmē izsacīta vēlēšanās un katrs pieprasījums un lūgums tika no Sarkanās armijas kara valdes pilnīgi ignorēti.”³⁵

Lai noskaidrotu internēto stāvokli un kārtotu arī Vācijā vēl esošo pasaules kara gūstekņu atgriešanos, uz Berlīni 13. oktobrī izbrauca jaunieceltais kara aģents (militārais atašejs) Vācijā Hugo Rozenšteins un viņa palīgs Arveds Oše (Berlīnē abi darbu sāka 18. oktobrī).³⁶ Viņu pirmais uzdevums bija atrisināt internēto latviešu karavīru likteni. Šeit viņi sastapās ar padomju gūstekņu komisijas liktiem šķēršļiem – netika dota atļauja apmeklēt nometnes, bet uz nometnēm nosūtīja cirkulārus, kas noteica, ka neviens latvietis, kas optēs Latvijas pilsonību, nevar atgriezties Latvijā uzreiz, bet tam vispirms jānododas uz Krieviju un jānokārto formalitātes. Turklāt komisāri izteikušies, ka daudzus latviešus jānododot tribunālam par nepietiekami “dūšīgu kaušanos” pret poļiem.³⁷ H. Rozenšteins 2. novembrī ziņoja, ka kopumā Vācijas nometnēs ir internēti apmēram 2000 latviešu karavīru (Kēnigsbordā – 500, Soltavā – 300, Lihtenhorstā – 300, Havelbergā – 150 u.c.). Šajā laikā vācu varas iestādes gatavojās viņus atbrīvot nosūtīšanai uz Latviju, un H. Rozenšteins bija iesniedzis attiecīgu pieprasījumu, taču Padomju Krievijas pārstāvju nostāja joprojām bija stingra – latviešiem

vispirms jābrauc uz Krieviju un tur jākārtoto atgriešanās dzimtenē (H. Rozenšteins rakstīja: “Šeit latvieši tiek terorizēti no krieviem”). Vācijā bija ieradušies arī Padomju Krievijas Sarkanā Krusta pārstāvji, kuri arī latviešus reģistrēja kā “krievu strādniekus un tehniķus”. 27. oktobrī Latvijas presē parādījās informācija, ka ar vācu iestāžu piekrišanu latviešus – tehniskos speciālistus un virsniekus atdala no pārējiem un cauri Lietuvas teritorijai nosūta uz Padomju Krieviju, bet nometnes apciemo A. Eiduks, aktīvi aģitējot latviešus doties uz Krieviju (jau nākamajā dienā iekšlietu ministrs Arveds Bergs nosūtīja šo rakstu “zināšanai” Ārlietu ministrijai).³⁸ 2. novembrī H. Rozenšteins rakstiski lūdza Latvijas diplomātisko pārstāvniecību Berlīnē (sūtniecības padomnieci A. Ozoliņu-Krauzi) iesniegt Vācijas Ārlietu ministrijā pieprasījumu par latviešu atdalīšanu no pārējiem internētajiem un, ja iespējams, ievietošanu vienā nometnē, piezīmējot, ka apmēram 1500–2000 Latvijas pilsoņu atrodas galvenokārt Kēnigsmorā, Cērbstē, Soltavā, Lihtenhorstā, Havelbergā un vēl dažās kara laika gūstekņu nometnēs, un lūdzot attiecīgajās iestādēs panākt atļauju viņam un A. Ošem brīvi apmeklēt šīs nometnes un uzsākt internēto reģistrāciju, pilsonības noskaidrošanu u.c. nosūtīšanai uz dzimteni veicamos priekšdarbus. 1920. gada 3. novembrī uz Narvu (tālāk – uz Krieviju) no Štetines gatavojās nosūtīt komandieru un tehnisko speciālistu grupu, kurā bija vairāki latvieši (14 bijušie virsnieki un 11 bijušie kareivji). 2. novembrī vairāki internētie latviešu virsnieki paziņoja par šo cilvēku nosūtīšanu uz Štetini, lūdzot aizkavēt viņu nosūtīšanu uz Krieviju. Sakarā ar to, ka transporta sagatavošana tika izziņota pēdējā brīdī, bija jārikojas ātri. Latvijas militārā pārstāvniecība gatavojās šo nosūtīšanu aizkavēt. Tajā pašā dienā H. Rozenšteins iesniedza Latvijas diplomātiskajā pārstāvniecībā pieprasījumu novērst Vācijas Ārlietu ministrijā latviešu izvešanu uz Krieviju,³⁹ un to pašu pārstāvim Vācijā uzdeva veikt arī Ārlietu ministrija Rīgā.⁴⁰ A. Ozoliņa-Krauze nekavējoties vērsās pie Starptautiskā Sarkanā Krusta un iesniedza protesta notu pret “latviešu sarkanarmiešu virsnieku speciālistu izvešanu uz Krieviju zem krievu strādnieku tehniķu maskas” Vācijas valdībai,⁴¹ bet uz Štetini devās kara aģenta palīgs A. Oše kopā ar Starptautiskā Sarkanā Krusta pārstāvi. Tomēr izbraucējiem tika dots padoms – Narvā mēģināt “dezertēt”. Pateicoties Starptautiskā Sarkanā Krusta pārstāvju atsaucībai (viņu pārziņā bija transportēšanas organizēšana, un viņi atteicās pārvest uz Krieviju latviešus pret viņu gribu), pēdējā brīdī izdevās novērst 12 latviešu uzsēdināšanu uz kuģiem. Savukārt Vācijas valdībai iesniegtā protesta rezultātā (tajā tika pieprasīts nepieļaut latviešu nosūtīšanu uz Krieviju pret viņu gribu un novietot latviešus vienā nometnē) tūlīt pēc šī incidenta kļuva iespējama latviešu reģistrācija nometnēs (izsūtot aizpildīšanai īpašas anketas).⁴²

LATVIJAS PILSOŅU SASTĀVS VĀCIJĀ
1920. GADA RUDENĪ

H. Rozenšteins 2. novembra ziņojumā sadalīja Vācijā esošos Latvijas pilsoņus četrās lielās grupās: 1) pasaules kara, Latvijas neatkarības kara karagūstekņi un civilgūstekņi (personas, kas atvestas darbos uz Vāciju pasaules kara laikā⁴³); 2) internētie sarkanarmieši; 3) bēgļi (no Latvijas 1918. gada beigās un 1919. gada sākumā izbēgušie, kā arī no citām valstīm caurbraucošie); 4) bermontieši – Latvijas pilsoņi. Karagūstekņiem jau 1920. gada 27. aprīli vācu iestādes bija devušas rīkojumu sapulcēties Altdammes noietnē tālākai nosūtīšanai uz Latviju. Ja kāds atgriezties nevēlējās, viņam bija tas jāapliecina ar parakstu, un H. Rozenšteina rīcībā bija 115 šādi apliecinājumi (lielākā daļa nevēlējās atgriezties vispār, mazākā daļa – pagaidām). Taču vēl joprojām pārstāvniecībā ieradās gūstekņi no darbavietām, kuri tika nosūtīti uz Altdammi, no kurienes tos Starptautiskais Sarkanais Krusts kopā ar krievu gūstekņiem transportēja uz Rīgu (šādā veidā oktobra vidū bija nosūtīti 10 cilvēki), bet novembra sākumā Altdammē atradās un nākamo – 4. novembrī paredzēto transportu gaidīja 40 latvieši (9 karagūstekņi, 9 bēgļi no Krimas, pārējie – civilgūstekņi).

Pie H. Rozenšteina Berlīnē laiku pa laikam ieradās visu lielāko noietnē latviešu pārstāvji, kuri iepazīstināja viņu ar situāciju. Caurbraucošos bēgļus Vācijas varas iestādes pielīdzināja karagūstekņiem, tādējādi dodot viņiem brīvbiļetes braucienam cauri Vācijai līdz Altdammes noietnei (lielākā šādu Krimas latviešu bēgļu grupa – 300 cilvēku leitnanta Kārļa Skaduļa vadībā izbrauca no Štetīnes ostas tvaikonī “Kijev” 1920. gada decembrī). Pie bermontiešiem H. Rozenšteins piešķaitīja tos Latvijas pilsoņus Altengrabovas noietnē, kuri bija karojuši Bermonta armijā, kā arī “civilpersonas (lielākā daļā sievietes), kuras kā sievas vai brūtes karavīriem līdz atbraukušas. Tā kā vīri viņas ir atstājuši, tad viņas ir iekļuvušas bēdīgā materiālā stāvoklī.” Internēto skaitu H. Rozenšteins 2. novembrī vērtēja uz 2000 cilvēkiem, atzīmējot, ka uz viņa jautājumu, kāpēc latvieši nav ievietoti atsevišķā noietnē, no vācu iestādēm saņemta atbilde, ka Vācijā nav tik daudz noietnē, cik internēto tautību (izvietojumā tika ievērots karaspēka daļu princips).⁴⁴ Rezultātā tika noskaidrots, ka Kēnigsmoras (Hannoveres apgabalā) noietnē sākotnēji bija 362, tad 369, pēc tam 403 Latvijas pilsoņi (vecākais – Kārlis Iesalnieks; šeit starp latviešiem ievērojama daļu veidoja artilērijas daļu un dažādu štābu karavīri⁴⁵), Havelbergas (Brandenburgas apgabalā) – sākotnēji 148, tad 245 (vecākais – Jānis Niedra), Parhimas (Mēklenburgā) – 15, tad 54 (vecākais – Jāzeps Spalviņš), Altdammes noietnes (pie Štetīnes) latviešu barakā – 14 (vecākie – Vilis Liepa un Alfrēds Kleimanis), Soltavas noietnē (Hannoverē) – sākotnēji 229, pēc tam 286 (vecākais – Jānis Pullers), Zalcvēdeles (Saksijā) – sākotnēji 112, tad 57, pēc tam 88 (vecākais –

Kristaps Svilis), Erlangenē (Bavārijā) – 8, vēlāk 102 (vecākais – Jānis Jansons), Neihammeras – 3 (vecākais – Ņestors Trepcovs), Cērbstes (Anhaltē) – 285 (vecākais, “latvju grupas komandieris” – Harijs Laviņš), Prūsijas Holandes – 22 (vecākais – Arturs Pfeifers), Gubenes – 5 (vecākais – Kārlis Bērziņš), Lihtenhorstas (Hannoverē) – 200 latvieši (vecākais – Eduards Saulītis), Mindenes (Vestfālenē) – 87 (vecākais – Pēteris Viķis), Grosenes pie Oderas – 18, vēlāk 212 (vecākais – Kārlis Lapiņš), Hamelnes pie Vēzeres – 33, vēlāk 66 (vecākais – Alfrēds Brants), Arisas (Austrumprūsijā) – 1 (Kārlis Sināts), Baireitas – 3, Cosenes nometnes lazaretē – 2, Saganas nometnē – 112, vēlāk 272 (arī sākotnēji reģistrētajā grupā gandrīz visi Latgales krievu tautības iedzīvotāji), Altengrābovas – 1 (Georgs Hildebrants), Ālenes–Falkenbergeras–Moras nometnē – 2, tad 55 (gandrīz visi krievi, izņemot karavīru, vārdā Voldemārs Krauklis), kā arī bermontieši Vinsdorfā,⁴⁶ kuri vēlas optēt Latvijas pilsonību. Interesanti, ka Vinsdorfas internēto nometnē tādu bija 15, turklāt vismaz pieci no viņiem bija latvieši no lauku pagastiem vai Rīgas.⁴⁷ Vēlāk sarakstos parādījās arī atsevišķi latvieši no internēto nometnēm Berlīnē, Lokstedā, Sprotavā, Frankfurtē pie Oderas, Ūdervangenē u.c.⁴⁸ Sākotnējā skaitlī ietilpa gandrīz pilnībā latvieši, savukārt vēlāk pieteicās galvenokārt Latgales un Ilūkstes apriņķa, kā arī Ostrovas un Drīsas apriņķa krievu tautības iedzīvotāji. Veicot aptuvenus aprēķinus (izejas skaitļi nevarēja būt pastāvīgi, un tie nepārtraukti mainījās, cilvēkiem, piemēram, pārceļoties no vienas nometnes uz citu, reģistrējoties vai otrādi u.tml.), no iepriekš minētā uzskaitījuma redzams, ka sākotnēji nometnēs bija reģistrējušies 1662 Latvijas pilsoņi, bet pēc tam – pat 2406, no kuriem gandrīz puse netika atzīta par tādiem. 6. decembrī H. Rozenšteina rīcībā bija iespēju robežās pārbaudīti dati par kopumā 12 nometnēs internētajiem 1262 Latvijas pilsoņiem, kuri bija izteikuši vēlēšanos atgriezties dzimtenē un kuri par tādiem arī tika atzīti.⁴⁹ Samērā daudziem ārpus Latvijas dzimušiem krievu tautības karagūstekņiem tika atteikts.⁵⁰

Jāpiezīmē, ka 1920. gada augustā – decembrī Latvijas pārstāvēcībā ienāca oficiāla informācija par vismaz 165 bijušajiem Latvijas karagūstekņiem (absolūtā vairākumā – latviešiem), kuri dažādu iemeslu dēļ atteicās atgriezties dzimtenē, izvēloties vispār vai uz laiku palikt Vācijā.⁵¹

LATVIEŠU ATGRIEŠANĀS ORGANIZĒŠANA UN TĀS NORISE

6. novembrī Kēnigsmoras nometnes latviešu vecākais ziņoja A. Ošem uz Berlīni, ka tuvākajā laikā saskaņā ar saņemto uzdevumu uzsāks internēto latviešu reģistrāciju. Viņš cerēja, ka nometnes padomju administrācija netraucēs neoficiālo reģistrāciju. Tolaik gan šajā,

gan citās nometnēs iekšējā dzīve “norisinās krievu administrācijas, resp., vecāko kara virsnieku – komandantu vadībā. Iekšējā organizācijā paturēta kārtība, kāda bij Sarkanajā armijā. Visi uz iekšējo dzīvi attiecošie rīkojumi pienāk iz Krievijas kara gūstekņu Biroja Internēto nodaļas (Otdel Internirovannih) Berlīnē. Tos tad arī izpilda lēģera štābs.” Šajā pašā ziņojumā K. Iesalnieks arī uzsvēra, ka no Berlīnes Internēto biroja saņemts cirkulārs ar norādi, ka “visi šie lēģeros atrodošie jaundibināto mazo valstiņu piederīgie tiek uzskatīti kā sarkanarmijas locekļi un par jebkuru atgriešanos uz savām agrākām piederības vietām nevar būt runa. Drīzumā visi tikšot nosūtīti uz Krieviju. Šis paziņojums daudziem izgaisināja pēdējās cerības uz drīzu atgriešanās iespējamību un padarīja šo drūmo dzīvi vēl drūmāku.” 13. novembrī K. Iesalnieks ziņoja, ka “pēdējās dienās lēģeri stipri izplatītas baumas, ka šī lēģera iemītniekus visdrīzākajā laikā nosūtīšot uz Krieviju jeb arī pārvedīšot uz citu lēģeri, jo “Konigsmoor” labierīcības ziņā ir viens no vissliktākajiem lēģeriem Vācijā (apgaismošanas trūkums, gluži nelietojams dzeramais ūdens utt.). Tāpat lēģerī ir dažas personas, ap kurām grupējas arī daļa no Latvijas pavalstniekiem un kuri pieliek visas pūles, lai varētu veicināt Latvijas pavalstnieku nogādāšanu uz Krieviju jeb arī viņu sašķelšanu vairākās daļās. Tamdēļ lūdzam griezt Jūsu vērību uz šo apstākli un dot mums aizrādījumus, kā rīkoties tamlīdzīgā gadījumā. Līdz šim latvieši skaitās par Sarkanās armijas sastāvdaļu un kā tāda padota visiem rīkojumiem, izejošiem no Krievijas valdības puses (ustav vnutrennej sluzhbi⁵²). Gadījumā, ja lēģera iemītnieki tiktu pārvesti uz citu lēģeri jeb sūtīti uz Krieviju, Latvijas pavalstniekiem nebūtu iespēja palikt šeit, jo pārtiku viņi saņem no Krievijas. Neilgi atpakaļ dažas grupas jau tika pārvestas uz citu lēģeri tālākai nosūtīšanai uz Krieviju, starp tiem bija arī Latvijas pavalstnieki, kam nebija ne mazākās intereses braukt uz Krieviju. Tamdēļ visu šī lēģera Latvijas pavalstnieku – bij. sarkanarmiešu vārdā izsakām savu vissirsnīgāko vēlēšanos – pēc iespējas ātrāki nokļūt Latvijā, par ko lūdzam arī Latvijas valdību Jūsu personā.”⁵³

Ir skaidrs, ka daudzi latvieši tika nosūtīti arī uz Padomju Krieviju. 7. novembrī Kārlis Ozoliņš Lihtenhorstas nometnes “Latviešu organizācijas vārdā” rakstā A. Ošem informēja, ka divi ešelsoni uz Krieviju jau nosūtīti, un jautāja, ko darīt, ja nometnē palikušos sūtīs tuvākajās dienās, – “palikt šepat vai braukt ar pēdējo ešelonu? Projām braukšanas gadījumā – kurā vietā mēs varam cerēt uz izolāciju no krieviem, jo nobraukt līdz pēdējai ostai ir pārāk liels risks priekš tiem, kas no aizbraukušiem komisāriem, vēl šie esot, izsludināti par kontrrevolucionāriem un kam atgriešanās uz Krieviju līdzinās slazda valgām. Ja palikt mums šepat, tad ar ko mēs varam motivēt savu atpakaļ palikšanu? Daudzi no mums, starp tiem arī es, jau no pirmiem diviem ešelsoniem atteicās, kaut gan sarakstos bij ievesti. Vispēdīgi, mūs var

ar varu piespiest braukt projām, jo jau tagad nometnē uz latviešiem skatās kā uz atkritējiem, kontrrevolucionāriem utt. Ir dzirdami izsaučieni, ka mūs piespiedīs braukt uz Krieviju. Lai tiešām nenoietu līdz tam, lūdzu dot mums kaut kādu reālu pamatu, uz ko mēs varam atsaukties. Lielākā daļa no mums ir tais domās, ka mēs nekādā ziņā nedrīkstam braukt projām iz mūsu nometnes. Var būt gadījums, ka mūs pa ceļam neatšķir no krieviem un esam spiesti nobraukt uz Krieviju, pazūd visi mūsu pūliņi un, nesasniedzdami savas dzimtenes krastus, mēs nokļūstam aukstajās črezvičaikas sienās. Ja līdz mūsu nometnes galīgai evakuācijai par latviešiem nebūs nekas noteikts, mēs, daudz latvieši, būsim spiesti dezertēt iz nometnes un saviem spēkiem meklēt ceļu uz Latviju.”⁵⁴

1920. gada rudenī – 1921. gada sākumā arī Ārlietu ministrijā Rīgā ienāca desmitiem internēto karavīru tuvinieku vēstuļu, kurās gandrīz vienmēr bija ziņa, ka konkrētais cilvēks piespiedu kārtā mobilizēts Latvijas PSR armijā 1919. gada pavasarī un vēlas atgriezties dzimtenē, pievienojot šim lūgumam arī pagasta valdes vai fizisku personu galvojumu par viņa politisko uzticamību. Bija arī vēstules, kurās tika lūgts palīdzēt atgriezties dzimtenē jau 1914.–1915. gadā vācu gūstā nonākušiem karavīriem. Bieži tuvinieki atstājēja internēto bažas tikt nosūtītiem uz Padomju Krieviju.⁵⁵ Ļoti lielā skaitā Ārlietu ministrijai un pārstāvniecībai Berlīnē pienāca pašu internēto lūgumi palīdzēt atgriezties. Piemēram, 1920. gada 7. novembrī Altdammes nometnē esošie padomju 4. divīzijas latvieši lūdza nosūtīt viņus uz dzimteni ar pirmo transportu (kuģi “Kaiser” 12. novembrī): “Izsakām savu vēlēšanos tikt uzņemti kā Latvijas valsts pavalstnieki Latvijā un atsakāties pilnīgi no Krievijas Sarkanās armijas, kurā mēs tikām iesaukti un turēti pret pašu gribu.” 8. decembrī latvieši no Lihtenhorstas nometnes lūdza viņus “izraut ātrāk iz šiem Vācijas torfa šķūņiem, kur valda komisārščina”. 20. decembrī Alfrēds Brants un Jānis Oše no Hamelnes nometnes rakstiski lūdza Latvijas ārlietu ministru rūpēties par iespēju viņiem atgriezties “brīvā Latvijā, pēc kuras mēs tik ļoti ilgojamies”. Vēstulē ir interesanta piezīme: “Varam vēl piezīmēt, ka bez mums vēl daudz (gandrīz 25% no Hamelnes lēģeri atrodošiem internētiem latviešiem), kas nepiekrīt Padomju Krievijas komunismam un kas ir mobilizēti un vēlas atgriezties dzimtenē.” 26. decembrī Mindenes (Vestfālenē) nometnes 3. armijas savienotā pulka 7. rotas 30 latvieši rakstīja: “Ļoti ilgojamies pēc mīļotās dzimtenes Latvijas, lai ātrāk varētu tikt atpakaļ un uzsākt mierīgu nopietnu dzīvi tēvijas labā. Nodēvīgi gan tas bij, kad mums bij jākaro sarkanā armijā un nevarējām palīdzēt savai dārgajai tēvijai grūtā brīdī, bet sakiet, vai tad tiešām mēs bijām vainīgi, kad mums zem “tribunāla” piespiedā kārtā bij jānes šis noziedzīgais krusts. Kas gan no mums nav trīcējis zem tribunāla āmura, tikai un vienīgi tas mūs latviešus noturēja un piespieda palikt

līdz šim Krievijā un celt uz saviem pleciem šo nodevības krustu. Parties nenoliedzami ir viena daļiņa latviešu, kuri mūs rāva sev līdzī šajā mutulī un piespieda mūs noziegties, bet nu jau vairs nav šeit mūsu vidū, tie jau visi ir atpakaļ P[adomju] Krievijā un dzied atkal to pašu sapelējušo dziesmu. Un šie cilvēciņi arī vairs negrib griezties atpakaļ uz dzimteni, jo viņiem tur it nekā nav un viņi dzīvo tur, kur tik vien var dabūt vairāk laupīt. Ceram, ka mūsu tautas brāļi mums piedos to pārkāpumu un pieņems mūs atpakaļ dzimtenē, lai mēs varētu izpirkt savu nodevību pret tēviju.” Sevišķi daudz tika rakstīts decembrī, kad pēc novembrī aizpildīto veidlapu nosūtīšanas Latvijas pārstāvniecībai iestājās šķietams klusums mājās atgriešanās jautājumā.⁵⁶

Sarežģīts bija jautājums par repatriējamo personu politisko uzticamību. Sākotnēji Latvijas militārie pārstāvji Vācijā pat mēģināja pieprasīt ziņas no Politiskās apsardzības Rīgā par atsevišķu nometņu internētajiem, un par Soltavas nometnē esošajiem tādas Berlinē arī tika saņemtas (tās gan bija visai nepilnīgas un bieži sniedza informāciju vienīgi par padomju funkcionāriem, balstoties tikai uz vienādu uzvārdu), taču pārbaude Vācijā tika atzīta par neiespējamu. Tomēr bija skaidrs, ka tai noteikti ir pamats. Dažos (noteikti ne visos) gadījumos karavīri savās veidlapās atklāti atzina, ka ir komunisti (Pēteris Sprūds Grosenes nometnē, 476. robežsargu pulka rakstvedis Bernards Upenieks, tā paša pulka vada komandieris Ādolfs Mūrmanis Soltavas nometnē), komunistu “lidzjutēji” (Jānis Bērzkalns Grosenes nometnē) vai Sarkanās armijas brīvprātīgie (Indriķis Grasfogelis, Žanis Freibergs, Roberts Mauriņš, Eduards Fridenbergs turpat).⁵⁷ Katrā ziņā 20. novembrī sūtījis O. Voits ziņoja ārlietu ministram, ka Vācijā veikt internēto sarkanarmiešu politisko pārbaudi nav iespējams, un 4. decembrī nosūtīja uz Rīgu sūtīniecībai atsūtītos tuvinieku lūgumus un galvojumus, lūdzot nodot tos Iekšlietu ministrijas Karagūstekņu un bēgļu atbrīvošanas komisijai.⁵⁸

Kā jau minēts, sevišķas rūpes Latvijas pārstāvjiem sagādāja sākotnējā padomju puses prasība, saskaņā ar kuru latviešu tautības sarkanarmieši nebija uzskatāmi par bēgļiem un viņiem, lai atgrieztos Latvijā, jāoptē Latvijas pilsonība Krievijā. 11. novembrī Rīgā ieradās Padomju Krievijas Centrālās evakuācijas komisijas priekšsēdētājs A. Eiduks, ar kuru Latvijas Ārlietu ministrijas pārstāvji pārrunāja arī jautājumu par latviešu sarkanarmiešiem Vācijā, kuri izteikuši vēlēšanos doties uz Latviju, taču nodoma realizāciju kavē Padomju Krievijas pārstāvniecība un iestādes. Rīgā A. Eiduks principā piekrita, ka tie, kuri izteiks šādu vēlēšanos, drīkstēs atgriezties no Vācijas Latvijā tiešā ceļā (12. novembrī Ārlietu ministrija par to informēja pārstāvniecību Vācijā, piezīmējot, ka visas varbūtējās domstarpības varēs nokārtot ar pašu A. Eiduku Vācijā).⁵⁹ Šajā laikā Latvijas prese atzīmēja, ka Vācijā esošo latviešu tautības karavīru labā daudz darījis Starptautiskais Sarkanais Krusts, kurš izrādīja rūpes arī par dažiem simtiem latviešu bēgļu no

Dienvidkrievijas viņu ceļā cauri Vācijai uz dzimteni (13. novembrī 160 šādi bēgļi tvaikonī no Štetīnes ostas devās uz Latviju).⁶⁰

Stāvoklis nedaudz uzlabojās pēc Latvijas diplomātiskās pārstāvniecības darbības uzsākšanas Berlīnē (līdz sūtņa atbraukšanai to vadīja sūtniecības padomniece A. Ozoliņa-Krauze). 2. novembrī Ārlietu ministrija rakstā pārstāvniecībai Vācijā uzsvēra, ka “viens no visdrīzākā laikā izšķiramiem jautājumiem ir Vācijā internēto Latvijas pilsoņu, bij. sarkanarmiešu reģistrēšana un pārsūtīšana uz Latviju”.⁶¹ 10. novembrī Berlīnē ieradās arī sūtnis Oskars Voits. 16. novembrī viņš ieteica pagaidām aizkavēt 3000 Latvijā esošo krievu karagūstekņu nosūtīšanu uz dzimteni gadījumam, ja padomju varas iestādes tomēr atteiktos dot atļauju latviešu sarkanarmiešu tiešai izceļošanai no Vācijas uz Latviju. O. Voits arī uzsvēra, ka internēto stāvoklis ir “visai grūts” – trūka apģērba un bija nepieciešams materiāls pabalsts, jo Padomju Krievijas iestādes bija pārstājušas apgādāt latviešus kopš brīža, kad par viņiem sāka izrādīt interesi H. Rozenšteins un Latvijas pārstāvniecība, kā arī valsts iestādes kopumā. Sūtnis pieprasīja līdzekļus internēto aprūpei, kā arī informāciju par šiem līdzekļiem. Tāpat viņš uzsvēra nepieciešamību izsūtīt uz Vāciju īpašu delegāciju, kura varētu, cita starpā, atspēkot padomju puses nometnēs izplatītās baumas, ka Latvijas varas iestādes gatavojas visus repatriējamus nosūtīt uz Vrangēla armiju.⁶²

Sūtniecība turpināja sarunas ar Starptautisko Sarkanu Krustu par latviešu transportēšanu uz dzimteni. Tas beidzot piekrita to organizēt, Latvijas pusei uzņemoties ceļa un uztura izdevumus. 27. novembrī sūtniecība Berlīnē ziņoja ārlietu ministram, ka “internēto sarkanarmiešu lieta ir tiktālu virzīta uz priekšu, ka tuvākā nākotnē, cerams, varēsim stāties pie viņu notransportēšanas uz Latviju”, jautājot, vai ir iespējams transports par Latvijas valsts līdzekļiem ar kuģi. Ja tas nebūtu iespējams, tad pārvešanu uzņemtos Starptautiskais Sarkanais Krusts. Tādā gadījumā sūtniecība bija gatava uzsākt internēto koncentrāciju Altdammes noietnē. 1920. gada decembrī Starptautiskā Sarkanā Krusta pārstāvis Rīgā informēja Latvijas Ārlietu ministriju, ka krievu gūstekņu repatriēšanai tiks ierīkota tvaikoņu līnija no Štetīnes uz Liepāju (tālāk – pa Latvijas dzelzceļiem) un kopā ar krievu gūstekņiem varētu sūtīt arī latviešu grupas. Ārlietu ministrija atbalstīja šādu plānu gan tāpēc, ka tādā gadījumā pirms tam nebija nepieciešama visu latviešu internēto sakoncentrēšana vienā vietā, gan sakarā ar zemajām izmaksām (3 markas dienā cilvēkam). Vēl Latvijas Ārlietu ministrijai diplomātisku iemeslu dēļ bija jādabū formāla Polijas valdības piekrišana internēto latviešu atgriešanās jautājumā, kas ar Latvijas pārstāvja Varšavā Ata Ķeniņa starpniecību tika saņemta. Tomēr Latvijas sūtniecības sarunas ar Starptautiskā Sarkanā Krusta pārstāvjiem uzreiz nedeļa rezultātus, turklāt aizkavējās arī krievu repatriēšanas jautājuma risināšana. Starptautiskā Sarkanā Krusta sākotnēji minētā pārvešanas

maksa – 3 markas dienā vienai personai – patiesībā izrādījās augstāka. Tāpēc tika nodibināti sakari ar Vācijas dzelzceļiem, kuru vadība piekrita transportēt pirmo latviešu grupu (44 karagūstekņus, 32 civilgūstekņus un 14 bēgļus no Krimas) cauri Lietuvai jau tuvākajās dienās.⁶³ Tādējādi bija jāgaida tikai Vācijas valdības atļauja, jo arī Padomju Krievijas gūstekņu komiteja Berlīnē Latvijas diplomātiskajai pārstāvniecībai paziņoja, ka sakarā ar miera noslēgšanu padomju valdība piekrit internēto latviešu nogādāšanai Latvijā tiešā ceļā.⁶⁴

Pirmais dzelzceļa ešelons ar 125 bijušajiem latviešu sarkanarmiešiem ieradās Rīgā cauri Lietuvai 1921. gada 2. janvārī,⁶⁵ bet pēc dažām dienām no pārstāvniecības Berlīnē pienāca ziņa, ka 10. janvārī no Vācijas izbrauks otrs bijušo internēto latviešu ešelons ar 180 cilvēkiem, bet atlikušos apmēram 1000 karavīrus plānots izsūtīt uz Latviju pa jūrasceļu no Štetīnes uz Liepāju.⁶⁶ 26. janvārī no Vācijas uz Latviju tika nosūtīts transports ar 600 internētajiem, pēc tam – atlikušie. Tomēr janvāra vidū sūtniecība konstatēja, ka dažādu iemeslu dēļ vēl ir internētie, kuri nav reģistrējušies (vai ir to izdarījuši, būdami citā nometnē un vēlāk pārvietoti uz citu), tādēļ atkārtoti izsūtīja uz nometnēm anketas un sarakstus ar jau reģistrētajiem.⁶⁷ Šajā laikā – 1921. gada janvārī darbību Berlīnē izbeidza pulkvedis-leitnants H. Rozenšteins, visas iesāktās karagūstekņu un internēto lietas jau decembrī nododot sūtniecības pārziņā (janvārī Berlīnē ieradās jaunieceltais Latvijas militārais pārstāvis Vācijā – pulkvedis-leitnants Mārtiņš Jeske).⁶⁸

Vācijā nokļuvušo karavīru likteņi patiesi bija ļoti dažādi. Bija atsevišķi gadījumi, kad pēc internēšanas Vācijā latviešiem izdevās nokļūt Lietuvā. Piemēram, 1920. gada augustā Austrumprūsijā internētais Fēlikss Kārkliņš septembrī bēga uz Lietuvu un jau 30. septembrī ar Kauņā esošā Latvijas militārā pārstāvja palīdzību atgriezās Latvijā,⁶⁹ taču lielākā daļa internēto karavīru Latvijā atgriezās tikai 1921. gada pirmajā pusē. Piemēram, 1921. gada 30. jūnijā viena šāda grupa (578 latviešu karavīri, no kuriem daļa bija gūstekņi Vācijā vēl no pasaules kara, kā arī liels daudzums krievu gūstekņu, kurus kuģis aizveda tālāk uz Narvu un no turienes – uz Krieviju) Rīgā ieradās ar vācu kuģi no Štetīnes, uzreiz pēc nokāpšanas krastā uzceļot pašu sagatavotu valsts karogu ar uzrakstu “Lai dzīvo Latvija”. Atbraucēji stāstīja, ka tvaikonī uzņemti visi, kas vēlējušies, – latvieši no internēto nometnēm, darba komandām un citām vietām, taču Vācijā palikuši vēl daudzi latvieši. Starp atbraucējiem bija arī pazīstamā latviešu komunistu Jūlija Daniševska brālis, kurš bijis “pārsteigts par to, ko dabūjis dzirdēt par savu brāli”.⁷⁰ Bijušais virsnieks – Sarkanās armijas 34. strēlnieku pulka rotas komandieris Kārlis Ozoliņš kopā ar vairākiem latviešiem dezertēja 1920. gada 22. augustā, sākoties bēgšanai no Ostrolenkas Polijā, tika internēts Austrumprūsijā, vēlāk Lihtenhorstas nometnē Vācijā. Decembrī viņš Latvijas diplomātiskajā pārstāvniecībā Berlīnē

kārtoja internēto latviešu atbrīvošanas jautājumu, bet 1921. gada janvāra beigās kopā ar citiem atgriezās Latvijā pa jūrasceļu no Štetīnes.⁷¹ Bijušais 4. Vidzemes latviešu strēlnieku pulka poručīks Jānis Māters 1918. gada rudenī Petrogradā tika mobilizēts Sarkanajā armijā un Polijā karoja kā 33. strēlnieku pulka komandieris. 1920. gada 23. oktobrī viņš rakstīja Latvijas pārstāvniecībai Berlīnē no Havelbergas noņemtas virsnieku barakas: “Izdevīgā momentā, lielinieku armijas atkāpšanās laikā no Varšavas, es, nevarēdams ilgāk izturēt lielinieku slogu, iepriekš slepeni aizsūtījis sievu uz Lietuvu, 24. augustā ar visu pulku pārgāju Vācijas robežu [...] Pildīts ar vienīgām tieksmēm – tikt atpakaļ uz dzimteni, kur atrodas arī mani vecāki, par kuru likteni nezinu neko jau 7. gadu, un kur drīzumā atgriezīsies arī mana sieva, pazemīgi lūdzu Jūs spert attiecīgus soļus dēļ atļaujas man izbraukt no Vācijas uz Latviju.” Savukārt Voldemārs Ūsiņš no Lihtenhorstas noņemtas 16. novembrī lūdza viņu “atsvabināt no Krievijas valdības varmācībām” (bijušais virsnieks patiesi bija atradies ieslodzījumā vairākus mēnešus, bet pēc atbrīvošanas 1920. gada sākumā karoja Polijā kā 4. divīzijas štāba sakaru priekšnieks).⁷² Bijušais 3. Kurzemes latviešu strēlnieku pulka podporučīks un Sarkanās armijas Latviešu padomju strēlnieku divīzijas 3. pulka bataljona komandieris Fricis Mozerts, kurš pēc Ģenerālštāba kursu beigšanas Smoļenskā 1920. gada sākumā tika iecelts par 15. armijas 159. robežsargu brigādes štāba priekšnieka palīgu operatīvajā daļā, “karagājienā pret Poliju” tika viegli ievainots un no internējuma Vācijā dzimtenē atgriezās 1921. gada februārī.⁷³ Sava dēla – 1919. gada pavasarī Padomju Latvijas armijā mobilizētā un vēlāk 15. armijas 4. divīzijas mortīru artilērijas divizionā dienējušā bijušā virsnieka un vēlākā ievērojamā gleznotāja Ludolfa Liberta atbrīvošanu no internējuma Vācijā 1920. gada oktobrī lūdza viņa tēvs.⁷⁴

Vēl 1921. gada 15. aprīlī Latvijas konsuls Tallinā J. Stalbovs ziņoja, ka katru nedēļu Igaunijas galvaspilsētā ierodas latviešu karagūstekņi, kuri, atgrieždamies no Vācijas kopīgos ešelonos ar krievu gūstekņiem, šeit atdalās un grupās ierodas Latvijas konsulatā, lūdzot nogādāt viņus dzimtenē. J. Stalbovs rakstīja, ka “visi šie ļaudis, pa lielākai daļai pirmos kara gados krituši gūstā un daudz pārcietuši pa savu svešniecības laiku, ierodas te bez kādiem līdzekļiem un bez noteiktiem dokumentiem. Ne no cilvēcīgā, ne no valsts viedokļa šos nelaimīgos cilvēkus nevar atstāt likteņa varā. Tiem ir jāizdod pabalsts un ceļa nauda, lai tiktu līdz robežai, no kurienes tos kādai iestādei pēc personības noskaidrošanas vajadzētu nosūtīt uz dzīves vietām. Tā kā vaņģinieki sāk pienākt biežāki un lielākās partijās (šodien 21 cilvēks uz reizi), tad konsulatam rodas grūtības. Viņu uzturēšana Rēvelē (labākā gadījumā tiem jāuzturas te vismaz 30 stundas, bet sestdienās un pirmssvētku dienās pienākušiem – vēl vairāk) un nosūtīšana līdz Valkai (III klasē 320 ig. markas) prasa tik daudz līdzekļu, ka tie apriņ lielāko daļu no

konsulāta ienākumiem.” Tādēļ J. Stalbovs lūdza pārstāvniecību Berlīnē “plašāk izziņot gūstekņiem, ka tie reevakuēti tieši uz Latviju. Lai zinātu arī tie, kuri neatrodas noietnēs, bet strādā pie lauksaimniekiem”, piešķirt naudas summas gūstekņu reevakuācijai, organizēt viņu pieņemšanu Valkā, kā arī veikt viņu politisko pārbaudi, jo “starp svešumā izvērgušiem kara gūstekņiem, kuru drīza atbrīvošana ļoti vēlama, var iemaisīties arī ļaudis ar ļaunprātīgiem nolūkiem pret Latviju”.⁷⁵

CITĀS VALSTĪS

Latviešu tautības bijušie pasaules kara Krievijas armijas karagūstekņi atradās arī citu bijušo Centrālā bloka valstu teritorijā. Samērā daudz viņu bija Čehoslovākijā.⁷⁶ Jau 1919. gada vasaras sākumā pilnvaroto karagūstekņu jautājumos N. Fogelmani Berlīnē apmeklēja no Rīgas braucošais Čehoslovākijas armijas poručiks Prozeks, informējot “par dažiem simtiem latviešu Čehoslovākijā”. N. Fogelmanis lūdza viņam atsūtīt precīzāku informāciju, lai varētu uzsākt līdzekļu meklējumus jautājuma risināšanai.⁷⁷ Vienlaikus 1919. gada septembrī Rīgā darbu uzsāka Čehoslovākijas repatriācijas stacija Vaclava Pločeka vadībā, kura rūpējās par savu bēgļu transporta organizēšanu mājup no Krievijas. 25. septembrī V. Pločeks vērsās pie Latvijas Ārlietu ministrijas ar rakstu, kurā informēja, ka viņa valstī esošie “latviešu tautības karagūstekņi var tikt nosūtīti uz dzimteni”, un jautāja, vai būtu lietderīgi viņus sūtīt cauri Vācijai.⁷⁸

1919. gada beigās Latvijas Ārlietu ministrijā ienāca informācija par gūstekņu noietnē Prāgā esošiem 117 Latvijas pilsoņiem, un 1920. gada 9. janvārī Latvijas pārstāvim Polijā A. Ķeniņam tika uzdots stāties sakaros ar Čehoslovākijas pārstāvjiem Varšavā, lai nokārtotu latviešu repatriāciju uz dzimteni.⁷⁹ Latvijas Pagaidu valdības pārstāvis karagūstekņu lietās Lejiņš bija saņēmis informāciju par 17 cilvēkiem (no viņiem 3 bija Jozefovas noietnē, 13 – darbos ārpus Jozefovas noietnes, bet 1 civilgūsteknis – civilgūstekņu noietnē Hocnos⁸⁰) jau 1919. gada rudenī un uzsācis sarunas par to pagaidu uzņemšanu Altdammes noietnē, taču vācu iestādes neizrādīja šajā jautājumā īpašu pretimnākšanu, piekrītot vienīgi izlaist viņus cauri Vācijas teritorijai kā civilistus (tam savukārt Lejiņam trūka līdzekļu). Rezultātā Lejiņš ieteica repatriēt šos gūstekņus cauri Polijai.⁸¹ Inženieris Eduards Krasts no Bratislavas, kurš pagaidām neoficiāli bija uzņēmies Latvijas interešu pārstāvību Čehoslovākijā, ziņoja Iekšlietu ministrijai, ka šajā valstī atrodas ap 100 latviešu, karagūstekņu un bēgļu, lūdzot piešķirt viņam pilnvaras gādāt par šo cilvēku atgriešanos dzimtenē. Ārlietu ministrija uzsāka informācijas ievākšanu par pašu E. Krastu, bet līdz viņa iecelšanai par pārstāvi Čehoslovākijā aprīļa sākumā vēlreiz uzdeva pārstāvim Polijā A. Ķeniņam šajā jautājumā stāties sakaros ar Čehoslovākijas pārstāvniecību Varšavā.⁸²

1920. gada 5. maijā Latvijas sūtnis Varšavā A. Ķeniņš iesniedza pieprasījumu par latviešu karagūstekņiem Čehoslovākijas valdībai, taču tā izskatīšana un oficiāla atbilde aizkavējās (iespējams, sakarā ar notikumiem poļu-padomju frontē). Vēl 7. augustā sarunā ar Latvijas valdības delegātu Aleksandru Kacenu Čehoslovākijas ārlietu ministra biedrs atzina, ka pagaidām A. Ķeniņa pieprasījums nav skatīts. Tomēr neoficiāli Čehoslovākijas varas iestādes (Čehoslovākijas valdības delegāts Polijā Vladimirs Radimskis) piekrita repatriēt latviešu bēgļus uz tādiem pašiem noteikumiem, uz kādiem Latvijas iestādes bija palīdzējušas atgriezties čehoslovāku bēgļiem no Krievijas cauri savai teritorijai, t. i., cauri Čehoslovākijai līdz Polijas robežai uz šīs valsts rēķina (jūlija sākumā padomju sāktais uzbrukums poļu frontē padarīja minēto ceļu neiespējamu). Starplaikā E. Krasts savu iespēju robežās darīja, ko spēja, – 21. jūnijā viņš ziņoja uz Rīgu, ka reģistrējies 150 latviešu karagūstekņus un bēgļus, kā arī nosūtīja 5 latviešus (t. sk. 2 sievietes) uz mājām cauri Vācijai. A. Kacens augusta sākumā ziņoja, ka “gandrīz visi” karagūstekņi ir izkaisīti lauku darbos, gūstekņu nometnēs atrodas vienīgi tie, kuri “negrib strādāt”. Pie viņa pat ieradās latviešu karagūstekņu delegācija no Jozefovas – “maz simpātiski ļaudis, kuri jūtas kā varoņi un cietēji un nav ar mieru pieņemt ceļa naudu aizdevuma veidā, tāpēc ka tiem pienākoties ceļš par brīvu”.⁸³

1920. gada vasarā tika izveidots īpašs Latvijas valdības bēgļu lietu delegāta amats, kuru ieņēma jau pieminētais A. Kacens. Viņš apbraukāja vairākas valstis, regulējot un koordinējot bēgļu atgriešanās kustību. Prāgā viņam radās zināmas problēmas – Čehoslovākijas varas iestādes aizkavēja atbildi uz viņa 9. augustā iesniegto lūgumu par bēgļu tranzītu, aizbildinoties ar ārlietu ministra prombūtni, tādēļ A. Kacens par pagaidu pilnvarnieku bēgļu un gūstekņu lietās Čehoslovākijā apstiprināja E. Krastu, kurš pēc attiecīgas atļaujas saņemšanas no Čehoslovākijas varas iestādēm 20. septembrī ar Ārlietu ministrijas akceptētu naudas aizdevumu (230 Vācijas marku un 50 Čehoslovākijas kronu vienai personai) nosūtīja no Prāgas uz Latviju septiņu latviešu karagūstekņu grupu Kriša Ķergalvja vadībā (šai laikā saskaņā ar E. Krasta vērtējumu Čehoslovākijā atradās vēl 65 latviešu karagūstekņi).

Pateicoties K. Ķergalvja pēc atgriešanās mājās E. Krastam 1920. gada 10. oktobrī no Jaunpils pagasta Miezājiem rakstītājai vēstulei, ir zināms, apmēram kāds ceļš bija jāiziet tūkstošiem latviešu gūstekņu un bēgļu no Eiropas valstīm. Grupa nokļuva līdz Berlīnei, tur tās dalībnieki bija spiesti iegādāties Polijas vīzu par 10 Vācijas markām. Austrumprūsijā gandrīz bija jāšķiras no 40 markām par Francijas vīzu (tā bija nepieciešama Tautu Savienības pārziņā esošā un franču karaspēka okupētā Klaipēdas apgabala šķērsošanai), taču šoreiz izglābusi nometnes komandanta izsniegtā izziņa – izdevās iegūt bezmaksas atļauju. No Klaipēdas grupa kājām devās uz Palangu, kur latviešu komandantūrā

saņēma ieteikumu doties tālāk uz Liepāju, un līdz Rucavai viņi tiešām nogājuši kājām. Liepājā uz palīdzību bija jāgaida vairākas dienas, kamēr tiks nosūtīts ostā ienākušais transports uz Padomju Krieviju, bet pilsētas komandantūrā paskaidroja, ka nevar sniegt palīdzību civilpersonām. Rezultātā gūstekņi devās uz Rīgu patstāvīgi. K. Ķergalvis rakstīja: “Kaut gan tur ministrijā par mums tika ļoti asi spriests, tomēr bijām priecīgi, kad mūsu lieta bija beidzot galā.” Ceļojums cauri Vācijai bija ildzis 5 dienas, bet līdz pašām mājām – 10 dienas. K. Ķergalvis no Rīgas devās uz Tukumu, bet no turienes – 40 verstis uz Jaunpili (pēdējās 3 ceļojuma dienās līdzekļu trūkuma dēļ “gandrīz nekas nebija ēsts”).

Līdztekus rūpēm par karagūstekņiem E. Krastam bija jāuzņemas arī latviešu bēgļu aprūpe no Krimas, kuri laiku pa laikam ieradās arī Prāgā. Piemēram, septembra beigās viņš ziņoja, ka “nupat iebruca šē vairāki latviešu virsnieki no Brīvprātīgo armijas, kuri bez līdzekļiem un pienācīgiem dokumentiem nevar tālāk ceļot un par kuru likteni es rūpēšos”.⁸⁴

1920. gada 20. novembrī Latvijas konsuls (amatā viņš tika iecelts oktobrī) Čehoslovākijā E. Krasts lūdza Ārlietu ministrijai piešķirt līdzekļus šajā valstī vēl esošajiem 60 karagūstekņiem, un ministrija arī piešķīra 2000 vācu marku.⁸⁵

Latvieši bija arī gūstekņu nometnēs Ungārijā. Piemēram, 1920. gada martā noņemtes slimnīcā Budapeštā atradās Kristaps Rikstnieks. Dažādu iemeslu dēļ vēl 1920. gada beigās atsevišķi latviešu karagūstekņi atradās Ungārijā. Piemēram, šeit jau kopš 1915. gada gūstekņu nometnē bija Ernests Bārītis, kurš nevarēja atgriezties līdzekļu trūkuma un citu apstākļu dēļ. Tā kā Latvijai nebija pārstāvniecību Ungārijā, rūpēties par viņa atbrīvošanu tika uzdots diplomātiskajai pārstāvniecībai Vīnē Austrijā.⁸⁶

Atsevišķi latvieši bija nokļuvuši arī Bulgārijā. 1919. gada novembrī tuviniekiem vēstuli no Sofijas atrakstīja Ādolfs Tīss, informējot, ka bez viņa tur atrodas Kārlis Alītis un vēl trīs pasaules kara laikā Bulgārijā nokļuvuši latviešu karagūstekņi. 1920. gada martā Ārlietu ministrija deva rīkojumu pārstāvim Polijā A. Ķeniņam “spert visus soļus pie Bulgārijas valdības vai caur Polijas priekštāvjiem Bulgārijā” viņu nosūtīšanai uz dzimteni. Tāpat Bulgārijā vēl 1920. gada vasarā atradās 1914. gada oktobrī Austroungārijas gūstā kritušais Hugo Bligzne u.c.⁸⁷

Samērā daudz latviešu bija Austrijā. Tāpat kā cauri daudzām citām Eiropas valstīm, arī cauri Austrijai 1920. gadā Latvijas virzienā devās ievērojams skaits bēgļu no Dienvidkrievijas. Augusta sākumā, balstoties uz informāciju, ka Austrijā ir ļoti daudz latviešu bēgļu un gūstekņu, Vīnē ieradās Latvijas valdības delegāts bēgļu lietās A. Kacens. Šeit viņš konstatēja, ka Latvijas diplomātiskais pārstāvis Austrijā E. Rozenbergs par bēgļiem un arī gūstekņiem “zin tikai no trešo personu nostāstiem”, bet karagūstekņi Austrijā izkaisīti lauku darbos. Vienlaikus A. Kacens deva rīkojumu ievākt informāciju par karagūstekņu nometnēs esošajiem latviešiem. Tādi tur bija, ko

apliecina tuvinieku lūgumi Latvijas Ārlietu ministrijai. Piemēram, vēl 1920. gada pavasarī karagūstekņu nometnē Purgstallē atradās 1915. gadā gūstā kritušais Ernests Klaviers.⁸⁸ Tāpat 1920. gada vasarā Latvijas prese ziņoja, ka Austrijā starp krievu karagūstekņiem atrodas arī 152 latvieši, kuri jau reģistrēti (šajā laikā daži bija jau agrāk nosūtīti uz Latviju caur Vāciju, pārējos grasījās nosūtīt jūlija sākumā cauri Polijai, taču šis plāns nevarēja izdoties sakarā ar poļu–padomju frontē uzsāktu Sarkanās armijas ofensīvu).⁸⁹ Vēl 1921. gada augustā ar Starptautiskā Sarkanā Krusta atbalstu Latvijas sūtniecības Berlīnē pirmais sekretārs tika nosūtīts uz Budapeštu un Vīni noskaidrot latviešu karagūstekņu un bēgļu stāvokli Ungārijā un Austrijā.⁹⁰

Austroungārijas gūstā kritušo latviešu ceļi bija patiesi dažādi, ko apliecina arī kāda Austrijā nonākuša latvieša liktenis. Voldemārs Spārniņš tika ievainots un krita gūstā 1915. gada augustā. No gūsta viņš tika atlaists 1918. gada 30. septembrī, pēc 4 mēnešiem aizvests uz koncentrācijas nometni Salonikos (faktiski – serbu gūstā), 1919. gada 24. maijā – uz Taušvaru, bet no turienes – uz Vīni Austrijas valdības rīcībā un galu galā no Austrijas tika nodots Francijai.⁹¹

Tāpat no Vācijas vēl kara laikā no gūsta izbēgušie latvieši nokļuva dažādās valstīs. Piemēram, 1915. gadā Liepājā vācu gūstā kritušais Kārlis Gailis izbēga no gūstekņu nometnes Vācijā un nonāca Holandē, kur kā kara bēglis dzīvoja vēl 1920. gada jūnijā (Roterdamā), meklējot iespēju atgriezties dzimtenē.⁹²

Beidzoties pasaules karam, daudzi Austroungārijas gūstā kritušie Krievijas armijas karavīri nonāca Itālijā, un starp viņiem bija arī latvieši. Piemēram, 1920. gada februārī cauri Varšavai uz mājām tika nosūtīti 11 latvieši, kuri gūstā bija krituši 1915. gadā un nodarbināti dažādos darbos Tirolē. 1918. gadā apgabalu ieņēma Itālijas karaspēks, turklāt tur esošie gūstekņi tika nogādāti Itālijā un paturēti karagūstekņu nometnē Stroti pilsētā Azinaras salā (pie Sardinijas). Turpat nonāca arī Knitelfeldas gūstekņu nometnē esošie Krievijas armijas karavīri (arī Latvijas pilsonis rīdzinieks Hermans Haits⁹³ u.c.). Saskaņā ar šo karavīru sniegtajām liecībām sākotnēji itāļi pret viņiem izturējušies slikti, bet “vēlāk apstākļi labojušies. Pēdējā laikā viņi tur labi baroti un kārtīgi apģērbti.” 1919. gadā, uzzinājuši par Latvijas pārstāvniecības eksistenci Parīzē, viņi nodibināja ar to sakarus un ar tās atbalstu 1920. gada februārī poļu karavīru ešelonā izbrauca uz Varšavu, “ieģērbti jaunās itāliešu kareivju drēbēs”. Nometnē palika, atsakoties braukt, divi kurzemnieki – Augusts Cīrulis, uzskatīdams, ka tiks nosūtīts uz balto A. Deņikina armiju Krievijā, un Jēkabs Lanka, kas atradās slimnīcā. Savukārt atbraukušie karavīri uzskatīja, ka Itālijā “vēl vajagot būt šur tur mazākām grupām latviešu”.⁹⁴ 1920. gada 16. jūnijā diplomātiskais pārstāvis Romā Miķelis Valters ziņoja, ka visi trīs augstāk minētie gūstekņi atbrīvoti un atrodas “gūstekņu etapā”.

Jūnija beigās viņus nogādāja uz robežu, un tālāk viņi par pārstāvniecības atsūtītajiem līdzekļiem cauri Polijai devās uz mājām. M. Valters vēl piezīmēja, ka starp Azinaras salas nometnē esošajiem 4000 krievu gūstekņiem ir daudzi lielinieki, un pieļāva, ka palikuši “varbūt ir arī daži latvieši, kuri vēlas, lai tos pārved uz Krieviju”⁹⁵

* * *

1918.–1921. gadā liela daļa pasaules kara un tam sekojošo notikumu rezultātā visā pasaulē izkaisīto latviešu un Latvijas pilsoņu atgriezās dzimtenē, turklāt palīdzība viņiem bija viens no būtiskiem Latvijas Pagaidu valdības uzdevumiem. Neapšaubāmi, vairums šo cilvēku atradās bijušās Krievijas impērijas teritorijā, taču samērā daudz – arī Vācijā un tās bijušo sabiedroto valstu teritorijā, kur tie bija nonākuši gan kā karagūstekņi pasaules kara gaitā, gan jau tiešā 1919.–1920. gada norišu iespaidā, piemēram, kā no Ukrainas 1918. gada beigās izvestie hetmaņa valsts bruņoto spēku karavīri, vācu vienību gūstā 1919. gada pavasarī nokļuvušie Padomju Latvijas armijas karavīri, Bermonta armijas karavīri, Bermonta karaspēka gūstā kritušie Latvijas armijas karavīri un visvairāk kā Padomju Krievijas Sarkanās armijas karavīri pēc sagraves Polijā 1920. gada vasarā. Tādējādi Latvijas pilsoņu sastāvs Vācijā bija ārkārtīgi daudzveidīgs un pat zināmā mērā pretrunīgs. Lielākā daļa pasaules kara gūstekņu bija atgriezušies dzimtenē 1918. gada novembrī, taču dažādu iemeslu dēļ Vācijā bija palicis vismaz 5000 latviešu karagūstekņu, kurus savu iespēju robežās mājup sūtīja Latvijas varas iestādes jau 1919. gadā un pēc tam – 1920. gadā, atjaunojot diplomātiskās attiecības pēc apmēram pusgadu ilgušā formālā karastāvokļa starp Latviju un Vāciju. Tāpat Vācijā tika internēti ap 2000 latviešu tautības Sarkanās armijas karavīru, no kuriem ar Latvijas varas iestāžu atbalstu dzimtenē atgriezās apmēram 1300, taču daudzi tika piespiedu kārtā vai brīvprātīgi izvesti uz Padomju Krieviju. Atgriešanās organizācijas un pat transportēšanas problēmas, kuras bija jāatrisina, bija nopietnas. Tādējādi latviešu karavīru un bēgļu atgriešanās no Vācijas ilga no 1918. gada beigām līdz 1921. gadam un aptvēra daudzus tūkstošus cilvēku.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

¹ Par latviešu karavīru un bēgļu atgriešanos no Polijas sk.: *Jēkabsons Ē.* Latviešu karavīru un bēgļu atgriešanās dzimtenē no Polijas un Lietuvas 1919.–1921. gadā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2008. – Nr. 3. – 96.–116. lpp.; Nr. 4. – 64.–76. lpp.

² Par latviešu karavīriem Vācijas gūstā sk., piemēram: *Tukumietis V.* Karavīra dienas grāmata: Četru gadu piedzīvojumi krievu-vācu frontē un vācu gūstā. – Rīga, 1929. Autors tika atbrīvots 13. novembrī un jau 17. novembrī iebrauca Rīgā. – Turpat. – 278., 279. lpp.; *Kīselis J.* Cīņā par dzimteni: Atmiņas

- no brīvības cīņām 1918.–1919. g. – Lincoln, 1971. – 9.–14. lpp. (J. Ķiseli no gūsta atbrīvoja 25. novembrī, un Latvijā viņš atgriezās 30. novembrī.)
- ³ Piemēram, 1914. gada beigās gūstā kritušais rīdzinieks Frīdrihs Vainovskis 1919. gada 7. novembrī Drēzdenē rakstīja: “1914. gada beigās grūti ievainots kritu gūstniecībā, pēc izveseļošanās tiku es Kēnigsbrikas lēģeri par kancelejas vadoni iecelts, kurā sabiju līdz 9. I 1919, kamēr nebiju beidzamos tautiešus un pārējos biedrus uz mājām pavadījis un savus papirus kārtībā atdevis vietējā komendantūrā. Tad dabūju savu atlaišanas zīmi līdz ar vilciena biļeti kā atlīdzinājumu par savām pūlēm. Bet laime bija mani atstājusi. Nokļuvu tikai līdz Kēnigsbergai, no turienes mani atgriezta atpakaļ. Man tika paziņots, ka mani pār robežu pāri nelaidīšot tādēļ, ka boļševiki Rīgu gribot ieņemt. Nepalika man cita izeja, kā griezties atpakaļ [...]” – Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 2575. f., 20. apr., 9. l., 1., 2. lp.
- ⁴ *Posadskij A.* Pljennije poslje pljena: k istoriji russkih vojenopljennih Velikoj vojni v 1918 – 1920 gg.; *Chernopjorov V.* Dejatelnostj sovetskogo diplomata V. L. Koppa po vozvrashcheniju na rodinu rossijskih vojenopljennih (1919–1921 gg.). Abi raksti pieejami: <http://www.sgu.ru/faculties/historical/departments/oinp/avn2/default.php> (skatīts 2008. g. 22. jūl.).
- ⁵ LVVA, 1313. f., 1. apr., 7. l., 3.–10. lp.
- ⁶ Turpat, 5601. f., 1. apr., 1729. l., 3. lp.
- ⁷ Turpat, 2570. f., 14. apr., 1124. l., 9. lp.
- ⁸ Turpat, 1313. f., 1. apr., 7. l., 21.–24. lp.
- ⁹ Turpat, 5601. f., 1. apr., 3608. l., 4. lp.
- ¹⁰ Turpat, 2570. f., 10. apr., 69. l., 1.–3. lp.
- ¹¹ Turpat, 1368. f., 2. apr., 21. l., 20. lp.
- ¹² Turpat, 3234. f., 8. apr., 637. l., 123. lp.; 1368. f., 1. apr., 134. l., 12. lp.
- ¹³ Turpat, 2570. f., 10. apr., 69. l., 29., 97. lp.
- ¹⁴ Latviešu kara gūstekņu transporta lietā // Jaunākās Ziņas. – 1919. – 8. aug.
- ¹⁵ LVVA, 2570. f., 2. apr., 17. l., 1.–4. lp.
- ¹⁶ Turpat, 10. apr., 69. l., 10. lp.
- ¹⁷ Turpat, 5601. f., 1. apr., 1729. l., 4. lp.
- ¹⁸ Turpat, 2570. f., 10. apr., 69. l., b. p.; Latviešu kara gūstekņu transporta lietā // Jaunākās Ziņas. – 1919. – 8. aug.; Jaunākās Ziņas. – 1919. – 13. aug.
- ¹⁹ LVVA, 2570. f., 10. apr., 69. l., 91., 92. lp.
- ²⁰ Turpat, 15. l., 37. lp.; Latviešu bēgļi un gūstekņi ārzemēs // Jaunākās Ziņas. – 1919. – 11. dec.
- ²¹ LVVA, 2570. f., 10. apr., 69. l., 55.–58., 14., 27. lp. (1919. gada martā Padomju Latvijas armijā mobilizēto Jāņa Baloža un Jāņa Dzeņa tuvinieku iesniegumi Ārlietu ministrijai 1919. gada augustā–septembrī).
- ²² Turpat, 43. lp.
- ²³ Turpat, 2575. f., 20. apr., 42. l., b. p.
- ²⁴ *Chernopjorov V.* Dejatelnostj sovetskogo diplomata V. L. Koppa po vozvrashcheniju na rodinu rossijskih vojenopljennih (1919–1921 gg.).
- ²⁵ LVVA, 2570. f., 2. apr., 60. l., 14., 15. lp.
- ²⁶ Turpat, 2575. f., 20. apr., 42. l., b. p.
- ²⁷ Turpat, 2570. f., 10. apr., 70. l., 1.–3. lp. (A. Ozoliņas-Krauzes 1920. gada 8. jūnija ziņojums).
- ²⁸ Turpat, 2575. f., 20. apr., 42. l., b. p.
- ²⁹ Turpat, 2570. f., 10. apr., 69. l., 1., 4., 12. lp.
- ³⁰ Turpat, 70. l., 90., 91., 95., 96. lp.
- ³¹ Turpat, 15. lp. Iesniegtajā 42 personu sarakstā lielākā daļa patiesi ir acīmredzami krievu tautības, taču ir arī vismaz daži latvieši no Latgales un Rīgas.

- ³² Latviešu gūstekņi Vācijā // Latvijas Kareivis. – 1920. – 29. aug. Saskaņā ar to noietnē Frankfurtē pie Oderas vēl atradās 46, Kvedlinburgā – 25, Patšavā – 1, Zistrovā – 7, Saganā – 2, Stargardā – 29, Hernštātē – 2, Kotbusā – 2 latviešu karavīri. Sk. arī: LVVA, 2575. f., 20. apr., 50. l., b. p.
- ³³ Latvijas Kareivis. – 1920. – 1. sept.
- ³⁴ LVVA, 2575. f., 20. apr., 51. l., b. p.
- ³⁵ Turpat, 2570. f., 10. apr., 1. l., b. p.
- ³⁶ Turpat, 2. apr., 77. l., 22. lp.; Internētie sarkanarmieši – latvieši // Latvijas Kareivis. – 1920. – 13. okt.
- ³⁷ Internētie sarkanarmieši – latvieši Vācijā // Latvijas Kareivis. – 1920. – 17. dec.
- ³⁸ Kas tiek darīts Vācijā internēto sarkanarmiešu – latviešu labā? // Brīvā Zeme. – 1920. – 27. okt.
- ³⁹ LVVA, 2575. f., 20. apr., 29. l., 65., 68. lp.
- ⁴⁰ Turpat, 37. l., b. p.
- ⁴¹ Turpat, 2570. f., 10. apr., 70. l., 148. lp.
- ⁴² Turpat, 2575. f., 20. apr., 66. l., b. p.
- ⁴³ Starp “civilgūstekņiem” tika ieskaitītas, piemēram, arī karagūstekņu sievas, kuras bija ieradušās Vācijā savu vīru meklējumos. – Sk.: LVVA, 2570. f., 10. apr., 70. l., 211. lp. (Elizabete Šmite no Rīgas).
- ⁴⁴ LVVA, 2570. f., 10. apr., 70. l., 150., 151., 198. lp.
- ⁴⁵ Turpat, 51. l., b. p.
- ⁴⁶ Turpat, 2575. f., 20. apr., 66. l., b. p.; 2570. f., 10. apr., 70. l., 183. lp.
- ⁴⁷ Turpat, 2575. f., 20. apr., 50. l., b. p.
- ⁴⁸ Turpat, 66. l., b. p.; 3601. f., 1. apr., 469. l., 728. lp.; Latviešu sarkanarmieši Vācijā // Latvijas Kareivis. – 1920. – 4. nov.; Internētie sarkanarmieši – latvieši Vācijā // Latvijas Kareivis. – 1920. – 17. dec.
- ⁴⁹ LVVA, 2570. f., 10. apr., 70. l., 207. lp.
- ⁵⁰ Turpat, 2575. f., 20. apr., 51. l., b. p.
- ⁵¹ Turpat, 52. l., b. p.
- ⁵² Iekšējā dienesta nolikums (krievu val.).
- ⁵³ LVVA, 2575. f., 10. apr., 51. l., b. p.
- ⁵⁴ Turpat, 20. apr., 50. l., b. p.
- ⁵⁵ Sk.: turpat, 2570. f., 10. apr., 59. l., 1.–46. lp.; 68. l., 1.–48. lp.; 71. l., 1.–49. lp.
- ⁵⁶ Turpat, 71. l., 5. lp.; 2575. f., 20. apr., 37. l., b. p.; 50. l., b. p.
- ⁵⁷ Turpat, 2575. f., 20. apr., 66. l., b. p.; 51. l., b. p.
- ⁵⁸ Turpat, 2570. f., 10. apr., 70. l., 192. lp.
- ⁵⁹ Turpat, 148. lp.
- ⁶⁰ Latviešu sarkanarmieši // Latvijas Kareivis. – 1920. – 13. nov.; Latvijas Kareivis. – 1920. – 14. nov.
- ⁶¹ LVVA, 2575. f., 20. apr., 37. l., b. p.
- ⁶² Turpat, 2570. f., 10. apr., 70. l., 170. lp.; 77. l., 27. lp.
- ⁶³ Turpat, 2575. f., 20. apr., 27. l., 6. lp.; 37. l., b. p.; 2570. f., 10. apr., 70. l., 203., 210. lp.
- ⁶⁴ Internētie sarkanarmieši – latvieši Vācijā // Latvijas Kareivis. – 1920. – 17. dec.
- ⁶⁵ Latviešu sarkanarmiešu atgriešanās // Latvijas Kareivis. – 1921. – 4. janv.
- ⁶⁶ Latviešu sarkanarmiešu pārsūtīšana no Vācijas // Latvijas Kareivis. – 1921. – 6. janv.
- ⁶⁷ LVVA, 2575. f., 20. apr., 66. l., b. p.
- ⁶⁸ Turpat, 2570. f., 10. apr., 70. l., 183. lp.; 5601. f., 1. apr., 2547. l., 4. lp.
- ⁶⁹ Turpat, 3318. f. (Rīgas kara apriņķa pārvalde), 1. apr., 57. l., 528.–531. lp. (F. Kārklīņa dienesta gaitu saraksts).
- ⁷⁰ Jaunākās Ziņas. – 1921. – 5. jūl.; Kurzemes Vārds. – 1921. – 2. jūl. Vienlaikus jāatzīmē, ka cauri Rīgai no Vācijas uz Padomju Krieviju braucošo padomju

- karavīru noskaņojums bija visai radikāls. Tā, piemēram, uz 1921. gada 8. jūnijā iebraukušā vācu tvaikoņa “Hamburg” esošie 1600 bijušie gūstekņi – krievi “bļautījās visu nakti”, bet 9. jūnijā no rīta uzvilka kuģa mastā sarkano karogu. Uz kuģi devās Latvijas varas iestāžu pārstāvji bruņotu karavīru pavadībā, dodot rīkojumu karogu noņemt. Tas tika izpildīts, taču kuģa vācu kapteinis izteica protestu pret tvaikoņa “eksteritorialitātes neievērošanu”. – Krievu gūstekņu traciņš // Jaunākās Ziņas. – 1921. – 10. jūn.
- ⁷¹ LVVA, 5601. f. (Armijas štāba personisko lietu kolekcija), 1. apr., 4625. l., 4. lp. (K. Ozoliņa dienesta gaitu saraksts).
- ⁷² Turpat, 2575. f., 20. apr., 50. l., b. p.
- ⁷³ Turpat, 1522. f. (Tukuma–Talsu kara apriņķa pārvalde), 1. apr., 946. l., 476.–483. lp.
- ⁷⁴ Turpat, 2570. f., 10. apr., 70. l., 251. lp.
- ⁷⁵ Turpat, 12. l., 112. lp.
- ⁷⁶ Sk. Čehoslovākijā Pirmā pasaules kara laikā mirušo latviešu karavīru sarakstu. – Latvijas Kareivis. – 1933. – 28. marts.
- ⁷⁷ LVVA, 2570. f., 10. apr., 69. l., 2. lp.
- ⁷⁸ Turpat, 60. l., 137. lp.
- ⁷⁹ Turpat, 64. l., 67. lp.
- ⁸⁰ Turpat, 60. l., 136. lp.
- ⁸¹ Turpat, 69. l., 90.–94. lp.
- ⁸² Turpat, 66. l., 111. lp.
- ⁸³ Turpat, 60. l., 48., 90., 91., 120. lp.
- ⁸⁴ Turpat, 19.–21., 31., 32., 35. lp.
- ⁸⁵ Turpat, 1.–3. lp.
- ⁸⁶ Turpat, 22.–24., 134. lp.
- ⁸⁷ Turpat, 66. l., 127., 128. lp.; 60. l., 86. lp.
- ⁸⁸ Turpat, 60. l., 59., 133. lp.
- ⁸⁹ Kurzemes Vārds. – 1920. – 6. jūl.
- ⁹⁰ LVVA, 2575. f., 20. apr., 66. l., b. p.
- ⁹¹ Turpat, 2570. f., 10. apr., 60. l., 83. lp.
- ⁹² Turpat, 69. l., 98. lp.
- ⁹³ Turpat, 59. l., 34. lp.
- ⁹⁴ Turpat, 65. l., 119. lp. Sk. arī: Latvijas pilsoņi ārzemēs // Latvijas Kareivis. – 1920. – 17. apr.
- ⁹⁵ LVVA, 2570. f., 10. apr., 59. l., 100., 111. lp.

Ēriks Jekabsons

LATVIAN PRISONERS OF WAR AND INTERNED RED ARMY SOLDIERS IN GERMANY (1919–1921)

Summary

After the end of World War I and the subsequent events during 1918–1921, part of the Latvians and citizens of Latvia scattered all over the world started to return home. Helping the refugees and former soldiers

was one of the main tasks of the Provisional Government of Latvia. Of course, most of these people were in the territories of the former Russian Empire, but relatively many also in Germany and in the territories of its former allies, where they were kept prisoners in consequence of the World War and also of the events of 1919–1920, for example, because they had served in the Ukrainian Hetman armed forces, in the armed forces of Soviet Latvia (and taken prisoners by German units in 1919), in Bermond's army or, for the most part, in the Red army (and imprisoned after its utter defeat in Poland in the summer of 1920). Thus, the composition of Latvian citizens in Germany was indeed very varied and even in some sense contradictory. The aim of this article is to disclose the circumstances, numbers and living conditions of Latvian soldiers and also the so-called "civil prisoners" in Germany during 1919–1921, as well as their return to home. At the conclusion of the article the problem is discussed of Latvian soldiers in the states established on the territories of former allies of Germany, and also in Italy, where they went as former soldiers of the tsarist army that fell into captivity of the Great Powers of Europe. The vast majority of POWs returned home from Germany and territories of former Austro-Hungary on November 1918, but for some reasons there were at least 5000 Latvian POWs left in Germany, who were sent home as soon as it was possible for the authorities of Latvia, i.e. already in 1919 and after that in 1920; by this act diplomatic relations were resumed after approximately half a year of formal martial law between Latvia and Germany. Living conditions of POWs were mediocre and in some of the former prisoner camps that still functioned they were rather poor. Also in former prisoner camps of Germany about 2000 Latvian soldiers were interned who had served in the Red army, and of whom with the help of the authorities of Latvia approximately 1300 people returned home, but many were transported to the Soviet Russia under constraint or voluntarily. The organisational problems of home-coming and even of transportation were difficult to overcome: in the beginning, the consent of the authorities of the Soviet Russia and of Germany had to be obtained, and this task in both cases, though in the case of the Soviet Russia not without difficulties, was accomplished. Thus, the returning of the Latvian soldiers (they made up the majority) and refugees from Germany went on from the end of 1918 till 1921 and included many thousands of people.

Iesniegts 08.03.2009.

Juris Pavlovičs

VIDZEMES LATVIEŠU KOMANDANTŪRU SISTĒMA VĀCU MILITĀRPĀRVALDES DARBĪBAS PERIODA SĀKUMPOSMĀ*

1941. gada vasaras okupācijas varu maiņu aptuveni trešdaļā Latvijas teritorijas raksturo kāda īpatnība, kas apskatāmajā periodā šādā formā nebija sastopama nevienā citā Eiropas valstī. Visā Vidzemes reģionā un daļēji arī Latgalē kara pirmajās dienās tūlīt pēc vērmahta ienākšanas sāka veidoties tā saucamās latviešu komandantūras, kas atšķirībā no līdzīgi dēvētām struktūrām Kurzemē vai, piemēram, Igaunijā precīzi atbilda šī vārda tiešajai nozīmei, jo to vadība un personāls gandrīz pilnībā sastāvēja no tikko demobilizētiem Latvijas teritoriālā korpusa karavīriem, kas bija saglabājuši kā uniformu, tā ieročus un turpināja ievērot militāro disciplīnu. Pats fakts, ka personas, kas pēc būtības bija nacistiem naidīgas armijas karavīri, netika saņemtas gūstā un kādu laiku darbojās paralēlās vietējās pašpārvaldes struktūrās, ir pārsteidzošs un neapšaubāmi nopietnas izpētes vērts.

Šī raksta mērķis ir analizēt Vidzemes latviešu komandantūru izveides un pastāvēšanas apstākļus no to pirmsākumiem 1941. gada jūlija pirmajās dienās līdz piespiedu likvidācijai, kas sākās jūlija pēdējā dekādē un ievilkās līdz augusta beigām jeb Civilpārvaldes izveides brīdim. Pētījums veikts ar nolūku noskaidrot, cik lielā mērā latviešu komandantūras šai laikā noteica vietējās dzīves procesus to darbības apvidos un kā norisa to mijiedarbība ar vācu komandantūrām. Atbilde uz šo jautājumu ļautu noteikt Latvijas iedzīvotāju līdzvainības pakāpi 1941. gada jūlijā – augustā Vidzemē veiktajās represijās pret civiliedzīvotājiem un to, kas bija šo akciju iniciators – vietējās latviešu organizācijas vai vērmahta pārstāvji.¹ Tas ir akūti nepieciešams kaut vai tāpēc, ka neapgāžamais vismaz daļēji patstāvīgo, latviešu militārpersonu organizēto komandantūru pastāvēšanas fakts dod nopietnu pamatu apsūdzēt mūsu tautu īpaši aktīvā un noziedzīgā sadarbībā ar okupantiem.

Okupācijas karaspēka komandantūru darbība Latvijā ir pētīta minimāli, latviešu komandantūru aktivitātes speciāli pētītas vienīgi

* LETONIKA Raksts sagatavots Valsts pētījumu programmas "Letonika" ietvaros.

saistībā ar holokausta norisēm.² Tādēļ, tāpat kā daudzās citās ar okupācijas varu maiņas problemātiku saistītās jomās, šī raksta ietvaros sniegts jautājuma un procesu vispārējs raksturojums, formulējot pamatnostādnes un atstājot katras konkrētās komandantūras darbības dziļāku analīzi turpmākajiem, plašāka apmēra darbiem. Atbilde uz jautājumu, kā risinājās notikumi Latvijā pirmo haotisko vācu okupācijas nedēļu laikā, ir sarežģīta un prasīs daudz laika. Šis pētījums ir tikai pieticīgs solis ceļā uz to liktenīgo dienu patiesās būtības atklāšanu.

AVOTI UN HISTORIOGRĀFIJA

Pētnieki, kas rakstījuši par Vidzemi apskatāmajā periodā, jau atzīmējuši, ka pieejamais avotu materiāls ir pretrunīgs un daudzējādā ziņā nepietiekams. Latviešu policijas iestāžu fondu dokumenti par 1941. gadu Latvijas Valsts vēstures arhīvā, kuru vidū īpaši izdalāms 1423. jeb Valmieras policijas fonds, sastāv no visnotaļ haotiskiem un ar nepietiekamu lietvedības prasmi gatavotiem dokumentiem. Sazināšanās ar vācu komandantūrām un rīkojumu saņemšana no tām gandrīz vienmēr, izņemot īpašus specifiski oficiālus gadījumus, kad attiecīgā pavēle parasti tika arī publicēta, notika mutiski.³ Par to, ka kaut kādi rīkojumi ir saņemti, var spriest vienīgi no latviešu komandantūru darbinieku turpmākās rīcības vai padoto atskaitēm augstākstāvošajiem par tikko negaidīti saņemtu rīkojumu. Ņemot vērā, ka nopietnas birokrātiskās darbības problēmas bija pat apriņķu pilsētu komandantūrām, kļūst skaidrs, kāpēc to apakšnodaļas mazākās apdzīvotās vietās neapguva pat elementāru dokumentu sastādīšanas prasmi un uz pieprasījumiem pēc informācijas atbildēja ar steigā uz neatbilstoša papīra rakstītām zīmītēm.⁴ Pagastu un pilsētu valžu fondu dokumenti raksturo tikai nelielu daļu no latviešu komandantūru aktivitātēm – parasti tie ir sākotnējie rīkojumi par kārtības noteikumiem vai bruņotu formējumu organizēšanu pagastos. Ārpus Vidzemes par reģiona latviešu komandantūrām tikpat kā neko nezināja, tādēļ visa saņemtā informācija bija gandrīz baumu līmenī. Pat slavenais A. Plensnera 1941. gada 10. jūlija latviešu paš aizsardzības formējumu saraksts ārpus komandieru vārdiem uzrāda tikai ļoti aptuvenus skaitļus.⁵

Arhīvu materiālu nepietiekamību nedaudz papildina preses izdevumi, kas tūlīt pēc vācu okupācijas iestāšanās sāka iznākt Cēsis un Valmierā. “Valmierietis” un “Cēsu Vēstis” publicēja svarīgākos vācu un latviešu komandantūru rīkojumus un to personāla neprofesionalitātes dēļ nerediģēja aculiecinieku ziņojumus par norisēm reģionā varu maiņas periodā, kas padara pēdējos par īpaši vērtīgiem avotiem.⁶ Daudzus strīdīgus jautājumus neizbēgami palīdz atrisināt memuāru literatūra, kas attiecībā uz šo periodu un reģionu jāiedala divās grupās. Pirmo pārstāv Latvijas armijas militārpersonu – parasti virsnieku

atmiņas par demobilizāciju vai bēgšanu no teritoriālā korpusa un dalību kādas latviešu komandantūras organizēšanā. Te īpaši jāizceļ K. Krastiņa un J. Simsona atmiņas par darbību partizānu grupās, kas pārņēma kontroli, respektīvi, Lubānā un Strenčos.⁷ Atzīstot militāro memuāristu precizitāti un lietišķumu, kas ļauj saprast, kādā veidā kļuva iespējams pats komandantūru dibināšanas fakts, vienlaikus jāatzīmē visu šīs grupas autoru specifiskā nosliece attaisnot jebkuras personiskās un kolēģu nekompetences kļūdas. Otrais memuāru rakstītāju paveids ir sabiedriski aktīvie Vidzemes iedzīvotāji, kas vēroja komandantūru darbību no malas. Diemžēl pirmajos vācu okupācijas mēnešos un nereti arī pēc tam iedzīvotāji netika informēti par jaunās varas ieviestajām pārvaldes struktūrām ne presē, ne arī publiskās sa-
nāksmēs, savukārt latviešu komandantūru darbinieki uzskatīja savu iestāžu pastāvēšanu par pašsaprotamu un nevēlējās plaši par tām stāstīt.⁸ Tāpēc visos notikumos tieši neiesaistīto cilvēku stāstos par komandantūru darbību nojaušama absolūta to funkciju neizpratne, kas prasa veikt memuāru teksta papildu atšifrēšanu.

Historiogrāfijā līdz pat 20. gs. 90. gadiem pats latviešu komandantūru pastāvēšanas fakts netika pieminēts. Vācu militār vēsturnieki uzskatīja par neiespējamu norādīt, ka nacistu karaspēks bija atkarīgs no vietējo iedzīvotāju bruņoto formējumu palīdzības, savukārt padomju pētnieki nevarēja un nedrīkstēja atzīt ļoti ievērojamu opozīciju pastāvošajam režīmam atsevišķos PSRS reģionos. Jāpiemin, ka pat tagad, atzīmējot no vietējiem iedzīvotājiem veidotu pašvaldības struktūru pastāvēšanu vācu okupētajos Krievijas apgabalos, krievu vēsturnieki atsakās pieņemt, ka šīs struktūras varēja būt kaut mazākā mērā patstāvīgas. 1973. gadā, pirmo reizi izvērtējot un raksturojot Latvijas teritorijā darbojušās vācu komandantūras, M. Vestermanis diemžēl nepieminēja analogiska paveida latviešu organizācijas, turklāt, uzskatot, ka vācu militār pārvaldes iestādes sāka pamest Latviju jau 1941. gada jūlija otrajā pusē, viņš ne tikai ignorēja sākotnējo bezvaras stāvokļa periodu, bet arī atteicās atzīt vācu komandantūru ilgstošu un visaptverošu ietekmi uz notikumiem mūsu zemē.⁹ Gandrīz vienlaikus trimdas militār vēsturnieki, gatavojot krājumu "Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā", šī izdevuma pirmajā sējumā ievietoja memuāru fragmentu par varu maiņu Cēsīs, no kura bija iespējams secināt, ka teritoriālā korpusa karavīru loma varas atjaunošanā nebija pasīva. 80. gadu beigās latviešu paš aizsardzības formējumu un līdz ar to arī komandantūru izpētei sakarā ar holokausta traģēdiju pievērsās A. Ezergailis un veica ļoti ievērojamu pētniecisko darbu. Diemžēl savos pētījumos Ezergailis tā arī neveltīja uzmanību faktam, ka par komandantūrām dēvētās latviešu militārās iestādes Vidzemē un citos Latvijas reģionos ievērojami atšķīrās pēc to vadības un personāla izcelsmes.¹⁰ Jauno gadu tūkstoti iesākot, tika publicēts H. Stroda pētījums par padomju

armijas Latvijas teritorijā dislocēto struktūrvienību, to skaitā teritoriālā korpusa sabrukumu kara pirmajās dienās, tādējādi izskaidrojot tik liela deklasētu latviešu karavīru skaita klātbūtni Vidzemes reģionā. Jāpiemin arī A. Urtāna raksts par holokausta norisēm Vidzemes apriņķī, kas, citā starpā, apraksta komandantūru izveides sākumposmu.¹¹

LATVIEŠU TERITORIĀLĀ KORPUSA KARAVĪRI BEZVARAS PERIODA APSTĀKĻOS

Vācijas-PSRS kara sākumu Sarkanās armijas 24. teritoriālais strēlnieku korpuss, kas apvienoja padomju karaspēka sastāvā iekļautās bijušās neatkarīgās Latvijas karaspēka daļas, sagaidīja savā pastāvīgajā mītnes vietā Litenes nometnē netālu no Gulbenes. Atsevišķas korpusa palīgvienību daļas bija izvietotas Rūjienā un Rīgā vai tās apkārtnē. Līdz ar kara sākumu 24. strēlnieku korpuss izrādījās gandrīz vienīgā kājnieku karaspēka daļa, kas tobrīd atradās Baltijas kara apgabala Rīgas štāba rīcībā. Tā kā Rīgā faktiski nebija karaspēka, lai aizsargātu pilsētu pretinieka pēkšņa desanta gadījumā, jau 22. jūnija vakarā korpuss saņēma rīkojumu sākt 183. strēlnieku divīzijas pārsviešanu uz Rīgu, pārējās vienības atstājot piespiedu bezdarbībā Litenes nometnē.¹² Jau pēc pāris dienām militāro sakaru tīkla sabrukuma apstākļos sazināšanās ar 183. divīziju no Litenes vairs nebija iespējama. Savrupi izvietotās palīgpēku daļas turpmāk saņēma rīkojumus tikai no ziņnešiem vai bez brīdinājuma atbraukušiem virsniekiem. Padomju militārās vadības neizlēmībai bija izšķiroša loma turpmākajās varu maiņas perioda norisēs Vidzemē. Ja latviešu karaspēka daļas saņemtu precīzas pavēles un tiktu nosūtītas uz fronti vai plānotām militārām operācijām, tās, ņemot vērā augsto disciplīnas pakāpi, būtu rīkojumus pildījušas un iesaistītos karadarbībā ar vērmahtu. Tā vietā karavīri un pat virsnieki tika turēti neziņā, kas gan lielā mērā cēlās no vispārējā informācijas telpas sabrukuma kara pirmajās dienās. Bez tam jāņem vērā, ka karavīru uzskatus un psiholoģisko stāvokli ievērojami ietekmēja nesenas atmiņas par 14. jūnija deportācijām un ar tām saistītajām represijām Litenes nometnē, tādēļ liela daļa militārā personāla nebija droša, ka kuru katru brīdi tiks atzīta par neuzticamu un sodīta pēc kara laika likumiem.¹³ Pirmās četras – piecas dienas pēc kara sākuma, nesaņemot atbilstošu rīkojumu no Maskavas vai pazudušās kara apgabala vadības, 24. korpusa komandieri tā arī nespēja izlemt, vai uzskatīt sev padotos latviešu karavīrus par pilntiesīgiem sarkanarmiešiem vai arī tikai iezemiešu karaspēku ar neskaidru statusu.

Rezultātā atsevišķu karavīru dienesta vietas patvaļīga pamešana sākās jau kara otrajā dienā un kļuva par parastu parādību kopš 25. jūnija, kad izplatījās baumas par padomju spēku sakāvi Lietuvā. Neatkarīgi no tā, vai šīm ziņām ticēja, korpusa vadības acīmredzamā

negatīvība organizēt saskaņotus aizsardzības pasākumus lika domāt, ka vērmahta ierašanās var notikt tuvāko nedēļu laikā. Tikai daļa teritoriālā korpusa latviešu karavīru bija gatava apzināti sekot saviem no Krievijas iebrākušajiem un vietējos apstākļus pilnīgi nepārzinošajiem komandieriem.¹⁴ No 1939. gada padomju armijā tika veikta jebkādu nacionālo karaspēka daļu patstāvības un etnisko īpatnību izskaušana, kas noveda pie daudziem konfliktiem. Krievu valodas nezināšana un acīmredzamā politiskā un etniskā barjera, kas pēc 14. jūnija un it īpaši pēc kara sākuma veidojās starp Krievijas un Latvijas latviešu tautības karavīriem un virsniekiem, neizbēgami padarīja pēdējos apzināti neloyalus padomju režīmam. Tādēļ, 27. jūnijā saņēmuši rīkojumu izvirzīties kaujas pozīcijās, vairums karavīru to darīja negribīgi un ar skaidru apņēmību neizrādīt pretestību vērmahtam. Iepriekšminēto pavēli bija izdevis korpusa komandieris K. Kačanovs pats pēc savas iniciatīvas, pēc tam kad bija pienākušas ziņas par Daugavpils krišanu, un tā paredzēja viņam padoto vienību izvirzīšanos aizsardzības pozīcijās pārdesmit kilometru no Litenes Madonas un Rēzeknes virzienā.¹⁵ Sasnieguši norādītās dislokācijas vietas 28. jūnija rītā, karavīri tika atsaukti no tām jau pēc vienas – divām stundām, ar rīkojumu sagatavoties atkāpšanās pārgājienam austrumu virzienā. Aculiecinieku ziņojumi par tālāko notikumu gaitu atšķiras, taču visi rāda, ka šai brīdī sākās Litenes nometnē dienāšo latviešu militārpersonu masveida spontāna izklišana. Viedokļi nesakrīt tikai par to, vai notika pēkšņa iebēgšana mežā vai arī Latvijā pierakstītie PSRS pilsoņi saņēma korpusa komandiera mutisku atļauju atstāt dienestu un doties mājās. Lai gan pēdējais notikumu gaitas variants ir šķietami neticams un tam nav precedenta Otrā pasaules kara vēsturē, ir pamats domāt, ka tieši tā arī notika un, visdrīzāk, masveida bēgšana no korpusa sākās brīdī, kad tika izsludināta atlaišanas atļauju izsniegšana. Liela daļa karavīru nolēma, ka tas ir triks, kam sekos neuzticamo masveida nošaušana, un uzskatīja par vajadzīgu bēgt.¹⁶ Līdzīga situācija veidojās arī tajās latviešu vienībās, kas jūnija pēdējās dienās atkāpās no Lilastes poligona pa Pleskavas šoseju. Šeit gluži vienkārši notika karavīru izklišana Cēsu un Madonas apriņķa mežos. Līdz ar karavīru masveida bēgšanu jūlija sākumā 24. korpusa 181. divīzijā bija palicis nedaudz vairāk kā 1700 cilvēku – un tā bija beigusī pastāvēt kā kaujasspējīga karaspēka vienība. 183. divīzijā situācija ievērojami atšķīrās, kalpojot par piemēru, kas zināmos apstākļos tobrīd būtu varējis notikt arī citās latviešu karaspēka daļās. Atkāpjoties no Rīgas, 183. divīzija veica organizētu pārgājieni un neizklīda pat pēc sadursmes ar vērmahta priekšposteņiem pie Liepnas.¹⁷ Tā vai citādi, dienestu pametušo šeit bija ievērojami mazāk, un viņi turpināja karot Sarkanās armijas sastāvā.

Šodien ir grūti pateikt, cik latviešu karavīru un virsnieku jūnija – jūlija mijā atradās Vidzemes mežos un kādas bija viņu turpmākās

gaitas. Uzskaitot gan tos, kas aktīvi iekļāvās nacionālo partizānu gaitās, gan arī karavīrus, kuru vienīgā vēlēšanās bija pēc iespējas ātrāk nokļūt mājās un pārdzīvot juku laikus, klejojošo un faktiski deklasēto militārpersonu skaits lēšams aptuveni no četriem līdz septiņiem tūkstošiem. Ļoti daudzi neaizgāja tālu no Litenes un Gulbenes poligoniem, vēlāk veidojot tur īpaši blīvu karavīru kopu pulcēšanās vietas, ne mazums izklīda starp galvenajiem ceļiem no Rīgas uz Gulbeni.¹⁸ Uz dienvidiem no linijas Balvi–Lubāna–Lielvārde–Saulkrasti klejojošu latviešu karavīru kopas šai laikā netika novērotas un līdz ar to neizgāja ārpus Vidzemes. Lielāko daļu šo grupu, kurās bija ap 15–30 vīru, veidoja personiski pazīstami ļaudis, kas pazina cits citu no kopīgā dienesta. Ar retiem izņēmumiem, ja vien viņi nebija bēguši individuāli, ar nolūku dezertēt, šie ļaudis nespēja un nevēlējās atzīt, ka ir jebkādā veidā deklasēti vai zaudējuši agrāko statusu, un turpināja uzskatīt sevi par Latvijas armijas karavīriem ar atbilstošas subordinācijas ievērošanu. Tā kā neviena no 24. korpusa vienībām nebija tikusi iesaistīta tiešā aktīvā karadarbībā vai piedzīvojusi ko radikāli atšķirīgu no parastās dienesta ikdienas, to morālā stāja un attieksme pret likumu ievērošanu arī nebija mainījusies. Ar to 1941. gada vasaras latviešu karavīru grupas radikāli atšķīrās no demoralizētu un sakautu Otrā pasaules kara perioda militārpersonu kopām citās Eiropas valstīs un reģionos, kas izrādīja vardarbīgu attieksmi pat pret saviem tautiešiem un līdzpilsoņiem.

Par izšķirošo faktoru turpmākajā notikumu gaitā kļuva kļūstošo karavīru grupu pārsteidzošā bezpalīdzība jaunajos apstākļos. Latvijas armijas štāba plānotāji 30. gados nebija pielāvuši pat iespēju, ka virsniekiem būs nepieciešama partizānu kara pieredze un prasme izdzīvot bez apgādes ienaidnieka aizmugurē.¹⁹ Ievērojama daļa bēgļu bija kadru virsnieki un apakšvirsnieki, no šī viedokļa minētajās grupās komandsastāva personu īpatsvars bija divreiz vai pat trīsreiz lielāks nekā parasti. Kā personas ar noteiktu sabiedrisko stāvokli virsnieki un virsdienesta karavīri bija pieraduši pie sakārtota, nodrošināta dzīvesveida un, lai cik paradoksāli tas būtu, nejutās spējīgi uzņemties tieši tās grūtības, kuru pārvarēšanu it kā bija apguvuši gadiem ilgi. Neskatoties uz Latvijas teritorijas salīdzinoši nelielajiem izmēriem un daudzu karavīru dzimto māju atrašanos netālu no bēgšanas vietas, gandrīz visas grupas, kas devās tālāk par divdesmit kilometriem no nometnes, pamanījās apmaldīties. Lielākajai daļai bēgļu nebija ne mazākā priekšstata, kā šķērsot purvainas vietas, atrast mežā ūdeni vai noteikt debespuses. Galu galā karavīri parasti darīja to pašu, ko jebkurš apmaldījies 30. gadu Latvijas tūrists, – meklēja mežsarga māju vai jebkuras citas apdzīvotības pazīmes.²⁰ Sākot ar 1. jūliju, reģionā no Raunas līdz Gulbenei bija vērojama aizvien pieaugoša latviešu karavīru iznākšana no mežiem, lūdzot pārtiku no vietējiem iedzīvotājiem. Palīdzība un atbalsts parasti netika liegts sakarā ar armijas un tās pārstāvju

augsto reputāciju neatkarības gados. Sikākas ierindas karavīru grupas, kuru vienīgā vēlēšanās bija doties uz mājām, pakāpeniski plūda Rīgas virzienā, ko sasniedza jūlija pirmās dekādes beigās. Atšķirībā no karadienesta pildītājiem kadru militārpersonām nebija kur bēgt, un tās uzskatīja par labāku nogaidīt varu maiņu, lai pieteiktos kalpot jaunā režīma apstākļos tādā pašā statusā. Tāpēc organizētākās karavīru grupas pieredzējušu virsnieku vadībā necentās doties kaut kur tālāk un apmetās pirmo viesmīlīgāko saimnieku šķūnī vai citā pagaidu mītnē, un pakāpeniski iepazinās ar vietējā pagasta kopienas līderiem, kam attiecībā uz pēkšņi ieradušos karavīru grupu bija savi specifiski plāni.²¹

PAGaidu LATVIEŠU KOMANDANTŪRU IZVEIDOŠANĀS

Ar dažādiem nosaukumiem atjaunotās Vidzemes pagastu pagaidu valdes, sākot ar aptuveni 5. jūliju, sadūrās ar vienu kopīgu problēmu – drošības un kārtības nodrošināšanu. Aizsargu organizācija, kas salīdzinoši veiksmīgi bija pildījusi šo funkciju 20. gados, tagad, pēc padomju režīma represijām, it visur Latvijā izrādīja apjukumu un izpaudās tikai atsevišķu tās biedru pašdarbībā. Pagastu pagaidu līderiem, lai nodrošinātu savu autoritāti, ātri, burtiski pāris dienu laikā, bija jāizveido vai jāatrod labi bruņota vienība, kas spētu padzīt no pagasta teritorijas klejojošus sarkanarmiešus vai jebkādus citus potenciāli bīstamus ļaudis. Pēkšņi ieradušies un gandrīz vienmēr savus ieročus līdzī paņēmušie karavīri atbilda šim uzdevumam labāk nekā jebkurš cits. Jaunās pagastu valdes izveide bezvaras perioda Latvijā parasti bija kompromiss starp tradicionālo eliti un šāda statusa pretendentiem. Pat ja jaunais pagasta līderis vadīja steigā sapulcinātu partizānu vienību, pastāvēja briesmas, ka jebkura pārmērīgi strauja rīcība var beigties ar konfliktu ietekmīgāko dzimtu starpā. Latviešu karavīri, būdami svešinieki, varēja kalpot kā nevainojami šķirējtiesneši un kārtības uzturētāji, kas tai pašā laikā necentās uzurpēt pagasta iekšējo lietu vadību un, pēc maldīgas iedzīvotāju pārliecības, bija gatavi iesaistīties kaujā ar jebkuriem iebrucējiem.²² Neatkarīgās Latvijas valdībai bija izdevies radīt tik veiksmīgu valsts armijas tēlu, ka jebkura militarizēta civilistu grupa vai partizānu kopa bija gatava nekavējoties atdot vadību un pakļauties personai ar apakšvirsnieka dienesta pieredzi.

Madonas padomju iestāžu evakuācijas laikā ap 28. jūniju personāla apzinātas pret darbības dēļ netika bojāta Madonas radiotranslācijas stacija. Līdz ar Rīgas radiofona darbības atsākšanu 1. jūlijā tā pārraidis atkal bija iespējams uztvert lielā daļā Vidzemes.²³ No Rīgas nākošie propagandiskie un ar realitāti samērā maz saistītie ziņojumi lika secināt, ka gaidāma Latvijas valsts atjaunošana un bijušie ierēdņi var atgriezties agrākajās darbavietās. Vietējiem iedzīvotājiem tas lika noticēt, ka militārpersonas un aizsargi lauku rajonos un policisti pil-

sētās līdz ar to bauda tādas pašas pilnvaras un tiesības kā neatkarības gados, savukārt paši karavīri nolēma, ka ir nevis klejojošas deklasētas privātpersonas, bet gan valsts varas pārstāvji, kas savās uzturēšanās vietās drīkst ieviest ārkārtēju karastāvokļa jurisdikciju. Gandrīz vienlaicīgi starp 5. un 7. jūliju Cēsīs, Valmierā, Madonā, Alūksnē, Rūjienā, Strenčos, Valkā un vairākos desmitos apdzīvoto vietu šo pilsētu apkārtnē tika izveidotas bijušo karavīru vadītas organizācijas, ko pazina kā apsardzības grupas vai – daudz biežāk – komandantūras.²⁴ Pēdējais nosaukums radās un ieviesās aiz pārliecības, ka vācu karaspēks uzturēsies Latvijā salīdzinoši neilgu laiku un apskatāmā nākotnē nodos pilnvaras vietējās varas pārstāvjiem. Līdz ar to vācu okupācija tika uzskatīta par pārejas periodu, kura laikā kārtības uzturēšanas pienākums Aizsargu organizācijas pašlikvidācijas dēļ pieder armijai.

Latvijā tradicionāli armiju neuzskatīja par institūciju, kas valda un risina ar civilajām problēmām saistītus jautājumus, tādēļ komandantūru sākotnējā veidošanās palika nepamanīta. Mālpupes pagastā uzskatīja, ka viņu komandants ticis ievēlēts tāpat kā citas atjaunotās valdes amatpersonas, Lubānā karavīri drīzāk darbojās kā klejojoša karadraudze un tika uzņemti kā pagasta viesi, Strenčos visi kontakti ar pilsētā ienākušo karavīru vienību notika ar vietējo partizānu vadītāja starpniecību, Limbažos komandantūra vismaz nedēļu darbojās kā pagaidu pašvaldība, izdodot obligātus rīkojumus un piespriežot sodus.²⁵ Tomēr, pat veiksmīgi uzsākot darbību, pēc pašiniciatīvas veidotās latviešu komandantūras, tieši tāpat kā pagastu valdes, nevarēja neapzināties, ka līdz ar jaunās okupācijas varas ienākšanu ir nelegālas un tām nepieciešams legalizēties, saņemot oficiālu jaunās varas pārstāvju akceptu.

Ir pamats domāt, ka vēl pirms kara sākuma vācu armiju grupas “Nord” 101. aizmugures apgabalā tika pieļauta iespēja plaši izmantot bijušo Baltijas valstu armiju virsnieku palīdzību. Acīmredzot bija pat sagatavotas īpašas veidlapas vai izstrādāta lietvedības formula, kas pilnvaroja nejauši sastaptu latviešu virsnieku kā vērmahta oficiālo pārstāvi ar tiesībām veikt jaunajam režīmam lojālu vietējo pašvaldību atjaunošanu. Šādas apliecības pilnīgi noteikti tika izsniegtas uzticības personām Jelgavā, Rēzeknē, Ādažos un Valmierā. Taču vācu militārpārvaldes pārstāvji nebija gaidījuši, ka organizētu un bieži vien politiski motivētu latviešu militāristu var izrādīties tik daudz. Noteiktu instrukciju, ko ar tiem darīt, nebija, un vērmahta attieksme pret padomju dienestu atstājušajiem latviešu karavīriem izrādījās patiesi haotiska un atkarīga no katra konkrētā vācu komandiera vai komandanta patvaļas. Rīgā dienējušie latviešu karavīri, kas devās padoties, tika apšaudīti, un viens pat gāja bojā, Latgalē ienākušās vācu daļas uzskatīja, ka latviešu karavīri neatšķiras no pārējiem sarkanarmiešiem un nogādājami kādā no Austrumprūsijas gūstekņu nometnēm.²⁶ Vienīgi Vidzemē, ja neskaita Madonas un Cēsu apriņķi, vērmahta pārstāvji bija ar mieru pieļaut, ka līdzās

viņu aizmugures dienesta iestādēm pastāv reāli kaujasspējīgas bijušās Latvijas armijas militārās organizācijas. Nacisti noteiktos apstākļos bija ar mieru pieļaut, ka militār pārvaldes periodā vietējo pašvaldību sastāvā ietilpst no bijušajiem partizāniem veidotas bruņotas struktūras, taču tik lielu pielaidību viņi atļāvās tikai Vidzemē un dažos Lietuvas reģionos.

Ja Vidzemes latviešu komandantūru veidošanā būtu iesaistīti tikai zemākā ranga virsnieki, ne augstāk kā kapteiņa pakāpē, tās būtu beigušas savu darbību kā savstarpēji nesaistītu organizāciju kopums līdz ar likvidācijas rīkojumu no vācu aprīņķa līmeņa komandantūras. Taču statusa zaudētāju vidū bija arī augstāka ranga latviešu militāristi, kuru ambīcijas jaunajos apstākļos bija saistītas ar reālas politiskās varas iegūšanu. Šie cilvēki, tiekoties ar tikko ienākušās vācu militārās administrācijas ierēdņiem, piedāvāja tiem reālu militāru palīdzību, kas ļautu vērmahtam ietaupīt tik nepieciešamās karaspēka rezerves straujam uzbrukumam Igaunijas un Ļeņingradas virzienā. Tā rezultātā vairāki desmiti – visdrīzāk ap 50 – latviešu militārpersonu veidotu un kontrolētu komandantūru tika apvienoti reģionālās struktūrās ar kontroli no viena komandcentra. Kontroli pār šādu militāri administratīvo veidojumu uzņēmās vācu akceptu baudošs cilvēks pulkveža vai pulkveža-leitnanta dienesta pakāpē. Par trim latviešu komandantūru kopu vadības centriem līdz 10. jūlijam kļuva štāba komandantūras Ādažos, Valmierā un Gulbenē. Katra no tām veica savas funkcijas iepriekš noteiktā apgabalā, katra bija atšķirīgi dibināta un veidota, lai kalpotu savam specifiskajam uzdevumam. Pat to līderi bija izteikti dažādi cilvēki, katrs ar savām ambīcijām un realitātes izjūtas pakāpi.

Ādažu komandantūras veidošanas priekšdarbi sākās 30. jūnijā vai, vēlākais, 1. jūlijā, kad šai apvidū sāka pulcēties karavīri un virsnieki no Lilastes poligona un citiem Rīgas un tās apkārtnes militārajiem objektiem.²⁷ Viņu pulcēšanās faktiski tika ignorēta no vietējo iedzīvotāju puses, kas baidījās no sarkanarmiešu atgriešanās. Sastopoties ar vietējo pagastu kopienu pasivitāti, militāristi nolēma ignorēt jebkādas civilas dabas jautājumus un tā vietā tieši iesaistīties karadarbībā vērmahta pusē. Līdz 2. jūlijam Ādažos bija sapulcējies ap 100 no Rīgas un Vidzemes ieradušos latviešu karavīru, un tika nodibināti sakari ar bruņotām grupām Carnikavā, Saulkrastos, Mālpilī un Siguldas apkārtnē. Komandantūras administratīvo vadību un koordināciju starp iepriekšminētajām grupām uzņēmās pulkvedis-leitnants Bišentrops, militārās operācijas – pulkvedis-leitnants A. Reke. Pēdējais izmantoja komandantūras resursus, lai sakoptu spēkus uzbrukumam Limbažiem un tam sekojušajam reidam gar Vidzemes piekrasti līdz Pērnavai.²⁸ Pēc būtības šī reida gatavošana un atbalstīšana bija iecerēta kā galvenais komandantūras pastāvēšanas iemesls. Tiklīdz Reke ar sapulcināto vienību pameta Ādažus, komandantūras efektivitāte acīmredzami mazinājās, un tā turpināja darboties un kontrolēt ievē-

rojamu Rīgas apriņķa austrumdaļas teritoriju tikai tāpēc, ka pagastu valžu veidošanās aizkavējās līdz aptuveni 15. jūlijam un tikai ap šo brīdi vācieši izlēma sākt kontrolēt Pierīgas apkārtni ārpus galvenajiem satiksmes ceļiem. Nav nekādu pierādījumu, ka Ādažu komandantūrai Bišentropa vadībā būtu izveidota noteikta organizācijas struktūra, respektīvi, štābs vai atsevišķas administratīvās nodaļas.²⁹ Tā drīzāk no sākuma līdz galam bija patriarhāli ideālistiska karadraudze.

1941. gada 5. jūlija rītā, redzot, ka padomju amatpersonas un karaspēks pametis pilsētu, Valmieras iedzīvotāji sāka pulcēties pie pasta ēkas un organizēt pilsētas pagaidu valdi. Par spontāni radušās organizācijas līderiem nekavējoties kļuva vairāki virsnieki pulkvežleitnanta Skudruļa vadībā. Dažu stundu laikā Skudrulis izveidoja pagaidu štābu, kas kļuva par pamatu nākamajai Valmieras komandantūrai. Pēcpusdienā Valmierā ar vērmahta izsniegtu pilnvaru ieradās pulkvedis-leitnants J. Jaunsnīķeris, kas uzņēmās komandantūras vadību.³⁰ Izmantojot apriņķa telefona tīklu un savu acīmredzamo autoritāti, Jaunsnīķerim līdz 10. jūlijam izdevās izveidot iespaidīgu reģionālo organizāciju, kas bez Valmieras deva pavēles arī latviešu militārajiem formējumiem Smiltēnē, Strenčos, Rūjienā un Limbažos, tas ir, aptvēra visu Valmieras un pusi Valkas apriņķa teritorijas. Valmieras un tai pakļauto komandantūru funkcijas acīmredzami bija definētas vēl pirms Jaunsnīķera ierašanās Valmierā. Tām bija jāapsargā noliktavas ar kara trofejām, jāveic noklīdušu sarkanarmiešu un bīstamu padomju aktīvistu aizturēšana, jāierīko izlūkposteņi, kas brīdinātu vērmahtu par padomju gaisa vai jūras desantiem, un jākalpo kā starpniekiem Valmieras vācu komandantūras rīkojumu nodošanā vietējām civilajām iestādēm un iedzīvotājiem. Lai veiktu šos uzdevumus, Jaunsnīķeris sadalīja Valmieras centrālo latviešu komandantūru vismaz četrās apakšnodaļās.³¹ Štābs acīmredzot telefoniski sazinājās ar visām pakļautajām komandantūrām un koordinēja to darbību. Trīs pārējās apakšvienības darbojās tikai Valmierā un tās apkārtnē – kārtības nodaļa veica sardzes dienestu, drošības nodaļa, ko valmierieši 1941. gada jūlijā kļūdaini uzskatīja par drošības policiju, nodarbojās ar neuzticamo aizturēšanu un aresta vietu uzraudzību, savukārt īpašumu nodaļa informēja apriņķa un pagastu valdes par jaunākajiem vācu norādījumiem administratīvās un saimnieciskās darbības jomā. Cik noprotams, Jaunsnīķeris bija apņēmības pilns komplektēt Valmieras un iespēju robežās arī citu komandantūru personālu tikai no militārpersonām, taču jau ap 10. jūliju sadūrās ar kadru trūkumu.³²

Līdz 10. jūlija vakaram Valmieras apriņķī bija izveidotas desmit latviešu virsnieku vadītas vietējās komandantūras – Ainažu, Limbažu, Alojās, Matīšu, Mazsalacas, Rūjienas, Rencēnu, Mazbrenģuļu, Valmieras iecirkņa un Valmieras pilsētas. Katrā bija paredzēts no 10 līdz 20 vīru liels personāls, taču dalībnieku kopskaits nereti pārsniedza 30 un vairāk.³³

Sākotnēji bija iecerēts arī vietējās komandantūras komplektēt tikai no demobilizētiem karavīriem, taču jau dažu dienu laikā kļuva skaidrs, ka tādu akūti nepietiek un nepieciešams izmantot ne vien aizsargu, bet arī jebkuru vietējo brīvprātīgo palīdzību. Padarīt komandantūras par militārām struktūrvienībām neļāva arī ieroču trūkums. Katras vietējās komandantūras rīcībā bija ne vairāk par trim – četrām nebojātām šautenēm, pārējās bija salūzušas relikvijas no senākiem laikiem, vai arī tām trūka patronu. Bez tam ir pamats domāt, ka vietējo komandantūru spēja informēt Valmieru bija visnotaļ nepietiekama, jo tās vienkārši nespēja aptvert tām formāli pakļauto vairāku pagastu teritoriju. Daudz nopietnāka situācija veidojās Valmierā. J. Jaunsnīķera rīcībā šai pilsētā bija 37 cilvēki, kas pēc dažādu vācu karaspēka daļu pieprasījuma jau ap 12. jūliju galvenokārt tika nodarbināti sardzes dienestā, atstājot novārtā citus komandantūrai sākotnēji uzticētos uzdevumus.³⁴ Turklāt jau pirmajā okupācijas nedēļā vairs nebija skaidrs, kam tieši Jaunsnīķerim jāpakļaujas. Valmieras latviešu komandantūras vadība vismaz līdz jūlija vidum tika veikta no Cēsīm, jo Valmieras vācu komandantūra acīmredzot nodarbojās tikai ar vērmahtu saistītiem jautājumiem. Šādos apstākļos latviešu karavīrus komandēja jebkura Valmierā īslaicīgi izvietojusies vācu karaspēka daļa, it īpaši gaisa spēki, kas apsteidza vērmahtu pamesto karamateriālu krājumu rekvizīcijā. Tieši gaisa spēku prasības pēc vietējiem sargiem radīja kadru krīzi Jaunsnīķera organizācijā.³⁵ Līdz ar vērmahta nostiprināšanos okupētajā Baltijā citas problēmas sekoja jau jūlija vidū.

Lai kļūtu par latviešu komandantu Vidzemes pilsētā, nepietika ar augstu dienesta pakāpi. Jūlija pirmajās dienās bijušais Latvijas armijas pulkvedis A. Krīpens organizēja partizānu vienību Smiltenes apkārtnē un mēģināja veikt uzbrukumus bēgošajiem sarkanarmiešiem. Par neļaimi, viņa vienības sastāvā nebija pieredzējušu karavīru, un gan tādēļ, gan sakarā ar paša Krīpena vājajām zināšanām diversiju organizēšanas jomā šī grupa tika sakauta un izklidināta – un pašam Krīpenam nācās vairākas dienas klejot pa mežiem. Vēlreiz savācis 30 vīru lielu partizānu grupu, 6. jūlija rītā Krīpens ieradās Smiltēnē, kuru tikko bija ieņēmuši partizāni no Valmieras. Smiltēnē Krīpens pasludināja sevi par Vidzemes latviešu spēku komandieri un pieprasīja, lai Jaunsnīķeris un tā vīri viņam pakļaujas.³⁶ Krīpens tā arī nebija izpratis divus patstāvīgas latviešu militārās struktūras organizēšanas priekšnoteikumus 1941. gada vasarā. Pirmkārt, jebkuram potenciālam līderim bija vajadzīgi aktīvi un uzticami atbalstītāji, ja iespējams, ar militāro pieredzi, otrkārt, šādas struktūras pastāvēšanai bija jāsaņem vācu iestāžu atļauja, pierādot savu iespējamo noderīgumu. Krīpenam nebija ne viena, ne otra, un, lai izvairītos no konflikta, Jaunsnīķeris ieteica viņam doties uz Rīgu un tur atrisināt šo jautājumu. Turpmāk Krīpenu gaidīja visai spoža, lai arī nevienmērīga karjera, taču Vidzemē viņš vairs neatgriezās.

Aptuveni 3. jūlijā, pēc tam kad vērmahta uzbrukuma rezultātā padomju spēki pameta Gulbeni un Litenes nometnes apkārtni, kontroli pār pilsētu uz laiku pārņēma latviešu karavīru vienība pulkvežleitnanta K. Aperāta vadībā. Aperāts sākotnēji vēlējās vienīgi atbrīvot iespējami lielāku Latvijas teritorijas daļu no padomju karaspēka klātbūtnes, tādēļ veica partizānu operācijas līdz pat Madonas apkārtnē.³⁷ Pēc tam kad ap 8. jūliju Gulbenē tikai izvietota visai augsta statusa vācu komandantūra, kas pret Aperāta darbību izturējās labvēlīgi, viņš nolēma sākt veidot atsevišķu latviešu karaspēka vienību, kura varētu cīnīties frontē kopā ar vērmahtu kā autonomas formējums. Aperāts pielika visas pūles šīs nereālās idejas īstenošanai un pārvērtā daļu Gulbenes par kara nometni, formējot no pilsētā palikušajiem latviešu karavīriem rotas, kam viņa plānos ar laiku bija jāpārņem par divīziju. Neskatoties uz Gulbenes latviešu komandantūras samērā niecīgo interesi par notikumiem ārpus pilsētas, tā, būdama lielākā un ietekmīgākā latviešu militārā organizācija plašā apvidū, pievērsa karavīru un partizānu grupu uzmanību. Var secināt, ka Gulbenes komandantūra ar tās vadošo virsnieku starpniecību noteica vismaz Madonas, Alūksnes un Balvu latviešu komandantūru darbību.³⁸ Sev par nelaimi, Aperāts nebija ņēmis vērā, ka viņam nav leģitīmas militāras autoritātes, lai uzspiestu karavīriem savu gribu. Tiklīdz jūlija vidū vācu iestādēs nolēma, ka tām nav vajadzīga no iezemiešu spēkiem veidota karaspēka rezerve ārkārtas situāciju risināšanai, stāvoklis Gulbenē sāka strauji mainīties.

LATVIEŠU KOMANDANTŪRAS 1941. GADA JŪLIJĀ

Ap 1941. gada jūlija vidū Vidzemes karte no latviešu komandantūru darbības viedokļa izskatījās šādi. Apgabalu starp Mālpili un Saulkrastiem joprojām nomināli kontrolēja Ādažu komandantūra, taču tā jau pārdzīvoja savas pēdējās dienas sakarā ar tikko notikušo Rīgas apriņķa pašpārvaldes atjaunošanu un oficiāli neregistrētu formējumu likvidācijas uzsākšanu pilsētā. Valmieras latviešu komandantūrai tikko bija izdevies nodibināt kontroli pār Limbažu latviešu iestādēm, kas aptuveni nedēļu bija pastāvējušas neatkarīgi no visiem.³⁹ Līdz ar to J. Jaunsnīķerim ap 15. jūliju pakļāvās visas latviešu pašvaldības no Vidzemes piekrastes līdz Strenčiem. Lai gan Cēsu vācu komandants bija piešķīris Jaunsnīķerim tiesības pārraudzīt latviešu paš aizsardzības spēkus arī visā Valkas apriņķī, cik noprotams, tas viņam neizdevās sakarā ar Valkas un Alūksnes atrašanos citas vācu komandantūras jurisdikcijā. Pagaidām vēl grūti izprotamu iemeslu dēļ atsevišķas komandantūru sistēmas veidošanās Cēsu un Madonas apriņķī nenotika, latviešu karavīri pilsētās un pagastos šeit tika izklīdināti vai pasludināti par gūstekņiem, nododot militāri policejiskās funkcijas vietējās tradicionālās elites pārstāvju vadītām partizānu vienībām. Cēsu un

Madonas latviešu pilsētu komandantūrās, tāpat kā lielākajā daļā Latvijas apriņķu centru, kadru virsnieki turpināja darbu kā vērmahtam nepieciešami speciālisti atsevišķu šo iestāžu militāro nodaļu vadītāju lomā bez tiešas ietekmes uz apriņķa lietām.⁴⁰ K. Aperāta Gulbenes komandantūrai jūlija vidus bija zvaigžņu stunda, kad šī organizācija bija ietekmīgākais vadības orgāns visām pagastu paš aizsardzības vienībām no Madonas apriņķa līdz Balviem un Alūksnei. Taču 17.–18. jūlijā vācu militārpārvaldes attieksme pret jebkādiem latviešu bruņotajiem formējumiem pēkšņi kļuva stipri atšķirīga.

17. jūlijā Rūjienas vācu komandants izsauca pie sevis Rūjienas latviešu komandantu kapteini Aueru un izteica viņam nopietnu brīdinājumu. Spriežot pēc ziņojuma, ko Auers nekavējoties nosūtīja uz Valmieru J. Jaunsnikerim, vācu komandants paziņojis viņam, ka latviešu militāro iestādi nedrīkst saukt par komandantūru, jo pilsētā tāda var būt tikai viena. Latviešu formējumiem Rūjienā turpmāk lika dēvēties par paš aizsardzības spēkiem, brīdinot, ka dalībnieku lentes un apliecības turpmāk izsniegs tikai vācu komandantūra.⁴¹ Šo dienu faktiski var uzskatīt par latviešu komandantūru sistēmas likvidācijas sākuma brīdi Vidzemē. Jau nākamajā dienā Gulbenes vācu komandants izlēma piekrist vairāku latviešu karavīru lūgumiem ļaut viņiem doties mājās un pretēji K. Aperāta prasībām, kurš vēlējās redzēt šos ļaudis sev pakļautā latviešu divīzijā, sāka masveidā izsniegt apliecības, ka vērmahts neuzskata latviešu karavīrus par karagūstekņiem. Līdz jūlija beigām daudzi simti cilvēku no Gulbenes izklīda pa visu Latviju, atgriežoties mājās.

Līdz ar latviešu komandantūru pakāpenisku pārveidošanu apriņķa policijas iestādēs Vidzemes pilsētās beidzās komandantūru darbinieku slepenās patvaļas laiks. Līdz jūlija beigām Valmierā un citos apriņķu centros tā arī līdz galam nesaprata, ka gandrīz mēnesi pilsētu formāli pārvaldījusi karavīru grupa. Vietējie iedzīvotāji uzskatīja dažādās komandantūru nodaļas par atsevišķām organizācijām, būdami pārliecināti, ka Valmieras latviešu komandantūras drošības nodaļa arī ir drošības policija. Pat ļaudis ar personiskiem sakariem komandantūru struktūrās, kas 1941. gada jūlijā guva praktisku labumu no šīs pazīšanās, ne toreiz, ne arī pēc kara nevarēja saprast, ar kādu organizāciju patiesībā ir sadarbojušies.⁴² Militārpersonas neiederējās ne pašvaldību, ne centrālajās Latvijas varas struktūrās. Mūsu zemē nebija militāro huntu tradīcijas un virsniekam, kas vēlējies piekopt politisko karjeru, pēc vispārpieņemta viedokļa vispirms bija jādemobilizējas un jāgūst panākumi civilajā dzīvē. Tieši tāpēc Vidzemes komandantūru vadītāju acīmredzamās ambīcijas un cerības, ka vērmahts drīz pametīs Latviju un viņi tiks uzaicināti to vadīt jaunas, no virsniekiem un ģenerāļiem izveidotas valdības sastāvā, bija absolūti veltīgas. Lai cerētu uz karjeru jaunās okupācijas varas apstākļos, viņiem nācās doties karā uz Austrumu fronti, kas galu galā deva tiem vienīgi izvēli starp bojāeju un vilšanos uz atlikušo mūžu.

ATSAUCES

- ¹ *Ezergailis A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā: 1941–1944. – Rīga, 1999. – 190., 191. lpp.
- ² *Ezergailis A.* Pašaizsardzības komandantūru loma holokaustā // Okupācijas varu nodarītie postījumi Latvijā. – Stokholma, 2000. – 201., 202. lpp.
- ³ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 1423. f., 1. apr., 9. l., 37. lp.
- ⁴ Turpat, 2. l., 92. lp.
- ⁵ *Biezais H.* Nacionālie partizāni // Kara Invalīds. – 1984. – Nr. 29. – 15., 16. lpp.
- ⁶ *Dribins L.* Antisemitisms un tā izpausmes Latvijā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 4. sēj.). – Rīga, 2001. – 116. lpp.
- ⁷ *Krastiņš K.* Lubānas mežos // Daugavas Vanagu Mēnešraksts. – 1985. – Nr. 5; 1986. – Nr. 1; *Simsons J.* Vorkutas gūstekņa stāsts. – Vaidava, 1965.
- ⁸ Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā. – Toronto, 1970. – 1. sēj. – 271., 272. lpp.
- ⁹ *Vestermanis M.* Tā rīkojās vērmahts. – Rīga, 1973. – 94., 95. lpp.
- ¹⁰ *Ezergailis A.* Holokausts vācu okupētajā Latvijā: 1941–1944. – 190. lpp.
- ¹¹ *Urtāns A.* Ebreju tautības civiliedzīvotāju slepkavošana Valmieras apriņķī (1941. gada vasara–rudens) // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 8. sēj. – Rīga, 2003. – 235.–252. lpp.
- ¹² *Strods H.* Sarkanarmijas haotiskā atkāpšanās no Latvijas (1941. gada 22. jūnijs – 5. jūlijs) // Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata 2001. – Rīga, 2002. – 62. lpp.
- ¹³ *Rutks V.* No koncentrācijas nometnes – vācu bruņotajos spēkos // Karakalps. – Rīga, 2002. – 33., 34. lpp.
- ¹⁴ *Blaževics I.* Latvijas armijas iznīcināšana // Daugavas Vanagu Mēnešraksts. – 1962. – Nr. 3. – 21., 22. lpp.
- ¹⁵ *Strods H.* Sarkanarmijas haotiskā atkāpšanās .. – 66. lpp.
- ¹⁶ *Krastiņš K.* Lubānas mežos // Daugavas Vanagu Mēnešraksts. – 1985. – Nr. 5. – 34. lpp.
- ¹⁷ *Strods H.* Sarkanarmijas haotiskā atkāpšanās .. – 70. lpp.
- ¹⁸ *Rutks V.* No koncentrācijas nometnes – vācu bruņotajos spēkos. – 34. lpp.
- ¹⁹ *Krastiņš K.* Lubānas mežos. – 34.–36. lpp.
- ²⁰ Turpat.
- ²¹ *Simsons J.* Vorkutas gūstekņa stāsts. – 106. lpp.
- ²² *B. A.* Traģiskais gads // Daugavas Vanagu Mēnešraksts. – 1970. – Nr. 3. – 22. lpp.
- ²³ Hallo Latvija. – 1941. – 15. jūl. – 2. lpp.
- ²⁴ Valmierietis. – 1941. – 5. jūl. – 1. lpp.
- ²⁵ *Plūme B.* Limbažu stāsti // Auseklis. – 2000. – 23. sept.
- ²⁶ LVVA, 6962. f., 2. apr., 3. l., 16. lp.
- ²⁷ Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā. – 1. sēj. – 271., 272. lpp.
- ²⁸ *Plūme B.* Limbažu stāsti. – Limbaži, 2003. – 116., 117. lpp.
- ²⁹ *Dreimanis T.* Straumē ierautie. – Rīga, 2002. – 33. lpp.
- ³⁰ Valmierietis. – 1941. – 12. jūl.
- ³¹ LVVA, 1423. f., 1. apr., 12. l., 3. lp.
- ³² Turpat, 13. lp.
- ³³ Turpat, 3. lp.
- ³⁴ Turpat, 16. lp.
- ³⁵ Turpat, 2. l., 8. lp.
- ³⁶ Smiltenietis. – 1942. – 6. marts.
- ³⁷ *B. A.* Traģiskais gads. – 22., 23. lpp.
- ³⁸ Turpat.

³⁹ *Plūme B.* Limbažu stāsti. – 119. lpp.

⁴⁰ Latviešu karavīrs Otrā pasaules kara laikā. – 2. sēj. – 25. lpp.

⁴¹ LVVA, 1423. f., 1. apr., 9. l., 9. lp.

⁴² *Freimanis J.* Ar naidu sirdī. – Rīga, 1995. – 87. lpp.

Juris Pavlovičs

LATVIAN COMMANDANTURES IN THE REGION OF VIDZEME DURING THE PERIOD OF THE NAZI GERMAN MILITARY ADMINISTRATION

Summary

The establishment of a commandanture system by the new occupying power is a well known fact of the modern history and was widely applied during WWII. Lithuania and one third of the territory of Latvia were exceptions of this rule – here two parallel commandanture systems – German and native – existed together at least for a month. The reasons why Nazis allowed the formation of any native forces and gave them some administrative power are complicated but understandable.

By the end of the first week of the Russo–German war the 24th Rifle Corps of the Red Army or, in other words Territorial Corps of the former army of the independent Republic of Latvia instead of being sent to the front were largely disbanded. Up to 7000 former soldiers and commanders wandered through the forests of the north-eastern Latvia (Vidzeme) without apparent purpose. Having kept their weapons and still obeying military discipline and the basic laws of the country, these men were quickly approached by representatives of local self-governing bodies who needed able-bodied soldiers to help protect their respective territories from incursions of stray supporters of the soviet regime.

These armed groups who had no proper political or legal experience organised around institutions well known among themselves – commandantures. At least fifty Latvian military commandantures of different size were established in Latvia by the middle of July 1941, and the former soldiers of the Territorial Corps joined them regardless of the fact that they had no permission to do so and their proper army no longer existed. Nazi German military administration, due to some military problem and temporary lack of reserves, was lenient in this case and even supported organising of these men in larger structures or, as in this case, clusters of small Latvian rural commandantures around a larger one usually in a district town. This honeymoon relationship between Germans and Latvian military men did not last long. Around 20 July 1941 the Nazi occupation rule in the region of Vidzeme was established strongly enough to begin gradual closure of Latvian commandantures.

Leo Dribins

LATVIJAS NACIONĀLO MINORITĀŠU HISTORIOGRĀFIJA

II daļa. Latvijas nacionālo minoritāšu historiogrāfija atjaunotajā Latvijas Republikā 1990.–2008. gadā*

1. NACIONĀLO MINORITĀŠU ATJAUNOŠANĀS LATVIJĀ (1988–1991)

Padomju okupācijas režīms īstenoja etnisko minoritāšu identitātes sagraušanas politiku – slēdza minoritāšu kultūras biedrības un skolas, aizliedza paša minoritātes jēdziena pozitīvu lietojumu zinātniskajā literatūrā. 1980. gadā ap 85% nekrievu minoritāšu bērnu Latvijā mācījās krievvalodīgās skolās, ap 15% – latviešu skolās (galvenokārt lauku rajonos). 80. gadu beigās jau ap 90% mācījās krieviski.¹

1989. gada tautas skaitīšanas laikā tikai 27,1% poļu Latvijā vēl prata savas tautas valodu, no ebrejiem tikai 22,5% vēl varēja runāt jidišā, 32,2% baltkrievu un 45,9% ukraiņu ģimenē vēl lietoja savu nacionālo valodu, igauņu vidē dzimtās valodas lietotāju īpatsvars bija samērā augsts – 50,3%, lietuviešu – pat 63,9%.²

Tomēr valdošajai kompartijai neizdevās izdzēst no cilvēku apziņas atmiņas par savas etniskās un kultūras identitātes saglabāšanu un izkopšanu Latvijas Republikā līdz 1940. gadam. Tādēļ komunistu totalitārās varas sairuma laikā, sākoties latviešu tautas nacionālajai atmodai, ļoti strauji sāka atjaunoties Latvijas nacionālo minoritāšu sabiedriskā dzīve. 1988. gada 1. decembrī minoritāšu kultūras biedrības jau apvienoja ap 4 tūkstošiem cilvēku.

Latvijas Tautas frontes (LTF) 1. kongresā 1988. gada 8. oktobrī atklāšanas runā Jānis Peters paziņoja: “Katrai mazākumtautībai jānodrošina tiesības uz kultūras un izglītības autonomiju... Mēģinājums radīt jaunu etnisku jēdzienu – padomju tauta... ir zoologisks eksperiments ar cilvēkiem. Un to var salīdzināt ar Lisenko avantūru augu valstī.”³ LTF orientēja uz Latvijas Republikas parlamentārajā periodā – 1918.–1934. gadā gūtās pieredzes lietojumu minoritāšu tiesībās

* Raksta I daļu sk. “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” 2008. gada 3. numurā.

un sabiedriskā līdzdalībā. Bet bija arī jauni pasākumi. 1988. gada 4. decembrī tika galīgi izveidota Latvijas Nacionālo kultūras biedrību asociācija (LNKBA) – nacionālo minoritāšu centrs, kas pieslējās LTF un aktīvi iekļāvās cīņā par Latvijas neatkarības atjaunošanu. Tā līdere Ita Kozakēviča kļuva ne tikai par nacionālo minoritāšu, bet arī par visas Latvijas tautas varoni brīvības atgūšanā.

Tomēr šīs pārmaiņas galvenokārt skāra bijušo Latvijas mazākumtautību pārstāvjus un viņu pēcnācējus. Pēckara ieceļotāju – krievu, baltkrievu, ukraiņu u.c. vairums nevēlējās, lai viņus uzskata par mazākuma cilvēkiem. Šo noskaņojumu pauda tā saucamā Interfronte, kas prasīja Latvijas pārvēršanu par multinacionālu valsti ar valsts varas sadalījumu starp šeit dzīvojošām tautībām. Atgriešanos pie minoritātes statusa atbalstīja ieceļotāju 1989. gada martā dibinātā Latvijas Krievu kultūras biedrība (vad. Jurijs Abizovs). LNKBA 1989. gada 5. augustā nāca klajā ar paziņojumu, kurā noraidīja sovietisko krievu pretenzijas “uz vecākā un svarīgākā lomu, ko motivē ar savu skaitlisko pārsvaru Latvijas teritorijā”.⁴ LTF un LNKBA panāca, ka LPSR Augstākā Padome 1989. gada 24. augustā izveidoja komisiju Latvijas mazākumtautību likuma izstrādei.

Komisijas sēdēs notika asas diskusijas, bija pat priekšlikums izsludināt Latvijai par “federatīvu republiku” ar divām parlamenta palātām. Virsroku guva nacionālās valsts un minoritāšu tiesību piekritēji. 1990. gada februārī komisija LPSR AP Prezidijam iesniedza likumprojekta “Par LPSR nacionālo grupu tiesībām” sagatavoto tekstu. Tajā bija apsolīta visu nacionālo un etnisko grupu kultūras autonomijas garantēšana.⁵

Pēc 1990. gada 4. maija likumprojekts tika nodots Latvijas Augstākās Padomes Cilvēktiesību un nacionālo jautājumu komisijai, ko vadīja Ita Kozakēviča. Varas pārveidošanas uzdevumu burzmā minoritāšu tiesību lietas nelikās steidzīgi risināmas, bet, kad 1990. gada oktobrī I. Kozakēviča gāja bojā dabas stihijā pie Itālijas krastiem, likumprojektu vispār vairs neapsprieda. Tīkmēr minoritāšu organizācijas vairojās, biedrību skaitam sasniedzot 60.

Pēc 1991. gada janvāra politiskajām sadursmēm un barikāžu cīņām LTF un LR Augstākā Padome secināja, ka bez etnisko minoritāšu plašāka atbalsta nevarēs nodrošināt pilnīgu neatkarības atgūšanu. Minoritāšu tiesību likumprojektu janvārī steidzīgi izskatīja LR Augstākā Padome un pieņēma pirmajā lasījumā. Projekta tekstu ar precizētu nosaukumu “Latvijas Republikas likums Par Latvijas nacionālo un etnisko grupu brīvu attīstību un tiesībām uz kultūras autonomiju” publicēja avīzēs “Diena” un “Rīgas Balss”.⁶ Likumu galīgi pieņēma 1991. gada 19. martā. Ar to Latvija pievienojās starptautiski demokrātiskai likumdošanai par minoritāšu tiesībām un akceptēja nodomu turpināt Latvijā 1918.–1934. gadā iesākto minoritāšu kultūras auto-

nomijas politiku. Jaunumi bija likuma 5. un 8. pantā, kuri attiecināja minoritāšu tiesības uz visiem Latvijā esošiem cittautiešu pastāvīgajiem iedzīvotājiem neatkarīgi no viņu agrākās pilsonības un uzturēšanās laika Latvijā. Likuma oficiālā publicēšana notika 1991. gada 6. jūnijā LR AP "Ziņotāja" 21. numurā.

Līdz ar to tiesiski bija atjaunota etnisko minoritāšu leģitimitāte Latvijas valstī. Tas rosināja arī zinātnisko interesi par cittautiešu kopienu vēsturi, to vietu un lomu valsts dzīvē. Minoritāšu historiogrāfijas atjaunotne bija arī politiski nepieciešama. Pēc Latvijas neatkarības pilnīgas atjaunošanas 1991. gadā valsts un minoritāšu, kā arī visu etnisko kopumu savstarpējās attiecības atkal ieguva konfrontējošu izteiksmi. Pēc PSRS sairšanas minoritāšu politiskās un kultūras izpausmēs plaši ieņāca līdz tam malā stāvošie iecelotāji: krievu iedzīvotāji no PSRS un ar viņiem solidārie ukraiņi, baltkrievi, citi, kas neatzina minoritāro identitāti. Viņi pieprasīja sev Latvijas pilsonību un visas pilsoņu tiesības, atbalstīja politiskās partijas un grupas, kas noliedza nacionālas valsts nepieciešamību, proponēja divkopienu (latvieši un krievvalodīgie) valsts modeli. No 150 minoritāšu organizācijām 90. gadu vidū apmēram puse nostājās krasā opozīcijā pret neatkarīgu valsti. Radās situācija, kurā brieda etniskie konflikti. Valsts uzdevums bija novērst etnosu sadursmi. Daudzi zinātnieki, to vidū vēsturnieki, aktīvi iekļāvās minoritāšu problēmas mierīgā atrisināšanā. Šim uzdevumam kalpoja arī Latvijas etnisko minoritāšu vēstures izpēte un tās rezultātu publicēšana.

2. LATVIEŠI ATJAUNO MINORITĀŠU HISTORIOGRĀFIJU. INFORMATĪVIE PĒTĪJUMI

1988. gada otrajā pusē LPSR presē sāka parādīties atsevišķi raksti ar etnisko minoritāšu pagātnes fragmentiem. Autori bija žurnālisti, bieži šī tēma aizpildīja nedēļas laikraksta "Literatūra un Māksla" lappuses. Piemēram, 1988. gada 25. novembra numurs bija veltīts Latvijas ebreju likteņiem padomju un nacistu okupācijas gados. No zinātniekiem minoritāšu vēstures izzināšanai spēcīgu ierosmi deva LZA akadēmiķis Jānis Stradiņš ar savu referātu "Baltvācu problēmu loks mūsu kultūrvēsturē" Latvijas grāmatniecības četrsimtgades konferencē 1988. gada 17. novembrī un referātu Latvijas Tautu forumā 1988. gada 10. decembrī, kā arī rakstu "Vācbaltieši Latvijas kultūras kopībā" laikrakstā "Literatūra un Māksla" 1990. gada 13. janvārī.⁷ Viņa sniegtie fakti un vērtējumi noraidīja agrāk Latvijā izplatīto priekšstatu par vācu nebrīves nomācošo 700 gadu ilgo melno jūgu, kas neļāvis latviešiem garīgi pacelties līdz Eiropas līmenim. J. Stradiņš parādīja, ka Latvijas kultūra, kuras gaisotnē attīstījās latviešu tauta, radīta arī ar vāciešu ierosmi un līdzdalību. Daudziem vāciešiem šeit bija vienīgā dzimtene. Akadēmiķis J. Stradiņš arī aicināja dot jaunu

skatījumam ebreju lomai Latvijas vēsturē, viņu garīguma un pieredzes nozīmei, kas padomju varas gados tika noklusēta. Tāpat noklusēta vai mazināta bija patiesība par holokausta asiņaino norisi tā “Latvijas poligonā”, un J. Stradiņa vērojumā “drūmās vēstures” noklusēšana krasi saasināja ebreju un latviešu attiecības, kaut gan šīs divas tautas šeit nekad nebija politiskas ienaidnieces. Holokausta nosodījumu un tā vietējo īstenotāju atmaskošanu J. Stradiņš izvirzīja par obligātu priekšnoteikumu visu Latvijā dzīvojošo cilvēku normālai sabiedriskai sadzīvei demokrātiskā valstī.⁸

Holokausta nežēlīgās vēstures noklusēšanas kurlumu pārtrauca Marģera Vestermana publikācija “Cilvēcībai bija jāklusē” laikrakstā “Literatūra un Māksla” 1988. gada 25. novembrī un Itakas koledžas (ASV) profesora Andrieva Ezergaiļa pētījums “Arāja komanda” žurnāla “Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis” 1988. gada 10. numurā.⁹

Holokausta vēsture ir atsevišķas historiogrāfijas tēma. Tā skar daudz Eiropas zemju vēsturi, daudz tautu vēsturi. Pirmām kārtām Vācijas vēsturi. Tā nav minoritāšu vēstures tieša sastāvdaļa. Bet, neizpētot un neatklājot visu patiesību par šo 20. gadsimta šausmīgo noziegumu, nevar radīt objektīvu, patiesu etnisko attiecību kopainu Otrā pasaules kara laikā.

Latvijā šo patiesību ir pilnībā atklājusi Latvijas Vēsturnieku komisija ar savu Rakstu 23 sējumiem. Tas ir Eiropas mēroga izcils zinātnisks sasniegums.

Arī etnisko minoritāšu vēstures izpētē Latvijas vēsturnieki ir tikuši tālāk nekā citur Eiropā. Tas noticis pēc Latvijas neatkarības atgūšanas. Turklāt to galvenokārt paveikuši latviešu izcelsmes vēsturnieki un citu tautību zinātnieki no Latvijas pilsoņu vides, kuriem bijusi patriotiska vēlme cieši savienot mazākumtautību vēsturi ar latviešu vēsturi vienotā kopainā.

Etnisko minoritāšu vēsturi no 1990. gada kompleksi sāka pētīt Latvijas Zinātņu akadēmijas Filozofijas un socioloģijas institūta Etnisko pētījumu centrs, ko vadīja filozofijas doktors Elmārs Vēbers. Tā pētnieki Dr. habil. hist. Ilga Apine, Dr. hist. Leo Dribins, Vladislavs Volkovs sevišķi interesējās par slāvu un ebreju minoritātēm. Latvijas Universitātē minoritāšu vēsturi pētīja Dr. habil. hist. Inesis Feldmanis (vācbaltiešu tēma) un Dr. habil. hist. Aivars Stranga (ebreji Latvijas Republikā), Kultūras akadēmijā – Juris Goldmanis (minoritāšu dalība Latvijas politiskajā dzīvē), Policijas akadēmijā – Helēna Šimkuva (vācbaltieši), Latvijas Valsts vēstures arhīvā – Ēriks Jēkabsons un Valters Ščerbinskis (poļi, lietuvieši, baltkrievi, dienvīdu tautas).

Šeit nenorādu lībiešu vēstures pētniekus, kuri uzsāka plašu šīs autohtonās Latvijas tautības izpēti. Mūsaprāt, tā ir tuvāka latviešu, nevis minoritāšu vēsturei. To pierāda arī LZA akadēmiķa Saulveža Cimermaņa pētījumi.

Minoritāšu vēstures izgaismojuma pirmais pieteikums dots 1990. gadā iznākušajā krājumā “Pretstatu cīņā” publicētajā A. Straumes rakstā “Starpnacionālās attiecības Latvijā (1920–1940)”. Tajā sniegts vispārīgs pārskats par minoritāšu politikas vietu Latvijas Republikas tā laika etnopolitikā.¹⁰ Krājumā ievietots arī I. Feldmaņa, A. Strangas un M. Virša raksts “Latvijas vāciešu izceļošana 1939. gadā”, kas deva jaunu skatījumu uz vācbaltiešu repatriāciju un viņu kopienas vēstures izbeigšanos.¹¹ Autori pierādīja, ka lēmumu par izceļošanu nerādīja vācbaltiešu intereses, viņi nebija apdraudēti. Arī Latvijas valsts to neprasiya. Tas bija Vācijas uzspiests pasākums, saskaņots ar PSRS interesēm Baltijā. Autori pievienojās Vācijas tiesīzbiznātnieka Dītriha A. Lēbera viedoklim, ka tā bijusi “piespiedu optācija”. Latviešu un nevācu mazākumtautību lielākā daļa 1939. gadā gan priecājās par vācbaltiešu kopienas izzušanu – aizbrauca taču šovinistiski noskaņotā vācbaltiešu virsotne, tas mazināja spriegumu nacionālajās attiecībās, bet atnesa arī Latvijai lielus zaudējumus. Valsti atstāja izglītotākā iedzīvotāju daļa, iezīmējās “intelektuālā vakuuma” veidošanās, kas paplašinājās pēc 1940. gada jūnija.

Vācbaltiešu un latviešu politikajām attiecībām veltīts L. Dribina raksts “Latvijas nacionālā valsts un vācbaltiešu minoritāte”, kas publicēts “Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis” 1996. gada 3. numurā. Tas parādīja abu tautu spēju pārtraukt konfrontāciju un meklēt sadarbības ceļu.

Vācbaltiešu minoritātes vēstures pārvērtēšanā daudz paveica H. Šimkuva ar saviem rakstiem “Ieskats Latvijas vāciešu partiju vēsturē” un “Vācu skolu pastāvēšanas problēmas Latvijas Republikā (1919–1939)”.¹² Tā iesākās vācbaltiešu kopienas vēstures pārskatīšana, atbrīvojoties no pārāk politizētas, tendenciozas attieksmes pret šo Latvijas vēsturisko iedzīvotāju daļu.

1990.–1995. gads iezīmējās ar jauniem pētījumiem par Latvijas ebreju kopienas vēsturi. Tos galvenokārt veica pašu ebreju autori. Pirmais ceļa lauzējs šai tēmai bija 1989. gadā nodibinātās Rīgas ebreju vidusskolas (vēlāk Š. Dubnova skolas) direktors Hone Bregmans. 1990. gadā krājumā “Latvijas likteņgadi. IV” tika publicēts viņa raksts “Ebreji Latvijas vēsturē”, kas deva ebreju 400 gadu esamības pirmo objektīvo atspoguļojumu mūsu zemē. Tas isā ekskursā rādīja ebreju saimniecisko un garīgo iniciatīvu vēsturi, reizē parādot gan viņu noslieci uz revolucionārismu, gan uz savas tautas nacionālo ideju aizstāvību.¹³ Jāatzīstas, ka tieši H. Bregmans pamudināja mani pievērsties Latvijas ebreju kopienas izpētei (biju viņa raksta zinātniskais redaktors). Vēlāk tapa mani raksti “Ebreju tēma latviešu presē” un “Latvijas ebreju uguns stabs”, kurus publicēja avīze “Diena”.¹⁴ Pirmais parādīja latviešu dažādo, bieži pretējo attieksmi pret ebrejiem, otrs – ebreju dalību Latvijas Brīvības cīņās 1918.–1920. gadā. Tajos centos pierādīt,

ka ebreji šeit nebija svešinieki, viņu liktenis veidojās ciešā kopībā ar Latvijas un latviešu tautas likteni. Ebreju tēmas pētīšanā daudz palīdzēja Rīgas ebreju kopienas iedibinātais muzejs "Ebreji Latvijā", ko vadīja vēsturnieks Margērs Vestermanis.

1992. gadā Daugavpilī izveidojās vietējās ebreju kopienas vēstures pētnieku grupa, ko sākumā vadīja kopienas valdes priekšsēdētājs uzņēmējs Anatolijs Fišils. Tajā iesaistījās Daugavpils Pedagoģiskā institūta mācību spēki Josifs Šteimans, Boriss Volkovičs, novadpētnieks Zalmans Jakubs. 1993. gadā nāca klajā šīs pētnieku grupas sagatavota 399 lappuses bieza grāmata krievu valodā "Ebreji Daugavpilī". Tā stāsta par ebreju sabiedrisko dzīvi pilsētā kopš viņu ienākšanas 17. gadsimtā (gads nav zināms) līdz Daugavpils geto pēdējo ieslodzīto nogalināšanai 1943. gada 28. oktobrī. Grāmatā dominē atsevišķu cilvēku likteņi dažādos vēstures periodos, akcentēta viņu profesionālā darbība un garīgā stāja ebreju reliģiskajā un sekulārajā dimensijā. Tekstus papildina dokumenti, tabulas, fotogrāfijas. Grāmata izpelnījās ievērību pasaules ebreju diasporā. Tā guva turpinājumu 2. sējumā, ko izdeva 1999. gadā, 3. sējumā 2001. gadā (abi sējumi S. Mejerovas un B. Volkoviča redakcijā) un 4. sējumā 2005. gadā (B. Volkoviča un I. Ročko redakcijā).¹⁵ Kopējais lapu skaits pārsniedz tūkstoti. Tādējādi nacistu un viņu pakalpiņu iznīcinātā Daugavpils ebreju kopiena historiogrāfiski tika saglabāta cilvēku atmiņai, netika izsvītota nezināmās kapenēs un upuru grāvjos.

90. gadu pirmajā pusē ar minoritāšu vēstures fragmentiem sāka iepazīstināt skolēnus. 1992. gadā Latvijas ģeogrāfijas hrestomātijā skolām bija nodaļa "Cittautieši", kurā stāstīts par libiešu, lietuviešu, igauņu, vāciešu, čigānu, ebreju, slāvu – krievu, baltkrievu, ukraiņu un poļu ienākšanu, skaita izaugsmi, tradīcijām un paražām Latvijā.¹⁶

Materiāli plašākam minoritāšu apskatam līdz 1995. gadam tika iegūti daudzās intervijās, arhīvu un statistikas ziņu izpētē, kā arī sarīkojot vairākus seminārus ar lielāko minoritāro kopienu aktīvistiem.

Tā tika sagatavoti priekšnoteikumi plašai sabiedrības informēšanai par minoritāšu vietu Latvijas vēsturē un tagadnē. Publikāciju klāstu atklāja Latvijas Tieslietu ministrijas Nacionālo lietu nodaļas pasūtītais informatīvais materiāls "Nacionālās un etniskās grupas Latvijā". Tā autori bija zinātnieki Ilga Apine, Leo Dribins, Saulvedis Cimermanis, Pēteris Blūms, Ilmārs Mežs un nodaļas darbinieces Aina Balaško un Lilija Saviča, grāmatas zinātniskais redaktors – Leo Dribins. Pirmajā nodaļā "No minoritāšu vēstures (1918–1988)" uzsvērtā šīs vēstures pēctecība. Minoritātes neradās Trešās atmodas laikā, tās piedzima demokrātiskā Latvijā pēc 1918. gada, un tām jau bija savas tradīcijas, radās satvars kultūras autonomijas veidolā. Grāmatas autori centās pierādīt šīs tendences turpinājuma nepieciešamību. Grāmata tika izdota arī krievu un angļu valodā, lai informētu ārvalstu pētniekus un

interesentus.¹⁷ Šim nolūkam kalpoja arī Latvijas Universitātes izdots žurnāls *“Humanities and Social Sciences. Latvia”*, kura 1994. gada 3. numurs un 1996. gada 3. numurs bija veltīts minoritāšu vēsturei. Kopīgos pārskatus deva E. Vēbers, J. Goldmanis un L. Dribins, par krievu vēsturi Latvijā rakstīja V. Volkovs un J. Abizovs, par lietuviešiem – J. Budzinauskiene, par baltkrieviem un poļiem – I. Apine, par igauņiem – K. Krūzs, par vāciešiem – I. Feldmanis, L. Dribins un J. Ansviesulis, par ebrejiem – T. Aleksejeva, G. Straube un L. Dribins. Tas faktiski bija plašs savāktās informācijas apkopojums.

Daudzpusīgāku skatījumu deva Filozofijas un socioloģijas institūta pētnieku sagatavotās grāmatas par atsevišķām lielākām minoritātēm. Faktiski tā bija grāmatu sērija. Kā pirmās 1995. gadā tika izdotas divas grāmatas – I. Apines *“Baltkrievi Latvijā”* un L. Dribina *“Ukraini Latvijā”*. Šo minoritāšu izvēli noteica krieviski runājošo vidē izplatīties uzskats, ka pēc padomju iekārtā īstenotās sovietizācijas un rusifikācijas šīm tautībām Latvijā vairs nav etniskās grupas nākotnes. Abi autori pierādīja, ka vietējo baltkrievu un ukraiņu etniskā identitāte ir gan ievainota, bet nav izzudusi, vēl var izveidoties stabilas mazākumtautības.¹⁸ 1996. gadā izdotajai V. Volkova grāmatai *“Krievi Latvijā”* bija jāpārlicina, ka krievu etniskais kopums Latvijā nav pāretniska tautas grupa, kura veido valsti valstī, bet ir tipiska liela etniska minoritāte ar savu patstāvīgu vēsturi.¹⁹ 1996. gadā nāca klajā arī Ē. Jēkabsona apjomīgais darbs *“Poļi Latvijā”*, kurā parādīta nacionālistiski noskaņoto vietējo poļu (sevišķi Latgalē) pakāpeniska piemērošanās Latvijas nacionālajai valstij un savas minoritārās kopības izveidošana. Tā vēlāk neklanjās ne padomju, ne nacistu okupācijai un 1988.–1989. gadā ātri atdzima, kļūstot par organizētāko Latvijas mazākumtautību ar savu nacionālo inteliģenci.²⁰ 1996. gadā iznākusi L. Dribina grāmata *“Ebreji Latvijā”* apgāza antisemītu izplatīto priekšstatu, ka latvieši un ebreji bijuši nesamierināmi konkurenti un Latvijas brīvvalstī ebreji veidojuši kreiso spēku antinacionālistisko kodolu. Autors parāda reliģisko un cionistisko ideju primaritāti ebreju apziņā. Otrā pasaules kara gados viņi bija nacismam visnevēlamākie, iznīcībai paredzētie, viņu “galveno upuru” vietu noteica nacisma rasistiskā ideoloģija. Diemžēl Latvijas teritorijā tika radīts viens no pirmajiem holokausta poligoniem. Un tomēr – 1988. gadā tieši no ebreju vidus nāca daudzi izcili tautas atmodas cīnītāji. Te izpaudās ebreju patībā slēpto tradīciju spēks.²¹

Visas šīs grāmatas Latvijas presē saņēma pozitīvas recenzijas, taču krievu sabiedrībā netrūka arī kritisku vērtējumu. (Katrā grāmatā bija saīsināts teksts krievu un angļu valodā.) Diskusiju 1996. gada oktobrī apkopoja Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centra *“Apkārt-raksts”*, kurā tika ievietota Borisa Kolčanova koprecenzija. Autors atzinīgi novērtēja grāmatu novitāti un sevišķu noderīgumu tiem, kas gan dzīvoja Latvijā, bet “sēdēja uz čemodāniem”. V. Volkovam tika

pārmests, ka viņš pārāk izcēlis preses informāciju un maz izmantojis socioloģiskās aptaujas. I. Apinei esot pārāk optimistisks vērtējums par baltkrieviem, esot vairāk jāatdala tie, kas sevi tikai "deklarē", no tiem, kas tiešām piedalās kopienas dzīvē. L. Dribins saņēma kritiku par tādu tiesisku normu atzišanu, kas prasa no nacionālās minoritātes iekļauties valsts pilsoņu kopumā. Turklāt ebrejus L. Dribins esot dalījis pilsoņos un pēckara iecelotajos, tendenciozi uzvēlis vainu par antisemitisma rašanos Latvijā Krievijas antisemītiem. Krievu žurnālā "Daugava" kvalificētu recenziju par grāmatu "Ebreji Latvijā" publicēja vēstures doktors Grigorijs Smirins, kas arī izteica pieņēmumu, ka Latvijā ienācis ne tikai "krieviskais", bet radies arī vietējais nacionālais antisemitisms, un pārmeta L. Dribinam pārāk striktu ebreju sadalījumu pēc viņu ideoloģiskās apziņas, kura vieniem veidojās Latvijā, bet citiem Krievijā.²² Toties vēsturnieks M. Vestermanis savā recenzijā "Labāk iepazīt citam citu" nostājās L. Dribina pusē un nepiekrita G. Smirina priekšstatam, ka Latvijas ebreju vairums izsenis ir "ienācēji no Krievijas", jo Kurzemes un Rīgas ebreji taču nāca no Vācijas, Viduseiropas,²³ viņu identitātē bija piesaiste vācu kultūrai.

Šī M. Vestermaņa piezīme bija svarīga sakarā ar pazīstamā ebreju rakstnieka Leonīda Kovaļa aso uzbrukumu L. Dribina viedoklim avīzes "SM" 1996. gada 17. septembra numurā, pārmetot viņam "ebreju sašķelšanu" un Interfrontes "vainīgo meklēšanu" Krievijas ebreju aprindās. Diskusija palīdzēja grāmatu autoriem turpināt iesāktos pētījumus.

Tā laika publikācijas par etniskajām minoritātēm deva pamatu pirmo apkopojošo grāmatu tekstiem. 1997. gadā nāca klajā Elmāra Vēbera monogrāfija "Latvijas valsts un etniskās minoritātes".²⁴ Autors secināja, ka, sākot ar 1990. gadu, Latvijā notikusi etniskā diferenciacija un daļēja cittautiešu imigrācija, kas samazināja viņu skaitu par 133,8 tūkstošiem cilvēku.²⁵ Relatīvi visvairāk mazinājās ebreju skaits (repatriācija uz Izraēlu), visvairāk – 58,3% izceļotāju bija krievi. Stāvokli sarežģīja nepilsoņu pārsvars minoritātēs (starp ukraiņiem 93,2%, baltkrieviem 80%, krieviem 61,4%). Tā bija krasa atšķirība no Latvijas Republikas minoritātēm 1920.–1940. gadā. Izveidojās pavisam citāda minoritāšu problēma. Strīds notika ne jau par minoritāšu tiesībām, bet par Latvijas valstiskuma izveides modeli. No tā risinājuma bija atkarīga nacionālās valsts saglabāšanās un attīstība. E. Vēbers uzskatīja, ka izeja rodama ar nacionālu valodas politiku un valsts nācijas veidošanos. "Latvijai nav jāklūst par pārprastu multikulturālisma neierobežotu iespēju zemi", tas pieļaujams tikai etnisko minoritāšu kultūras daudzveidības saglabāšanā.²⁶ Grāmata pietuvoja sabiedrisko domu integrācijas idejai.

1997. gadā tika izveidota zinātnieku, kultūras darbinieku un vēstures skolotāju grupa, kuras uzdevums bija mācību līdzekļa sagatavošana par Latvijas minoritātēm. Tas nāca klajā 1998. gada pavasarī,

ar nosaukumu "Mazākumtautību vēsture Latvijā. Eksperimentāls metodisks līdzeklis". Grāmatas sastādītājs bija L. Dribins. Tā bija sava veida hrestomātija ar rakstiem par libiešiem (autors S. Cimermanis), lietuviešiem (A. Treija, L. Dribins), igauņiem (I. Strenga), krieviem (V. Volkovs), baltkrieviem, poļiem, čigāniem (I. Apine), vāciešiem, ebrejiem (L. Dribins), bij. Krievijas dienvidu tautām (tatāri, azerbaidžāņi, armēņi, gruzīni, karaīmi – autors V. Ščerbinskis).²⁷ Grāmatas metodisko daļu sagatavoja skolotāji Igors Vatoļins un Ina Evardsone. Šī grāmata deva iespēju visās Latvijas vidusskolās un pamatskolu vecākajās klasēs vēstures stundās iepazīstināt skolēnus ar Latvijas etnisko minoritāšu bagāto vēsturi. Šim nolūkam kalpoja arī I. Apines, L. Dribina, I. Evardsones un LU docenta Imanta Medņa kopdarbs "Etnisko attiecību vēsture Latvijā", ko 1999. gadā pasūtīja Izglītības un zinātnes ministrija un ko izdeva nākamajā gadā.²⁸

1998. gadā Eiropas Padomes Informācijas un dokumentācijas centrs izdeva L. Dribina monogrāfiju "Eiropas valstu minoritāšu tiesības. Vēsturisks apskats", kurā Latvijas minoritāšu tiesību vēsture tika salīdzināta ar Rietumeiropas, Viduseiropas un citu Austrumeiropas valstu minoritāšu tiesībām, kuras 20. gadsimtā galvenokārt balstījās uz starptautisko tiesību dokumentos noteiktām normām. Grāmatā parādīts, ka Latvijā šīs normas sāka iesakņoties no neatkarīgās republikas tapšanas pirmajām dienām.²⁹ Taču totalitārā 1945.–1990. gada okupācija novilcināja starptautisko minoritāšu tiesību pēckara politikas ienākšanu Latvijā, un tas radīja grūtības, veidojot valsts un mazākumtautību attiecības pēc neatkarības atgūšanas un minoritāšu atjaunotnes. Grāmata aicināja pārvarēt savstarpējo neuzticēšanos un arī Latvijā ratificēt Eiropas Padomes 1994. gada "Vispārējo konvenciju par nacionālo minoritāšu aizsardzību".

3. PĒTĪJUMU CENTRĀ – PROCESI, TENDENCES, PROGNOZES

1998. gads Latvijas minoritāšu dzīvē ienesa būtiskas pārmaiņas: grozījumi pilsonības likumā ierosināja naturalizāciju, un sākās sabiedrības integrācijas stimulēšana. Tika gatavota izglītības reforma, kura paredzēja minoritāšu skolu pakāpenisku pāreju no krievu mācību valodas uz latviešu valodu daudzos mācību priekšmetos. Tai bija jāveicina minoritāšu jaunatnes iekļaušanās Latvijas vienotā kultūras telpā un visas tautas pilsoniskā sabiedrībā.

Vēstures pētīšanā notika pavērsiens no informācijas bagātināšanas uz plašāka mēroga analītiskiem darbiem, parādot minoritāšu vēsturi Latvijā notiekošajos attīstības vai lejupslīdes procesos, kopsakarībā ar pārmaiņu tendencēm, vēstures pieredzi, sniedzot arī nākotnes vīziju. Turklāt vēsturnieki saglabāja interesi specializēties katras atsevišķās

minoritātes vēstures pētīšanai. Sāka ar tradicionālo ebreju un vācbaltiešu minoritāšu vēsturi, palielinājās poļu un baltkrievu vēstures izpēte, pakāpeniski pārsvaru guva pētījumi par krievu mazākumtautību.

EBREJU VĒSTURE LATVIJĀ

Šajā jomā liela metodoloģiska nozīme bija Latvijas Universitātes profesora Aivara Strangas plašajam analītiskajam pētījumam, kura rezultātā tapa grāmata “Ebreji un diktatūras Baltijā (1926–1940)”. Tās pirmais izdevums nonāca pie lasītājiem 1997. gadā, bet otrais papildinātais izdevums – 2002. gadā. Nodaļu nosaukumi “A. Smetonas un K. Peta režīmi Lietuvā un Igaunijā un ebreji”, “Ebreji un latvieši Latvijas parlamentārās republikas laikā 1918–1934”, “K. Ulmaņa režīms un ebreji. 1934–1940”, “Autoritārie režīmi Polijā, Ungārijā, Rumānijā un ebreji” rāda autora horizonta plašumu – ebreji visā nekomunistiskajā Austrumeiropā divu pasaules karu starplaikā. Viņi vispirms gūst savas identitātes saglabāšanas un attīstīšanas brīvību demokrātijas apstākļos – un pakāpeniski zaudē to, nonākot autoritāro varu pārvaldē. A. Strangas grāmata tomēr pierāda, ka Latvijā šī pārmaiņa nenotika tik strikti un drastiski kā citās Austrumeiropas valstīs. “Ulmaņa režīma gados ebreju izglītība ebreju valodā turpināja funkcionēt, un tam bija milzīga nozīme ebreju identitātes saglabāšanā ilgi pēc neatkarīgās Latvijas bojāejas un holokausta.” Pateicoties Latvijas brīvvalsti gūtājai izglītībai un sabiedriskai audzināšanai, šejienes ebreji “saglabāja ebrejiskumu un nacionālo identitāti arī padomju okupācijas gados”.³⁰ Autors pierāda, ka Ulmaņa laiki nebūt nerādīja holokausta priekšnoteikumus, bet palielināja cionisma un reliģisko draudžu lomu. Ebreju komunistu skaits samazinājās, un viņi “nekad neieņēma nekādus redzamus amatus partijā un nerādīja nevienu kaut cik redzamu ideologu”.³¹ Ebreju jaunatnes prosovetismu pastiprināja ne tik daudz Latvijas iekšpolitika kā Latvijas kritiskais starptautiskais stāvoklis, kas radīja neticību valsts nākotnei un bailes par iespējamo Vācijas iebrukumu.

Aivara Strangas daudzu gadu darba rezultātus visspilgtāk pauž viņa fundamentālā grāmata “Ebreji Baltijā. No ienākšanas pirmsākumiem līdz holokaustam. 14. gadsimts – 1945. gads”, kas izdota 2008. gadā. Tās 592 lappusēs sakopots milzīgs atklāto faktu un agrāk izdotās literatūras materiāls, pamatojoties uz kuru autors izdara savus oriģinālos secinājumus par ebreju lomu trīs Baltijas zemju vēsturē. Latvijas ebrejiem veltīta puse grāmatas. To izlasot, rodas priekšstats, ka ebreju vēsture Latvijā stipri atšķirās no viņu vēstures Lietuvā. Latvijas ebrejība vairāk veidojās Vācijas nekā Polijas un Krievijas ietekmē, un Viļņas jūdaisma centra garīgā vadošā loma izpaudās galvenokārt Latgalē.

Lietuvas un Polijas ebrejiem gan bija lieli nopelni tirdzniecības attīstībā Latvijā, bet līdz 19. gadsimtam viņi bija tikai “viestirgotāji”. Šeit izveidojās patstāvīgs spēcīgs Krievijas impērijas ekonomiskais

apgabals, kas 19. gs. ievilka sevī arī daudzus Lietuvas ebrejus, “asimilējot” viņus par Kurzemes un Rīgas ebrejiem, bet ne otrādi. Te viņi varēja būt drošāki pret antisemitu uzbrukumiem, kuri palielinājās Aleksandra III valdīšanas gados. Kurzemes guberņa, Rīga un Daugavpils pievilka ebrejus no Lietuvas un Baltkrievijas kā ekonomiski spēcīgi magnēti.³² Šeit arī notika plašā jūdaisma savienošanās ar cionismu. To nespēja iedragāt ne antisemitisms, ne ebreju jaunatnes pievēršanās sociāldemokrātu revolucionārismam. Taču, kā liecina A. Strangas grāmata, ap 100 000 ebreju atstāja Latviju Pirmā pasaules kara gados. Tā nesaruka neviena cita nelatviešu kopība. A. Stranga argumentēti pierāda, ka Latvijas ebreju jauna nacionāla pārveidība sākās 1918.–1920. gada Brīvības cīņu laikā. Ebreji noraidīja gan saistību ar P. Stučkas valdību, gan vācbaltiešu varu. Jāpiekrīt autoram, ka 1921.–1930. bija vislabākie gadi ebreju ekonomiskai rosībai un savas nacionālās kultūras izveidei Latvijā. Bet grāmata parāda: tie bija arī nacionālā antisemitisma pieauguma gadi. Latvijas demokrātiskā valsts to nespēja apturēt. Tomēr Latvijas valsts pasargāja ebrejus no grautiņu izcelsmes. Grāmatu nobeidzot, A. Stranga raksta par 1940.–1941. gada divām katastrofām – Latvijas Republikas bojāeju un holokaustu –, no kurām ebreji cieta vairāk nekā latvieši. Ja var ko autoram pārnest, tad tas drīzāk ir vēlējums: grāmata varēja būt īsāka, vairāk piemērota mūsdienu lasītāja skopajam laika limitam.

Latvijas ebreju vēsturnieks daugavpilietis Josifs Šteimans jau 1995. gadā izdeva apkopojosu grāmatu “Latvijas ebreju vēsture”, kas bija ļoti piemērota studentiem, skolotājiem un pasniedzējiem, tā iznāca divās valodās.³³ Viņš ir arī pirmais autors, kas sarakstījis grāmatu par Latgales ebreju vēstures historiogrāfiju, kurā attēlo to gan kā pasaules ebreju historiogrāfijas sadaļu, gan kā Latvijas historiogrāfijas nodaļu.³⁴

Svarīgas historiogrāfiskas atziņas un bagātīgs izziņu klāsts atrodams Borisa Volkoviča grāmatas “No ebreju kultūras vēstures Latvijā (1918–1940)” divos sējumos.³⁵ Bet sevišķi vērtīga ir viņa grāmata “Cionistiskā kustība Latvijā (1918–1940)”. Tā balstīta uz liela faktu daudzuma un argumentēti pierāda, ka cionisms bija Latvijas ebreju spēcīgākā garīgā un politiskā strāva Latvijas neatkarības gados.³⁶

2001. gadā Rumbulas traģēdijas atceres dienās Latvijas Vēsturnieku komisija izdeva L. Dribina, A. Gūtmaņa un M. Vestermaņa apcerējumu “Latvijas ebreju kopiena. Vēsture. Traģēdija. Atdzimšana”. Tas nāca klajā latviešu un angļu valodā.³⁷ Vēstures sadaļu sagatavoja L. Dribins.³⁸ Šī grāmata ātri kļuva par bibliogrāfisku retumu.

2002. gadā kā LU Filozofijas un socioloģijas institūta un LU Jūdaikas studiju centra izdevums nāca klajā L. Dribina grāmatas “Ebreji Latvijā” otrais papildinātais izdevums, kurā bija 273 lappuses salīdzinājumā ar 117 lappusēm pirmajā izdevumā. Grāmatā bija jaunas nodaļas: “Ebreju tautas izcelsme un vēsturiskais liktenis”, “Latvijas

ebreju devums Izraēlas valsts nodibināšanā un attīstīšanā”, “Ebreju dalība Latvijas nacionālās sabiedrības dzīvē”, Latvijas ebreju vēstures bibliogrāfija, almanaha “Atbrīvotājs” raksti par ebreju dalību Latvijas Brīvības karā, “Latviešu un ebreju attiecību dokumenti”.³⁹ Šī grāmata plaši izplatīta arī Izraēlā, no Latvijas ieceļojošo ebreju sabiedrībā.

Nevar neatzīmēt arī Franka Gordona grāmatu “Latvieši un žīdi spilēs starp Vāciju un Krieviju”, kas piedzīvojusi divus izdevumus.⁴⁰ Tā nav zinātniska pētījuma rezultāts, bet publicista devums, kas tapis, iepazīstot plašu publicējumu klāstu. Autors izsaka savu personisko viedokli, kas veidojies ārpus Latvijas, dzīvojot Izraēlā un sadarbojoties ar latviešu presi ārzemēs. Ebreju kopiena pret šo grāmatu izturas visai rezervēti. Tās nepatiku izraisa arī vārda “žīds” lietojums grāmatā un tās virsrakstā. Latviešu sabiedrībā F. Gordons tiek lasīts un cienīts. Acīmredzot par vēsturnieku viņu tomēr nenosauksim.

VĀCBALTIEŠU MINORITĀTES TĒMA

Arī pēc 1990. gada šo tēmu galvenokārt pētīja Vācijā, autoru loku veidoja vācbaltieši un viņu pēcteči, kuri vēlējās celt zinātniskas sadarbības tiltu starp Vāciju un Latviju. Īpaši liela loma bija G. fon Pistolkorsam, M. Garlefam, V. Šlauam.⁴¹ 1999. gadā Trāvemindē notika vācbaltiešu un latviešu vēsturnieku kopīga konference, kas deva būtisku pienesumu vācbaltiešu minoritātes vēstures izziņāšanā un salīdzināja Vācijā un Latvijā pēdējos gados veikto pētījumu rezultātus. Manuprāt, sevišķi radoši bija V. Lenca, D. Henninga, I. Feldmaņa, M. Garlefa un V. Šlaua referāti, kas tika publicēti B. Meisnera, D. A. Lēbera un D. Henninga sastādītajā grāmatā “Vācu tautas grupa Latvijā”.⁴² Tās galvenais mērķis bija objektīvi atspoguļot vācbaltiešu minoritātes cīņu par savas etniskās un kultūras identitātes saglabāšanu Latvijas nacionālajā valstī starpkaru periodā un centienus gūt cienījamu vietu demokrātiskā sabiedrībā. Turpmākie notikumi pierādīja, ka lielākais šķērslis tam bija nevis latviešu nacionālisms, bet gan Vācijas nacionālsociālisms, kas atrāva vācbaltiešus no Latvijas un aizveda viņus uz traģisku nekurienu. Vācbaltiešu attieksme pret nacismu un Trešo reihu atklāti un principiāli atklāta 2008. gadā izdotā M. Garlefa sastādītā rakstu krājumā “Vācbaltieši, Veimāras Republika un Trešais reihs”.⁴³ Tajā iekļauti tādi pētījumi kā Dž. Haidena apcere par Paulu Šimani, M. Šrēdera – par vācbaltiešu nacistu “kustību”, V. Lenca – par vācbaltiešu dalību Vācijas drošības policijas un SD rīcības grupās, V. Šlaua – par vācbaltiešiem vērmahtā, M. Šrēdera – par viņu sakarnieku lomu A. Vlasova armijā u.c. No latviešu vēsturniekiem krājumā vārds dots K. Kangerim, kurš patiesīgi raksta par vācbaltiešu dalību nacistu okupācijas pārvaldē Latvijā 1941.–1945. gadā. Tā ir skarba vācbaltietības līdzvainas atzīšana. Tas ir pateikts, un viņu vēsture vairs nav nesenās pagātnes tumšo darbu ķīlniece.

Vācbaltiešu zinātnieki D. A. Lēbers, M. Garlefs, D. Hennings un arī angļu vēsturnieks Dž. Haidens atzīst, ka izcilākais 20. gadsimta vācbaltietis ir nacisma un jebkura cita totalitārisma pretinieks Pauls Šīmanis. Pēc D. Henninga iniciatīvas un viņa vadībā 1999. gadā Rīgā tika izdots P. Šīmaņa rakstu izlases tulkojums latviešu valodā "Eiropas problēma". Tajā ietverti arī raksti par tēmu "Vācbaltieši, latvieši un Latvijas valsts", kuros atklājās viņa patriotiskās jūtas un pienākuma apziņa, cenšanās samierināt etniskos kopumus Latvijā.⁴⁴ 1939. gada repatriāciju P. Šīmanis dēvē par nāvēspriedumu vāciešiem Baltijā.⁴⁵ Pateicoties izcilā tiesībzinātnieka D. A. Lēbera dāsnai palīdzībai, 2000. gada oktobrī Latvijas Zinātņu akadēmijā notika zinātniska konference "Paula Šīmaņa vēsturiskais devums etniskās saskaņas veidošanā Eiropā un Latvijā". Tajā referēja J. Stradiņš, M. Garlefs, Dž. Haidens, R. Apsītis, I. Feldmanis, L. Dribins.⁴⁶ Zīmīgi, ka starp 19 dižākajiem Latvijas demokrātiem un humānistiem grāmatā "Personība un demokrātija" nosaukti P. Šīmanis un D. A. Lēbers.⁴⁷ Acīmredzot tieši šie cilvēki likuši nozīmīgākos pamatakmeņus latviešu un vācbaltiešu izlīgumam.

2000. gadā klajā nāca L. Dribina un mākslas zinātnieka O. Spāriša grāmata "Vācieši Latvijā", kurā daudzas lappuses stāsta gan par sarežģītām un bieži naidīgām attiecībām, gan par sadarbības un vienotas kultūras telpas veidošanu starp abiem etniskajiem kopumiem. Grāmatas autori ir vienisprātis, ka vācbaltieši kopš 18.–19. gadsimta ir devuši tādas Eiropas mēroga kultūras vērtības, kuras ierindoja Latviju Eiropas skaistāko pilsētu un piļu galerijā. Etniskais pretnostatījums izzuda, bet šīs vērtības palika.⁴⁸

Svarīgu pienesumu latviešu un vācbaltiešu attiecību vēstures no-skaidrošanā 2004. gadā deva vēstures doktora Raimonda Cerūža grāmata "Vācu faktors Latvijā (1918–1939). Politiskie un starpnacionālie aspekti", kura tapusi kā Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Rakstu sērijas "Vēsture" 1. sējums. Autors secina, ka 18. novembris neradīja pozitīvu pavērsienu latviešu un vācbaltiešu starpā, kaut arī viņi bija sabiedrotie pretboļševistiskajā karā. Vācu "baltais terors" bijis "tipisks vietējo vāciešu politiskās tuvredzības paraugs", kas noveda pie vēl viena kara Latvijā, pie Cēsu kaujām. Tās gan apturēja divu Latvijas tautību pilsonkara briesmas, taču radīja arī tādus "nacionālistiskus stereotipus", kuri neļāva vācbaltiešu minoritātei tuvoties iecerei par "Latvijas nacionalitāšu valsts" izveidi.⁴⁹ R. Cerūža skatījumā P. Šīmaņa labajām idejām vienmēr sekoja pašu vācbaltiešu "pretargumenti". Pozitīvus argumentus deva vācu kultūrautonomija un demokrātiskās tiesības, bet tas bija par maz, lai kompensētu zaudētos īpašumus un dominanti pilsētās. R. Cerūzis kritizē arī vēstures falsifikācijas un pārspilējumus, piemēram, Rīgas atbrīvošanas 1919. gadā nopelnu piešķiršanu J. Baloža brigādei, noklusējot landesvēra izšķirošo lomu

lielinieku padzišanā. Ļoti interesanta un brīdinoša ir tā grāmatas daļa, kurā parādīts vācbaltiešu korporatīvo sakaru separātisms. “Vācbaltiešu uzņēmumi, līdzīgi kā visa vācbaltiešu sabiedrība kopumā, darbojās kā noslēgta interešu grupa.”⁵⁰ Te gan vajadzēja pievienot secinājumu, ka šī marginalizācija sevišķi pastiprinājās pēc 1933. gada un tas notika nacistiskās Vācijas ietekmē.

BALTIJAS TAUTU MINORITĀTES

Lietuviešu mazākumtautības vēsturei veltīta Ērika Jēkabsona grāmata “Lietuvieši Latvijā”, kas izdota 2003. gadā LU FSI projekta “Mazākumtautības Latvijā” ietvaros. Šis darbs parāda, ka 19. gadsimtā Rīgā un Liepājā izveidojās lietuviešu nacionālās kustības atzari, kuriem bija zināma loma Lietuvas valsts atjaunošanā. Viņi piedalījās Lietuvas un Latvijas Brīvības cīņās un ātri iekļāvās demokrātijas politiskās norisēs. Ē. Jēkabsons izpētījis lietuviešu kultūras attīstību Latvijā gan tās katoļiskajā, gan kreisajā veidolā. Pat padomju okupācijas apstākļos Latvijā lietuvieši prata sapulcēties un sajūst savu patību. Atjaunotā lietuviešu kopiena sevi spilgti pieteica 1991. gada janvāra dienās, uzturot sakarus starp Latviju un Lietuvu. Šī tradīcija turpinās mūsu dienās kā baltu vienības izpausme. Tomēr Ē. Jēkabsonam vajadzēja pievērst lasītāju uzmanību arī lietuviešu kopienas sarežģītām iekšējām problēmām, organizācijas sašķeltībai Viļņas un Rīgas “virzienos”, rusifikācijas un sovetizācijas seku pārvarēšanas gausumam lauku apvidos. To viņš nav slēpis, bet taktiski izvērtējis citās publikācijās, piemēram, rakstā “Lietuvieši Latvijā”, cenšoties būt samierinātājs.⁵¹

Igauņu kopienas vēstures aprises iezīmējuši trīs autori: Tenu Karma, Kārlis Krūzs un Linda Dumpe, un viņu pētījumi publicēti 2007. gadā rakstu krājuma “Mazākumtautības Latvijā” nodaļā “Igauņi Latvijā”.⁵² Tur reljefi skatāma Latvijā dzīvojošo igauņu galvenā rūpe – savas nacionālās identitātes savienošana ar Latvijas un Igaunijas draudzības veicināšanu un aktīvu dalību abu valstu kultūras dzīvē. Šis motīvs vērojams arī 2008. gadā Tallinā izdotajā grāmatā “Tava, mana un mūsu Rīga”, kas rāda igauņu dzīves hroniku Latvijas galvaspilsētā.⁵³

POĻU VĒSTURE LATVIJĀ

Var teikt, ka poļu minoritātes vēsturi Latvijā uzrakstījis Ēriks Jēkabsons. Viņa poļu valodas prasme un bagātīgās zināšanas par poļu nācijas vēsturi ļāva ātri izzināt un analizēt vietējo poļu sabiedrisko dzīvi kopš 1918. gada. No 1920. gada poļu etniskā minoritāte Latvijā kļuva par politikas un kultūras subjektu, bet Latgalē – par vienu no šī reģiona vadošiem faktoriem. Grāmatā “Poļi Latvijā” Ē. Jēkabsons sniedz svarīgu historiogrāfisku liecību: Rīgā un Liepājā poļiem nebija pretenziju pret Latvijas valsti, bet Latgalē, kur 20. gadu pirmajā pusē

viņi bija novada inteliģences, ierēdniecības un kultūras darbinieku kodols, poļi pretendēja uz zināmu separātismu un Latgales kultūras pārraudzību. Savukārt latviešu nacionālistiskās aprindas Latgalē uzskatīja poļus par novada latviskošanas galvenajiem pretiniekiem. Tā tas acīmredzot arī bija. 1920. gadā Polijas armijas izšķirošā dalība Latgales atbrīvošanā ļoti cēla vietējo poļu nacionālo reģionālo pašapziņu. Ē. Jēkabsons atzīmē: nepatika pret Latvijas nacionālo valsti poļu sabiedrībā tika uzskatīta par patriotisma pazīmi.⁵⁴

Grāmatā lasām, ka 30. gados daudzi poļi saprata sava poliskuma šaurību un, saglabājot jūtas pret Poliju, izvēlējās integrēšanos Latvijas Republikā. Viņi kļuva divkārtīgi patrioti un nacionālisti. Tādēļ jau padomju okupācijas pirmajā gadā tik daudzi poļi tika represēti un izsūtīti.

Ē. Jēkabsona zinātniskā pētījuma liels sasniegums ir informācijas iegūšana par nacionāli noskaņoto poļu pretošanās kustību nacistiskajiem okupantiem Latvijā. Viņš parāda, ka Latvijā izveidojās poļu patriotu partizānu armijas "Armia Krajowa" ("Tēvzemes armija") vienības, tās ziemeļaustrumu flangs. Par to detalizēti stāsta Ē. Jēkabsona raksts "Poļu nacionālās pretošanās kustība Latvijā vācu okupācijas laikā (1941–1944)".⁵⁵ Šo stāstījumu papildina viņa raksts "Poļi Latvijā" grāmatā "Mazākumtautības Latvijā".⁵⁶

Varam secināt: Latvijas poļu kopiena bija kā Latvijas, tā Polijas un visas poļu tautas antinacistiskās cīņas sastāvdaļa Otrajā pasaules karā.

Pilnīgi loģiski, ka, sākoties Latvijas tautas Trešajai atmodai, tieši poļi bija pirmie minoritāšu nacionālās esamības atjaunotāji.

AUSTRUMSLĀVU MINORITĀŠU VĒSTURES HISTORIOGRĀFIJA LATVIJĀ

KRIEVU MINORITĀTE

Šī minoritāte ir un paliks pati daudzskaitlīgākā, un tai ir ilga priekšvēsture, kas iesniedzas jau 12. gadsimtā. Tomēr pēc Latvijas neatkarības atgūšanas šīs minoritātes atdzimšana notika lēni un, liekas pat, negribīgi. Prevalēja "otrās kopienas" vadošās tautības cerībapziņa. Tādēļ arī krievu minoritātes vēstures rakstīšana bija tikai dažu entuziastu nopelns. Katrā ziņā publikāciju skaits nekādi nav proporcionāls šīs minoritātes vēstures plašajam mērogam. Par pašu nozīmīgāko darbu jāatzīst vēsturnieces Tatjanas Feigmanes grāmata "Krievi pirmskara Latvijā: Ceļā uz integrāciju", kas iznāca 2000. gadā.⁵⁷ T. Feigmanes grāmata pārlicina, ka krievu kopiena bija patstāvīga nacionāla un etnokultūriska mazākumtautība, kura radīja savu kultūras un izglītības tīklu, pati rūpējās par savas identitātes saglabāšanu. Tā bija pilnīgi neatkarīga no PSRS, tās vadība bija krieviski patriotiska, bet

antiboļševistiska. Sevišķi vērtīga bija krievu kultūras saglabāšana tās tradicionālā veidā. Šai kopienai bija cieši sakari ar krievu inteliģences emigrāciju Rietumeiropā, bet tā nenorobežojās no latviešu kultūras. Tā sekoja izcilā krievu domātāja un politiķa Pāveta Miļukova padomam: kļūstiet par Latvijas iedzīvotājiem, pieņemiet šo statusu.

Tālaika krievu kopienai bija arī izcili līderi. Viens no viņiem – Meletijs Kaļistratovs objektīvi novērtēts T. Feigmanes rakstā “Krievu minoritātes tiesību aizstāvis” grāmatā “Personība un demokrātija”.⁵⁸ Viņa parāda M. Kaļistratovu kā izlēmīgu un principiālu politiķi, kas sarāva sakarus ar bankrotējošo krievu baltgvaru kustību un pieņēma kreisās demokrātijas idejas, nostājoties pret boļševismu un fašismu. Latvijas vēlētajī viņu četras reizes pēc kārtas ievēlēja par Saeimas deputātu. Viņš gāja bojā mocekļa nāvē no čekistu lodēm 1941. gadā Daugavpils cietumā.

Positīvu vērtējumu pelnījusi O. Puhļaka un D. Borisova grāmata “Krievi Latvijā no viduslaikiem līdz 19. gadsimta beigām”, kas nāca klajā Rīgā 2003. gadā kā rekomendējams mācību līdzeklis. Tā gan stāsta par Latvijas krievu minoritātes priekšvēsturi līdz 20. gadsimtam.⁵⁹ Krievi šeit pārstāvēja impērijas pamattautu, bet vienlaikus līdz 19. gs. vidum faktiski bija minoritāte vācu pārvaldītā Baltijā.

Ļoti rezultatīva bija vecticībnieku reliģiskās kopienas vēstures pētnieku darbība. (Šajā jomā darbojies vairāk nekā 20 zinātnieku un publicistu.) Šīs tēmas ceļlauzis ir vēsturnieks Arnolds Podmazovs ar savu grāmatu “Vecticība Latvijā”, kas iznāca 2001. gadā latviešu valodā. Vecticībnieki ienāca Latgalē 17. gadsimtā kā bēgļi, kuri šeit saglabāja savu konfesionālo un kultūras identitāti. Vēlāk viņi ienāca arī Rīgā un izveidoja spēcīgo Grebenščikova kopieni. Krievijas valdnieku nīsti un vajāti, viņi radīja savu īpatno reliģiskā mazākuma morāli un pārliecību, tādēļ viņiem nebija grūti pēc 1918. gada iekļauties neatkarīgās Latvijas krievu mazākumtautībā. Par to stāsta LU Filozofijas un socioloģijas institūta un Rīgas Grebenščikova vecticībnieku draudzes kopīgi sagatavotais prāvais rakstu krājums “Vecticība Latvijā”,⁶⁰ kurā ievietoti 48 raksti. Visiem tiem ir kopsavilkums latviešu un angļu valodā. Grāmata liecina, ka neatkarīgā Latvijas Republikā 1918.–1940. gadā un pēc 1990. gada vecticībnieki guva pilnīgu savas reliģiskās pārliecības un dzīves tradīcijas brīvību.

Latvijas krievu historiogrāfijai pieder arī Ilgas Apines un Vladislava Volkova kopdarbs “Latvijas krievu identitāte: vēsturisks un socioloģisks apcerējums”, kas iznāca 2007. gadā. Tā pirmo daļu “Krievu problēma Latvijas vēsturē” sagatavoja I. Apine. Viņa stāsta, kā soli pa solim krievi samierinājās ar 1918. gada 18. novembrī proklamēto Latvijas Republiku un lojālās attiecības ar valsts varu “nesašķobīja pat K. Ulmaņa apvērsums”, tika radītas Latvijas krievu kultūras dzīves tradīcijas.⁶¹ Taču padomju totalitārisms sagrāva šo kultūru un

sovetizēja vietējos krievus, turklāt te ieplūda simtiem tūkstošu PSRS krievu ieceļotāju, kuriem bija cita mentalitāte un identitāte. Tomēr arī tad, dzīvojot Latvijā, daudzi no viņiem sāka ievērot vietējās materiālās un sadzīves kultūras tradīcijas. Pakāpeniski radās jauna vietējā krievu inteliģence ar demokrātiskāku un humānāku domāšanu un dzīvesveidu. Pēc PSRS sabrukuma “apjukušai un dezorientētai krievu iedzīvotāju masai” tā bija ceļrādis jaunai dzīvei.⁶² Taču vairums krievu nespēja pieņemt nacionālās valsts likumdošanu un etnopolitiku, un tas noveda pie 1999.–2004. gada spriedzes izglītības un valodas tiesību jomā. I. Apine uzskata, ka Latvijā ieviesusies “etniskā demokrātija”, kura nespēj sadzīvot ar lielu mazākumtautību.⁶³ Šim zinātnieces secinājumam nevar piekrist, jo Latvijā nav etnisko tiesību gradācijas ar tai raksturīgiem ierobežojumiem.

V. Volkovs grāmatas otrajā daļā “Krievu minoritātes kolektīvā identitāte Latvijas Republikā”, kas atspoguļo socioloģisku pētījumu, sniedz būtisku kopsecinājumu: mūsdienu Latvijas krieviem vissvarīgākās ir nevis individuālās tiesības, bet grupas kolektīvās tiesības, viņus raksturo nevis politiskā, bet lingvistiskā identitāte un tieksme apvienot ap sevi visus, kuri ģimenē galvenokārt lieto krievu valodu un ir pilnīgi pakļāvušies Krievijas informācijas telpai.⁶⁴ – Tāds ir Latvijas krievu zinātnieka redzesviedoklis un reizē materiāls politiķu pārdomām un darbībām.

BALTKRIEVU MINORITĀTES PROBLĒMA

Par baltkrieviem, balstoties uz jaunākajiem pētījumiem, raksta Ilga Apine un Ēriks Jēkabsons.

I. Apines viedoklis pausts viņas rakstā “Baltkrievi Latvijā”, publicētā 2007. gadā krājumā “Mazākumtautības Latvijā”.⁶⁵ Tur lasām, ka 1918.–1940. gadā baltkrievi maksimāli izmantojuši Latvijas liberālo likumdošanu un izveidojuši savas nacionālās kultūras un izglītības zonu. Politiski baltkrievi bijuši mazaktīvi. Taču K. Ulmanis likvidējis baltkrievu skolas (kādēļ?), tās atjaunotas vācu okupācijas laikā, veidojot pretsvaru Latgales poļiem. Padomju okupanti veicinājuši baltkrievu pārkrievošanos. Atjaunotā Latvijas Republikā atkal izveidojusies baltkrievu humanitārā inteliģence, kura cenšas atjaunot Latvijas baltkrievu etnisko identitāti, arī pēckara ieceļotājos no Baltkrievijas. Tā secina I. Apine.

Ē. Jēkabsons 2001. gadā publicētā rakstā “Baltkrievi Latvijā 1918.–1940. gadā” arī atzīst, ka Latvijā 1918.–1940. gadā notika baltkrievu nacionālās inteliģences rašanās, sākusies viņu “atpoļošana”. Latvijas tiesvedība secinājusi, ka baltkrievu nacionālā atdzimšana nav vērsta pret Latviju (Latgalē), bet pret PSRS un Poliju. Dominējusi pretpadomju orientācija. Taču baltkrievu zemnieku un strādnieku noskaņojums bija kreiss un labvēlīgs PSRS. Pieļauta daļēja kultūras sadarbība

ar Baltkrievijas PSR. Latvijas baltkrievi politiski sašķēlušies. Tas izpaužas arī pēc Latvijas okupācijas. Vieni atbalstīja padomju varu, citi, t.sk. baltkrievu līderis K. Jezovitovs, sadarbojās ar nacistu okupantiem un formēja baltkrievu bruņotos pretpadomju spēkus.⁶⁶

Abi cienījamie autori tomēr nav izskaidrojuši, kādēļ 20. gs. 30. gados baltkrievu skaits Latgalē strauji samazinājās, pieaugot poļu un krievu skaitam. Bet, ja ieskatāmies Latvijas baltkrievu pēdējo 18 gadu vēsturē, tad liekas, ka atkal notiek viņu krasa sašķelšanās, kas vērsta: 1) uz savu etnisko un Latvijas nacionālo identitāti; 2) uz savu etnisko un Baltkrievijas nacionālo identitāti; 3) uz krievisko etnicitāti un Krievijas nacionālo identitāti. Šis process vēl rūpīgi jāpēta.

APKOPOJOŠĀS PUBLIKĀCIJAS

Latvijas etnisko minoritāšu vēsturi kopumā atspoguļo vairākas plašas publikācijas.

1. Vispirms jānosauc Latvijas vēstures institūta sagatavotā izdevuma "20. gadsimta Latvijas vēsture" II daļas "Neatkarīgā valsts 1918–1940" nodaļas "Valsts nacionālā politika", "Baltvācieši Latvijas valstī", "Krievi, ebreji, poļi u.c. nacionālās minoritātes". To autori H. Šimkuva, V. Zelče, Ē. Jēkabsons un R. Greitjāne snieguši objektīvu, zinātniski korektu kopskatījumu, kas balstās uz ļoti plašu avotu un literatūras klāstu.⁶⁷ Varam secināt, ka Latvijas valsts neapdraudēja nevienas minoritātes identitāti. Tika rasts kompromiss ar poļu nacionālistisko opozīciju. Vācbaltiešu integrāciju apgrūtināja pagātnes sāpīgās pretrunas (bija dažāda vēstures izpratne), daļa baltvāciešu neticēja latviešu dibinātas valsts ilgstošai eksistencei, prasīja sev privilēģijas. Tās bija iluzoras prasības gan no iekšpolitikas, gan ārpolitikas iespēju viedokļa. Vēlāk atklājās: nacistiskā Vācija nebija ieinteresēta vācbaltiešu kopienas saglabāšanā. Viņus aizveda uz Rietumpoliju.

2. Leo Dribina monogrāfijā "Etniskās un nacionālās minoritātes Eiropā. Vēsture un mūsdienas" (Rīga, 2004) Latvijas etnisko minoritāšu vēstures ceļš iekļauts Viduseiropas vēstures ritējumā un Latvijas pieredze salīdzināta ar citu valstu pieredzi. Uz šī fona Latvija nav zaudētāja, bet Austrumeiropas valsts, kas pratusi samērot pamatnācijas un minoritāšu sabiedrisko dzīvi kopējo interešu un Eiropas miera līdzsvara vārdā.

3. Rakstu krājums "Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne" (Rīga, 2007; sastādītājs L. Dribins) tika gatavots kā minoritāšu un valsts iestāžu darbiniekiem domāta rokasgrāmata. Tajā vēstures apskati savijas ar katras lielākās minoritātes pašreizējā stāvokļa aprakstu. Aplūkota arī lībiešu tēma. Autori I. Apine, R. Blumberga, Ē. Jēkabsons, T. Karma, L. Dumpe, K. Krūzs, V. Volkovs, L. Dribins, M. Vestermanis, M. Mellers, V. Ščerbinskis sadarbojās, lai izveidotu kolektīvai monogrāfijai līdzīgu tekstu. Tajā iekļauta arī ukraiņu tēma, kaut gan viņi

vēl nav Latvijas nacionālā etniskā minoritāte, bet tuvojas šai kvalitātei (par to raksta Ē. Jēkabsons un L. Dribins).⁶⁸ Autoru kolektīvs uzskata minoritāšu vēsturi par lielu pieredzes bagātību. Grāmata sniedz Latvijā dzīvojošo etnisko kopumu identitātes veidošanās sarežģītā procesa atšifrējumu Latvijas vēstures kontekstā.

Nevienā citā Eiropas valstī nav uzrakstīta tik plaša un kompleksa etnisko minoritāšu vēsture kā Latvijā. Tā nav nejaušība. Latvijā joprojām 40 procenti iedzīvotāju ir minoritāšu ļaudis, un viņu vēsture ir liela daļa no Latvijas vēstures. Jāatzīst: minoritāšu vēstures rakstīšanā visaktīvākie bijuši latvieši, vācbaltieši un ebreji. Acīmredzot viņiem šī vēsture ir bijusi ļoti tuvu pie sirds gan priekos, gan sāpēs, vairāk gan grūtību un pretrunu risinājumos. Historiogrāfija ir šīs vēstures spogulis.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ LPSR Izglītības ministrijas pārskata dati 1990. gadā (dienesta vajadzībām).
- ² Распределение населения по национальности и языку по Латвийской ССР (Для служебного пользования). – Рига, 1989. – С. 85, 86.
- ³ Latvijas Tautas fronte. Pirmais gads. – Rīga, 1989. – 7. lpp.
- ⁴ Par Latvijas PSR nacionālo minoritāšu tiesībām uz nacionālo kultūratonomiju // Padomju Jaunatne. – 1989. – 3. aug.; Literatūra un Māksla. – 1989. – 5. aug.
- ⁵ Komisija nolēma lietot brīvās pasaules zinātniskajā literatūrā un valstu tiesībdokumentos esošos jēdzienus “nacionālā grupa” un “etniskā grupa”, kuri radīja mazāk iebildumu nekā jēdziens “minoritāte”.
- ⁶ Sk.: Latvijas Republikas Augstākajā Padomē // Diena. – 1991. – 25. janv.; Rīgas Balss. – 1991. – 25. janv.
- ⁷ Sk.: *Stradiņš J.* Trešā Atmoda. Raksti un runas 1988.–1990. gadā Latvijā un par Latviju. – Rīga, 1992. – 203.–216., 231.–251., 251.–254. lpp.
- ⁸ *Stradiņš J.* Kopā uz nākamo gadu tūkstoti; Piemiņai un brīdinājumam; Aizbērt bedres un uzcelt tiltus // *Stradiņš J.* Trešā Atmoda .. – 255.–264. lpp.
- ⁹ Sk.: Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1988. – Nr. 10. – 103.–130. lpp.
- ¹⁰ *Straume A.* Starpnacionālās attiecības Latvijā (1920–1940) // Pretstatu cīņā. Latvija 1917–1950. – Rīga, 1990. – 159.–175. lpp.
- ¹¹ *Feldmanis I., Stranga A., Virsis M.* Latvijas vāciešu izceļošana 1939. gadā // Pretstatu cīņā .. – 208.–236. lpp.
- ¹² *Šimkuva H.* Ieskats Latvijas vāciešu partiju vēsturē (1918–1934) // Literatūra un Māksla. – 1990. – 13. janv.; *Schimkuva H.* Die Probleme des deutschen Schulwesens in der Republik Lettlands (1919–1939). Ergebnisse und Aufgaben der historischen Forschung // Nordost-Archiv. Neue Folge. – 1992. – Band 1, Heft 2.
- ¹³ *Bergmanis H.* Ebreji Latvijas vēsturē // Latvijas likteņgadi. IV. – Rīga, 1990. – 120.–148. lpp.

- ¹⁴ *Dribins L.* Ebreju tēma latviešu presē; Latvijas ebreju uguns stabs // Dieņa. – 1993. – 26. maijs, 20. nov.
- ¹⁵ Евреи в Даугавпилсе. Исторические очерки. – Даугавпилс, 1993; то же: Книга вторая. – Даугавпилс, 1999; то же: Книга третья. 1–2 часть. – Даугавпилс, 2001; то же: Книга четвертая. – Даугавпилс, 2005.
- ¹⁶ Latvijas ģeogrāfijas hrestomātija. Iedzīvotāji. Mācību līdzeklis skolēniem. – Rīga, 1992.
- ¹⁷ Nacionālās un etniskās grupas Latvijā. Informatīvs materiāls. – Rīga, 1996; Национальные и этнические группы в Латвии. Информативный материал. – Рига, 1996; National and Ethnic Groups in Latvia. Informative material / Science editor L. Dribins. – Rīga, 1996.
- ¹⁸ *Apine I.* Baltkrievi Latvijā. – Rīga, 1995; *Dribins L.* Ukraini Latvijā. – Rīga, 1995.
- ¹⁹ *Volkovs V.* Krievi Latvijā. – Rīga, 1996.
- ²⁰ *Jēkabsons Ē.* Poļi Latvijā. – Rīga, 1996.
- ²¹ *Dribins L.* Ebreji Latvijā. – Rīga, 1996.
- ²² Sk.: Даугава. – 1996. – № 3. – С. 153–155.
- ²³ *Vestermanis M.* Labāk iepazīt citam citu // Latvijas Vēsture. – 1996. – Nr. 5. – 153., 154. lpp.
- ²⁴ E. Vēbers bija iepriekšminēto grāmatu (par atsevišķu minoritāšu vēsturi) zinātniskais redaktors.
- ²⁵ *Vēbers E.* Latvijas valsts un etniskās minoritātes. – Rīga, 1997. – 15. lpp.
- ²⁶ Turpat. – 81. lpp.
- ²⁷ 1998. gadā nāca klajā arī Valtera Ščerbinska grāmata “Ienācēji no tālienes. Austrumu un Dienvidu tautu pārstāvji Latvijā no 19. gadsimta beigām līdz mūsdienām”.
- ²⁸ Etnisko attiecību vēsture Latvijā. Metodiska literatūra vēstures skolotājiem / Sastādītājs L. Dribins. – Rīga, 2000.
- ²⁹ *Dribins L.* Eiropas valstu minoritāšu tiesības. – Rīga, 1998. – 49.–66. lpp.
- ³⁰ *Stranga A.* Ebreji un diktatūras Baltijā (1926–1940). Otrais, papildinātais izdevums. – Rīga, 2002. – 201. lpp.
- ³¹ Turpat. – 221. lpp.
- ³² Turpat. – 326.–328. lpp.
- ³³ *Šteimanis J.* Latvijas ebreju vēsture. – Daugavpils, 1995; *Штейман И.* История евреев Латвии. – Даугавпилс, 1995.
- ³⁴ *Šteimans J.* Latgales ebreju vēstures historiogrāfija. – Rēzekne, 2000.
- ³⁵ *Волкович Б.* Из истории еврейской культуры в Латвии (1918–1940). 1–2 часть. – Даугавпилс, 2002.
- ³⁶ *Волкович Б.* Сионистское движение в Латвии (1918–1940). Книга 1. – Даугавпилс, 2008.
- ³⁷ *Dribins L., Gūtmanis A., Vestermanis M.* Latvijas ebreju kopiena. Vēsture. Traģēdija. Atdzimšana. Latvia's Jewish Community. History. Tragedy. Revival. – Rīga, 2001.
- ³⁸ *Dribins L.* Latvijas ebreju kopienas vēsture. Īss hronoloģisks atskats. The History of the Jewish Community in Latvia // *Dribins L., Gūtmanis A., Vestermanis M.* Latvijas ebreju kopiena .. – 9.–81. lpp.
- ³⁹ *Dribins L.* Ebreji Latvijā. Otrais, papildinātais izdevums. – Rīga, 2002. – 7.–32., 181.–184., 192.–200., 203.–240. lpp.

- ⁴⁰ *Gordon F.* Latvians and Jews between Germany and Russia. – Memento, 1990; *Gordons F.* Latvieši un žīdi spilēs starp Vāciju un Krieviju. – Stokholma; Rīga; Toronto, 1994, 2001.
- ⁴¹ Sk.: *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Baltische Länder* / Hrsg. G. von Pistohlkors. – Berlin, 1994; *Zwischen Konfrontation und Kompromiss. Oldenburger Symposium* / Hrsg. M. Garlef. – München, 1995 (G. Pistohlkors, M. Garlefa, H. fon cur Milena u.c. raksti); *Schlau W.* Die Deutschbalten. – München, 1995; *Sozialgeschichte der Baltischen Deutschen* / Hrsg. W. Schlau. – Köln, 1997; *Deutschbalten, Weimarer Republik und Drittes Reich* / Hrsg. M. Garlef. – Köln, 2001; u.a.
- ⁴² *Die Deutsche Volksgruppe in Lettland* / Hrsg. B. Meissner, D. A. Loeber, D. Henning. – Hamburg, 2000. Īpaši vērtīgs šajā grāmatā ir I. Feldmaņa raksts “Die innenpolitische Entwicklung Lettlands und die deutschbaltische Minderheit 1918–1940”, 58.–69. lpp.
- ⁴³ *Deutschbalten, Weimarer Republik und Drittes Reich. Band 2* / Hrsg. M. Garleff. – Köln; Weimar; Wien, 2008.
- ⁴⁴ *Šīmanis P.* Eiropas problēma. Rakstu izlase. – Rīga, 1999. – 131.–164. lpp.
- ⁴⁵ Turpat. – 169. lpp.
- ⁴⁶ Par Latvijas un Eiropas demokrātu, patriotu, konsekventu eiropieti un pasaules taisno // Latvijas Vēstnesis. – 2000. – 3. okt.
- ⁴⁷ Personība un demokrātija. Metodisks līdzeklis Latvijas vēsturē. – Rīga, 2005. – 33.–36., 83.–86. lpp.
- ⁴⁸ *Dribins L., Spārītis O.* Vācieši Latvijā / Red. E. Vēbers. – Rīga, 2000. – 162.–215. lpp.
- ⁴⁹ *Cerūzis R.* Vācu faktors Latvijā (1918–1939). Politiskie un starpnacionālie aspekti. – Rīga, 2004. – 82., 83. lpp.
- ⁵⁰ Turpat. – 235. lpp.
- ⁵¹ *Jēkabsons Ē.* Lietuvieši Latvijā // Mazākumtautības Latvijā. Vēsture un tagadne. – Rīga, 2007. – 61. lpp.
- ⁵² *Karma T.* Igaunī Latvijā līdz neatkarīgās valsts radīšanai; *Dumpe L.* Igaunī Latvijas Republikā 1918.–1940. gadā; *Krūzs K.* Igaunī Latvijā no 1940. gada līdz mūsdienām // Mazākumtautības Latvijā .. – 67.–90. lpp.
- ⁵³ Sinu, minu ja meil Riia / Sastādītājs Juri Valge. – Tallina, 2008.
- ⁵⁴ Sk.: *Jēkabsons Ē.* Poļi Latvijā. – 28., 29. lpp.
- ⁵⁵ Sk.: Okupācijas režīmi Latvijā. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2002. gada pētījumi (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 10. sēj.) – Rīga, 2004. – 240.–276. lpp.
- ⁵⁶ Sk.: Mazākumtautības Latvijā .. – 172.–175. lpp.
- ⁵⁷ *Фейгмане Т.* Русские в довоенной Латвии: На пути к интеграции. – Рига, 2000. – 384 с. Sk. arī: *Feigmane T.* Krievi Latvijā un Saeimas vēlēšanas (1920–1934) // Latvijas Arhīvi. – 1995. – Nr. 3. – 29.–34. lpp.; u.c.
- ⁵⁸ *Feigmane T.* Krievu minoritātes tiesību aizstāvis – padomju represiju upuris Meletijs Kaļistratovs // Personība un demokrātija .. – 41.–44. lpp.
- ⁵⁹ *Пухляк О., Борисов Д.* Русские в Латвии со средневековья до конца 19 века. – Рига, 2003.
- ⁶⁰ Староверие в Латвии / Ответственный редактор-составитель И. Иванов. – Рига, 2005.
- ⁶¹ *Apine I., Volkovs V.* Latvijas krievu identitāte: vēsturisks un socioloģisks apcerējums. – Rīga, 2005. – 43.–45. lpp.

- ⁶² Turpat. – 55., 56. lpp.
⁶³ Turpat. – 88. lpp.
⁶⁴ Turpat. – 132.–150. lpp.
⁶⁵ *Apine I.* Baltkrievi Latvijā // Mazākumtautības Latvijā .. – 190.–208. lpp.
⁶⁶ *Jēkabsons Ē.* Baltkrievi Latvijā 1918.–1940. gadā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2001. – Nr. 4. – 104.–129. lpp.; *Jēkabsons Ē.* Baltkrievu sabiedriski politiskā darbība Latvijā nacistiskās Vācijas okupācijas laikā 1941.–1945. gadā // Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1964. gadā (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 13. sēj.) – Rīga, 2004. – 306.–331. lpp.
⁶⁷ 20. gadsimta Latvijas vēsture. II. Neatkarīgā valsts 1918–1940 / Atbildīgais red. V. Bērziņš. – Rīga, 2003. – 305.–307., 311.–317., 338.–369. lpp.
⁶⁸ *Jēkabsons Ē.* Ukraiņi Latvijā // Mazākumtautības Latvijā .. – 266.–274. lpp.; *Dribins L.* Ukraiņi atajunotā Latvijas Republikā // Turpat. – 275.–281. lpp.

Leo Dribins

DIE HISTORIOGRAPHIE DER NATIONALEN MINDERHEITEN IN LETTLAND Zweiter Teil. Die Historiographie der nationalen Minderheiten in Lettland in der erneuerten Republik Lettland. 1990–2008

Zusammenfassung

Mit diesem Artikel wird die Forschung zum Thema (siehe “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls” 2008, Nr. 3, S. 117–139) abgeschlossen. Der Verfasser zeigt die Erneuerung vieler Organisationen und Vereine, die ehemals die nationalen Minderheiten repräsentierten und Minderheitenrechte im Sinne der Kulturautonomie forderten. An der Spitze dieser Bewegung standen polnische und jüdische Minderheiten, die von Bürgern Lettlands geleitet wurden. Am 19. März 1991 verabschiedete das lettische Parlament das Gesetz “Über die freie Entwicklung und die Rechte auf kulturelle Autonomie der nationalen und ethnischen Gruppen Lettlands” und deklarierte damit juristisch die Wiederherstellung der Minderheitenrechte in Lettland. Bis 1995 waren 150 Minderheitenvereine gegründet. So entstand der Unterbau für die erneuerte Historiographie der Minderheiten.

Die Initiative kam von den lettischen Akademikern wie Jānis Stradiņš, Ilga Apine, Elmārs Vēbers u.a., die im Zeitraum von 1989–2002 ihre ersten Artikel über die Geschichte der Minderheiten veröffentlichten. Im 1991–1994 erschienen Leo Dribins erste Beiträge über die Vergangenheit der Juden in Lettland. Eine Zusammenfassung dieses Thema stellte der Direktor der jüdischer Mittelschule Hone Bregman vor. In Daugavpils

entstand eine Forschungsgruppe jüdischen Historiker (J. Šteimans, Z. Jakubs, B. Wolkowitsch u.a.), die Bücher über die Geschichte der Judengemeinde der Stadt Daugavpils (Dünaburg) vorbereiteten.

Seit 1995 gewann die monographische Richtung der Geschichtsschreibung Oberhand. Erschienen sind Bücher wie "Ukrainer in Lettland" (L. Dribins), "Weissrussen in Lettland" (I. Apine), "Juden in Lettland" (L. Dribins), "Russen in Lettland" (W. Wolkovs), "Polen in Lettland" (Ē. Jēkabsons), "Litauer in Lettland" (Ē. Jēkabsons), "Deutsche in Lettland" (L. Dribins, O. Spāritis), "Der lettische Staat und die ethnische Minderheiten" (E. Vēbers) u.a. 1998 erschien für den Schulbedarf ein Lehrbuch "Die Geschichte der Minderheiten Lettlands". A. Stranga lieferte mit seinem Buch "Die Juden und die Diktaturen im Baltikum (1926–1940)" eine baltische regionale Fassung der historischen Situation. Damit begann auch eine Analyse der Ethnopolitik der Baltischen Staaten.

Die deutschbaltische Historiographie wurde in Deutschland weiterentwickelt. Besonderen Wert haben Bücher wie "Deutsche Geschichte im Osten Europas. Baltische Länder" (Herausgeber G. von Piskolko), "Die Deutschbalten" (W. Schlau), "Sozialgeschichte der Baltischen Deutschen" (W. Schlau), "Deutschbalten. Weimarer Republik und Drittes Reich" (Hrsg. M. Garlef). In Lettland hat der Historiker R. Cerūzis mit seiner Monographie "Der Deutsche Faktor in Lettland (1918–1939)" wesentliche Ergänzungen zu diesem Thema beigetragen.

Nach 2000 wurden auch neue Forschungen zur Geschichte der russischen Minderheit vorgestellt: T. Feigmane "Die Russen in Vorkriegs-Lettland"; O. Puhlak, D. Borisov "Die Russen in Lettland vom Mittelalter bis zum Ende des 19. Jahrhunderts"; "Die orthodoxen Russen in Lettland" (Hrsg. I. Ivanov), I. Apine, W. Wolkovs "Identität der lettländischen Russen" u.a. Damit ist die Historiographie der Russen in Lettland in den Grundlinien aufgearbeitet.

Die Geschichte der Juden bekam weitgehende Ergänzungen in mehreren Büchern, z.B., "Die Juden Lettlands" (L. Dribins) und besonders in der kapitalen Arbeit von A. Stranga "Die Juden im Baltikum. Von den Anfängen bis zum Holocaust (14. Jh. – 1945)".

Mehrere Bücher über die Juden in Ostlettland (Latgale) hat J. Šteimans veröffentlicht, darunter "Die Historiographie der Geschichte der Juden in Latgale" (Rēzekne, 2000, 148 S.).

Einen Abriss über die ganze Geschichte der Minderheiten Lettlands gibt das 2007 herausgegebene Handbuch "Die Minderheiten Lettlands" (Hrsg. L. Dribins), das auch als Lehrbuch benutzt wird.

Lettland ist der einzige Staat der Europa Union, wo die Geschichte der ethnischen und nationalen Minderheiten im Großen und Ganzen solche breite Beachtung zuteil wurde. Das ist nicht erstaunlich, da 40% der Bevölkerung Lettlands aus Minderheiten kommen. Sie haben ein Recht auf ihre eigene Historiographie.

VĒSTURES AVOTI

FOTOLIECĪBAS PAR 1919. GADA CĒSU KAUCĪM

Viens no notikumiem, kas Atbrīvošanas cīņu (1918–1920) laikā ietekmēja militāri politisko situāciju jaundibināto Baltijas valstu teritorijās, bija Cēsu kaujas 1919. gada 3.–22. jūnijā. Šajā reizē piedāvājam ielūkoties Latvijas Kara muzeja fotodokumentu krājumā, runājot tieši par šo vēsturisko notikumu.

1919. gada 22. maijā no lieliniekiem atbrīvoja Rīgu, un Pēteru Stučkas vadītā Padomju Latvijas valdība bēga uz Latgali, jo apvienotie igauņu–latviešu spēki jau bija atbrīvojuši Ziemeļlatvijas pierobežu no lieliniekiem un no Ainažiem, Rūjienas, Valkas un Alūksnes caur Valmieru virzījās uz Cēsīm. 1. jūnijā 2. (5.) Cēsu kājnieku pulks pulkveža-leitnanta Krišjāņa Berķa vadībā ienāca Cēsīs. Likās, ka gan Ziemeļlatvijas brigādei, igauņiem, landesvēram, gan arī Baloža “dienvidniekiem” bija viens mērķis – turpināt cīņu ar lieliniekiem un padzīt tos no Latvijas.

Tomēr Baltijas landesvēra vācu daļas un no Latvijā dislocētā vācu armijas 6. rezerves korpusa brīvprātīgajiem saformētā Dzelzsdivīzija tā vietā, lai virzītos no Rīgas uz austrumiem un vajātu lieliniekus, pagriezās uz ziemeļiem – pret apvienotajiem igauņu–latviešu spēkiem Vidzemē.

Vācu ģenerālis Rīdigers fon der Golcs plānoja ne tikai likvidēt neatkarīgās Latvijas un Igaunijas valstis, bet arī doties uz Petrogradu, lai atjaunotu Krievijas monarhiju un vēlāk revanšētos Sabiedroto valstīm par Vācijas sakāvi 1. pasaules karā.

2. jūnijā vācu spēki ieņēma Ieriķu staciju un pieprasīja brīvu ceļu uz Cēsīm. Ziemeļlatvijas brigādes daļas saziņā ar Igaunijas armijas virspavēlnieku Juhanu Laidoneru atteicās vāciešus ielaist Cēsīs. 5. jūnijā starp Cēsīm un Ieriķiem vācieši uzbruka igauņu bruņuvilcienam. Sākās Cēsu kaujas.

6. jūnijā plkst. 3.00 no rīta landesvērs pārgāja straujā uzbrukumā, kuru atbalstīja artilērija. 7 km plato fronti nācās aizstāvēt 2. (5.) Cēsu

kājnieku pulka trim nepilnīgi apmācītām rotām un trim pēdējo divu dienu laikā saformētajām rotām, no kurām viena bija Skolnieku rota (16–17 gadu veci zēni) Valmieras ģimnāzijas vingrošanas skolotāja virsleitnanta Alfrēda Lukstiņa vadībā. Pulku atbalstīja divi igauņu bruņuvilcieni.

Pēc 10 stundu ilgām kaujām trīskāršo vācu pārspēku latviešu karavīri neizturēja un atkāpās uz Raunas upes labo krastu, atstājot Cēsis. 8. jūnijā pienākušās igauņu daļas (6. un 9. pulks) sāka pretuzbrukumu, kas neizdevās. 9. jūnijā vācu uzsāktais uzbrukums Raunas tiltam arī bija nesekmīgs.

10. jūnijā karojošās puses noslēdza pamieru līdz 19. jūnijam. Šajā laikā pie Cēsīm pienāca igauņu armijas 3. divīzijas daļas (3. pulks, partizānu bataljons, Kuperjanova bataljons u.c.), kuras aktīvi piedalījās turpmākajās kaujās. Divīziju komandēja ģenerālmajors Ernsts Pēders (*Pödder*), kura operatīvajā pakļautībā bija arī 2. (5.) Cēsu kājnieku pulks. Igauņu divīzijas štāba priekšnieks bija pulkvedis (vēlāk ģenerālis) Nikolajs Rēks (*Reek*).

19. jūnijā R. fon der Golcs pavēlēja sākt uzbrukumu apvienotajiem igauņu–latviešu spēkiem. Trīs dienas turpinājās sīvas cīņas pie Raunas tilta, Lodes stacijas un Liepas muižas. Galveno cīņas smagumu uz saviem pleciem iznesa igauņu karavīri un Ziemeļlatvijas brigādes 2. (5.) Cēsu kājnieku pulks.

22. jūnijā apvienotie igauņu–latviešu spēki deva triecienu vācu karaspēkam, atbrīvojot Cēsis, Siguldu un Inčukalnu. Vācu karaspēks bija sakauts un atkāpās. Uzvaras pamatā bija visas tautas atbalsts Ziemeļlatvijas brigādei, kā arī brigādes komandiera pulkveža J. Zemītāna un štāba priekšnieka pulkveža-leitnanta Voldemāra Ozola militārais talants. Uzvara nebūtu iespējama bez Igaunijas karaspēka līdzdalības kaujās un lielā atbalsta Ziemeļlatvijas brigādes tapšanā. Katru dienu “ziemeļniekos” iestājās jauni brīvprātīgie. Vidzemes atbrīvošanas cīņu noslēgumā Ziemeļlatvijas brigādē bija 12 000 cilvēku. Tas bija liels spēks, ko, par spīti nelabvēlīgiem apstākļiem, dažos mēnešos brigādes vadība bija paguvusi noorganizēt un apvienot kaujas vienībās. Šāds spēks kopā ar igauņu armiju varēja pilnīgi satriekt un iznīcināt vācu karaspēku, taču Sabiedroto interesēs bija izmantot to cīņai pret lieliniekiem. Sabiedroto prasību rezultātā igauņu–latviešu karaspēks apstājās pozīcijās pie Mazās Juglas.

3. jūlijā Rīgas pievārtē Juglas rajonā Strazdumuižā parakstīja pamiera līgumu starp abām karojošajām pusēm. Pamiera parakstīšanās kā vidutāji iestājās Sabiedroto militāro misiju Latvijā pārstāvji, jo Rietumu lielvalstu plānos neietilpa Baltijas vācu landesvēra un Latvijā dislocētā vācu armijas 6. rezerves korpusa pilnīga sakaušana – šos spēkus Sabiedrotie gribēja izmantot cīņā pret Padomju Krieviju. Saskaņā ar pamiera līgumu vācu karaspēkam bija jāatstāj Rīga un

jāpārdislocējas uz Kurzemi, savukārt Baltijas vācu landesvēru bija paredzēts pārformēt, atvaļinot no tā visus Vācijas pavalstniekus un atstājot tikai Latvijas pilsoņus, un tad pārdislocēt uz lielinieku fronti Latgalē. Pēc Sabiedroto valstu uzstājīgas prasības Strazdumuižas pamierā iekļāva nosacījumu, ka Igaunijas karaspēks apstājas pie Mazās Juglas upes līnijas. Tādējādi, aizliedzot faktiskajiem uzvarētājiem Cēsu kaujās (jeb landesvēra karā, kā šos notikumus dēvē Igaunijā) iesaļot atbrīvotajā Rīgā, Sabiedrotie gribēja nodrošināties pret varbūtējiem mēģinājumiem atjaunot karadarbību starp vācu un igauņu karaspēku, taču Igaunijas armijas virspavēlnieks J. Laidoners par šo faktu bija ļoti aizvainots.

6. jūlijā Ziemeļlatvijas brigādes daļas, iedzīvotāju jūsmīgi sveiktas, iegāja Rīgā.

Visu Cēsu kauju laikā Rīgā uzturējās pulkveža J. Baloža štābs, tikmēr Atsevišķā latviešu brigāde cīnījās pret lieliniekiem Latvijas austrumos. Formāli pakļaujoties Baltijas landesvēra komandierim, J. Balodim bija jāietur neitralitāte. Pats J. Balodis atbalstīja K. Ulmaņa Pagaidu valdību, bet ar Rīgā esošajiem spēkiem nevarēja ietekmēt Cēsu kauju gaitu. Šī neitralitāte un nogaidīšana negatīvi ietekmēja vēlākās Latvijas-Igaunijas attiecības.

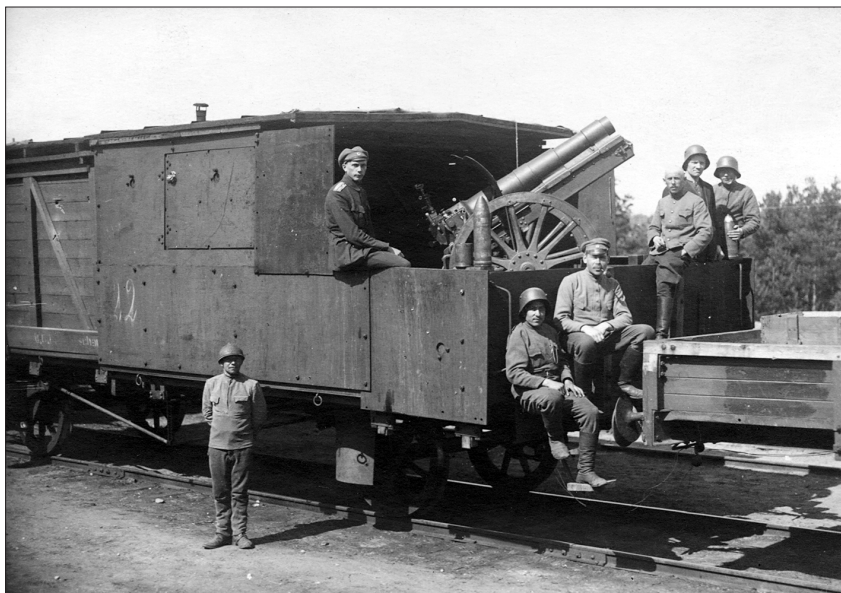
8. jūlijā, gavilējošas tautas sveikta, no Liepājas Rīgā ar kuģi "Saratov" atgriezās K. Ulmaņa vadītā Pagaidu valdība. Pēc Cēsu kaujām Latvijas teritorijā iestājās vairākus mēnešus ilgs relatīva miera periods, kura laikā lielāka mēroga karadarbība nenotika. Šo laiku Latvijas Pagaidu valdība izmantoja, lai sakārtotu savus bruņotos formējumus. 1919. gada 10. jūlijā latviešu karaspēka vienības tika apvienotas Latvijas armijā. Armijā iekļāva Ziemeļlatvijas brigādi un Atsevišķo latviešu brigādi, pārveidojot tās par divīzijām (attiecīgi Vidzemes un Kurzemes divīzija). Sāka veidot arī trešo – Latgales divīziju. Latvijas armijas sastāvā saskaņā ar Strazdumuižas pamieru iekļāva arī pārformēto Baltijas landesvēru kā "Latvijas vācu zemessargus".

Fotoliecību par Cēsu kauju laiku nav saglabāties daudz. Tas skaidrojams gan ar to, ka fotogrāfiju izgatavošanas tehniskā aprikojuma līmenis tolaik bija salīdzinoši zems, gan, protams, ar to, ka padomju okupācijas gados liela daļa Atbrīvošanas cīņu laikā tapušo fotogrāfiju ir neatgriezeniski pazaudēta. Latvijas Kara muzeja krājumā ir vairāki desmiti fotogrāfiju par Cēsu kauju periodu. Par ļoti interesantām sava laika liecībām uzskatāmas igauņu karavīru fotogrāfijas, tapušas Latvijas teritorijā un tieši Cēsu kauju periodā, – atsevišķas no šīm fotogrāfijām piedāvājam jūsu uzmanībai. Igaunņu karavīru fotogrāfijas Kara muzeja krājumā nonāca kā Igaunijas dāvinājums vēl pagājušā gadsimta 20. gadu otrajā pusē, bet diemžēl daļa no šī dāvinājuma ir zudusi pēc muzeja un tā kolekcijas likvidācijas 1940. gadā.

Juris Ciganovs

Igaunijas armijas karavīri pie lielgabala. Cēsu apkārtnē,
1919. gada jūnijs

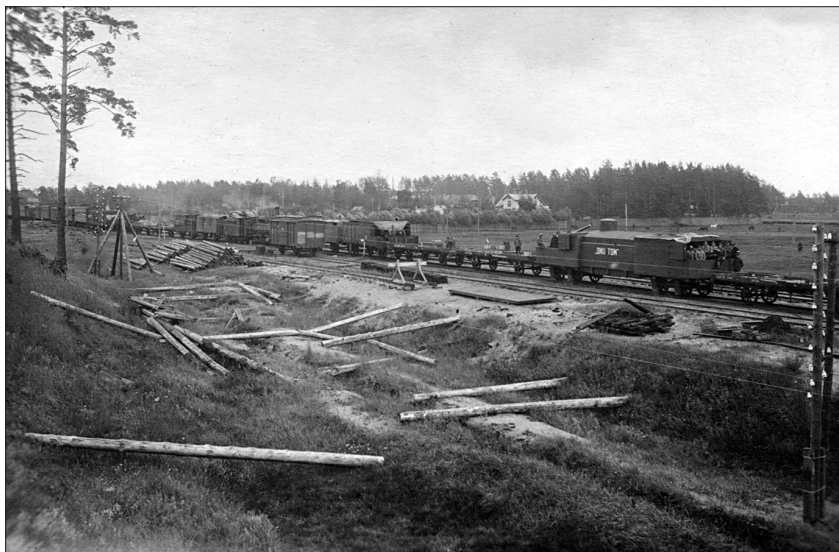
Igaunijas armijas bruņuvilciens. 1919. gada vasara

Igaunijas armijas bruņuvilciens. 1919. gada vasara

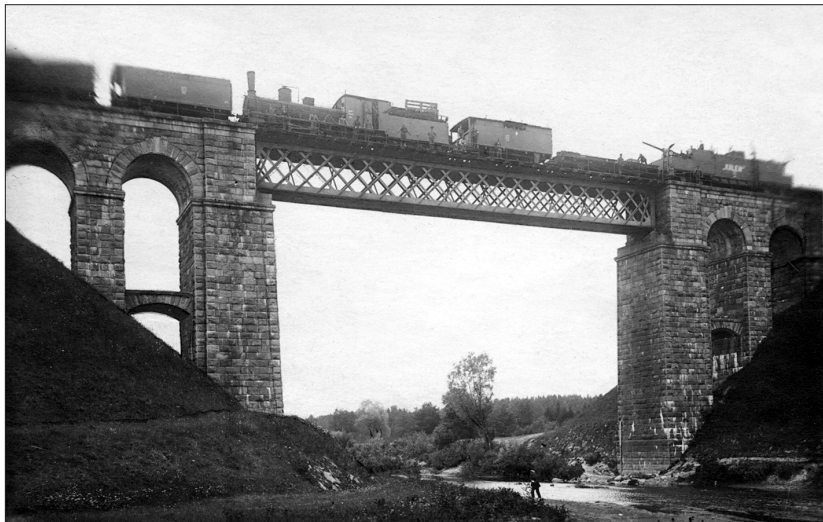
Igaunijas armijas sanitārais vilciens ar ievainotajiem. 1919. gads

Igaunijas armijas bruņuvilciens. Ropaži, 1919. gads

Igaunijas armijas jātnieku – izlūku grupa pie Ropažiem. 1919. gada vasara

Igaunijas armijas otrš bruņuvilciens uz Raunas tilta netālu no Lodes stacijas.
1919. gada jūnijs

2. Cēsu kājnieku pulka (1919. gada 7. augustā pārdēvēts par 5. Cēsu kājnieku pulku) 2. rotas 1. vada karavīri. 1919. gada vasara, īsi pēc Cēsu kaujām

1. Valmieras kājnieku pulka (1919. gada 7. augustā pārdēvēts par 4. Valmieras kājnieku pulku) karavīri. 1919. gada vasara

5. Cēsu kājnieku pulka Skolnieku rotas karavīri. Rīga, Torņakalns, 1919. gada vasara – rudens

1. Valmieras kājnieku pulka 2. rotas karavīri.
Vecgulbenes muiža,
1919. gada pavasaris –
vasara

Ziemeļlatvijas brigādes
komandiera adjutants
jūras virsleitnants Jānis
Brenners un Igaunijas
armijas virsnieks.
1919. gada vasaras
sākums

Ziemeļlatvijas brigādes un Igaunijas armijas virsnieki pie igauņu bruņuvilciena. Cēsis, 1919. gada 6. jūnijs. 6. no kreisās – brigādes komandieris pulkvedis Jorgis Zemitāns

Ziemeļlatvijas brigādes karavīri. 1919. gada vasara

Eduards Bīriņš,
bij. Latvijas Republikas ģenerālkonsuls Londonā

MANAS ATMIŅAS

(*Turpinājums. Sākumu sk. žurnāla 2006. g. 3. nr., 2007. g. 2. nr.,
2008. g. 2., 4. nr.*)

TREŠĀ DAĻA
1908. gads

Šīs manas atmiņas veltītas manai dārgajai sieviņai Lidijai.
Rīgā 1935. gadā [paraksts]

I

Ir pagājuši trīsdesmit gadi no tā laika, kad 1905. gada beigās notika revolucionāru partiju legalizēšanās, kas noveda tās pie sabrukuma.¹ Policija izsekoja arī Latviešu sociāldemokrātu savienības darbiniekus, un 1906. gada vasarā notika plaši aresti. Par šiem arestiem savienības kaujas organizācijas vadītājs Alberts Traubergs savā revolucionāra ticības apliecinājumā Pēterburgas svarīgu lietu izmeklēšanas tiesnesim Tustlovam 1908. gadā raksta: "Rīgas organizācija 1906. gada vasaras beigās tika iznīcināta."² (Strādnieks, Nr. 22, 1912. g.)

Šī nodevība, kura iznīcināja savienību, nāca no Alberta Trauberga kaujas organizācijas aprindām. Ar kādu vieglprātību šinī organizācijā tika uzņemti jauni zēni un tiem uzticēti svarīgi uzdevumi, par to liecina tas fakts, ka galvenais nodevējs Eduards Baumanis, 18 gadus vecs, tikko iebraucis no Slokas Rīgā, 1905. gada beigās tūlīņ uzņemts par biedru savienībā, bet 1906. gadā Alberts Traubergs to ieskaitījis svarīgiem uzdevumiem savā kaujas organizācijā. Uzticēja viņam čmodānu ar savienības Centrālās komitejas protokoliem un arhīviem. Līdz ar Eduarda Baumaņa arestu 28. augustā 1906. gadā viss tas krita policijas rokās.³ Savienībnieku lielās prāvas apsūdzības rakstā 1908. gadā par Baumaņa atzišanos un savu biedru nodošanu sacīts: "Nopratinot šinī lietā Eduardu Žani Frici Baumani, viņš atzina sevi vainīgu pret viņu celtajos apvainojumos un paskaidroja, ka viņš pieder pie Latviešu sociāldemokrātu savienības, kura pieturas pie sociālistu revolucionāru programmas. Tālāk apsūdzētais paskaidroja sekojošo: 1906. gada maija mēnesī apsūdzētais ieradās

savienībā, kuras birojs atradās grāmatu veikalā “Ausma”, kur kāds Marks iedalīja viņu propagandistu pulciņā. Pulciņa vadītājs bija kāds Petrovs, viņš arī Zaraks. Pulciņš sanāca kāda drēbnieka dzīvoklī. No pulciņa locekļiem viņam, apsūdzētajam, pazīstami sekoši: Karlis, Akmentiņš, Arturs, Jēcis (Ješka), Fiksmanis un Čuguns. Akmentiņš kopā ar arestēto Mildu dzīvoja vienā dzīvoklī ar Petrovu un viņa brāli drēbnieku. Akmentiņš, Jēcis un Arturs bija oratori. Maija beigās visi šie ļaudis nodibināja savienības kaujas pulciņu. Par šī pulciņa darbību viņam, Baumanim, zināms sekošais:

1) Jēcis, kā apsūdzētais sapratis no paša Jēča izteikumiem, noslepkavojis Džūkstes muižas īpašnieku.⁴

2) Akmentiņš, Arturs, Jēcis un Čuguns gāja uz Sarkandaugavu, uz kādu dzelzceļa staciju, kur viņi gribēja kādu noslepkavot. Tur policija arestēja Akmentiņu un Jēci, bet pēc tam viņiem izdevās piekrāpt policiju – un viņus atsvabināja. Apsūdzētais dabūja par to zināt pie sekojošiem apstākļiem: otrā dienā pēc Akmentiņa aresta vajadzēja notikt savienības sapulcei Avotu ielā pie drēbnieka, bet tur ieradās viņš un kāda jaunava. Nevarēdami sagaidīt citus savienības biedrus, viņi ar jaunavu aizgājuši uz Petrova dzīvokli, un tur viņiem paziņots par Akmentiņa arestu. Akmentiņu atsvabināja jūnija mēnesī, un viņš atkal iestājās kaujas pulciņā.

3) 1906. gada maijā vai jūnijā Salamandra fabrikas direktora apkalpotāja caur galdnieka Graša māsu ierosināja minētās fabrikas direktora aplaupīšanu un griezās pie viņa – Baumaņa ar attiecīgu priekšlikumu. Par šo priekšlikumu viņš, Baumanis, ziņojis savienības priekšsēdētājam un kaujas organizācijas organizētājam Albertam vai Aptisam, kurš paziņoja, ka agrākie kaujinieki priekš šīs lietas neesot noderīgi, tādēļ ka nolaupīto naudu paturot priekš sevis. Tādēļ priekš šī uzņēmuma Alberts nozīmēja viņu, Baumani, Valdi, Augustu, Viktoru, Kleinicu, Valku, Denisovu, Alfredu, Cauni un Konisu, pēdējo arestēja pie kantora aplaupīšanas Zaķu salā. Visas pieminētās personas kopā ar viņu, Baumani, aizgāja uz Salamandras fabriku, bet nevarēja izpildīt savus nolūkus sava mazā skaita dēļ. Lai nebūtu jāatgriežas tukšām rokām, apsūdzētais kopā ar Augustu, Valdi un Konisu aplaupīja krogu Rumpju muižā pie Bīķernieku baznīcas, kur paņēmuši 5 rubļus. Visiem dalībniekiem bija revolveri, kurus saņēmuši no Augusta.

4) Otrā dienā, svētdienā, apsūdzētais Valdis, Konis un Augusts nolaupīja 300 rubļus kādam žīdam uz ielas. Šo naudu nodeva savienības kasē. Kasieris bija Valdis.

5) Pēc tam Čuguns un Fiksmanis augusta mēnesī aizbrauca pa dzelzceļu uz Žagari, ar nolūku aplaupīt kroņa degvīna veikalu, arteļčiku, bet vagonā pie Vecauces stacijas viņus arestēja.⁵

6) Drīz pēc kāda žīda aplaupīšanas Zaslaukā⁶ apsūdzētais Valdis un Konis uz pēdējā priekšlikuma aplaupīja Reinas pagrabu pie Jāna

vārtiem, kur dabūja 120 rubļus, naudu nodeva Albertam, kurš daļu samaksāja kasē, bet pārējo paturēja sev.

7) Pēc tam apsūdzētais kopā ar Konisu, Valdi, Viktoru un Kleinu aplaupīja Strauha kantori Zaķu salā, kur paņēmuši 100 rubļus skaidrā naudā, par 800 rubļiem vērtspapīrus, divus revolverus, monte-krista flinti un divas medību flintes. Vēlāk tomēr flintes atdotas to īpašniekam atpakaļ, tādēļ ka neērti tās bija glabāt.⁷

8) Karlīnes ielā apsūdzētais kopā ar Valdi, Kleinu, Maksimu un Zemnieku nolaupīja 100 rubļus Baltijas piena iestādei. Līdzās naudai paņēma vēl Buldogo sistēmas revolveri.⁸

9) Pēc tam kāds Potjomkins organizēja laupīšanu Doles pagastā, kur vienā naktī aplaupīti vairāki cilvēki, to starpā kāds ārsts par 100 rubļiem. Kopā ar Potjomkinu bija kāds dolenieks un vairākas personas no Doles pagasta.⁹

10) Potjomkinu nošāva mežsargs Zariņš.¹⁰

11) Pēc tam tika organizēts uzbrukums kroņa degvīna veikalam Lēdurgā, bet šis uzbrukums neizdevās – un vienu no uzbrucējiem nošāva. Tas nebija apsūdzētajam pazīstams.¹¹

12) Laupīšanas pārnesa uz citām vietām, kur nolaupīja 90 rubļus, tanīs piedalījās: Kārlis Deķis no Rīgas, Maksims, Adats, Zemnieks un daži citi vietējie iedzīvotāji.

13) Jūnija mēnesī apsūdzētais, Augusts Irklis un Cīrulis aplaupīja Raunā alus un kroņa degvīna veikalus un paņēma ap 50 rubļu.

14) Par to, ka pie laupīšanām Augusts bija apvainojis kādu jaunavu, nozadzis Cīrulim 5 rubļus un neiemaksājis kasē 50 rubļus, biedri viņam piesprieda nāves sodu, un pie Bolderājas viņu nošāva apsūdzētais kopā ar Irkli un Cīruli.

15) Divas nedēļas pirms 5. septembra 1906. gadā apsūdzētais kopā ar Valdi, Potjomkinu, Feliksu Graudiņu un Dolenieku piedalījās Zihmaņa grāmatu veikala aplaupīšanā Rīgā, pie kam apsūdzētais ar Denisovu stāvējuši uz vakti uz ielas stūra. Paņēma vairāk nekā 50 rubļu.

Bez jau minētām, pēc Baumaņa liecības, notikušas vairākas neizdevušās laupīšanas, un proti:

16) Jūnija mēnesī tika organizēta Elevatora fabrikas kasiera aplaupīšana, tanī piedalījās apsūdzētais, Valdis, Federāts, Viktors, Kleins, Denisovs, Kārlis Deķis un Zemnieks. Pēc divu stundu gaidīšanas viņi dabūjuši zināt, ka nauda nav atnesta.

17) Pēc tam apsūdzētais sekoja Pistonu fabrikas kalpotājam, kuram vajadzēja nest naudu uz fabriku, bet nesagaidīja viņu, jo tas bija aizgājis pa citu ceļu. Piedalījies apsūdzētais, Kārlis Deķis, Zemnieks, Denisovs, Valdis un Kleins.

18) Sestdienā, neilgi pirms apsūdzētā nopratināšanas, Valdis lika priekšā aplaupīt pārtikas veikalu uz Grēcinieku un Kalēju ielas

stūra. Piedalījās apsūdzētais, Valdis, Potjomkins, Dolenieks, Federāts, Graudiņš, Denisovs, Caune un kāds nepazīstams no Domes ielas. Šis uzbrukums neizdevās tāpēc, ka Kalēju ielā viņus satika pristava palīgs un nošāva Valdi, bet ievainoja Federātu un Potjomkinu, kā arī arestēja nepazīstamo. Kad Valdi nošāva, tad no viņa dzīvokļa Marijas ielā 8 Denisovs ar Cauni aiznesa visu literatūru, petardes, mazu bumbu, kuru pagatavoja reālskolnieks Frobergers, čemodānu ar dokumentiem, starp kuriem bija arī apsūdzētā papīri, sarakstīšanās un Centrālās komitejas dokumenti. Visu to aiznesa Kleina dzīvoklī Matisa ielā. Vēlāk čemodānu aiznesa pie pazīstamas jaunkundzes. Pirmdien Alberta uzdevumā viņš ieradās minētās jaunkundzes dzīvoklī, lai čemodānu pārnestu Centrālā komitejā Alberta dzīvoklī. Kad apsūdzētais ieradās pie jaunkundzes, tad policija viņu tur arestēja.”

Alberta Trauberga vaļsirdībai pret saviem kaujiniekiem nav bijušas nekādas konspirācijas robežas. Trauberga vadītā savienības kaujas organizācija izvērtās par tādu, kas vairāk apdraudēja privātus cilvēkus nekā patvaldības kalpus un tās mantu. Ceļš, par kuru Traubergs šo organizāciju veda, bija uz izvirtību, uz deģenerāciju un uz savienības iznīcību.

Pavisam savienības lielajā prāvā 1908. gada jūnijā karatiesai nodeva 29 biedrus, bez tam 17 minēja apsūdzības aktā kā aizbēgušus un deviņus kā mirušus, respektīvi, “bēgot” un citādi nošautos.¹² Tā ir prāva, kurā faktiski bija 55 apsūdzētie savienības biedri.

Kad 1907. gadā Eduardu Baumani satiku centrālā cietuma slimnīcā, pēc tam kad viņš bija uz nāvi notiesāts, jautāju viņam, kāpēc izdarījis tik šausmīgu nodevību. “Nevarēju izturēt spīdzināšanas un sacīju visu, ko no manis prasīja,” atbildēja Baumanis.

“Bet kāds labums no tā, jo tevi tā kā tā nošaus?” sacīju.

“Pie izmeklēšanas tiesneša esmu visu atsaucis. Māte gādā par to, lai paliktu dzīvs, varbūt mani apžēlos,” sacīja šis 18 gadus vecais zēns ar asarām acīs. Noglaudīju viņa kuplos, melnos matus. Nekad neaizmirsīšu viņa tumšo, asaru pilno acu skatu. Man viņam nebija vairāk, ko sacīt, spiedu roku un atvadījos uz visiem laikiem. Vēlāk, kad mani pārveda atpakaļ kopējo kameru korpusā, tad kādu rītu agri pa 17. kameras logu redzēju smilšu kalniņā, kā, ložu caururbts, mira šis zēns nodevējs. Viņam bija sarkans kreklis mugurā, viņš kaut ko kļiedza, atskanēja šāvieni, un viņš sabruka bedres malā.¹³

Alberts Traubergs, šis latviešu terorists fanātiķis, pameta kaujas lauku Latvijā, kritušos un savaņģotos un aizbēga uz Petrogradu, atmeta savienībai ar roku un iestājās Krievijas sociālistu revolucionāru partijā, kur viņš atkal organizēja šīs partijas ziemeļu apgabala skrejošo kaujas nodaļu un uzņēmās tās vadību. Bet jau 1907. gada rudenī šo kaujas nodaļu piemeklē tāds pats liktenis kā savienības

kaujiniekus. 1907. gada 19. oktobrī Petrogradā arestē apakšvirsnieku Marokinu, kaujas nodaļas biedru, kad tas gribēja izdarīt uzbrukumu tieslietu ministram Ščeglovitovam. Nopratināšanā spīdzināts viņš nodeva savus biedrus.¹⁴

Savā revolucionāra ticības apliecībā izmeklēšanas tiesnesim Traubergs raksta: “Pārbaudīšanas brīdī Marokins izrādījās par glēvu. Vainīgs viņš, ka nepietiekoši stipri sevi bija ņēmis, vainīgi biedri – šajā gadījumā es –, ka viņam klausījām.”

Tā ir savāda sagādīšanās, ka abi Alberta Trauberga uzticības vīri, Baumanis un Marokins, izrādījās par glēvuļiem. Ar visu cienību pret draugu Traubergu, pret šiem kritušajiem revolucionāriem, tomēr pēc visiem šiem gadiem tā vien liekas, priekš kam gan bija vajadzīgs viss šis vieglprātīgais terors, konfiskācijas un ekspropriācijas, ar citiem vārdiem – laupīšanas, kuras sagādāja tik daudz ciešanu, nāvi un postu daudziem, tik pārāk daudziem zaļokšņu jaunekļu, kuri ticēja brīvības cīņai, bet kurus vieglprātīgi fanātiķi noveda iznīcībā, bez mērķa, bez kā kaut ko tie būtu sasnieguši brīvības cīņas labā. Tā ir liela 1905. gada un tam sekojošu gadu traģēdija.¹⁵

(Turpinājums sekos)

PIEZĪMES

- 1 Revolucionāro partiju daļēja legalizēšanās Krievijā notika pēc cara izdotā 17. oktobra manifesta, kas pasludināja pilsoņu brīvību, t.sk. arī biedrošanās iespējas. Iespējams, ka autors šeit domājis partiju sabrukumā vainot ne tieši legalizēšanos, bet sekojošu reakciju Krievijas likumdošanā, kur pasludinātās brīvības netika akceptētas, bet gluži pretēji – vēl vairāk ierobežotas.
- 2 Plaši aresti Latviešu sociāldemokrātu savienības Rīgas organizācijā notika 1906. gada augusta beigās un septembra sākumā. Izmeklēšanas materiāli liecina, ka darbība tomēr turpinājusies, tiesa, daudz mazākā apjomā, bet A. Traubergs, aizbraucis uz Pēterburgu, acīmredzot par to vairs nebija informēts.
- 3 1906. gada 28. augustā policija ieradās Bruņinieku ielā 77–29, kur dzīvoja Karolīna Grīnberga un viņas meita Lizete Svirkale. Izdarot kratīšanu, atvilktnē atrada čemodānu, kurā bija dažādi dokumenti, to skaitā pasu veidlapas, savienībnieku sapulču protokoli. Dzīvoklī atstāja slēpni, un nākamās dienas agrā rītā tika apcietināts Eduards Baumanis un Pēteris Ozols. Izkratot E. Baumani, pie viņa atrada mauzera revolveri ar 10 patronām un vēl divām patronu aptverēm un četrus eksemplārus LSDS statūtu. Čemodāns viņam netika uzticēts, Alberts Traubergs sūtīja Baumani un Ozoliņu tam pakal. Šīs apsūdzības E. Baumanim ir neobjektīvas. Izmeklēšanas materiāli liecina, ka E. Baumanis pirmās liecības sniedza 1906. gada 5. septembrī pēc vairāk nekā nedēļu ilgas spīdzināšanas. Acīmredzot viņš ticis fiziski salauzts. Turpmāk pratināšanas norisūšas lavīnveidīgi – 5. septembrī un nākamajā dienā divas reizes, tad 7., 11., 12., 15., 18., 26., 30. septembrī, arī vēlāk. E. Baumanis stāstījis visu, ko

- zinājis, un daudzas lietas vēl izdomājis. 1907. gada 16. aprīlī atkal notikusi kārtējā pratināšana, tomēr tās gaita bijusi citāda. Baumanim atļāva pašrocīgi uzrakstīt savu liecību, un to sīksīkā rokrakstā uz septiņām lappusēm viņš arī izdarījis. Baumanis atklāti raksta, ka sist viņu sākuši jau uzreiz policijas iecirknī pēc arestēšanas, liecības devis, baidoties no tālākas spīdzināšanas. Vā redzēt, ka, apzinoties savu liecību radīto postu, viņš cenšas to labot – sīki aprakstot katru personu vēlreiz un izdomājot daudzreiz pat fantastiskas lietas, lai tikai novērstu apsūdzības pret biedriem, naivi cerot, ka tas arī izdosies.
- ⁴ 1906. gada 19. maijā Džūkstē kaujinieki A. Brūnais, T. Bulle, Ā. Millers un J. Glāznieks nogalināja tirgotāju Smilgu, jo tas nedeava pieprasītos 300 rubļus.
- ⁵ 1906. gada 6. augustā vilcienā Rīga–Liepāja karaspēka patruļa starp Jelgavas un Vecauces staciju aizturēja uz aizdomu pamata divus jaunus latviešus. Viens izrādījās Valkas apriņķa Trikātas pagasta zemnieks Teodors Arturs Jāņa d. Bulle. Izkratot pie viņa tika atrasts brauniņa tipa revolveris ar 30 kaujas patronām, 17 proklamācijas. Otrs bija Tukuma apriņķa Jaunpils pagasta zemnieks Ludvigs Jāņa d. Brūnais. Pie viņa nekas netika atrasts.
- ⁶ 1906. gada 24. jūlija pēcpusdienā tirgotājs Leibs Šmulovičs Kristols saņēmis no pircējiem Slokas ielā 130 rubļus, sava nauda bijusi 2–3 rubļi. Ejot uz centra pusi, viņu apturējuši nepazīstami latvieši. Atņēmuši naudu, revolveri, likuši gulēt uz zemes, kamēr paši aizies. Policijā viņam parādīta kaujinieka Alfreda Teodora Grosmaņa fotogrāfija, cietuša is atzinis, ka ir ļoti līdzīgs, bet liekas, ka dzīvē bijis vecāks.
- ⁷ 1906. gada 11. jūnijā Zaķusalā tika aplaupīts tirgotāja Štrauha kantoris un dzīvoklis, paņemta nauda, vērtspapīri un ieroči. Turpat strādājošie enkurnieki ievērojuši, ka kantorī ieiet trīs aizdomīgi cilvēki un ilgi tur uzkavējas. Viņi pa telefonu izsauca policiju. Vienu no uzbrucējiem izdevās ievainot un arestēt, aizturētais atzinies, ka viņu sauc Konstantīns Baltazars Liepiņš (Konis). Izmeklēšanas materiālos ir saglabājusies vēstule, kuru K. Liepiņš sūtījis no Centrālcietuma slimnīcas, ar lūgumu ietekmēt varbūtējos lieciniekus – divus zēnus, kuriem līcis viņu pārcelt pār Daugavu. Pagaidu karatiesā viņš notiesāts uz nāvi un 1908. gada 7. marta rītā kopā ar E. Baumani nošauts.
- ⁸ 1906. gada 16. augustā Baltijas pirmajā piena iestādē Karlīnes ielā ienākuši trīs maskējušies cilvēki un nolaupījuši kasi, kurā atradušies 112 rubļi un 39 kapeikas, paņēmuši arī grāmatveža revolveri. Izmeklēšanā neviens no lieciniekiem nespēja uzbrucējus identificēt.
- ⁹ Doles draudzes ārsts Hugo Firkss pratināšanā liecināja, ka augusta beigās naktī pie viņa atnācis nepazīstams cilvēks un sacījis, ka bīstami saslimis bērns. Ārsts apģērbies un ieradzījies, ka ārā gaida rati un vēl divi cilvēki. Viņš jutis ko sliktu un atteicies braukt. Tad svešie izvilkuši brauniņus un paziņojuši, ka revolucionārā komiteja pavēlējusi viņiem atņemt ārstam ieroci un 500 rubļus, jo ārsts tieši tādu summu ziedojis kazaku izsaukšanai. Firkss atbildējis, ka revolveļa un tādas naudas viņam nav, kazaku nav saucis un ir ārsts. Uzbrucēji paši dzīvoklī paņēmuši bisi un 15 rubļus.
- ¹⁰ Nav precīzi norakstīts, Baumanis ir atzinies, ka Potjomkins organizējis laupīšanu Doles pagastā un tad nogalinājis mežsargu Zariņu. Rīgas

- apriņķa priekšnieks izmeklēšanas gaitā ziņojis, ka 1906. gada 24. jūlijā Doles pagasta Pulkarnē nogalināts mežsargs Jānis Bērziņš.
- ¹¹ 1906. gada 18. jūnijā Lēdurgā trīs nepazīstami cilvēki ieradusies monopolveikalā, tur blakus atradies uradņiks un stražņiki, kas likuši uzrādīt dokumentus. Kamēr viens meklējis pasi, otrs izšāvis un smagi ievainojis uradņiku Ļivčenko. Izcēlusies savstarpēja apšaude, kuras laikā nāvīgi ievainots viens no uzbrucējiem. Tas izrādījies Lubānas iedzīvotājs Ādolfs Bergmanis, kurš mira tās pašas dienas vakarā. Abi pārējie uzbrucēji tikuši viegli ievainoti un aizbēguši, uradņiks miris nākamajā dienā.
- ¹² Nevar droši apgalvot, ka visi izmeklēšanas gaitā bojā gājušie būtu miruši vardarbīgā nāvē. Ticami tas liekas, piemēram, gadījumā, kad 1906. gada 18. oktobrī Arnoldu Martinsonu veda no Lielvārdes uz Lielo pagastu. 9. Jeļisavetogrades dragūnu pulka nodaļas priekšnieks ziņojis Vidzemes guberņas žandarmērijas pārvaldes priekšniekam, ka arestētais ceļā mēģinājis bēgt un ticis nošauts. Savukārt izmeklēšanas materiāli liecina, ka apsūdzētais Felikss Graudiņš Rīgas cietuma slimnīcā 1907. gada 29. maijā miris no vēdera dobuma plaša iekaisuma, kura cēlonis bijis aklās zarnas iekaisums.
- ¹³ Nāves sodus reizēm izpildīja Centrālcietuma administratīvā korpusa pagalmā, kuru no dažām kamerām varēja redzēt. Nonāvētos apglabāja nevis turpat, bet tālāk, t.s. Smilšu kalnos, kas vēlāk kļuva par Matīsa kapsētas sastāvdaļu.
- ¹⁴ Zinot, ka eseru partijas kaujas organizācijas vadītājs Azefs bija ohrankas aģents, šādi apgalvojumi liekas nenopietni. Pētījumi liecina, ka Trauberga cīņas stils, arī politiskie uzskati jau sākumā izraisīja domstarpības ar Azefu. Viņa arests faktiski bija tikai laika jautājums, iespējams, to pārātrināja Traubergam radušās aizdomas pret Azefu par nodevību.
- ¹⁵ Redzams, ka atmiņu autors pie noliedzošiem uzskatiem par terora nepieciešamību un nozīmi sociālistiskajā kustībā ir nonācis tikai pēc daudziem gadiem. Vardarbīgas cīņas metodes izmantoja gan Latvijas Sociāldemokrātijas, Latviešu sociāldemokrātiskās savienības, gan Krievijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas, eseru partijas, dažādo anarhistu organizāciju pārstāvji. Politiskajai cīņai un arī personiskai iztikai bija vajadzīga nauda. To ieguva visai atklātā laupīšanas ceļā, nononiecīnot pat vizzemiskākos līdzekļus. Tāpēc lielākā daļa dažādo partiju kaujinieku tika sodīta ar nāvi un ilgiem katorgas gadiem pēc karastāvokļa likuma pantiem, kur tika fiksētas laupīšanas un slepkavības, nevis politiskā cīņa.

Atmiņas publicēšanai sagatavojusi un komentējusi
Līga Lapa

Anna Ruciņa

ATMIŅU AINAS PAR 1949.–1957. G. IZSŪTĪJUMĀ PAVADĪTAJIEM GADIEM*

(*Nobeigums. Sākumu sk. žurnāla 2009. g. 1. nr.*)

Kāda starpība starp krievu un latviešu cilvēka domāšanu un uzvedību! Krievam viss, kas uz sirds, tas uz ielas. Bij tur viena vienīga “bagāta” sieviete, jo vīrs viņai strādāja Tomskā rūpnīcā. Mēs viņai pārdevām savas labākās drēbes, viņa varēja maksāt. Iesaucām viņu par “Skaisto kundzi”. Viņa vienmēr slavēja savu vīru – cik viņš labs – visu ko viņai pērk un dāvā. Te vienu reizi “Skaistā kundze” skrien pa “uļicu”,¹ nelabā balsī brēkdama – viņš tāds un viņš tāds, es ar to nelieti nedzīvošu utt., utt. Tas nebij uz ilgu laiku. Bij atkal viss kārtībā.

Mana kaimiņiene, vecenīte, reiz pavadījusi savus bērnus – ciemiņus uz Tomsku, stāv pie mājas stūra un gaudo, balsi piepaceldama un nolaizdama. Pieeju, apņemu viņu mīļi un gribu mierināt. Šī nikni atgrūž mani un turpina savu vaimanāšanu.

Biju paņēmusi līdz spoži raibu atlasa rīta kleitu. To izdevīgi pārdevu Sergovkas pastniecei, vienacei. Man pienāca ziņas, ka viņa tajā dancojot, ka stūri vien pa gaisu. Kad viņa nomira, arī zārkā gulēja tajā pašā.

Lai cik maz graudu saņēmām uz 1 izstr[ādes] dienu, krievi tomēr tecināja kandžu. Brīnījāmies, ka pat vecā nabaga Duņa visu iztecina. Ko viņa ēdis? Nu, tak kartupeļus. Tā kā latvieši bij “lieli izēdāji”, viņi kandžu netecināja.

Reiz latviešu meitenes bij ielūgtas uz “pirušku” vienā krievu ģimenītē. Mājās viņas, protams, aizgāja skaidrā prātā. Otrā dienā viesmīlīgā mājas māte skrēja pie viņām atvainoties, ka neesot mācējusi viņas, kā pienākas, uzcieņāt.

Mēs bijām ielūgti viesībās pie brigadiera Saņkas (bijušā pr[iekšsēdē]tāja). Beidzot ēst, katrs krievs atstāj uz šķīvja pa kumosam. Prasu galda kaimiņam: – *Kāpēc tā? Saimniece domās, ka negaršo. – Bet, kad tu nolaizi visu par tīro, saimniece domās, ka tu aizej badaina.*

Pavasaros sniegs ātri nokusa. Uz sausa lauka gulēja skaistas tīras kviešu vārpas. Mēs tās lasījām, sadauzījām graudus un vārījām putru. Tas gan bija stingri aizliegts – septiskā angīna! Vienu pavasari tiešām sērga bij klāt. Divi krievi nomira. Izbrauca ārstu komisija.

* LETONIKA Avotu publikācija sagatavota Valsts pētījumu programmas “Letonika” projekta “Okupācijas režīmi Latvijā un to sekas: politiskie, ekonomiskie, tiesiskie, sociālie un ētiskie aspekti. 1940–1965” ietvaros.

Visiem atkārtoti ņēma asins analīzes. Baigi bij skatīties, ka “Pētera rati” no viena gala līdz otram pilni cilvēkiem aizbrauc uz Koževņikovas slimnīcu. Man atkārtoti ar analīzēm viss bij kārtībā. Kādu rītu agri, agri klauvē kāds pie mūsu zemnīcas durvīm. Man momentā esot jābūt gatavai braukt uz Koževņikovu. Asinis pavisam sliktas?!!

Steidzos, ģērbjos, braucu. Bet man taču it nekas nekait! Vēlāk arī Liju un Verīti aizveda, tikai uz citu pusi. Koževņikovas slimnīca bij pārpild[īta]. Tikai Jānis viens palika neskarts. Sādža bij gluži tukša. Slimnīcā daktere paskatās man rīklē. – *Apsarcis gan*. Izmērē ar jodu. Sāk sūrstēt. Dod katru dienu milzu devās askorbīnskābi. Man piemetas neliela temperatūra. Ārstē, ārstē, temp[erātūra] nekrītas. Beidzot izlaiž ar visu temperatūru. Mājās uzreiz viss kārtībā. Viens gan jāsaka – slimnīcā attieksme pret mums bij iejūtīga – kā pret cilvēkiem, ne kā pret kaitniekiem.

Nākošajā vasarā mani iecēla par “čočiku” – uzskaitvedi. Mans galvenais darba rīks bij 2-metrīgs lauka cirkulis jeb mērkāsis. Ar to nu man bij jāuzmēra katras plāvējas nopļautais laukums un jāstaigā arī traktoristam pakaļ pa bezgalīgajām “polosām” – arumu, sējumu slejām.

Tai pusē, kur mēs bijām, visa zeme pārklāta ar nelielām ieplakām (okolkiem), kuros ilgi turējās pavasara sniega ūdens. Apkārt okolkam auga apses un bērzi. Tik balti bērzi, kādus citur neesmu redzējis. Pa apakšu upenes, piesaulītē saldās spradzenes (клубника). Ūdens okolkā bij varen auglīgs – tur izperinājās milzu odu bari. Gan bari bij milzīgi, gan odi. Bariem krita mums virsū. Šuvām no brunčiem garās bikses, seju slēpām lakatos. Starp okolkiem izvijās gan platākas, gan šaurākas melnzemes slejas. Te nu es ar savu kāsi kilometru kilometrus nostāigāju, gan sleju platumu, gan garumu mēridama un platību aprēķinādama.

Reiz izvelku no kabatas lakatiņu un noslauku degunu. Traktorists, tur tuvumā būdams, mani izmēdi – it kā savēl sev sauļā ko no deguna un tad cītīgi stūķē to kabatā. Es nebiju pieklājīgi uzvedusies ... Vajadzēja nošņaukties zemē.

Bij arī neaizmirstami skaisti pārdzīvojumi. Reiz kādus 10 soļus man priekšā cēli pār arumu pārrīkoja alnis.

Kad nu diena tā nostāigāta, tad vakarā kājas jūt gan. Un ja vēl kājās šahtjorkas! Tās ir biezas gumijas “kurpes” ar spiciem galiem, kas sāpīgi saspieda pirkstus. Labāk bij, ja dabūja vīzes nopirkt. Līdz mājai kādi 6 km, ko iet. Jāiet vien. Te redzu – brigadieris Saņka stāv pie sava pajūga un vēl daži vīri. Pieeju klāt un apstājos (varbūt mani arī aizvedīs?...). Te Saņka saka: – *Anna, ej vien mājās. Tu esi piekususi*. Skaidrs. Velkos mājup. Pēc brītiņa pajūgs ar vīriem aizjoņo man garām.

Nebij nekāds priecīgais darbs uzmērīt kohoznieču plāvumu. Krievietes mani mācīja, ka jāmērī riņķī apkārt (!). Latvietes teica: – *Nu vai tev tas no savas kabatas jāņem!* Lielās siena kaudzes mērīju,

pārmetot tām mērauklu. Ziemā k[olho]zā uzskaitvede nebij paredzēta. Brigadierim bij pašam jātiek galā. Bet viņš taču analfabēts! Tad nu viņš katru vakaru nāca pie manis uz zemnīcu, no galvas nosauca strādātājus un pateica, cik i[zstrādes] d[ienu] kuram jāraksta. – *Tas ir patstāvīgs muzīks, tam liec 2 i[zstrādes] d[ienas], tai bābiņai 1, un tam zeņķim pietiks ar 1/2 i[zstrādes] d[ienas].* Viens gan – galvā krievi sarēķināt prata apbrīnojami. Taču jātirgojas, bet rakstīt un lasīt neprata.

Nomira vecā Namnieka māte.² Kur ņemt zārku? Vīri sazāģēja apses baļķišus attiecīgā garumā, tad tēsa, tēsa, līdz iznāca kaut kas dēlim līdzīgs. Zārka apakšējā daļa iznāca, bet vākam divu dēļu pietrūka. Pāri stiepās virsējais, bet sāni bij vaļā. Mani lūdza apstāvēt. Vēlāk izvadīju arī Erharda māti.³

“Kapsēta” krieviem nožēlojama. Laukums, kur nozāģēti bērzi, atstājot garus celmus. Kapus neviens nekopj. Tik ir kā bērēs tā izgaudošanās, izēšanās un padzeršana.

Ziema. Manu Jānīti katru zimu aizsūtīja tālu uz ziemeļiem meža darbos. Krievu sievas zimu lielākoties sēdēja mājās. Sādžā bij viens tāds atbildīgs ziemas darbs – āliņģa ciršana uz upes ledus. Kādreiz sensenos laikos te plūdusi uz Obu milzu upe. Par to liecina augstie krasti. Tagad dziļi lejā plūst neliela upīte. Āliņģis (krievi teica “пролубь”, latvieši teica “prologs”) vajadzīgs gan ūdens smelšanai, gan k[olho]za lopu dzirdīšanai. Āliņģa augšdaļā bij apaļš caurums – tā, lai varētu iebāzt spaini. No tā stiepās apm. 10 m gara un 20 cm plata “sile”, kur lopiem dzert. Lai lopiņi, kājai slīdot, neiegāztos āliņģī, tam tika uzsaldēts uz malām apm. 8 cm augsts ledus valnītis. Āliņģa cirtējs (“пролубщик”) bij atbildīgs par lopu drošību. Šo darbu uzņēmās veiklākā un stiprākā latviete Mauriņ Zelma.⁴ Tā viņa sekmīgi strādāja vairākas ziemas, bet tad vienreiz tikko pēdējiem spēkiem pārvilkās mājās un nomira. Infarkts vai insults? Pēc tam to darbu uzņēmās Raņa Velta. Ilgi neizturēja – šausmīgi salstot rokas. Piedāvāja man. Nebiju nekāds spēka mitriķis, bet kārdinājums bij liels. Izpeļņa – 1 i[zstrādes] d[iena] dienā. Kur ziemā to nopelnīsi? Darbs zināms. Kad dažas stundas esi cītīgi nostrādājis, tad pārējo dienas daļu esi brīvs. Nav jāiet ik rītu uz “bazu”, kur brigadieris ar vīriem pie krāsniņas pīpēdami ilgi gudri spriež. Kad nu viss izrunāts, tad brigadieris sūta sievas kur kuro. Pamēģināšu. No rīta melnā tumsā aizeju uz āliņģi. Mans amata rīks ir tērauda varga (пешня) koka kātā, siksnīņā uz elkoņa pakārta, lai neaizbēg dzilē. Ar to skalda naktī uzsalušo ledu, ko samet kaudzē āliņģa lejas galā. Ja laiks “silts” un ledus nav pārāk biezs un ciets, tad kādu stundiņu paskaldi un vari iet mājās. Aukstā laikā (40° un vairāk) gan ir elle vaļā. Jāplēšas ilgi un smagi. Tā reiz, nostrādājusies “līdz nesamaņai”, nikni nometu vargu uz ledus. Koka kāts sašķīda gabaliņos. Pati no šļakatām esmu ietērpta kā bruņās, bet iekšpusē mitra no sviedriem.

Nu tik ātrāk uz māju, visu nost, sausu mugurā un gultā iekšā. Gaismiņā lopkopis ver vaļā “siltos vārtus” un dzen lopu baru uz upi. Kā tas bars gāžas no kalna lejā uz āliņģi! Ja nebūtu valnīša priekšā, tad dažs labs telēns aizpeldētu pie zivīm.

Vienurīt pēc kārtīga puteņa priekšnamaņa durvīm līdz augšai kupena priekšā un vēl mazāka pa šķirbām sadzīta iekšpusē. Notīru to sānis un atveru durtiņas uz iekšu, tad ar visu lāpstu rāpjos augšā uz kupenas un uz vēdera nobraucu lejā. Nu jāatrok kupena no ārpuses.

Gadījās, ka nosūdžēju brigadieru komandantam par pāri darišanu latviešiem. Laikam jau bārienu bij dabūjis, un Saņka, man atriebdamies, noņēma mani no “prologa”. Zināja, ka man tur patīk. Bet ko nu likt vietā? Izmeklējās, bet nevienu vietā nedabūja. Krievs neies neparko – tur taču spokojas! Un tā Saņka bij spiests likt mani atpakaļ.

Vēroju, ka dažā krieviete greznojas raibu raibā kažokā ar vilnu virspusē. Sašūts no dažāda lieluma dažādas krāsas gabaliem.

– *Kas tas par zvēru?* – *Tas jau suns, mīļumiņ, suņa āda.* Un kažoks saucas доха. Audzēja suņus, tad pakāra un nodīrāja...

1953. gads. Nomira Staļins.⁵ Krievietes skrien pa ielu, vaimanādamas: – *Ох, добрый человек был!*⁶

Ar atļauju varējām jau aiziet uz Koževņikovu vai citur. Tur iepazīnos ar vienu latviešu skolotāju Bogdanova k[un]dzi, kas tur strādāja jau sen. Uzzinājusi, ka es protu vācu valodu, viņa sirsnīgi ieteica nākt skolā strādāt. – *Mums tā trūkst vācu valodas skolotāju.* Pamēģināšu. Zināju jau, ka tur viena otra latv[iešu] meitenīte – vidusskolniece strādā par skolotāju. Iesniedzu dokumentus. Atbilde nenāk un nenāk. Beidzot uz pieprasījuma saņēmu īsu “Отказать”.⁷

Apvienoja 4 kolhozus, 4 sādžas. Nu varēja brīvāk staigāt pa visu kolhozu. Mani turpat Pičūginā iecēla par klētnieci. Nobrīdināja: – *Ja tev būs neliels iztrūkums, tas tev tiks piedots, bet sargies, ja tev būs pārpalikums!* Ar bailēm svēru un pieņēmu labības vezumus. Labības atvētas (отходы) viena latviete Brieža Olga⁸ ar vērsi veda uz Kuģinovku. Bet to “othodu” nebij vienmēr. Kad bija, tad es virs saviem “Ielāpiņiem” garas kārts galā pacēlu baltu “karogu”, kas tālu bij saredzams, un tad Olga droši varēja braukt pēc mantas. Tā kā bijām pievienoti bagātākiem k[olho]ziem, tad stāvoklis uzlabojās, saņēmām vairāk kviešu. K[olho]zs tagad saucās “К-3 им. Кирова”. Pr[iekšsēdē]tājs Kuzminihs bij izglītots cilvēks. Sāku viņam runāt, lai atļauj mums k[olho]zā rīkot dārzu, esam abi dārznieki. – *Nē, nē, tur nekas nevar iznākt. Ir jau vairāki velti izmēģinājušies.*

Dabūju zināt, ka citā k[olho]zā “Tjeka” ir labs dārzs, bet dārznieks iet prom uz dzimteni Ukrainu. Vajadzētu tikt tur. Paslepšus aizeju uz Voronovu (18 km) pie MTS direktora. Izstāstu un lūdzu viņu, vai viņš nevarētu palīdzēt pārcelt mūsu ģimeni uz “Tjeku”. – Mēģināšot ko darīt.

Pienāk gada atskaites sapulce. Ierodas arī MTS direktors. Viņš tai sapulcē liek priekšā atlaist Ruciņu ģimeni uz "Tjeku" par dārzniekiem. Uz to Kuzminihs: – *Nē, nē, mēs paši rīkosim dārzu!* Tā tas sākas. Jānis vēl tālos mežos. Uz pavasara pusi izvēlējamies Borzunovkā (k[olho]za centrs) pāri upei pretī tiltam skaistu platu sleju starp okoliem. Atgriežas Jānis. Nu jau varam un iegādājamies gotiņu Maļutku.

Mums atvēl dzīvošanai kādu guļbaļķu sargnamiņu (избушка). To izjauc, baļķus pārved dārza teritorijā un saliek no jauna. Ir pat dzelzs krāsniņa iekšā. Bet vajag vēl siltumnīcu tomātu dēstu audzēšanai. Jānis būdiņas galā piebūvē nelielu telpu ar lieliem logiem un krievu krāsni. Tā nu bij reizē siltumnīca un arī virtuve.

Nu vajag stādāmo materiālu – ābeles, ogulājus. To var dabūt Bahčarā vairākus simtus kilometru tālumā. Pr[iekšsēdē]tājs atvēl man "kučieri" Pašku un motociklu ar blakusvāģi. Braucam. Ceļā pienāk vakars. Ejam vienās mājās nakšņošanu lūgt. Krievi laipni ļaudis – lūdzu. Saimniece mūs pamielo un saklāj abiem guļvietu uz grīdas. Es paņemu savu spilvenu un nolieku to otrā galā. Tā i pārguļam. Nākošā dienā tik tiekam galā. Tur mūs saņem ļoti laipni. Man ierāda atsevišķu istabu. Agronoms mani izjautā. Lai nākot pie viņiem par puķkopēju. Ļoti vajagot. – *Nē, nevaru.* Direktors ielūdz mani pie sevis pusdienās. Atkal jautājumi, kā esam iekārtojušies, ko uzbūvējuši. – *Kučiņa gotiņai ir uzcelta, māju vēl tik taisāmieš celt.* Direktors sāk smieties – tā jau esot zināma lieta, ka latviešiem pirmā vietā esot lopiņš un tad tikai paši.

Izvēlamies stādāmo materiālu un kraujam to motocikla blakusvāģi. Raņetkas – sala izturīgas ābelītes ar sikiem skābiem ābolīšiem. Potētās klājeņu dārzam. Vēl kādus ērkšķogu krūmiņus, par ko Paška lādas, ka tie pirkstos duras, un vezums ar kalnu. Upeņu nevajag, tās pie mums visi brikšņi pilni. Dabūjam vēl arbūzu un meloņu sēklas. Dažādas sēklas atsūtītas arī no dzimtenes.

Sākas garais ceļš atpakaļ. Nu man jāsēž uz aizmugures sēdekļa. Laimīgi tiekam mājās.

Zeme ir sastrādāta, sākas stādīšana. Gar malu rindiņā raņetkas. Tālāk uz vidu antonovkas u.c. kultūršķirnes. Stādiņi mazi, uzpotēti sprīdi virs zemes. Kad no 5 pumpuriņiem sāk stiepties augšup kroņa zari, tos uzmanīgi noliecu un piespraužu ar kāsišiem pie zemes – atkal un atkal. Ziemā sniegs šīs "rozetes" aplkās un ābelītes nenosals.

"Siltumnīcā" uz logiem tomātu stādi un tāšu podiņos arbūzi un melones. Arī kādām puķītēm vieta jāatrod.

Sākas laukā stādīšana. Verīte un Lija pa vasaras brīvlaiku mūsu strādnieces. Strādājam visa ģimene. Nez no kurienes uzrodas viens kontrolieris. – *Labi, labi, bet kur jums ir kūdras podiņi?!* Rādu savus tāšu podiņus ar arbūziem. – *Kādas muļķības! Jums vajag kārtīgus presētos kubikus. Aizejiet uz Sergejevku pie tās dārznieces un pamācieties!*

Kad jāmācās, jāmācās. Abas ar agronomi Panu (jauna meitenīte) ejam uz Sergejevku mācīties. Tur viena latviešu šuvēja ierīkojusi plašu sakņu dārzu. Lai nu rāda tos podiņus, presi un pildījumu. Jā, lūk, tāda neliela presīte. Tad dārzniece aizved mūs uz diķi, kur dabū pelēku glūdu un no tās izpresē skaistus stingrus kubikus. (Ak, mūžiņ, vai tādā kīegelī var kas augt!?) Lai nu kā, izskolotas atgriezīties mājās. K[olho]zs pagādā mums presi. Tam gadam jau par vēlu.

Dārzs atdzīvojas. Sārtojas tomātu ķekari, aug gurķi, arbūzi, melones. Pie vārtiem un mājas priekšā puķu dobes. Mums ar Liju ir dažādi “stūrīši” – “Priecīgais stūrītis”, “Romantiskais stūrītis”, “Klusais stūrītis”. Ja gribēji “Klusajā stūrītī” atsēties, tad bez dūmekļa nevarēja. Odi gāzās virsū. Nolikām priekšā vecu spaini ar izkaltušiem govīs mēsliem un likām tiem gruzdēt. Pacēlās dūmu grīste un aizbaidīja odus. Arī vakarā pirms gulētiešanas istaba bij kārtīgi jāizdūmo, citādi miera nebij. Stādot liku priekšā bundžu – kūpekli un pakāpeniski cēlu to uz priekšu.

No sādžas krievi nāca pulciņiem vien dārzu apbrīnot.

– *Jā, skaisti jau, skaisti pie jums, bet garlaicīgi. Vieni kā lāči (одну как медведю) prom no sādžas. Ko darīsi – krievam vajag bara.*

– *Un tomāti, kas par tomātiem! Tādi augļi, gandrīz lapu neredz! Bet gurķi gan jums švaki.*

– *Nu kas vainas gurķiem?*

– *Sīki, mīļā, sīki. Mums, lūk, šitādi izaug, – un krieviene parāda krietnu plaukstu atstarpi, kādi viņiem gurķi aug. Jā, gurķu audzētāji krievi bija. Sakrāva pavasarī garas un augstas svaigu mēsļu stirpas. Tās silda. Mēslos iztaisīja bedrītes (лунки), sabēra melnzemi un tur sēja gurķus. Dabūja agri.*

Priekšsēdētājs sāk pie mums vest dažādas amatpersonas dārzu rādīt. Pudele līdz. Es, protams, būdīnā uzcienāju ar tomātiem, ar gurķiem krējumā. (Nu jau varam atļauties – saņēmam 4 kg kviešu uz 1 i[zstrādes] d[ienu], un ir sava gotiņa.) – *Gurķi krējumā! Kas to bij redzējis! Gurķus taču ar eļļu gatavo. Bet garšo labi gan.*

Tā nu es tai mūsu “muižiņai” ieliku vārdu “Pie zaļo gurķi”. (Rīgā kādreiz bij krodziņš “Pie balto āzi”.)

Lai saimniecība būtu pilnīga, uzradās gluži melna kaķenīte Topsisija. Par pudu kviešu nopirku suni Joriku. Tādi sīklopiņi inees dzīvību mājās. Pēc ūdens bij jāiet visam dārzam cauri un tad pa krauju lejā uz upi. Kad nu reiz esi sataisījies ūdeni nest, tad nes arī, kamēr kubuliņš pilns. Un katru reizi Topsisija mani pavadīja šajos gājienos, asti gaisā pacēlusi. Kad noķēra peli, tad lepni nāca man rādīt, nesa tieši garām. Kad gadījās putniņš zobos, tad gan šmauca aiz stūra.

Joriks bij ļoti labsirdīgs, bet greizsirdīgs uz konkurentiem. Reiz iemaldījās svešs suns pie mūsu mājiņas. Joriks tam virsū, triec prom.

No kreisās: Anna Ruciņa, Jānis Ruciņš, Vera Nīmane un Lija Nīmane (pie-
tupusies) dārzniecībā Tomskas apgabala Koževņikovas rajona Borzunovkā.
1956. gada 29. jūnijs

Fotogrāfijas otrajā pusē A. Ruciņa uzrakstījusi: “Šito vietīņu mēs ar Liju saucam
par “priecīgo stūrīti”, jo tur zied ļoti jautras atraitnītes.”

Svešais dzied taisni pāri puķu dobei. Joriks, ticis līdz puķu dobei,
pēkšņi nobremzē, apskrien tai apkārt un turpina dzīt svešo.

Kādu reizi pie mums ieklīda viens puisis, tāds kā drusku ķerts.
Staigā apkārt, arī pa iekšu. Pamanu, ka man pazuduši gumijas
zābaki, no Latvijas atsūtīti. – *Klau, Vasjka, tu esi paņēmis manus
zābakus.* – *Es? Nē, nēē.* – *Nu atzīsties un atdod!* – *Nu neesmu taču ...*
Ārā norūc pērkons. – *Paklau, Vas', iesim laukā. Es teikšu – sasper
mani pērkons, ja es meloju. Bet tu saki – sasper mani pērkons, ja es
tos zābakus esmu ņēmis.* – *Nēē ... atdošu.* Un atdeva.

Kolhozā ir savs radists Koļa. Arī mūsu būdiņā ievilka tranzistoru.
Jauki paklausīties. Re, kāda greznība! Uzjautrinos par dziesmiņu,
ko bieži dzied:

Я люблю тебя, я люблю тебя,
Потому, что сеешь кукурузу
Способом квадратно гнездовым.⁹

Vai tā propaganda vai ironija? Tikmēr kolhozā noņem no darba
jauko lielisko brigadieru Makarenko. Par ko tad? Agronome Pana

man skaidro: – *Saproti, viņš to kukurūzu vienkārši tā izmētāja pa lauku. Izmētāja. Vajadzēja kvadrātligzdās.*

Jāā ... iemesls svarīgs gan ...

Uzradās mums Borzunovkā sirsnīgi draugi – Belaturovi, ukraiņi. Belaturoviete sirsnīgi aicināja: – *Nāciet pie mums, nāciet. Jūs – mans brālis un jūs – mana māsa. Vienmēr mūs bagātīgi mieloja.*

– *Bet kāpēc jūs atstājāt savu jauko Ukrainu un atnācāt uz šito odu zemi? – Sausums, miļā, sausums. Vairākus gadus no vietas, ka vairs nevarēja dzīvot.*

Viendien kāds man paziņo, ka šodien pilnsapulce. Steidzos, lai nenokavēju. Zāle tāda pustukša. Neviena latvieša neredzu. Tūliņ ar stājas pie galda priekšsēdētājs un atklāj partijas sapulci. Lēcu augšā, ļoti atvainojos, ka es uz nepareizu adresi esmu atskrējusi, un gribu steigties prom.

– *Palieciet vien, palieciet vien, – tā pr[iekšsēdē]tājs. Sāk kritizēt Staļinu. Man karsts pār kauliem pārskrien. Tas taču nav manām ausīm domāts. Vēlreiz ceļos, atvainojos un taisos iet. Pr[iekšsēdē]tājs uzsit plaukstu uz galda un uzkliež: – Sēdiet, kad jums saka! Un nu es drebēdama noklausos to Staļina “atmaskošanu”.*

Ar bailēm mājās izstāstīju.

Sibīriešiem visām vecenēm balti veseli zobi. Ne tā man. Jāiet tālais ceļš uz Voronovu pie zobārsta. Aizstaigāju. Zobārsts nopūšas: – *Jāā, rietumu irdenā suģa. Pielabo. Jaunnedēļ jānāk atkal. Iznāku laukā durvju priekšā un gudroju, ko nu darīt. Vēls. Tur stāv pulciņš sievu. Viena krieviete staigā man apkārt un vēro. Redz, ka neesmu viņējā. Sāk mani izprašņāt – kas es, no kurienes? Pastāstu. – *A kur tu nakšņosi? – Nezinu. Palūgšu labiem ļaudīm. – Nu nāc pie manis, man vietas diezgan.* Aizgāju viņai līdz. Mieloja mani, spilvenos guldināja un lūdza nākošreiz nākt atkal. Krievu tautības labsirdība ...*

Lepni stāsta, stāsta, ka viņas dēls ir partijnieks. Es parādu uz svētbilžu “kolekciju” kaktā. – *Ko viņš par to saka? Šī saskaišas: – A ko tu domā! Viņš Dievam tic. Viņš uz baznīcu iet. Patiesi sadraudzējā-mies. Vēl no Latvijas viņiem rakstīju.*

Lija bija jau beigusi pamatskolu Kuģinovkā. Nu jāiet vidusskolā Koževņikovā. Tagad varējām jau nopirkt velosipēdu, ar ko garo ceļu nobraukt. Kad L[ija], mājup braucot, tuvojās dārzam, atskanēja spalgs “trrr”. Ai, mūsu “bērns” brauc!

Līdztekus darbam dārzā netālu no būdiņas cēlās mūsu jaunā dzīvojamā māja. Nu ne jau pati cēlās. Tas pats Jānītis cēla. Nu jau mūsu rīcībā bij arī vilcējs – raibais Miška. Arī ūdens mucu veda.

Atkal dārzā uzrodas kāds revidents. Staigājam pa dārzu, runājāmieš. Viņš saka: – *Jūs visi reiz aizbrauksiet atkal uz dzimteni. – Kā, mēs taču uz visu mūžu ... – Pieminēsit mani. Kad es jums saku. Atkal ļaļsirdīgi runājāmieš. Saku, ka man liekas mežoniģa un*

Jāņa Ruciņa uzceltā dzīvojamā mājiņa dārzniecībā Tomskas apgabala Koževņikovas rajona Borzunovkā

Anna Ruciņa dārzniecībā Tomskas apgabala Koževņikovas rajona Borzunovkā. 1957. gads

Visas fotogrāfijas no Dz. Ērgļa personiskā arhīva

nekulturāla tā koku ciršana, atstājot metru un vēl garākus celmus. Pie mums gan tā ne. Te nu viņš tā zobgalīgi nosmīn: – *Nu jā, tā budziskā sīkstulība.*

Drīz sāka pienākt ziņas, ka tāda un tāda ģimene aizbraukusi uz Latviju. Iesniedzām lūgumu arī mēs. Noraidīja.¹⁰ Dažiem atļāva, citiem ne, lai atgriezoties nebūtu drūzmas. Palēnām.

Beidzot saņēmām arī mēs atļauju.¹¹ Pirmā aizlaidās Verīte. Viņu taču gaidīja mājās vīrs. Atsēdējis savu gadu par “ļauņprātīgu” nodokļu nemaksāšanu, viņš bija brīvs cilvēks, bet sievu un meitu izsūtīja uz mūžu ...

1957. g. jūlijā posāmies ceļā arī mēs ar Liju. Lijai jādomā par tālāku skološanos. Jāni k[olho]zs vēl neatlaida. Jānobeidz darbi dārzā, tad jau uz gada beigām tiks. Krievi smīkņāja: – *Apprecināsim Jānīti, un dārznieks mums paliks.*

Piçūginā pēc mājām ilgojās arī vecais Lūsīšu pāris, kas mums tā palīdzēja ar zāģi un cirvi. Māmuļa gulēja, triekas ķerta. Te nu jāpalīdz viņiem mājās tikt. Mūsu grupīnai piebiedrojās vēl viena sieviete. Man nācās būt par grupas vadītāju, kaut gan es nebūt “nemācēju ar vilcienu braukt”. Bija vien jāmāk.

K[olho]zam nu jau bija sava mašīna (полупортка).¹² Ar to mūs un pekeles aizveda līdz Koževņikovai. Lūsīšu māti cēlām ar nestavām. Tālāk ar kuģi uz Tomsku. Nu ceļš uz Maskavu, bet Tomskā biļešu nav. Māmulīti stacijas darbinieki ievieto dispanserā, mēs pārējie dienu un nakti nīkstam stacijā uz soliem. Pienāk viens vīrietis, aplūko mūs.

– *Jūs te tā nesēdīet. Var jūs aplaupīt. Uz to es: – Ko, Padomju zemē aplaupīt! Vai tad milicijas nemaz nav?!*

Drīz vien man kā slimnieces un vecīša aizbildnei paziņo, ka man izsniegs trīs biļetes uz Maskavu.

– *Bet man taču ir meita! Nevaru viņu vienu te atstāt. – Nu tad dosim biļeti arī jūsu meitai. – Bet ar mums brauc arī mana māsa. Vai lai viņa viena te paliek? – Nu tad dosim arī viņai.* Un es saņemu 5 biļetes, un mēs pieci laimīgi cilvēki aizbraucam uz Maskavu un tālāk uz Rīgu. Rīgā māmulīti atkal ievietojam dispanserā un pēc uzdotās adreses sadabūjam viņu radniekus, kas atbrauca viņiem pakal.

Es ar Liju pagaidām apmetāmies pie manas kolēģes.

PĒCVĀRDS

Jāņa tēvocis bija jau sarunājis mums ar Jāni lepnu darba vietu – Pļavnieku lielsaimniecībā par dārzniekiem. Bija jau augusta mēnesis. Dārzniecība nedodot nekādu ienākumu. Vecais dārznieks Kurzemnieks esot jau galīgi novecojis un ...

Sāku strādāt. Iepazīnos ar veco Kurzemnieku, kas savā laikā bijis muižas dārznieks. Redzu, ka es no viņa varu mācīties, mācīties, un

viņš labsirdīgi neliedz savu padomu. Sapulcēs revidenti prasa direktoram Judinam: – *Ko jūs esat darījuši stāvokļa uzlabošanai dārzniecībā? – Mēs pieņēmām jaunu spējīgu dārznieci.* Man saltas tirpas iet pār kauliem. Manā rīcībā ir 6 strādnieces, visas krievietes, izņemot Kurzemnieci, vecā dārznieka sievu. Strādniece Naģka – īsts krievu šovinists. – *Кто не любит русских, тому надо язык и голову отрезать!*¹³

Direktoru Judinu nez par ko noņēma. Bij jānāk vienam latvietim. Naģka atkal: – *Боже мой, что только теперь будет – садовник латыш, агроном латыш, да ещё директор будет латыш!*¹⁴

Reiz sarīkoja kartupeļu talku vadošajiem darbiniekiem un speciālistiem – zootehniķim, inženierim, dārznieci, kantora darbiniekiem. Es lasu kartupeļus, kā nu māku, – uzlasu arī mazākos, arī tos, kas smiltis slēpjas. Jau dabūju piezīmi, lai tik sīki nekašņājoties. Turpinu tāpat. Beidzot krievi saskaišas uz mani, ka es bremzējot darbu. Arī strādniekus nevarēju piedabūt, lai kārtīgi strādā. – *Nu tad dari pati!* Arī ar dzīvokli nelāgi.

Decembrī atbrauca Jānis. Izstāstīju viņam visu. Jānis piekrita. Sameklējām vietu Bauskas rajona Ziedoņos pie Saulaines sovhoztehnikuma. Mūs gan brīdina, ka direktors Ārmanis esot ļoti āķīgs. Nevienis dārznieks tur ilgi neturas. Nu lai, es izturēšu.

Pirmajā vizītē pie direktora Ārmaņa saku: – *Lai nebūtu vēlāk pārpratumu, jums jāzina, ka mēs nesen esam atgriezušies no Sibīrijas.* Ārmanis nosmejas: – *Tas mums nekait, tie cilvēki ir iemācījušies strādāt.*

Sākam strādāt. Te nu man patīk. Te es dzīvošu. Saimniecības vadītājs Žuniņš ir laipns: – *Ja jums darbā vai ar cilvēkiem kādas nesaprašanās, griezieties pie manis.* Cik labi! Ziedoņos atrodas vēl mums seni paziņas. Kārļa māte un Marija – “Lieljāku” kaimiņu māju strādniece pirmās atbrauca pie mums ar sālsmaizi.

Pēc 10 dienām Žuniņš izsauc mani pie sevis. Staigā pa kabinetu, pūš vien un nevar nekā izrunāt.

– *Jums laikam kas nepatīkams man sakāms?*

– *Tā ir, tā ir.* Un viņš turpina staigāt.

– *Mēs laikam nevarēsim te palikt?*

– *Jā, tā ir, tā ir.* Tikai viņš nedrīkstot neko vairāk runāt. Arī mēs nedrīkstot stāstīt, ka esam atlaisti. ? ...

Tomēr aizbraucu uz Rīgu uz Lauksaimniec[ības] ministriju. Izstāstu, kas un kā. – *Par ko mēs esam atlaisti?*

– *Jūs neesat vienīgie tur atlaisti. Atlaisti ir daudzi, kam nav vēlams būt pārāk tuvu jaunatnei.*

– *Tā, tad skolā es vairs nekad nevarēšu strādāt?*

– *Variet gan, tikai ne Saulainē.*

Skaidrs. Nu sākas jaunas dārznieka vietas meklēšana. Atrodam dārznieka darbu Bauskas r[ajona] Ceraukstes c[iemā] kolhozā “Pamats”, kur nostrādāju līdz pensijai.

Vēlreiz izsūtījums sevi atgādināja 1979. g., kad mainīja pases.¹⁵ Pasu galda darbiniece, paņemot manu veco pasi, tā paskatās uz mani “no augšas”.

– *Kā tad jums tā pase uz “spravkas” pamata izdota! Par ko tad jūs tur tā bijāt?*

– *Nu bija budži, nacionālisti un bandīti. Mēs bijām kā budži.*

– *Ko jūs man te stāstāt! Nacionālisti un bandīti jau sen bij likvidēti!*

– *Bet tur bij viņu bērniņi un vecīši vecāki.*

Tā, lūk, vēl daudzus gadus pēc izsūtījuma bij pa rūgtai pilei jānorij.

Pēdējo reizi “Lieljākus” redzēju 1988. g. 6. augustā, kad biju Strautiņu skolas 120 g[adu] svinībās. Mans skolnieks nop[elniem] bag[ātais] lauks[aimniecības] darbinieks Ģermaņu Kārlis veda mūs ar Liju un vēl vienu “puiku” ar savu “Ņivu” “Lieljākus” paskatīties. No lielceļa iebraucamā ceļa vairs nebij. Visur krūmi, briksņi, ieplakas ar ūdeni. Līku loču pamazām lauzāties uz “Lieljāku” pusi, beidzot tuvojāties no otras puses, bet gluži klāt netikām. Tad kājām caur nātrēm, vībotnēm un citām “puķēm”, līdz tikām klāt. Pretī vērās melni tukši logi, durvis karājās vienā eņģē. Iegāju priekšnamā, palūrēju lielajā istabā – tur griestu apmetums, skaliņos turēdamies, bij nolīcis zemu, zemu. Apakšā līst neuzdrošinājos.

Tā paiet pasaules godība ...
“Sic transit gloria mundi”

KOMENTĀRI

¹ Улица – iela (krievu val.).

² Lidija Alīda Namniece (1871–1949) kopā ar dēlu Jāni Namnieku (1904–1964) 1949. gada 25. martā tika izsūtīta no Alūksnes apriņķa Alsviķu pagasta Pīpju mājām uz Tomskas apgabala Koževņikovas rajonu, kur mira 1949. gadā. – Aizvestie. 1949. gada 25. marts. – Rīga, 2007. – I daļa. – 263. lpp.; LVA, 1894. f., 1. apr., 4953. l., 12., 14. lp.

³ Alvīne Erharde (1880–1953) kopā ar dēlu Jāni Erhardu (23.09.1915.–04.12.2008.) 1949. gada 25. martā tika izsūtīta no Cēsu apriņķa Skujenes pagasta Urbju mājām uz Tomskas apgabala Koževņikovas rajonu, kur mira 1953. gada 15. novembrī. – Aizvestie. 1949. gada 25. marts. – Rīga, 2007. – I daļa. – 396. lpp.; LVA, 1894. f., 1. apr., 12178. l., 26. lp.

⁴ Zelma Mauriņa (1918–1957) 1949. gada 25. martā tika izsūtīta no Cēsu apriņķa Skujenes pagasta Kalna Mellēnu mājām uz Tomskas apgabala Koževņikovas rajonu. Atbrīvota 1957. gada 24. janvārī. – Aizvestie. 1949. gada 25. marts. – Rīga, 2007. – I daļa. – 396. lpp.; LVA, 1894. f., 1. apr., 12283. l., 20.–24. lp. Aprakstot šo epizodi, A. Ruciņa kļūdījusies, jo Z. Mauriņa mira 1957. gadā.

⁵ Josifs Staļins (īstajā vārdā Josifs Džugašvili, 1879–1953) nomira 1953. gada 5. martā Kuncēvā pie Maskavas. Apglabāts Maskavā 1953. gada 9. martā.

⁶ Ох, добрый человек был! – Ak (ai, vai), labs cilvēks bija! (Krievu val.).

⁷ Отказать – noraidīt [lūgumu], atteikt (krievu val.).

⁸ Olga Viktorija Briede (30.11.1914.–22.09.2003.) 1949. gada 25. martā tika izsūtīta no Cēsu apriņķa Lielstraupes pagasta Līņu mājām uz Tomskas apgabala Koževņikovas rajonu. Atbrīvota 1955. gada 23. jūnijā. – Aizvestie. 1949. gada 25. marts. – Rīga, 2007. – I daļa. – 376. lpp.; LVA, 1894. f., 1. apr., 8425. l., 110. lp.

⁹ Я люблю тебя, я люблю тебя,
Потому, что сеешь кукурузу
Способом квадратно гнездовым. –
Es mīlu tevi, es mīlu tevi
Tāpēc, ka sēj kukurūzu
Kvadrātligzdas veidā. (Krievu val.)

¹⁰ 1954. gada 5. augustā Koževņikovā J. Ruciņš krievu valodā uzrakstīja lūgumu PSRS specpārvietošanas priekšniekam (*Начальнику спецпереселения СССР*) pārskatīt viņa lietu un atļaut atgriezties Latvijā:

“Начальнику спецпереселения СССР

от Рудиных Яна Алексеевича,
проживающего в Томской обл.
Кожевниковском районе,
Кудиновском с/с дер. Пичугино.

Заявление.

В 1949 г. 25 марта я с семьёю был переселен из Латвийской ССР в Томскую область. До сих пор мне не сообщено, почему я выслан из Латвийской ССР. До 1940 г. мой отец владел землю в 36 гектаров, а после установления советской власти в 1940 г. ему было оставлено 30 гектаров, которые после смерти отца в 1943 г. я унаследовал. До 1949 г. 25 марта я не был причислен к кулакам, ни в каких организациях не состоял, так что мне совершенно непонятно почему я выслан из Латвийской ССР. Прошу пересмотреть моё дело и дать мне возможность вернуться на родину.

Рудиных Я. А.

Кожевниково,
5 августа 1954 г.”

(“PSRS specpārvietošanas priekšniekam

no Ruciņa Jāņa Alekša d.,
dzīvo Tomskas apg.

Koževņikovas rajonā

Kuģinovkas c[ieima] p[adomē] Pičuginas sādžā.
Iesniegums.

1949. gada 25. martā es ar ģimeni tiku pārsūtīts no Latvijas PSR uz Tomskas apgabalu. Līdz šim laikam man nav paziņots, kāpēc es esmu izsūtīts no Latvijas PSR. Līdz 1940. g. manam tēvam piederēja 36 hektāri zemes, bet pēc padomju varas nodibināšanas 1940. g. viņam tika atstāti 30 hektāri, kurus pēc tēva nāves 1943. g. mantoju es. Līdz 1949. gada 25. martam es nebiju pieskaitīts kulakiem, nekādās organizācijās nesastāvēju, tā ka man pilnīgi nav saprotams, kāpēc es tiku izsūtīts no Latvijas PSR.

Lūdzu pārskatīt manu lietu un dot man iespēju atgriezties dzimtenē.

Ruciņš J. A.

Koževņikova,
1954. g. 5. augustā.”)

(Tulkojums no krievu valodas.) – LVA, 1894. f., 1. apr., 4947. l., 11. lp.

Lūgums 1954. gada 30. augustā nonāca Latvijas PSR Iekšlietu ministrijas sekretariātā. 1954. gada 16. septembrī Latvijas PSR Iekšlietu ministrija J. Ruciņa iesniegumu noraidīja un pēc tam lūdza Tomskas apgabala Koževņikovas rajona milicijas daļas priekšniekam to paziņot pašam J. Ruciņam. – LVA, 1894. f., 1. apr., 4947. l., 11.–13. lp.

- ¹¹ 1957. gada 11. februārī J. Ruciņš latviešu valodā uzrakstīja otro lūgumu:
 “Latvijas PSR
 Iekšlietu ministrijai

Ruciņa Jāņa Alekša d.,
 dzim. 1906. g. 8. oktobrī,
 dzīv. Tomskas apgabalā
 Koževņikovas rajonā
 Kuģinovkas ciema pad.
 Borzunovkas sādžā
 Kirova vārdā nos. k-zā,

lūgums.

Lūdzu izskatīt mūsu izsūtīšanas lietu un dot iespēju man un manai sievai Ruciņai Annai Antona meitai, dzimušai 1910. g. 14. septembrī Rīgā, atgriezties Latvijas PSR.

Esmu dzimis 1906. g. 8. oktobrī Alūksnes rajona Alsviķa pagasta Lieljāku mājās, kur dzīvoju un strādāju līdz pat izsūtīšanas dienai 25. martam 1949. gadā.

Mana sieva strādāja par skolotāju Alsviķa pagasta Strautiņu 7-gadīgā skolā.

Ļoti lūdzu nenoraidīt manu lūgumu.

Jāņa Ruciņa paraksts

Borzunovkā,

1957. g. 11. februārī.” – LVA, 1894. f., 1. apr., 4947. l., 14. lp.

Annū un Jāni Ruciņus atbrīvoja 1957. gada 25. maijā. Šajā datumā viņi, pamatojoties uz Latvijas PSR Ministru padomes 1957. gada 18. aprīļa lēmumu, tika noņemti no specnometinājuma uzskaites (*сняты с учета спецпоселения*). – Aizvestie. 1949. gada 25. marts. – Rīga, 2007. – I daļa. – 263. lpp.; LVA, 1894. f., 1. apr., 4947. l., 16., 21., 23., 24. lp.

- ¹² Полуторка – pusotrtonnīga kravas mašīna, kuras dažādus modeļus kopš 1932. gada PSRS ražoja Gorkijas (mūsdienās Nižņijnovgoroda) automobiļu rūpnīca (ГАЗ).

- ¹³ Кто не любит русских, тому надо язык и голову отрезать. – Kurš nemīl krievus, tam vajag mēli un galvu nogriezt. (Krievu val.)

- ¹⁴ Боже мой, что только теперь будет – садовник латыш, агроном латыш, да ещё директор будет латыш! – Mans Dievs, kas tikai tagad būs – dārziņnieks latvietis, agronoms latvietis, un vēl direktors būs latvietis! (Krievu val.)

- ¹⁵ Latvijas PSR Bauskas rajona izpildkomitejas Iekšlietu daļa A. Ruciņai PSRS pasi izdeva 1979. gada 11. oktobrī. – No Dzintara Ērgļa personiskā arhīva.

Atmiņas publicēšanai sagatavojis un komentējis
Dzintars Ērglis

ZINĀTNES DZĪVE

NACIONĀLKOMUNISTI 1959. GADA NOTIKUMU KONTEKSTĀ

Apaļā galda diskusija “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” redakcijā

Diskusiju vada Dr. hist. **Daina Bleiere**, piedalās Dr. hist. **Irēne Šneidere**, Dr. hist. h. c. **Jānis Stradiņš**, Dr. sc. inf. **Sergejs Kruks**, teātra zinātniece **Līvija Akurātere**, žurnālists **Voldemārs Krustiņš**, Dr. hist. **Guntis Zemītis**

Dainas Bleieres komentāri

Daina Bleiere: Cienījamie diskusijas dalībnieki! Šajā gadā ir daudzas nozīmīgas atceres dienas, īpaši nozīmīgs ir 1989. gads – komunisma sabrukums Austrumeiropā, Berlīnes mūra krišana. Latvijā tā ir Latvijas Tautas frontes 31. maija deklarācija, kas bija pavērsiens uz pilnīgu Latvijas neatkarības atgūšanu. Faktiski tolaik sākās un nobrieda procesi, kas noveda pie Latvijas neatkarības atgūšanas. Arī 1959. gads ir viens no šādiem būtiskiem atceres datumiem. 1959. gada 7.–8. jūlijā notika Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas slēgtais plēnums, kurā no amata atcēla Eduardu Berklavu un sākās nacionālkomunistu “tīrīšanas”, kas turpinājās līdz 1962. gadam un iezīmēja būtiskas izmaiņas kultūras politikā, ekonomiskajā politikā, īpaši jautājumos, kas saistīti ar latviešu valodu un kultūru. Tomēr nacionālkomunisma hronoloģiskie ietvari un ietekme nav saistāmi tikai ar 1959. gadu. Bija procesi, kas sākās ātrāk un beidzās vēlāk. To ietekme bija daudzveidīga. Šodien dažkārt ne pārāk viegli ir saprast, kas, ar ko, kā un kāpēc bija saistīts un vai tiešām nacionālkomunisms ietekmēja šos procesus. Runājot par nacionālkomunisma pētniecību, nevarētu teikt, ka tā būtu “baltais plankums” Latvijas vēsturē. Par šo periodu ir pietiekami daudz akadēmisku publikāciju. Tēma ir piesaistījusi kā Latvijas, tā arī ārvalstu pētnieku uzmanību. Par nacionālkomunistu darbību ir publicēts liels skaits atmiņu, īpaši 80. gadu otrajā pusē, bet arī 90. gados. Ir diezgan daudz dokumentu publikāciju. Tajā pašā laikā nacionālkomunisms ir problēma, kam ir daudz un dažādu aspektu, no kuriem ne visi ir pietiekami izpētīti. Piemēram, tā laika ekonomiskā politika, tas, vai un cik lielā mērā nacionālkomunistu – Paula Dzērves un viņa vadītā Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūta ekonomistu idejas ietekmēja Latvijas attīstību, cik viņu idejas bija auglīgas un perspektīvas kopējā Padomju Savienības ekonomiskās attīstības kontekstā. Nepietiekami pētīti ir kultūras politikas, valodas politikas aspekti, arī procesi, kas

notika pēc 1959. gada. Kādā veidā notika cīņa ar nacionālkomunistiem? Kāda tam bija sasaiste ar notikumiem, kas 60. gadu pirmajā pusē norisa Latvijā, un procesiem, kas notika Padomju Savienībā kopumā?

Mūsu šāsdienas diskusijas kontekstā svarīgi ir konstatēt, ka laika gaitā mainās skatījums uz daudzām problēmām, arī uz nacionālkomunismu. Pirmo reizi atklāti par šiem jautājumiem varēja sākt runāt 80. gadu otrajā pusē. 1988.–1989. gadā iznāca daudz atmiņu, publikāciju, interviju par nacionālkomunistu darbību. Runājot par vārdu savienojumu “nacionālkomunisms”, tālaika intervijās, atmiņās un toreiz ļoti nedaudzajās vēsturnieku publikācijās akcents vairāk tika likts uz komunismu, tika uzsvērts, ka tas bija mēģinājums uzlabot sistēmu, padarīt to cilvēcīgāku, atbilstošāku Latvijas un latviešu tautas interesēm. 90. gadu publikācijās, atmiņās, intervijās uzsvars tika likts uz šā vārda salikuma pirmo pusi – uz nacionālismu, uz latviešu valodas un kultūras un vēstures aizsardzību, priekšplānā tika izvirzīta cīņa pret migrāciju un rusifikāciju. Zināmā mērā tas ir saistīts ar dažu vadošo nacionālkomunisma personību, īpaši Eduarda Berklava politisko evolūciju, tomēr lielā mērā – arī ar sabiedrības evolūciju, ar to, kādi jautājumi tai šķita aktuālāki un nozīmīgāki, arī ar to, ka komunisma komponents 90. gados bija acīmredzami nepopulārs un sabiedrībai pret to kopumā bija negatīva attieksme.

Šogad paiet 50 gadi kopš 1959. gada. Vēsturnieks Teodors Zeids mēdza uzsvērt, ka 50 gadi ir robeža, no kuras vēsturnieks var sākt pētīt vēsturi, jo tad laikabiedri vairs tik ļoti neuzspiež savu skatījumu, mainās arī perspektīva, no kuras skatāmies, – tā vairs nav tik ļoti iesaistīta pētāmā laika problēmas, kas vairs nav tik aktuālas un politiski asas, lai uz tām nevarētu paskatīties daudz maz objektīvi un ar zināmu laika uztveres distanci. Un, bez šaubām, katrā laikmetā ir jautājumi, ko izvirza vēsturnieki un sabiedrība. Pieredze, ko esam guvuši kopš neatkarības atgūšanas, noteikti ietekmē mūsu skatījumu arī uz 1959. gadu.

Šajā diskusijā piedalās cilvēki, kuri ir bijuši 1959. gada un vēlāko notikumu aculiecinieki, gan arī tā laika pētnieki. Mūsu galvenais mērķis būtu ar šīs dienas acīm aplūkot 1959. gada problēmu, mēģināt parādīt un definēt jautājumus, kas varētu būt aktuāli tieši šodien, noskaidrot šāsdienas skatījumu uz problēmu. Viens no pamatjautājumiem ir par nacionālkomunisma lomu Latvijas attīstībā – kāda īsti tā bija? Vai tā ir pietiekami novērtēta? Varbūt tā ir pārspilēta? Un – kā nacionālkomunistu darbība un pēc tam sagrāve ietekmēja Latviju 60.–80. gados, un vai tā ietekmē Latvijas attīstību arī šodien? Nacionālkomunistu darbība sakrita ar atkusni PSRS, ar Hruščova reformām, kas liberalizēja padomju režīmu, mainīja gaisotni sabiedrībā. Varētu jautāt – vai situācija nelīdzinājās Dubčeka un viņa līdzgaitnieku darbībai pirms 1968. gada un 1968. gada notikumos Čehoslovākijā? Viņi vēlējās reformēt sociālismu, piešķirt tam “cilvēcisku seju”, kamēr sabiedrība prasīja arvien lielākas brīvības, reformas, kas gāja daudz tālāk par sociālistiskās iekārtas reformēšanu. Galu galā čehoslovāku nacionālkomunisti bija spiesti sekot sabiedrības spiedienam un daudzos jautājumos aiziet daudz tālāk, nekā sākotnēji būtu gribējuši. Latvijas gadījumā nacionālkomunistiem neizdevās veikt vērā ņemamas reformas. Viņiem arī nenācās izjust tādu sabiedrības spiedienu, tomēr mēs varam

jautāt – cik lielā mērā nacionālkomunistu darbība bija reakcija uz sabiedrības cerībām, gaidām, vēlmēm un cik lielā mērā tā bija saistīta tikai ar centieniem reformēt padomju sistēmu, padarīt to atbilstošāku Latvijas un latviešu tautas interesēm, tādējādi leģitimizēt padomju režīmu Latvijā?

Jānis Stradiņš: Vispirms pāris replikas par zinātņi un mākslu šajā laikā. Mums būtu jāsāk no 1953. gada. 1953. gada 9. martā apbedīja Josifu Staļinu un vainagu Kolonnu zālē uz Staļina zārka uzlika Eduards Berklavs¹. Berklavs bija jaunākais, spēcīgākais starp Latvijas komunistu varasvīriem. Man šķiet, ka ir simboliski, ka tieši Berklavs uzliek kroni Staļinam. Destāļinizāciju sāka ne Hruščovs, bet Berija². Pirmais lēmums bija Berijas inspirētais 1953. gada 23. jūnija Latvijas kompartijas CK plēnums par lielāku saimniecisko un politisko neatkarību savienotajām republikām.³

¹ Eduards Berklavs (1914–2004) – 1951.–1954. un 1956.–1958. g. Latvijas kompartijas Rīgas pilsētas komitejas sekretārs, 1954.–1956. un 1958.–1959. g. Latvijas PSR Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks. 1959. g. 7.–8. jūlija plēnumā viņu atcēla no amata un vēlāk piespiedu kārtā nosūtīja darbā uz Krieviju – par Vladimīras apgabala Kinofikācijas pārvaldes priekšnieku.

² Lavrentijs Berija (1899–1953) – 1946.–1953. g. PSKP CK Politbiroja (Prezidija) loceklis. 1938.–1945. g. un 1953. g. martā – jūnijā PSRS iekšlietu tautas komisārs/ministrs, vienlaicīgi 1941.–1953. g. PSRS Tautas komisāru padomes/Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks, pirmais vietnieks. Kopš 1945. g. bija PSRS Valsts aizsardzības komitejas/Ministru padomes Speciālās komitejas priekšsēdētājs, šī komiteja vadīja padomju atombumbas izstrādi. Pēc Staļina nāves 1953. g. 5. martā Berija kopā ar G. Maļenkovu un Ņ. Hruščovu bija trīs ietekmīgākie Politbiroja locekļi. Berija apvienoja PSRS Iekšlietu ministriju un Valsts drošības ministriju vienā ministrijā un kļuva par iekšlietu ministru, kā arī bija PSRS Ministru padomes priekšsēdētāja G. Maļenkova pirmais vietnieks. Berija jau neilgi pēc Staļina nāves ierosināja vairākus pasākumus: GULAG reorganizāciju un nodošanu Tieslietu ministrijas pārziņā, amnestiju, kuras rezultātā no noņemtiem atbrīvoja vairāk nekā 1,18 miljonus cilvēku, aizliedza lietot arestēto spīdzināšanu. Aprīlī viņš pārtrauca “ārstu – slepkavu” lietu, jūnijā ierosināja likvidēt Sevišķo apspriedi pie Iekšlietu ministrijas (to izdarīja 1953. g. septembrī), tāpat pārtrauca arī citus likumības pārkāpumus, kas tika praktizēti Staļina laikā. Berija arī ierosināja mainīt attiecības ar PSRS satelītvalstīm Austrumeiropā, būtiski koriģēt PSRS politiku Rietumukrainā un Baltijas valstīs. 1953. g. 26. maijā PSKP CK Prezidijs pieņēma lēmumus par Rietumukrainu un Lietuvas PSR, kuros lika “izbeigt padomju nacionālās politikas izkropļojumus”, ar ko saprata pirmām kārtām krievu valodas lietošanu valsts pārvaldē, un palielināt nacionālo kadru ietekmi (tajā skaitā Lietuvā atteikties no prakses par rajonu un pilsētu partijas komiteju otrajiem sekretāriem iecelt krievus). 12. jūnijā līdzīgu lēmumu pieņēma par Baltkrievijas PSR. Tādi paši lēmumi tika gatavoti arī par Igauniju un Latviju, tomēr tos nepaspēja pieņemt, jo Beriju arestēja 1953. g. 26. jūnijā un 1953. g. 23. decembrī nošāva. Tā kā lēmumus par Igauniju un Latviju gatavoja PSKP CK, kuru vadīja Hruščovs, bet lēmumus par Lietuvu tika izvirzīts kā svarīgs apšūdzības punkts Berijam, tie vēlāk vairs nekur netika pieminēti.

³ Krievu vēsturniece Jeļena Zubkova norāda, ka LKP CK 1953. gada jūnija plēnumu bija inspirējusi PSKP CK, kuru vadīja Ņ. Hruščovs. 1953. g. 8. jūnijā viņš nosūtīja PSKP CK Prezidija locekļiem vēstuli “Par stāvokli Latvijas PSR”, kurā atzina, ka ir pieļautas kļūdas cīņā ar nacionālo opozīciju (deportācijas un cita veida represijas), kurās ir cietuši nevainīgi cilvēki, par latviešu nelielo īpatsvaru partijas, padomju un saimniecisko vadītāju vidū, par kļūdām reliģijas politikā un valodas politikā, kā arī par kolektivizācijas negatīvajām sekām. – Sk.: *Зубкова Е. Ю. Прибалтика и Кремль. 1940–1953.* – Москва: РОССПЭН, 2008. – С. 327–329.

Ar to būtu jāsāk. Pēc trīs dienām 26. jūnijā 1953. gadā Beriju arestē. Aizsāktie jautājumi par vietējo valodu lietošanu tiek nolikti malā (dedzīgs latviešu valodas piekritējs toreiz bija Arvīds Pelše⁴), taču režīma liberalizācijas tendences pamazām sāk gruzdēt, īpaši pēc tam, kad 1956. gadā Hruščovs sarīko PSKP 20. kongresu. Bez 20. kongresa nevar saprast Berklava fenomenu, un Berklava atkusnis zināmā mērā ir Hruščova atkušņa, varam sacīt arī – Berijas un Maļenkova⁵ aizsāktās režīma liberalizācijas atskaņas Latvijā. Pagrieziena punkts Latvijā bija 1956. gada janvāra LKP 14. kongress.

Positīvas pārmaiņas notika arī Latvijas zinātnē. Berklavs kā Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks toreiz aprūpēja Zinātņu akadēmiju, bija ļoti prasīgs administrators, lika atņemt telefona aparātus, ja divas reizes kāds nebija pacēlis klausuli, visiem bija jāatrodas darba vietās, gandrīz kā Andropova laikā. 1957. gadā dibināja Organiskās sintēzes institūtu ļoti dinamiskā akadēmiķa Solomona Hillera vadībā, kur strādāja arī Berklava dzīvesbiedre – ķīmiķe Margarita Berklava, bijusī strēlnieku gvardes cīnītāja; man ar viņu ir kopēji zinātniski darbi. Hillers tolaik runāja: “Tagad mums, latviešiem, jāturas kopā ...” Institūts joprojām ir spēcīgākais zinātnes centrs Latvijā. Taču Berklavs neatbalstīja ieceri par Olaines bioķīmijas rūpnieciskā kompleksa veidošanu – bija pret rūpniecības paplašināšanu; šo Hillera ieceri palīdzēja īstenot Vilis Lācis, un tagad mums ir Olaine – labi vai slikti. Pret manu tēvu mediķi Paulu Stradiņu Staļina laikā 1952. gadā bija pat rosināta krimināllieta par “buržuāzisko nacionālismu”, bet 1955. gadā tieši nacionālkomunisti viņu izvirzīja un ievēlēja par Latvijas PSR Augstākās padomes deputātu – tas bija absolūti negaidīti. Ar Viļa Krūmiņa⁶ atbalstu uz tēva kolekciju muzejs 1957. gadā tika oficiāli dibināts unikālais Medicīnas vēstures muzejs, nododot tā rīcībā pat komjaunatnes Centrālkomitejas četrstāvu ēku! Tas viss bija paradoksāli, tāpat kā Paula Stradiņa vārda piešķiršana pēc viņa nāves 1958. gada augustā gan muzejam, gan slimnīcai. Par to jāpateicas tieši Berklavam, kurš sagatavoja Ministru padomē lēmumprojektu par P. Stradiņa piemiņas iemūžināšanu. Kalnbērziņš un Lācis abi bija atvaļinājumā,

⁴ Arvīds Pelše (1899–1983) – 1941.–1959. g. LKP CK sekretārs propagandas un aģitācijas jautājumos, 1959.–1966. g. LKP CK 1. sekretārs, 1966.–1983. g. PSKP CK Politbiroja loceklis, PSKP CK Partijas kontroles komisijas priekšsēdētājs.

⁵ Georgijs Maļenkovs (1902–1988) – 1946.–1957. g. PSKP CK Politbiroja/Prezidija loceklis, 1946.–1953. g. arī PSRS Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks. Pēc Staļina nāves kļuva par PSRS Ministru padomes priekšsēdētāju. Tika uzskatīts par svarīgāko figūru “triumvirātā” (Berija, Hruščovs, Maļenkovs), jo ieņēma Staļina amatu. Tiek uzskatīts, ka Maļenkovs, nevis Hruščovs bija tas, kas uzsāka izmaiņas padomju sociālajā politikā un uzskatīja, ka valstij lielāka vēriba jāveltī iedzīvotāju dzīves līmeņa paaugstināšanai. Cīņā par varu Hruščovam izdevās Maļenkovu pamazām atbīdīt no varas, 1955. g. par PSRS Ministru padomes priekšsēdētāju iecēla Nikolaju Bulgaņinu, bet Maļenkovu padarīja par viņa vietnieku. 1957. g. viņu atcēla no visiem amatiem, bet 1961. g. izslēdza no PSKP.

⁶ Vilis Krūmiņš (1919–2000) – 1953.–1956. un 1958.–1960. g. LKP CK otrais sekretārs, 1956.–1958. g. LPSR Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks.

bet Berklavs iedrošinājās uz savu galvu tik augstu pacelt Staļina laikā nopulgotā pirmskara latviešu zinātnieka vārdu. Varu minēt vairākus piemērus arī no savas personiskās pieredzes, kad Berklavs momentāni reaģēja uz lietām, piemēram, par Salaspils gliemeždolomīta izmantošanu Rīgas dekoratīvai apdarei, nevis kaļķu dedzināšanai. Viņš bija asas domāšanas cilvēks, ļoti noteikts un konsekvents. To var sacīt arī par citiem tālaika latviešu vadošajiem komunistiem, kas šķita pēkšņi atguvuši nacionālo pašapziņu.

Kas notika, runājot par latviešu mākslu un literatūru? Tieši tolaik sevi pieteica Jāņa Pauļuka, Leo Kokles, Ulda Zemzara, Gunāra Cilīša, Džemmas Skulmes un pārējo plejāde, kam bija pavisam cita domāšanas ievirze nekā tiem haltūristiem, sacisim – padomju stila māksliniekiem iebraucējiem, kas līdz tam pārvaldīja Rīgu un kas dekorēja Rīgas apkaimi ar tām baltajām ģipša figūriņām un samocītām gleznām interjeros.

Sergejs Kruks: Kultūras politikas izpēte liecina, ka latviešu mākslas elitei neizdevās īstenot ekonomiskās intereses. Tēlotājmākslinieki bija diskriminēti pašmāju tirgū, jo ražotāji no Krievijas un Ukrainas piedāvāja lētāku ideoloģisko un masu patēriņa produkciju. Latvijas PSR Mākslinieku savienības 3. kongresā 1956. gadā daži mākslinieki, piemēram, Leo Kokle, apgalvoja, ka krievi nespēj izprast latvisko mentalitāti un tāpēc nedrīkstētu tēlot vietējās realitātes. Nevajadzētu šos vārdus traktēt tikai tieši kā “nacionālo” stila sadursmi. Estētikas diskursus *de facto* bija panācis svešinieku izspiešanu no mākslas tirgus. Atcerēsimies arī, ka līdz 1958. gadam Latvijas Mākslas fonds nebija autonomš – ar kombināta “Māksla” nopelnīto rīkojās maskavieši. Jo sevišķi skulptoriem bija izdevies apkarot krievu portretisko skulptūru, ieviešot Zaļkalna un Meldera attīstīto vispārīnājumu, skarbumu un gigantismu. Tā kā šie diskursi uzslāņojas, ir grūti izšķirt, kas bija virzītājspēks.

J. S.: Tolaik ienāca arī jauna latviešu rakstnieku un dzejnieku paudze – Ojārs Vācietis, Imants Ziedonis, Imants Auziņš. Berklava laikā pieņēma lēmumu par Latvijas PSR Valsts prēmijas nodibināšanu, par Brāļu kapu restaurāciju, par pragmatiski tehnokrātiskā Rīgas Politehniskā institūta dibināšanu vai atjaunošanu pretstatā tolaik diezgan reakcionārajai Jāņa Jurgena vadītajai Latvijas Valsts universitātei. Arī Kolhoznieku nama augstceltne tika nodota Zinātņu akadēmijai. Bija daudz tādu toreiz iedvesmojošu notikumu kultūrā, mākslā, zinātnē, kas lielā mērā šo laikmetu izeļ. Vai mēs varam runāt par Berklava laiku? Domāju, ka tas būtu vienkāršoti. Berklavs bija visenerģiskākā no figūrām, tomēr lietas lielākā mērā noteica un virzīja Vilis Lācis⁷. Maļenkovs un Staļins uz kādu laiku bija pacēlušī Ministru padomes priekšsēdētāja lomu augstāk par kompartijas pirmā sekretāra lomu. Vismaz Lācis Ministru padomē bija nesalīdzināmi autoritatīvāka un PSRS kontekstā pazīstamāka figūra nekā Berklavs vai pat Kalnbērziņš. Pie Lāča darbojās Berklavs – viņš bija motors, kas lietas

⁷ Vilis Lācis (1904–1966) – rakstnieks, A. Kirhenšteina valdības iekšlietu ministrs, pēc Latvijas inkorporācijas PSRS 1940.–1946. g. LPSR Tautas komisāru padomes, 1946.–1959. g. – LPSR Ministru padomes priekšsēdētājs.

virzīja. Bet viņam līdzās jāmin Kārlis Ozoliņš⁸, Augstākās padomes Prezidija priekšsēdētājs, ļoti inteligents cilvēks, Vilis Krūmiņš – otrs sekretārs, ideologs Pauls Dzērve⁹, ekonomists Fricis Deglavs¹⁰, kurš 1957. gada 18. novembrī nomira, bet kurš aizsāka liberalizācijas procesus ekonomikā. Bija diezgan liels pacēlums. Latvija tolaik neapšaubāmi bija pirmā triju Baltijas republiku starpā, tāda kā paraugrepublika.

Vai varētu saukt Berklavu par Latvijas Dubčeku? Diez vai, Berklavs tomēr nāca no iepriekšējās paaudzes, bija ļoti voluntārs cilvēks, vismaz rakstura ziņā viņš no Dubčeka ļoti atšķīrās. Bet neapšaubāmi Berklavs gribēja režīmu mīkstināt, piešķirt tam cilvēcisku seju – kaut vai tas, ka viņš iecerēja vairāk ražot sadzīves priekšmetus, pārtikas produktus pretstatā smagās rūpniecības dominēšanai Latvijā. Bet viņš tolaik bija komunisti, nācis no pagrīdniekiem, cīnījies latviešu strēlnieku gvardes divīzijā un – to arī mēs nevaram noliegt – kā Proletāriešu rajona komitejas vadītājs piedalījies 1941. gada 14. jūnija deportācijās. Tomēr viņš bija cilvēks, kas savā mūžā spēja mainīties – no nacionālkomunistu līdz nacionālradikālim. Mūža gaitā viņš evolucionēja un veidojās par konsekventu latviešu nācijas interešu aizstāvi – minēsim viņa vēstuli “Rīgas Balsī”¹¹, 17 komunistu vēstuli¹², vēlāk LNNK¹³ nodibināšanu un balsošanu

⁸ Kārlis Ozoliņš (1905–1987) – 1951.–1952. un 1960.–1961. g. LPSR Augstākās padomes Prezidija priekšsēdētāja vietnieks, 1952.–1959. g. LPSR Augstākās padomes Prezidija priekšsēdētājs, vienlaicīgi PSRS Augstākās padomes Prezidija priekšsēdētāja vietnieks. Lai gan piederēja pie latviešu komunistu vecākās paaudzes, atbalstīja reformistus.

⁹ Pauls Dzērve (1918–1961) – 1953.–1958. g. Latvijas PSR ZA Ekonomikas institūta direktora vietnieks zinātniskajā darbā, 1958.–1960.8.1 Ekonomikas institūta direktors (faktiski līdz 1959. g. beigām). 1960. g. jūnijā “par revizionistiska un nacionālistiska rakstura kļūdām” viņam atņēma Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas korespondētājlocekļa nosaukumu. Līdztekus Berklavam P. Dzērve bija galvenais Pelšes un viņa domubiedru uzbrukuma objekts, iespējams, tādēļ, ka bija intelektuālā ziņā spēcīgs cilvēks.

¹⁰ Fricis Deglavs (1898–1957) – istajā vārdā Fricis Deklavs, 1940.–1947. g. LPSR Tautas komisāru (Ministru) padomes priekšsēdētāja vietnieks un 1940.–1951. g. LPSR Valsts plāna komisijas priekšsēdētājs. No 1951. g. LPSR ZA viceprezidents. 1957. g. ZA Ekonomikas institūta direktors. Izstrādājis pieckāra piecgades (1946–1950) tautsaimniecības attīstības plānu, F. Deglava vadītais Valsts plāns centās to izveidot tādu, kas paredzētu sabalansētu Latvijas ekonomikas attīstību, taču no tā nekas neiznāca, republikas attīstība tika pakļauta Maskavas interesēm.

¹¹ Runa ir par E. Berklava rakstu “Saruna no sirds”, kas publicēta 1959. g. 25. februārī un kurā autors aicināja latviešus stāties kompartijā, lai galīgi nezaudētu ietekmi republikā.

¹² 1972. g. latviešu sociāldemokrātu mēnešrakstā “Brīvība”, kas iznāca Zviedrijā, tika publicēts E. Berklava sastādīts un viņa un 16 viņa domubiedru parakstīts vēstījums ārzemju kompartijām, kurā bija rakstīts par latviešu diskrimināciju, pārkrievošanas politiku u.c. nacionālās politikas izkropļojumiem Padomju Latvijā. Vēstules parakstītāji, kā savās atmiņās rakstīja E. Berklavs, bija Ella Ankupe, Valentīna Borka, Emma Erenštreite, Faivišs Frīdmans, Jānis Galdiņš, Jānis Gustsons, Zālamans Joffe, Jānis Kacēns, Pāvels Pizāns, Pēteris Plēsums, Jānis Sadovskis, Pēteris Sadovskis, Rasma Siliņa, Olga Vāvere, Arnolds Zandmanis un Elvīra Zēberga. (Sk.: *Berklavs E. Zināt un neaizmirst.* – Rīga: Preses nams, 1998. – 350. lpp.) Vēstuli publicēja arī lielais zviedru laikraksts “Dagens Nyheter”, un tā guva plašu ievēribu.

¹³ LNNK – Latvijas Nacionālās neatkarības kustība, dibināta 1988. g. 10. jūlijā.

par Latvijas neatkarības atjaunošanas deklarāciju. Berklavs 1957. gadā nodibināja avīzi “Rīgas Balss”, pēc kuras pēckara Rīgā pirmo reizi stāvēja garas rindas, kura pat tiri vizuāli atšķīrās no jebkuras avīzes Padomju Savienībā, kuras dažus numurus cilvēki pirka par daudz lielāku cenu. Tā bija avīze, kas būtībā mainīja gaisotni Rīgā. Tomēr vecā latviešu inteliģence bija noskaņota skeptiski pret komunistiem un arī nacionālkomunistiem. Viņi īpaši nenošķīra pirmos no Berklava vai Viļa Krūmiņa. Viņiem, arī manam tēvam, tie visi bija sveši cilvēki. Protesta nebija un nevarēja būt, bet iekšēji tos nacionālkomunistus tā īsti nepieņēma. Un Berklavs mēģināja mazliet salauzt ledus sienu starp veco inteliģenci, starp veco Latvijū un to Latviju, ko viņš vēlējās reprezentēt. Tas viņam neizdevās. Mēs neaizgājām pa Lietuvas ceļu. Latviešu nacionālkomunisti diemžēl neņēma virsroku. Viņiem nebija īstas bāzes politiskajā un kultūras elitē, arī sociālās bāzes. Varbūt tā ir traģēdija, par to var diskutēt. Tomēr vajadzētu kaut ko vairāk pateikt par šīm tendencēm, arī par “Rīgas Balsi”, jo tā pēc būtības bija Berklava “orgāns”.

Līvija Akurātere: “Rīgas Balss” manā personīgajā biogrāfijā ir tikai īsu brīdi. Tāpēc es gribētu pieminēt mazliet agrāku laiku. Tolaik, kad sāka darboties Berklavs, es jau strādāju savā otrajā darbavietā – Kultūras ministrijā, kad kultūras ministra vietnieks bija Voldemārs Kalpiņš¹⁴. Ar darbiniekiem viņš sarunājās nevis lielā sēžu zālē, bet katru izsauca pie sevis. Viņš nerunāja ne par komunismu, ne par materiālismu, bet runāja par to, ka mums ir jācenšas veicināt savas tautas identitāti, sava valoda, sava kultūra. Tajā laikā Centrālkomiteja bija aizliegusi uzvest latviešu klasiskus, jo viņi ir buržuāziskā laika pārstāvji. Voldemārs Kalpiņš panāca, ka Kultūras ministrijas kolēģijā tiek pieņemts lēmums, ka katram teātrim, veidojot repertuāru gan nākošajam gadam, gan perspektīvā, ir jāparedz katru gadu kāda latviešu klasiķa darba uzvedums. Bija taču Blaumanis jau izdzīts! Mēs dabūjām Blaumani atpakaļ. Dabūjām atpakaļ pat Akurateru, pat Jaunsudrabiņu. Tas bija vienkārši fantastiski. Un es zināju tikai to, ka Voldemārs Kalpiņš ir Berklava domubiedrs. Kad Kalpiņš pirmo reizi aizgāja no Kultūras ministrijas, es jau biju aizgājusi uz “Rīgas Balsi” pirms tās dibināšanas. Zināju, ka tā būs avīze, kas pirmkārt ir vajadzīga mūsu kultūras politikai, lai rakstītu par domām, kas latviešiem ir eksistenciālas, mūsu tālākai esamībai svarīgas. “Rīgas Balsi” nostrādāju īsu brītiņu. Man ļoti patika atmosfēra, kas tur valdīja. Kaut vai tāds piemērs – kad Osvalds Darbiņš¹⁵ visus darbiniekus pirmo reizi sasauca sapulcē, viņš teica: “Mēs viens otru uzrunāsim ar tu, jo aiz tā “tu” seko pavisam cita saruna. Tu esi kļūdījies, tev tā nevajadzēja – tas skan citādi nekā, ja es saku drūmi: “Te ir kļūda.” Jeb – tu dari to un to.” Šo “tu” vismaz mākslas darbinieku vidē viņš saglabāja arī tad, kad bija 1959. gads un mēs zinājām, ka tas ir beidzies. Tomēr, lai kur mēs satikāties, es paskatījos acīs un zināju, ka tas cilvēks domā tāpat kā es. Kā jūs domājat – no kurienes nāk Rakstnieku

¹⁴ Voldemārs Kalpiņš (1916–1995) – 1953.–1958. g. Latvijas PSR kultūras ministra vietnieks, 1958.–1962. g. kultūras ministrs, 1949.–1952. un 1954.–1958. g. arī radošo savienību laikraksta “Literatūra un Māksla” redaktors.

¹⁵ Osvalds Darbiņš (1905–1983) – pirmais “Rīgas Balss” redaktors 1957.–1959. gadā.

savienība, kas zināmā laika periodā pēc savas nozīmes bija faktiski ieņēmusi otrās Kultūras ministrijas vietu? No kurienes sākās Atmoda? No Rakstnieku savienības, kurā mēs turpinājām to pašu, ko Voldemārs Kalpiņš ar Berklavu darīja, – norunāt, ka nelaidīsim Rīgā iekšā cilvēkus, kuri negrib mācīties latviešu valodu, saglabāsim savu kultūru, dabūsim atpakaļ Blaumani, visu to, uz ko mēs balstāmies, atbalstīsim savus teātrus, lai attīstās glezniecība, mūzika, rakstniecība. Tā kā viņu upuris, viņu ieguldījums nebija veltīgs. Labi, mums nebija to notikumu, kas bija Lietuvā, toties mūsu notikumi ir svarīgi arī šodien. Mums šodien tas pats ir jāturpina. [..]

Notikumus ap nacionāļkomunistu sagrāvi es labi atceros. Tas notika manā otrajā periodā (pēc darba “Rīgas Balsi”) Kultūras ministrijā. Mums izdevās mudināt aizsargāt Staburagu. Voldemārs Kalpiņš aizsāka vēl daudz ko citu visā Latvijā. Un tad pienāca diena, ko neaizmirsīšu nekad mūžā. Viņš mani, kā parasti, iesauca kabinetā. Nodomāju, ko nu tagad – vai Latgalē mēģināsim latviešu teātri dibināt, kāds būs mans jaunais uzdevums? Viņš saka: “Vai jums ir, kur iet?” Kā – kur iet? “Vai jums ir, kur iet projām?” Jā, es atbildu, vakar man zvanīja no Rakstnieku savienības un piedāvāja dramaturģijas konsultanta vietu aizejošā Jūlija Vanaga vietā. “Tad ejiet ātri un neskatieties atpakaļ!” Un es tā darīju. Pēc neilga brītiņa viņš tika noņemts. Paldies Dievam, viņu neizsūtīja – ar Viļa Lāča gādību viņam izdevās palikt Raiņa Literatūras un mākslas vēstures¹⁶ muzejā. Bet man šis laiks – es nezināju, kā to nosaukt, – palika uz visu mūžu kā vissvarīgākā lieta, ko cilvēks var darīt. Domāt ne tikai par to, kā es izdzīvošu, cik man būs naudas, cik es izdarīšu, bet domāt par to, ka mēs esam kopība, kurai jā saglabā savas vērtības. Rakstnieku savienībā mēs panācām, ka paši noteicām savu darbību, lai mums neviens nejaucas iekšā, lai mums ir tiesības. Un mēs bijām pēc nozīmes otra Kultūras ministrija, un mēs pieņēmām tik lieliskus lēmumus un tā darbojāmies, ka varējām panākt Atmodu. Un tas ir šajā periodā – lai kā jūs to nosauktu – padarītā rezultāts. Mums vajadzētu atcerēties to lielisko ieguldījumu, ko deva šie cilvēki, un mēģināt to turpināt.

D. B.: Tā laika notikumi vienmēr tiek saistīti tieši ar Berklava personību, savā ziņā viņš personificē nacionāļkomunistu darbību, kaut gan bija daudzi citi cilvēki elitē, kuri veicināja liberalizāciju. Vai tajā laikā jūs Berklavu uztvērāt kā tik svarīgu figūru?

L. A.: Es uztvēru viņu kā svarīgu figūru, jo zināju, ka Voldemārs Kalpiņš ar tādu brīvību nevarētu citādi realizēt savus nodomus – ka viņam ir, neteiksim, aizmugure, bet plecs.

D. B.: Bet Vilis Lācis, piemēram?

L. A.: Man šķiet, ka tas bija vairāk tā sakritis. Vilis Lācis bija precējies ar Voldemāra Kalpiņa māsu Veltu, žurnāla “Zvaigzne” galvenā redaktora vietnieci, faktiski vadītāju. Savukārt Voldemāra Kalpiņa sieva bija Vera Kacēna, kura organizēja Staburaga aizstāvību 1958. gadā.

J. S.: Viņu dzīvokļi atradās blakām. Viņi bieži gāja ciemos viens pie otra.

¹⁶ Pēc atcelšanas no kultūras ministra amata V. Kalpiņš bija šā muzeja (tagad Rakstniecības, teātra un mūzikas muzejs) direktors.

L. A.: Bija runa par to, ka visas pilsētas mērogā ir savs cilvēks. Viss, ko mēs darījām, notika koordinācijā. Tāpēc priekš manis Berklava vārds bija ar ārkārtīgi labu, nozīmīgu skaņu. Un ziņa par to, ka beigusies viņa darbība... Bet sēkla bija iesēta. To nevarēja mainīt tas, ka vienu izsūta, otru atceļ, citi paši aizbēg.

Voldemārs Krustiņš: Tika runāts par intelīģences procesiem Rīgā. Es varētu piebilst par to, kas notika laukos, par to, kas notika ap mani. Tajā laikā es nebiju pietuvināts ne Berklavam, ne Kalpiņam, bet atrados pavisam citā jomā un citā līmenī. Domāju, ka process, kura apogejs bija Berklava darbība, sākās krietni agrāk, norisa diezgan pastāvīgi un, manu prāt, arī slēpti, jo to nevarēja reklamēt, izstāstīt vai skaļi apspriest. Martā nomira Staļins, un septembrī es iestājos Rīgas Pedagoģiskajā institūtā. Divus gadus bija ārkārtīgi interesanta situācija – mēs redzējām, kā pārorientējas pasniedzēju sastāvs. Profesors Loja¹⁷, valodnieks, tāds ļoti liels vīrs raudāja! Raudāja auditorijā nekautrējoties un paskaidroja, ka tās ir priekša asaras, jo viņam nav jāsludina melīgā Marra¹⁸ mācība. Pēc Staļina nāves tika nomainīts dekāns, kurš latviski neprata ne vārda. Viņa vietā nāca Tamāra Fomina, speciāliste antīkajā literatūrā, cilvēks, kurš perfekti pārzināja latīņu, grieķu valodu. Mainījās kadri. Mēs piedzīvojām tādu lektoru kā profesoru Ati Ņeniņu, kuram tika piedots izteiciens “mēs, luterāņu ticības marksisti”, kas nav zināms, kā būtu beidzies citos apstākļos. Laiks tiešām mainījās. Literatūras kursu mācīja Čakara kungs¹⁹, samērā objektīvs mācību spēks. Tajā laikā sāka karjeru tādi jaunieši kā Eihvalds²⁰ un Rozenbergs²¹, kuru diemžēl vairs nav mūsu vidū. Kad beidzu institūtu, bija jāizšķiras, vai mani nosūtīs uz kādu skolu vai citur, tad pie manis vērsās ar jautājumu, vai students Krustiņš negribētu iestāties partijā. Persona, kas mani aicināja, izrādījās viena no Berklava pulciņa un tika izraidīta no Ministru padomes. Viņas uzvārds bija Erenštreite²². Institūtā viņai bija pienākums pelnīt maizi ar politekonomijas kursa lasīšanu. Es jutu, bet tikai vēlāk sapratu, ka notika zināma personu taustīšana. Zinu, ka ir bijuši arī citi tādi gadījumi, tāpēc man šķiet, ka Berklava apkārtne nebija gluži pasīva – viņi vāca iespējamo kadru rezervi. Tas notika Rīgā

¹⁷ Jānis Loja (1896–1969) – valodnieks.

¹⁸ Nikolajs Marrs (1865–1934) – krievu valodnieks, Kaukāza etnogrāfijas un lingvistikas speciālists, orientālists. Radīja lingvistisku teoriju (t.s. jafetisko teoriju) par visu pasaules valodu radniecību, kas 20. gadu beigās ieguva oficiālu PSRS varasvīru, to skaitā J. Staļina atbalstu un līdz pat 1950. gadam tika propagandēta kā vienīgā marksistiskā valodniecības teorija. Tomēr 1950. gadā J. Staļins publicēja darbu “Marksisms un valodniecības jautājumi”, kurā Marra mācību pasludināja par nemarksistisku. Marra teorijas monopols stipri aizkavēja valodniecības attīstību Padomju Savienībā, lai gan tajā bija arī atsevišķi zinātnes attīstībai auglīgi postulāti.

¹⁹ Oto Čakars (1908–1999) – literatūrzinātnieks un pedagogs.

²⁰ Vilnis Eihvalds (1928–1998) – literatūrzinātnieks.

²¹ Jānis Rozenbergs (1927–2006) – folklorists.

²² Emma Erenštreite (1912–1986) – no veco komunistu plejādes, LKP sekretāra 1940.–1941. g. Roberta Neilanda atraitne. 1959. g. strādāja par referenti LPSR Ministru padomē. Vēlākajos gados aktīvi iestājās par lībiešu valodas un kultūras saglabāšanu. Parakstīja 17 komunistu vēstuli.

un arī Dobeles rajonā, kur mani aizsūtīja darbā par rajona avīzes “Brīvais Darbs” atbildīgo sekretāru (1959–1960). Padomju laikā Dobeles rajons bija kā tāds tramplīna rajons, kur parasti nosūtīja partijas vīrus, kurus vajadzēja paaugstināt, – lai viņi izietu rajona vadības stāžu, jo, kurš nebija bijis rajona komitejas sekretārs, nevarēja kļūt par Centrālkomitejas sekretāru. Tajos divarpus gados, kurus tur pabiju, es redzēju, ka partijas aparātā notika diezgan redzamas pārmaiņas. Rajona komitejā pirmo reizi, līdzīgi kā Rīgā, par organizācijas nodaļas vadītāju tika latvietis. Līdz tam tas tradicionāli bija citas tautības cilvēks. Pirmo reizi Dobeles rajonā par partijas komitejas otro sekretāru kļuva arī cilvēks, kurš prot latviski. Par ideoloģijas sekretāru kļuva Ervīds Grinovskis. Tiesa, nepagāja necik ilgs laiks, kad viņu izspēra laukā. Jau tad viņam parādījās tādas “īpatnības” kā patstāvīga runāšana, kas tika uzņemta ar vieglu smaidu – nu tas ir Grinovskis. Šī vide sāka radīt iespaidu, ka pārmaiņas domāšanā tomēr notiek. Tas ļāva arī man aprunāties ar cilvēkiem, ciktāl nu toreiz varēja viens otram uzticēties, ar ko viņi bija neapmierināti. Pirmkārt bija netaisnības jeb atstumtības sajūta, ka latviešu tautības kadri netika pie drošākajiem amatiem, turklāt netika pat cilvēki ar zināmu komunistu stāžu. Arī Berklavs bija no tiem, kuri netika amatā, kur lemj lielo politiku. Arī rajonu līmenī uzmanījās, vai nāk latvietis no vecajām republikām vai vietējais. Viens, ko es tagad saprotu, bija tas, ka komunisti, kas Ulmaņa laikā bija cīnījušies par komunisma ideāliem, redzēja, ka tie nepavisam neattaisnojas un nav arī viņiem iespējas kaut ko darīt lietas labā. Kādā vēlākā sarunā Indriķis Pinksis²³, kurš toreiz bija, šķiet, Latvijas Arodbiedrību padomes priekšsēdētājs, arī viens no 1959. gadā represētajiem, man atzina, ka tā attieksme viņu – vecu cīnītāju personīgi smagi aizvainoja. To var attiecināt arī uz Berklavu un citiem. Viņi neieņēma cerētās pozīcijas, un tiem, kuri bija sēdējuši cietumā, komunisma ideāli šķita pavisam citādāki nekā tas, kas notika pēc tam. Vēl viens piemērs, kas raksturo kadru politiku. Uz Dobeles rajonu tika atsūtīts vēlākais Latvijas PSR Augstākās padomes Prezidija priekšsēdētājs Pēteris Strautmanis²⁴. Par viņu es droši zinu, ka

²³ Indriķis Pinksis (1910) – 1958.–1959. g. Latvijas Republikāniskās arodbiedrību padomes priekšsēdētājs. Viens no vadošo kadru jaunās paaudzes pārstāvjiem, tāpat kā E. Berklavs, bijušais frontinieks. 1959. g. atbrīvots no amata kā E. Berklava domubiedrs. I. Pinksis tika apsūdzēts arī par to, ka it kā pirms LKP 15. kongresa esot piedalījies grupā, kas aģitējusi balsot pret Fjodora Kašņikova ievēlšanu LKP CK 2. sekretāra amatā.

²⁴ Pēteris Strautmanis (1919–2007) – 1958.–1960. g. LKP Dobeles rajona komitejas 1. sekretārs, 1960.–1965. g. LKP CK sekretārs, pēc tam līdz 1974. g. LPSR Ministru padomes priekšsēdētāja 1. vietnieks, 1974.–1985. g. LPSR Augstākās padomes priekšsēdētājs un PSRS AP priekšsēdētāja vietnieks. Paradoksāli, taču, lai gan P. Strautmanis bija E. Berklava paaudzes komunisti (1940.–1941. g. komjaunatnes Talsu apriņķa komitejas instruktors, kara laikā bija latviešu strēlnieku divīzijā, 1944. g. padomju partizānu vienības komandieris Vidzemē) un tika uzskatīts par liberāli (to apliecina arī viņa aktīvā dalība Latvijas Neatkarīgās Komunistiskās partijas veidošanā 1990. g.), nacionālkomunistu sagrāvē viņa karjeru ietekmēja pozitīvi. LKP CK plēnumā 1960. g. 26.–27. janvārī pilnībā tika nomainīta LKP vadība. Par LKP CK 1. sekretāru ievēlēja A. Pelši, par 2. sekretāru – Mihailu Gribkovu, bet par sekretāriem – Augustu Vosu, Ādolfu Miglinieku un Pēteri Strautmani.

viņš bija cilvēks, kurš bija stipri aizvainots par to, ka netika novērtēts. Viņa augstākais amats reālajā varā bija Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks. Kaut arī pirmais vietnieks lauksaimniecībā, augstāk viņš netika, lai gan viņa inteliģences līmenis bija nesalīdzināmi plašāks nekā vienam otram citam. Lūk, arī Strautmani atsūtīja uz Dobeles rajonu, lai iziet partijas stāžu (viņš bija bijušais partizānu vienības komandieris) un aizvietotu no Krievijas atsūtīto latvieti Nikolaju Bisenieku²⁵, kurš pārzināja lauksaimniecību. Strautmanis bija stalts, iznesīgs un reprezentatīvs cilvēks. Toreiz notika daži anekdotiski gadījumi, kādi varēja notikt tikai tajā laikā.

Strautmanis kā cilvēks, kurš nepazīst Dobeles rajonu, paaicināja, vai Krustiņš varētu rīt no rīta viņam parādīt, kur te atrodas kolhozi. Es strādāju Dobeles rajona laikraksta redakcijā. Strautmanis nekad nebrauca kopā ar ceturto sekretāru, kā laukos sauca šoferi, jo šoferi strādāja rajonu komitejās gadiem ilgi un zināja visu, arī to, kas viņiem nebūtu jāzina, tāpēc Strautmanis vienmēr brauca pats. Taču viņš nepārzināja rajonu un laikam kaut kādā mērā man uzticējās, jo mēs kopā braucām bieži. Tā vienā rītā bija jārāda Ždanova kolhoza robežas. Strautmanis bija ievērojais nenovāktu sienu un nolēma uzmeklēt kolhoza priekšsēdētāju. Meklējam kolhoza priekšsēdētāju Oižanovski – sieva saka, ka mājās nav. Strautmanis saka, lai atrod. Nābaga vīrs slēpās uz kūtsaugšas. Novelk sieva viņu lejā – maza auguma cilvēks, pārbijies kā diegs. Strautmanis jautā, kam tas nenovāktais siens. Viņš atbild – tas nav Ždanova kolhoza, bet Blāzmas siens. Labi, Strautmanis saka, lai parādu, kur ir Blāzmas kantoris. Braucam turp. Priekšsēdētājs tur atšķirībā no iepriekšējā ēd jau brokastis. Tas notiek apmēram ap 5–6 rītā, ļoti agri. Bet šis priekšsēdētājs pirmo sekretāru vēl nebija redzējis un nezināja, ar ko viņam ir darīšana. Bet nepārbīstas tik ļoti – viņš saka: man viss ir kārtībā, ziņas ir nodotas, siens ir novākts. Kam tas siens? Kas par niekiem, viņš saka, ko tas Oižanovskis melo, tas taču ir Ždanova siens. Ziniet, beidzās ar to, ka Strautmanis tajā dienā sasauca rajona komiteju, uz kuru izsauca zemes pārzini, lai noskaidrotu kolhozu robežas un to, kurš un par ko ir atbildīgs. Tagad tas izklausās smieklīgi, bet toreiz tā sāka ievest kārtību. Citu reizi Strautmanis Auros jautā, kad govīs ir izlaistas ganībās. Tad un tad. Tad jau ir izslauktas? Protams. Viņš uzvelk zābakus, iet uz lauku un liek piedzīt vienu govī. Pirmais sekretārs ņemas slaukt – un, ziniet, piens tek. Vai cits gadījums, kā mūs ar Strautmani arestēja. Arestēja Dobeles milicis Markovskis. Strautmanis lūdza viņam parādīt, kas notiek ar Dobeles pilsdrupām. Tajos laikos mašīna bija kā vizitkarte, kas skaidri vēstīja, kurš tajā brauc. Strautmanis brauca ar volgu. Jebkurā rajonā bija tikai divas volgas. Ja tādu redzēji, zināji, tātad brauc izpildkomitejas priekšsēdētājs vai pirmais sekretārs. Aizbraucām uz drupām, Strautmanis stāv un skatās – slimo acu dēļ viņš pastāvīgi

²⁵ Nikolajs Bisenieks (1906–1981) – 1954.–1960. g. LKP CK sekretārs. Krievijas latvietis, kas nerunāja latviski, tomēr daudzos jautājumos simpatizēja nacionālkomunistiem, par ko arī kritizēts PSKP CK aparāta komisijas ziņojumā, kas tika apspriests LKP CK birojā 1959. g. 20.–21. jūnijā un bija pamats J. Kalnbērziņa ziņojumam 7.–8. jūlijā slēgtajā CK plēnumā, par it kā nacionālistiskām tendencēm un par to, ka “daudzu jautājumu apspriešanā aizstāv neveselīgus uzskatus”. Lai gan N. Bisenieks jūlija plēnumā centās norobežoties no E. Berklava, tomēr arī viņa partijas karjerai tika pielikts punkts.

nēsāja melnas brilles. Bet milicis Markovskis, salasījies amerikāņu spiegu aprakstus, kas laikam paredzēja, ka spiegi vienmēr valkā melnas brilles, ņem ciet Strautmani. Milicis Markovskis paziņo, ka Strautmanim būs jābrauc viņam līdzī noskaidrot personību, vispār neko nevaicājot pirmajam sekretāram pašam. Redzu, ka Strautmanis kļūst sarkans, tomēr viņš milicim saka, lai tas brauc pa priekšu. Tā nu pa Rīgas šoseju pa priekšu uz velosipēda minas milicis Markovskis, kurš ar medaļām apkāris visu krūtežu, bet aiz viņa lēni velkas pirmais sekretārs ar volgu, un tā līdz milicijas iecirknim. Tur viņš mums pieteica gaidīt, kamēr izsauks, bet pats iet iekšā ziņot par aizturēšanu. Dežurants nav tik dumjš, pa logu redz, ka pavisam nav vairs labi, skrien uz otro stāvu pie priekšnieka un ziņo, ka aizturēta pirmā sekretāra mašīna (pašu sekretāru viņš vēl nebija ieraudzījis). Priekšnieks liek atlaist mašīnu un saka, ka tādām nevajag ķerties klāt, bet to milici lai nolaiž pa trepēm zemē. Tas arī burtiski tika izdarīts. Pēc tam laikrakstā “Cīņa” nākamajā LKP CK plēnumā vai aktīvā atrodu ziņu, kurā Pelše ar lielu pacilātību ziņo, ka mums ar nacionālismu jācinās un nevienam nav ļauts nacionālisms, tāpēc Dobeles rajona milicijas priekšnieks, kurš ir aizvainojis savus kadrus, tiek atlaists no darba. Viņa uzvārds bija Zeps. Aiz visa tā “nacionālisma” slēpās šis gadījums.

Vēl viena lieta. Aizbraucām uz sovhozu pie pašas Dobeles. Toreiz sovhozi bija ļoti nekārtīgi, netīrīgi. Valsts pārņēma to, kur nolaištības dēļ nevarēja kolhozu taisīt. Direktors pirmajam sekretāram Strautmanim izrāda kūti un kā lielidamies stāsta, ka esot viņiem labs bullis un ka “мы его назвали Латышом”. Atbraucam atpakaļ uz rajona komiteju. Mani izsauc Strautmanis – redzēji, kas tur ir? Jā, bet tomēr nesapratu, kas man tur bija jāparedz, jo neredzēju neko vairāk kā parasto nekārtību un netīrību. Priekšnieks kļūst sarkans un saka: tev ir jāuzraksta ziņojums (nevis raksts avīzei), kuru nosūtīt uz Rīgu, jo to direktoru noteikti vajag noņemt no amata. Viņš pateica priekšā, lai rakstu, ka kūti pārāk daudz mēslojuma aizplūst. Tad sapratu, ka sovhoza direktoram tomēr nevajadzēja to bulli gluži par latvieti saukt. Secinājums ir tāds, ka uz nacionālkomunismu veda daudzas negatīvas sadzīviskas ainas un konflikti. Tas process risinājās labu laiku, līdz varēja sākt runāt un darīt. Pieņemu, ka Strautmanis bija figūra, kuru gribēja izvirzīt, bet bija brīdis, kurā virzīšana tika apstādināta. Bija cilvēki, kuri tālāk netika ne pie kādiem apstākļiem. Ilustrācijas dēļ – tas pats Alberts Kauls, par kuru tik daudz runāts un rakstīts, nekad nebija Centrālkomitejas loceklis. Arī Zinātņu akadēmijā bija daži apturētie. Esmu dzirdējis no tālaika aprindām, ka viens no piebremzētajiem bija Samsons²⁶.

J. S.: Jā, Vilis Samsons politiskajā karjerā patiešām bija piebremzēts.²⁷

V. K.: Tas no liecinieku teiktā. Bet par anekdotiskajiem gadījumiem – diemžēl domāju, ka tādi bija ne tikai Dobelē.

²⁶ Vilis Samsons (1920) – 1950.–1960. g. LPSR izglītības ministrs, pēc tam LPSR ZA galvenais zinātniskais sekretārs.

²⁷ V. Samsona “piebremzēšanas” iemesls bija tas, ka viņš piekrita uzskatam (kuru atbalstīja ne tikai E. Berklavs, bet arī A. Pelše, kā arī pārējo Baltijas republiku vadība), ka izglītības politikā ir jāņem vērā republikas īpatnības, tāpat arī viņa laikā skolās ieviesa Latvijas vēstures un Latvijas ģeogrāfijas mācīšanu. Tomēr galvenais izglītības politikas kritikas iemesls acimredzot bija tas, ka izglītības un zinātnes joma LPSR Ministru padomē bija E. Berklava pārziņā.

J. S.: Vienu mazu repliku par izglītību. Berklavam un viņa apkārtējiem nebija augstākās izglītības. Viņi bija bijušie pagridnieki. Krūmiņš Vilis universitāti pabeidza vēlāk, neklātienē, viņš interesējās par bioloģiju un dabaszinātnēm. Bet Berklavs – tikai augstāko partijas skolu. Tas pats arī ar Ozoliņu, ar Strautmani. Bet viņi bija ļoti inteligēnti cilvēki, iekšēji inteligēnti. Ar Strautmani man iznāca saskare, jo viņš bija Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības priekšsēdētājs. Ļoti patikama sadarbība bija – viņš tiešām saprata, kas ir novadpētniecībā vajadzīgs, un bija viens no inteligēntākajiem partijas vadītājiem. Kalnbērziņam²⁸ gan jau 1940. gadā iedeva pat profesora nosaukumu kā marksisma profesoram Miške²⁹ Latvijas Valsts universitātes Marksisma-ļeņinisma katedrā.

V. K.: Viņš bija beidzis sarkano profesūru³⁰.

J. S.: Jā, tāpat kā Valeskalns³¹. Samsons jau arī nav beidzis universitāti³², bet varbūt tas tomēr nav tik būtiski.

Irēne Šneidere: Gribētu tomēr drusku iebilst. Ko un kāpēc? Savas pārdomas (ar jautājuma zīmi) balstu pirmkārt un galvenokārt uz arhīva materiāliem, bet arī es pazinu ļoti labi vismaz dažus cilvēkus, kuri bija pieskaitāmi pie nacionālkomunistiem un kuri zaudēja darbu 1959.–1960. gadā. To vidū arī “Cīņas” redaktors Pāvels Pizāns³³.

²⁸ Jānis Kalnbērziņš (1893–1986) – 1940.–1959. g. LKP CK 1. sekretārs. Viņa attieksme pret nacionālkomunistu darbību bija visai pretrunīga. J. Kalnbērziņš atbalstīja daudzus pasākumus, taču viņa nostāja bija neizlēmīga. Galu galā arī J. Kalnbērziņam 1959. g. 23. novembrī nācās atkāpties no amata.

²⁹ Vladimirs Miške (1895–1972) – kompartijas darbinieks un marksisma pasniedzējs. 1940. g. jūlijā atsūtīts uz Latviju no Maskavas. Sākumā bija viens no LKP laikraksta “Cīņa” redaktoriem, pēc tam Marksisma-ļeņinisma katedras vadītājs LVU. Šo amatu ieņēma arī 1944.–1954. gadā.

³⁰ Sarkanās profesūras institūtu nodibināja 1921. g., lai sagatavotu VK(b)P augstākos ideoloģiskos kadrus un sabiedriski politisko disciplīnu pasniedzējus augstskolās. Kurss bija trīsgadīgs, vēlāk pielika klāt ceturto apmācības gadu īpaši spējīgiem studentiem. 1930. g. institūta nodaļas pārvērta par atsevišķiem sarkanās profesūras institūtiem, pavisam tādu bija 10. 1938. g. institūtus atkal apvienoja vienā mācību iestādē – VK(b)P Augstākajā marksisma-ļeņinisma skolā, kuru 1946. g. reorganizēja par Sabiedrisko zinātņu akadēmiju.

³¹ Pēteris Valeskalns (1899–1987) – Krievijas latvietis, atsūtīts uz Latviju uzreiz pēc Latvijas okupācijas. Sākumā bija izglītības ministra vietnieks, bet pēc Jūlija Lāča aresta 1941. g. janvārī kļuva par izglītības tautas komisāru. 1944.–1950. g. LPSR ārlietu ministrs, 1951.–1960. g. LPSR ZA akadēmiķis sekretārs, pēc tam ZA viceprezidents. P. Valeskalns bija beidzis Sarkanās profesūras institūtu.

³² Vilis Samsons beidza Rēzeknes skolotāju institūtu, kas bija vidējā mācību iestāde, bet vēlāk – Sabiedrisko zinātņu akadēmiju Maskavā.

³³ Pāvels Pizāns (1918–1971) – 1951.–1960. g. LKP laikraksta “Cīņa” redaktors. 1959. g. jūlija plēnumā tika kritizēts par to, ka “Cīņas” slejās esot iekļuvuši kaitīgi un pat nacionālistiski materiāli, piemēram, Zigmunda Skujiņa un Jezupa Laganovska stāsti, E. Berklava, V. Kalpiņa u.c. raksti, kuri pēc tam esot pārpublicēti “baltemigrantu” presē. Jau 1959. g. februārī LKP CK birojs P. Pizānu sodīja ar partijas rājienu par Jāņa Silazara dzejoļa “Gadu kāpnes” publicēšanu “Cīņā”. 1959. g. jūlija plēnumā P. Pizāns atzina vainu gan par J. Silazara dzejoļa, gan par J. Laganovska raksta publicēšanu, bet kā Žurnālistu savienības priekšsēdētājs – arī par pārējo kritizēto preses izdevumu (žurnāla “Zvaigzne” un avīzes “Rīgas Balss”) “kļūdām”. Tomēr tas viņu neglāba no izrēķināšanās.

Par nacionālajiem kadriem. Ja mēs rūpīgi lasām LKP 1953. gada jūnija plēnuma materiālus, tad tajos ir visi tie momenti, kuri pēc tam uzpeld nacionālkomunistu darbībā, – latviešu valoda, latviešu kultūra, pārmērīgā migrācija, rūpniecības nozaru disbalanss attīstībā. Visi tie jautājumi iezīmējās 1953. gada referātos, turklāt cilvēki plēnumā uzstājās – un tas bija liels sasniegums – latviešu valodā. Lai sastādītu stenogrammu krievu valodā, viņu referātus tulkoja. Un viens no jautājumiem, kurš 1953. gadā tika novirzīts no Maskavas, no Berijas, Latvijai, bija nacionālo kadru izvirzīšana vadošajos amatos visās jomās – ekonomikā, tirdzniecībā, kultūrā, izglītībā. Jā, pēc tam tas it kā noplaka, bet pēc Berijas apcietināšanas ar Hruščova atnākšanu to cilvēki atcerējās jau pirms partijas 20. kongresa. Centrālkomitejas norādījumi nebija mainīti, un tiešām jau 1954., 1955., 1956. gadā neatkarīgi no Berklava notika nacionālo kadru izvirzīšana. Izrādījās, ka ir pietiekoši daudz cilvēku, kuri bija spējīgi un gatavi ieņemt vadošus amatus. Turklāt viņi, ja runājam par Vili Krūmiņu un citiem, uzreiz pēc kara tika sūtīti mācīties uz Maskavu Augstākajā partijas skolā, kas bija pirmais pakāpiens, lai tiktu kaut kādos atbildīgajos amatos. Ir vēl viens faktors, kas jāatceras, runājot par nacionālkomunistiem, – Latvija ir PSRS sastāvā, lielā mērā Latvijas Komunistiskās partijas politiku, Ministru padomes darbību nosaka ne Rīgā, bet Maskavā.

Atgriežoties pie nacionālajiem kadriem – viņiem tagad ir augstākā partijas izglītība, viņi ir gatavi ieņemt amatus. Viņi ir cilvēki brieduma gados. Dažiem ir pagrīdes pieredze, bet tādu nav daudz, jo Latvijas Komunistiskā partija pagrīdē nebija skaitliski liela. Toties daudzi ir izgājuši karu, kur viņi guva pieredzi valdīt pār cilvēkiem, komandēt un organizēt. Viņi ir gatavi vadītāji. Un tā 50. gadu otrajā pusē ne tikai Latvijas Komunistiskās partijas vadībā, bet arī Ministru padomē, ministrijās atnāk ne gluži jauna plejāde, bet drusku citādi cilvēki, nekā tas bija Staļina laikā. Un te mēs nonākam pie Berklava faktora. Pirmais, kas jebkuram ienāk prātā, pieminot vārdu “nacionālkomunisms”, ir Berklavs. Bet vai tiešām tas tā ir bijis? Jebkuram līderim ir jābūt savai komandai – cilvēkiem, kuri viņam uzticas, kuri ir domubiedri un ir gatavi atbalstīt un atbalsta līdera nostādnes. Vai tādi cilvēki ir bijuši Latvijas PSR vadībā? Nenoliedzami. Bet vai Berklava darbības vērtējums ir tikai ar plusa zīmi? Varbūt bija arī mīnusa zīme? Subjektīvu iemeslu dēļ viņš nespēja izveidot saliedētu komandu, kura viņu atbalstītu grūtajā brīdī 1959. gadā. 1959. gada 24. jūnija biroja sēdes stenogramma, vēlāk CK plēnuma stenogramma liecina, ka Berklavam komandas nebija, kaut gan bija cilvēki, kuri bija gatavi viņu atbalstīt, – kāds Kultūras ministrijā, cits Rīgas pilsētas partijas komitejā, Strautmanis rajonā, un tādu rajonu sekretāru nebija maz.

V. K.: Arnolds Deglavs³⁴ Jūrmalā.

³⁴ Arnolds Deglavs (1904–1969) – 1940.–1941. un 1944.–1951. g. Rīgas pilsētas izpildkomitejas priekšsēdētājs. 1951. g. janvārī izslēgts no kompartijas un atcelts no Rīgas pilsētas IK priekšsēdētāja amata par to, ka 1940. g. cietumā rakstiski atteicies no politiskas darbības. 1954. g. uzņemts par partijas kandidātu, pēc gada – par pilntiesīgu biedru. 1967. g. atjaunots kompartijas stāžs kopš 1927. gada. 1951.–1955. g. strādāja Latvijas Valsts izdevniecībā. 1955.–1957. g. Kultūras ministrijas Republikāniskā grāmatu tirdzniecības kantora pārvaldnieks. 1957. g. janvārī–1958. g. maijā Rīgas pilsētas Tirdzniecības pārvaldes priekšnieks. 1958. g. maijā–1961. g. aprīlī Rīgas pilsētas izpildkomitejas priekšsēdētāja vietnieks, no 1961. g. Jūrmalas pilsētas izpildkomitejas priekšsēdētājs.

I. Š.: Jā, Deglavs Jūrmalā. Jā, viņi ir bijuši visur, bet kur tie cilvēki palika 1959. gada jūnijā un jūlijā? Pēc tam viņi tika noņemti no amatiem. Berklava raksturs, viņa godkārība, valdonība, liderisms (ne līdera īpašības) tomēr neļāva ap viņu izveidoties tādai vienotai domubiedru grupai, kāda bija Lietuvā Antanam Sniečķum³⁵ un kas viņu atbalstīja un neļāva sasist katru atsevišķi, kā tas notika Rīgā. Un Maskavā Latvijas Centrālā komiteja tika vērtēta kā vienkārši priekšzīmīga arī 50. gadu otrajā pusē. Gribētu dzirdēt jūsu domas par Berklava faktoru – par pozitīvo zinām; bet vai nacionālkomunisma sagrāvē nebija viņa paša vaina?

S. K.: Kāpēc mēs pieņemam, ka nacionālkomunisma diskursa virzītājspēks bija Berklavs un ap viņu pulcējās citi cilvēki? LKP CK plēnumu stenogrammās un citos dokumentos līdz 1959. gadam patiešām ir drosmīgas idejas, taču teksti nerada iespaidu, ka tiem, ko mēs saucam par nacionālkomunistiem, būtu bijusi izpratne par idejiskās platformas kopību. Mani patīkami pārsteidza Kalpiņa drosmīgs un pamatots uzbrukums Pelšem kādā plēnumā. Pelše bija spiests pazemīgi taisnoties. Domāju, reformatoru problēma bija savstarpējās komunikācijas, kaut kādas organizētības trūkums.

I. Š.: Nav pat runas par organizāciju – organizatoriski to nevarēja noformēt tāpēc, ka tā būtu opozicionāra grupa. [Sniečķum bija kaut kas. – S. K.] Sniečķum bija domubiedri. Daļēji uz to atbild Vilis Lācis kādā stenogrammā ar vārdiem: “Dienžēl mēs ļoti daudzus jautājumus apspriedām, ne sēžot pie galda, bet starpbrižos kuluāros.” Tā bija. Jautājums ir – vai Kalpiņš un pārējie uzskatīja Berklavu par savu līderi? Berklavs sevi par tādu uzskatīja, bet – citi? Viņi ieņēma pietiekoši augstus amatus un tāpēc uzskatīja, ka viņi ir domubiedru grupa, ka katrs veic kopīgu darbu savā amatā. Kopēja viņiem bija doma pagriezt komunisma ideju ar seju pret cilvēkiem. Cilvēku dzīve, sadzīve, apgāde Latvijā 50. gados taču bija nožēlojama. Būdam pārliecināti komunisti ar pagrīdes stāžu, tādat idejiski komunisti, viņi saprata, ka nevar iet pie tautas, jo viņiem nav, ko teikt. Tomēr Latvija ir maza, viņi nebija sarāvuši saites ar tautu un gribēja nedaudz pagriezties pret tautu, bet – katrs savā vietā. Taču ir taisnība, ka stingras norunas šo cilvēku starpā nebija. Viņi darbojās izklīdēti, katrs savā amatā.

S. K.: Te arī jāmeklē atbildes atslēga. Ir jārekonstruē šo cilvēku komunikācijas matrica. Protams, par frakciju mēs to nevaram saukt, savukārt domubiedru grupa nav socioloģisks jēdziens. Ir jānoskaidro, kā viņi ieguva informāciju par notiekošo Maskavas un Rīgas kuluāros, kā apmainījās ar to. Jūsu doma, ka katrs savā vietā mēģināja kaut ko darīt, šķiet, ir precīza “diagnoze” – atsevišķās darbības neveidoja sinerģētisko efektu. Darbības bija izklīdētas telpā, un, domāju, tas radīja iespaidu, ka daži cilvēki vienkārši kaut ko eksperimentē, lai nostiprinātu varas pozīcijas rajonā, avīzes redakcijā vai CK. Pietrūka plašāka politiskā konteksta un viltīgu atsauču uz komunisma autoritātēm, lai pamatotu interesi par emigrācijas literatūru un publicistiku. Domubiedri bija klāt tikai domās, bet svarīgajās diskusijās viņi nedalījās ar solidāro atbalstu. Konservatoriem varēja rasties pamatots priekšstats, ka oponentus var apkarot pa vienam. Atšķirībā no

³⁵ Antans Sniečķus (1903–1974) – 1936.–1974. g. Lietuvas KP 1. sekretārs.

Sniečkus viņiem nebija neformālo saziņas kanālu ar centru. Vai Sniečkus nebija saradojies ar Suslovu?

D. B.: Viņam ar Suslovu bija draudzīgas attiecības, jo Suslovs bija Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas CK Lietuvas biroja priekšsēdētājs 1944.–1946. gadā.

I. Š.: Jebkurā gadījumā Sniečkum bija aizmugure Maskavā.

S. K.: Es pat nedomāju par aizmuguri. Sniečkum bija informācija par noskaņojumiem un spēku samēru Kremli. Vismaz cilvēkiem viņa apkārtnē bija priekšstats, ka priekšnieks zina ko vairāk. Latvieši neprata izmantot informāciju kā ieroci. 1959. gada 1. jūlijā PSKP CK Prezidijs uzklauzīja informāciju par stāvokli Latvijas un Azerbaidžānas partijas organizācijās. Debašu laikā Hruščovs strauji mainīja savu pozīciju – sākumā bija noskaņots pret latviešu nacionālismu, bet sēdes beigās izteica viņiem uzticību, pat nožēloja, ka, pametot Rīgu, kritisko vēstuli izlasīja uzreiz lidostā un izbāra klātesošos. Tāds nu bija padomju laikā un ir arī tagad menedžments politikajās organizācijās Latvijā – raidīt pretrunīgus signālus, ļaujot padotajiem, šajā gadījumā vietējām elitēm tos interpretēt, īstenojot savas iekšējās cīņas par valdnieka labvēlību. Pelšem, šķiet, 1959. gadā pirmo reizi izdevās interpretēt notiekošo savā labā. 1948. gadā viņa autoritāti inteliģences vidū iedragāja nespēja izrēķināties ar komponistu Oskaru Stroku. Viņa uzbrukumu Vilim Lācim atvaīrīja pats Staļins 1952. gadā. Neizdevās arī LKP CK plēnums par darbu ar inteliģenci 1957. gadā. Tas bija pārcelts no pavasara uz rudenī. Vilcināšanās rezultātā Pelše atkal palaida garām partijas ģenerālās līnijas pagriezienu. Atgādināšu, ka Maskava līdzīgu PSKP CK plēnumu plānoja 1956. gada decembrī, tomēr aprobežojās tikai ar slēgto vēstuli partijas organizācijām par politisko modrību. Tad sarosījās konservatīvie literāti, kas uzrīdīja Hruščovu rakstniekam Dudincevam; jūnijā, sagraujot “antipartijisko grupu”, tika diskreditēta ideoloģijas sekretāra Dmitrija Šepilova visnotaļ liberālā pozīcija mākslas jautājumos; augustā “Pravda” publicēja Hruščova tēzes par kultūras politiku, un tad radošās inteliģences problemātika pazuda no publiskā diskursa. Kad 9. oktobrī plēnumā Pelše rosina izbeigt “veģētārisko” attieksmi pret inteliģenci, izdevīgais brīdis jau ir nokavēts, “salna” jau ir garām. Plēnums bija “veģētārisks”, kareivīgus paziņojumus nepieņēma, pat “Literatūra un Māksla” nereaģēja uz nozarei svarīgo notikumu.

Pelšem neveicās laikam tāpēc, kā pārāk tieši izprata savus pienākumus rūpēties par doktrīnas tīrību, ignorējot valdnieka taktiskās vajadzības. Jādomā, ka arī viņam nebija neformālās saziņas kanālu ar centru, tāpēc viņš dogmatiski uztvēra “Pravdas” ievadrakstus, vispārināja tos, neizprotot taktiskās cīņas detaļas. 1951. gadā “Pravdā” publicētie raksti pret divām ukraiņu operām³⁶ un vienu dzejnieku³⁷ bija Staļina sūtīts signāls Ukrainas CK par neprasmī tikt galā ar nacionālismu rietumu apgabalos.

³⁶ 1951. g. 20. jūlijā “Pravda” publicēja kritisku rakstu par operu “Bogdans Hmeļņickis”.

³⁷ Domāts Volodimirs Sosjura (1898–1965) – viens no izcilākajiem ukraiņu dzejniekiem. 1951. g. 2. jūlijā “Pravda” publicēja ievadrakstu “Par ideoloģiskiem izkropļojumiem literatūrā”, kurā V. Sosjuru apsūdzēja nacionālismā par 1944. g. uzrakstīto dzejoli “Mīlēt Ukrainu”.

Pelše to saprata kā komandu sakārtot latviešu mākslu un ierosināja preses publikācijas pret Lāci, kritizējot novirzēs no socreālisma kanona. Tā kā varas resurss ir prasme interpretēt signālus, kam bez publiski pieejamas informācijas ir nepieciešama arī konfidencialā. Esam jau vairākkārt atzinīgi pieminējuši Kalpiņu. Līdz 1956. gadam viņš mācījās Maskavā Literatūras institūtā. Domājams, ka šis sakars ar Maskavas brīvdomātāju aprindām ir ietekmējis viņa visnotaļ drosmīgo uzvedību Rīgā. Lasot Latvijas Komponistu savienības kongresa stenogrammu, šķiet, ka jaunas vēsmas ienesa maskavieši un ļeņingradieši. Tie runāja gana drosmīgi, kamēr latvieši vēl bija bikli. Varbūt tāpēc, ka par norisēm centrā zināja tikai baumu līmenī. Nacionāļkomunisti neprata uztvert signālus no 1. jūlija PSKP CK Prezidija sēdes, neizmantoja kā argumentu Hruščova samierniecisko toni, kad viņš teica, ka latvieši paši spēs atrisināt problēmas un ka Lietuvā ir pat lielākas nacionālisma briesmas. Reformatori pat neprata manipulēt ar nacionālisma jautājumu, atdodot iniciatīvu Pelšem. Hruščovu uztrauca starptautiskais viedoklis, latviešu emigrācijas aktivitātes ārzemēs, "radiobalsu" kritika. Nacionāļkomunistiem bija prātīgas domas par kontrpropagandas uzlabošanu; viņu iniciatīvas latviešu kultūras mantojuma rehabilitācijā varēja uzspodrināt kompartijas tēlu... Pelše visu darīja rupji, radikāli, apkaroja ar policejiskām metodēm.

I. Š.: Vai Pelšem 1959. gadā bija aizmugure Maskavā?

S. K.: Diez vai. Hruščovs šajā Prezidija sēdē arī teica: nezinu, kas tas ir Pelše, bet man teica, ka viņš ir kārtīgs cilvēks. Būtiski, ka Pelšem nebija frontes pieredzes. Hruščovs cienīja frontiniekus. Skulptoram Ernestam Neizvestnijam pietika atteikt: "Es arī karoju frontē," – lai Hruščovs mikstinātu toni. Pieņemu, ka Pelšes stiprums bija attiecību tīkla veidošana Latvijā. Jāpēta, ar ko viņš tikās, ar ko draudzējās, kādas iniciatīvas atbalstīja.

L. A.: Te izteiktā kritika nacionāļkomunistiem ir pārliecinoša, drusku tā nonāca arī līdz mums toreiz. Bet tik un tā – tas, ko viņi izdarīja, ir tāda vērtība! Mums nebūtu bijis Eduarda Smiļģa radošākā daiļrades posma, kad viņam no pilnīgas atstumtības atļāva atgriezties Dailes teātri. Mums nebūtu Brīvības pieminekļa un Mātes tēla Brāļu kapos. Iespējams, ne tik gudri, ne tik tālredzīgi, ne tik organizēti, tomēr viņi izdarīja ļoti daudz.

S. K.: 1. jūlija Prezidija sēdes gaita liek domāt, ka Maskava uztvēra Rīgas notikumus kā vietējās elites cīņu un šī konflikta risināšanu atstāja pašas elites ziņā. 1960. gada 15. decembrī Latvijas KP CK aizsūtīja uz Maskavu lūgumu atļaut "internēt" deviņus nacionāļkomunistus.

I. Š.: Ne gluži internēt. Lūgumu bija parakstījis Pelše, tas nebija apspriests birojā. Deviņus cilvēkus kā nomenklatūras darbiniekus Pelše lūdza Maskavai atsaukt no Latvijas. Sarakstā citu starpā bija Aleksandrs Ņikonovs³⁸.

³⁸ Aleksandrs Ņikonovs (1918–1995) – Latvijas krievs, dzimis Gauru pagastā, kompartijas darbinieks. 1951.–1961. g. LPSR lauksaimniecības ministrs. Pēc tam kad viņu atcēla no ministra amata, bija spiests pārcelties uz Krieviju, kur bija Lauksaimniecības zinātniskās pētniecības institūta direktors Stavropolē, bet kopš 1978. g. ieņēma dažādus augstus amatus Vissavienības Lauksaimniecības zinātņu akadēmijā, 1984. g. kļuva par tās prezidentu.

[Krūmiņš, Pizāns, Dzērve, Mūkins³⁹, Pinksis, Čerkovskis⁴⁰, Valters⁴¹ un Kreituss⁴². – S. K.] Kad pirmo reizi ieraudzīju to vēstuli, domāju – tā tad ne tikai Berklavs tika nosūtīts citā amatā uz citu apgabalu, bet izrādījās, ka tādas vēstules tolaik bija normāla parādība. Esmu tādas lasījusi, sākot ar 1953. gadu pēc Staļina nāves. Kalnbērziņš bija tādas parakstītājs. Dažkārt tas spēlēja mums par labu. 50. gadu sākumā Latvijā izveidoja apgabalus⁴³, kuru vadībai atsūtīja daudzus krievu tautības cilvēkus no Maskavas. Pēc tam 1953. gadā apgabalus likvidēja, un Kalnbērziņš rakstīja: tagad apgabalu nav – lūdzu, ņemiet atpakaļ kadrus, kurus atsūtījāt. Kā Maskava reaģēja uz Pelšes 1960. gada vēstuli? Izsaukt, aprunāties, lai Pelše vairāk tādus sarakstus nesūta. PSKP Centrālās komitejas nodaļas vadītājs bija izsaucis Pelši un izteicis cerību, ka vairāk viņš tādas vēstules nesūtīs. [Bija minēti politiskie motīvi. – S. K.] Jā, ka viņi ir nožēlojuši grēkus. Tātad Pelše gribēja bargāk sodīt savus īstos un iedomājamos politiskos pretiniekus nekā pati Maskava. Jau 1959. gadā Pelše bija saukts uz Maskavu un tika norādīts piebremzēt – ka viss jums ir kārtībā un nav ko trakot.

D. B.: Es gribētu pieminēt Berklava lomu un viņa nespēju radīt komandu. Jau tika minēts, ka komandu viņš nevarēja radīt, jo to automātiski uzskatītu par opozicionāru darbību. Pat aktīvas neoficiālas sarunas no karjeras viedokļa varētu beigties pietiekami slikti. Bet ir jāņem vērā, ka padomju sistēma faktiski bija izteikti hierarhiska – tiesības veidot komandu bija tikai pirmajām personām. Berklavs varēja tādu veidot Rīgas pilsētas vai ministrijas līmenī, bet ne republikas līmenī, kur tobrīd to varēja darīt Kalnbērziņš. Problēma bija tā, ka republikas līmenī nebija vienota varas centra, kas atbalstītu nacionālkomunistu centienus, bet Kalnbērziņa nostāja bija neskaidra. Viņam, kā teica Kruka kungs, īsti nebija izejas uz Maskavu, uz Centrālkomiteju, un viņš tos signālus interpretēja kā kuro reizi. Kurš tad bija galvenais – Lācis, Kalnbērziņš vai Berklavs? Iespējams, ka Berklavs šo svarīgo vietu varēja ieņemt tikai tāpēc, ka skaidra varas centra nebija. Lietuvas gadījumā Sniečkus, kura ietekme uz Lietuvu

³⁹ Edgars Mūkins (1915–1984) – vēl viens 1940.–1941. g. komjaunatnes darbinieku un frontinieku paaudzes pārstāvis. LPSR Valsts plāna komitejas priekšsēdētājs, no amata atbrīvots 1959. g. augustā. Līdz 1960. g. septembrim Liepājas Pedagoģiskā institūta direktors, pēc tam Liepājas kokapstrādes kombināta direktors.

⁴⁰ Pāvels Čerkovskis (1919) – baltkrievs pēc tautības, 1958.–1959. g. kultūras ministra vietnieks. Nokļuva nežēlastībā pēc konflikta ar Daugavpils pilsētas vadību. Savā ziņojumā Ministru padomes priekšsēdētāja vietniekam E. Berklavam viņš rakstīja, ka Daugavpili slikti gatavoja Latgales dziesmu svētkiem, kultūras dzīves vadītājiem ir negatīva attieksme pret latviešu valodu un kultūru. Atšķirībā no vairuma nacionālkomunistu 80. gadu otrajā pusē P. Čerkovskis nostājās Latvijas neatkarības pretinieku pusē.

⁴¹ Herberts Valters (1927) – LKP CK Propagandas un aģitācijas daļas vadītāja vietnieks 1958. g. decembrī – 1960. g. janvārī. Atbrīvots no amata “par izrādīto politiskā brieduma trūkumu”.

⁴² Viktors Kreituss – Krievijas latvietis. Rīgas pilsētas izpildkomitejas priekšsēdētāja pirmais vietnieks. Tika uzskatīts par “Berklava cilvēku” Rīgas vadībā. Tika atcelts no amata 1959. g. septembrī “par nopietnām kļūdām nacionālās politikas īstenošanā”.

⁴³ No 1952. g. aprīļa līdz 1953. g. aprīlim Latvijas teritorija bija sadalīta 3 apgabalos – Rīgas, Liepājas un Daugavpils.

daudzējādā ziņā nebūt nebija tik pozitīva, kā tagad bieži tiek apgalvots, bija cilvēks, kurš ar dzelzs rokas un intrigu palīdzību savus oponentus pamanījās atbīdīt no varas. Maskava vairākas reizes mēģināja viņu nomainīt, bet viņš vienmēr veikli pamanījās tikt vaļā no iespējamajiem konkurentiem. [Maskavas priekšā viņi bija vienoti. – I. Š.] Viņš necieta konkurentus, tāpēc komanda ap viņu bija vienota, jo neviens neiedrošinājās iebilst, un, kad 1959. gadā arī Lietuvā mēģināja izdarīt kaut ko līdzīgu kā Latvijā, nekas nesanāca. Sniečkus komanda bija pietiekami saliedēta un neļāva ielauzties intrigantiem un šķēlējiem atšķirībā no Latvijas, kur Pelšiem izrādījās labas manevra iespējas.

J. S.: Īsi gribētu pieminēt Berklava, Krūmiņa un Kalpiņa attiecības. Vispirms – vai Berklavam bija grupa? Berklavs ar Vili Lāci un Kalpiņu personiski – ar ģimenēm – nekontaktējās. Vienu reizi viņš esot bijis Viļa Lāča dzīvoklī. Pie Kalpiņa – nē. Viņi uzskatīja, ka Berklavs raksturā esot pārāk šerps. Būtībā 1959. gadā gan Lācis, gan Kalpiņš pret Berklavu izturējās negatīvi, jo uzskatīja, ka viņš ar sava rakstura tiešumu un ar to, ka viņš nav atvainojies vai savas kļūdas “atzinis”, esot kaitējis Latvijai, tās savdabības uzturēšanai.

I. Š.: Berklavs atradās spēlē, bet neievēroja tās noteikumus, darot sliktu visiem.

J. S.: Tāpēc Lācis un Kalpiņš 1959. gada jūlijā bija pret Berklavu. Vilis Krūmiņš tobrīd gribēja tikt par pirmo sekretāru – un pat Maskavā bija tāda doma. Taču Berklavs uzskatīja, ka Krūmiņš zināmā mērā ir viņa nodevējs, jo viņš ir atkāpies no tiem principiem. Berklavs 2000. gadā bija atnācis uz Krūmiņa bērēm, mēs gājām kopā Meža kapos un mazliet runājām par šīm lietām. Berklavs teica, ka viņš Vilim Krūmiņam tagad esot piedēvis, ka tas 1959. gadā nav viņu aizstāvējis, ko viņš kā otrais sekretārs būtu varējis Maskavā darīt. Tomēr rūgtums pret Krūmiņu viņam palika, un 1988.–1989. gadā viņš ar Krūmiņu nav kontaktējies, kaut gan viens no galvenajiem lielās Mežaparka demonstrācijas 1988. gadā 7. oktobrī organizatoriem bija Vilis Krūmiņš ar latviešu strēlnieku apvienību, kurā Berklavs tajā laikā neatgriezās. Starp citu, 1988. gada Rakstnieku savienības jūnija plēnumā valdīja apmēram tāda pati noskaņa kā pie Berklava nost ņemšanas 1959. gadā. Sēž Pugo un citi draudīgiem, akmeņainiem ģīmjiem, tad Peters pieskrēja man klāt, lai kaut ko izlīdzinošu pasakot, lai nebūtu tā, ka Pugo pilnīgi apskaišas pēc Vulfsona runas. Peters bija uztraucies, ka 1988. gads vasarā neaiziet pa 1959. gada scenārija ceļu, jo turpmāko neviens nevarēja paredzēt. To izšķīra 19. partijas konference Maskavā.

Bet nacionālkomunistu grupa 1956.–1959. gadā noteikti nebija vienota. Kas tiešām bija Berklava piekritēji – nelokāms domubiedrs bija Pauls Dzērve. Viņu Berklavs arī vērtēja visaugstāk, un Dzērve palika viņam uzticīgs līdz pēdējam brīdim. Dzērve bija Berklava galva, viņa ideologs. Un arī Ella Ankupe⁴⁴. Arī viņa bija uzticīga Berklavam līdz galam. Viņa

⁴⁴ Ella Ankupe (1908–1986) – 1940.–1941. g. Ventspils apriņķa komjaunatnes komitejas sekretāre. 1944.–1956. g. vadīja LKP CK nodaļu darbam ar sievietēm. Kopš 1958. g. personālā pensionāre.

bija Augstākās padomes komisijas priekšsēdētāja, un viņas karjera beidzās tāpat kā Berklavam. Bet pārējos pats Berklavs nevērtēja visai augsti, bet tieši tie cilvēki, kurus viņš augsti vērtēja, vēlāk slepeni pievienojās 17 komunistu vēstulei. Tai nezin kāpēc pievienojās arī Plēsums⁴⁵, kāpēc – tas man ir mīkla. Viņš tajā laikā jau bija pensionārs. [Viņš ir Kalnbērziņa tipa cilvēks. – D. B.] Uzticams Berklavam bija arī Misiņa bibliotēkas vadītājs Zandmanis⁴⁶, vecs komunisti. Arī Zinātņu akadēmijas kompartijas sekretāre Zaļkalne⁴⁷ bija berklaviete. Bet Berklavam noteikti bija iekšēja opozīcija viņa autoritārisma dēļ, viņš bija arī drusku parupjš un pārāk tiešs.

I. Š.: Varbūt prasts, ar boļševika nostāju attieksmē pret cilvēkiem – kuri nav ar mani, ir pret mani. Kamēr citas šodien minētās personas, zinot spēles noteikumus, iespējams, būtu gājušas soli pa solim, izmantojušas maigākas metodes, un tad, iespējams, nebūtu 1959. gada. 1959. gada notikumi ir izprovocēti, un lielā mērā tos izprovocēja pats Berklavs, tiekoties ar Hruščovu Rīgas lidostā. Nu kā Hruščovam var pateikt: ja es jums nepatīku, tad ņemiet mani nost no amata? Par Berklava faktoru būtu jārunā vairāk.

V. K.: Jūs pieminējat Berklava stilu. Tā laika partijas darbiniekiem bija stils būt pietiekoši rupjam, īpaši otrajiem sekretāriem. Nerunāsim par rūpniecību – tajā vidē varēja dzirdēt visādas prastības. Ar tādu – krieviski varētu teikt “prostorečije” – izcēlās Zitmanis⁴⁸. Iespējams, Berklavs to mantoja no savas karjeristiskās vides.

J. S.: Bet Kalpiņš bija ļoti pieklājīgs cilvēks, izturēts, tolerants.

D. B.: Varbūt tāpēc Berklavs taisīja karjeru, jo viņš pēc sava rakstura bija tā tipa cilvēks.

V. K.: Kalpiņš jau nebija partijas darbinieks.

⁴⁵ Pēteris Plēsums (1895–1968) – piedalījies Krievijas pilsoņu karā. 1931. g. Kominternes nosūtīts pagrīdes darbam Latvijā. 1932. g. arestēts un notiesāts, atbrīvots no cietuma 1940. g. 22. jūnijā. 1940.–1941. g. LKP Liepājas apriņķa komitejas 1. sekretārs. No 1944. g. Augstākās padomes Prezīdija priekšsēdētāja vietnieks. 1947.–1961. g. LKP CK Partijas komisijas priekšsēdētājs. No 1962. g. personālais pensionārs. Tas, ka E. Berklavs ir nosaucis P. Plēsumu starp 17 komunistu vēstules parakstītājiem, izraisa jautājumus. E. Berklavs atmiņās raksta, ka vēstuli sācis gatavot 1968. g., kad atgriezās Latvijā no Vladimiras, bet gatava tā bijusi 1969. gadā. Taču P. Plēsums miris 1968. gadā.

⁴⁶ Arnolds Zandmanis (1905–?) – latviešu komunistu vecākās paaudzes pārstāvis. 1940.–1941. g. LKP Daugavpils apriņķa komitejas 1. sekretārs, pēc kara līdz 1951. g. tādā pašā amatā dažādos apriņķos un rajonos. 1954.–1960. g. strādāja Ražošanas kooperācijas pārvaldē un Ministru padomē. No 1960. g. personālajā pensijā, vienlaikus J. Misiņa bibliotēkas direktors. Parakstīja 17 komunistu vēstuli.

⁴⁷ Līna Zaļkalne (1899–1994) – LKP veterāne, 1920. g. par komunistisku darbību apmaiņas kārtībā izsūtīta uz Padomju Krieviju. No 1933. g. Kominternes uzdevumā atkal darbojās Latvijā, apcietināta un notiesāta spaidu darbos, atbrīvota no cietuma 1940. g. 22. jūnijā kopā ar citiem komunistiem. Pirmajā padomju okupācijas gadā LKP Valmieras apriņķa 2. sekretāre, pēc tam Cēsu apriņķa 1. sekretāre. 1944.–1948. g. LKP Cēsu apriņķa komitejas, 1950.–1953. g. Siguldas raj. un Rīgas apgabala 1. sekretāre. 1953.–1959. g. LPSR ZA partijas sekretāre. Kopš 1959. g. personālā pensionāre, strādāja ZA Fundamentālajā bibliotēkā. Nosūtīja Ņ. Hruščovam vēstuli P. Dzērves aizstāvimai.

⁴⁸ Augusts Zitmanis (1929) – 1958.–1959. g. LKP Valkas rajona komitejas 2. un 1. sekretārs. 1959.–1963. g. Latvijas komjaunatnes CK 1. sekretārs, 1966.–1973. g. LKP Rīgas pilsētas komitejas 1. sekretārs, pēc tam Latvijas Republikāniskās arodbiedrību padomes sekretārs.

J. S.: Vai tikai Berklavs negribēja būt Lāča vietā, un vai Lācis pats to nebija iecerējis?

S. K.: Rupjība arī bija un ir menedžmenta princips Latvijā. Darbalaikā vadītājs ir rupjš, bet vakarā sadzer kopā restorānā, aicina ciemos pie sevis. [Ir dzīves stils un darba stils. – I. Š.] Pelše prata manevrēt. Uz Kalpiņa taisnprātīgu kritiku par iejaukšanos Čaka un Lāča daiļradē Pelše pazemīgi apelēja pie auditorijas, sacīdams, ka viņam taču bija drosme atzīt savas kļūdas.

I. Š.: Pelšem nevarēja pārnest paškritikas trūkumu, kas toreiz bija ļoti, ļoti nozīmīgi.

V. K.: Ziepes Berklavs savārīja. Labi jau bija domāts ar latviešu valodas saglabāšanu. Es tad biju students. Vienā dienā mūs sasauca – jūs tagad krieviem mācīsiet latviešu valodu. Man tā bija pilnīga traģēdija, jo es krievu valodu nemācēju – cik nu vidusskolā varēja iemācīt skolotāja, kura pati varbūt cara laikā jaunības dienās to bija mācījusies. Tagad pasaka – iesiet un mācīsiet latviešu valodu. Ne mums metodikas, ne sa-prašanas. Vairs neatceros rūpnīcas nosaukumu, kur gāju, bet sajūta bija šausmīga. Viņi redz, ka puika ir pārbijies, un es tāds arī biju. Iedomājieties – pulksten seši vakarā, darbalaiks ir beidzies. Cilvēki ir nostrādājušies un grib uz mājām, bet nedrīkst – jāmacās. Izturēju vienu nodarbību, un mēs ar partorgu vienojāmies. Šodien atzīstos grēkā – parakstījos, ka notikušas 20 nodarbības, lai viņš varētu atskaitīties rajona nodaļā. Vēl vairāk – par katru nodarbību man samaksāja 20 rubļus. Toreiz saņēmu 250 rubļu stipendiju un neteikšu, ka to naudu aiz principialitātes būtu izmetis. Un es nebiju vienīgais. Bet nu ko jūs iesiet pie krievu cilvēka, kurš latviski nesaprot, un es nesaprotu, ko viņš runā. Ja būtu bijusi kaut jel kāda metodika, bet – bija tikai partijas komitejas uzdevums. Šķiet, tā bija viena no Berklava idejām. [1956. gadā bija pieņemts lēmums divu gadu laikā iemācīties latviešu valodu. – I. Š.] Labi, ka tie cilvēki saprata, ka esmu atsūtīts, ka ne pēc savas gribas esmu tur aizgājis.

I. Š.: Visi visu saprot. Bet vēsture taču atkārtojās. 1989. gadā bija pieņemts lēmums par latviešu valodas statusu, un tad rūpnīcās tika organizēta apmācība latviešu valodā.

Guntis Zemītis: Skaidrs, ka nacionālkomunisms izdarīja kaut ko pozitīvu. Kā vidējais latvietis es vienmēr skatos uz savu ģimeni un vidi, kurā esmu audzis, – uz Zemgales vidieni, uz nerepresētajiem, kuri ir palikuši tādi ne ļoti, bet tomēr apbižoti. Šajos cilvēkos neatkarības ideja tomēr nebija zudusi. Viņi dzīvoja bailēs no rusifikācijas, no tā, ka kļūstam par minoritāti, lai gan savā vidē mēs to neizjutām, tomēr zinājām, kas notiek Rīgā. 1968. gadā mēs, vēl tikai puikas, jutām līdzīgu čehoslovākiem, kuri spēlēja pret PSRS. Nostatījums “mēs” un “viņi” tomēr pastāvēja. Taču, ja komunisms būtu ieguvis cilvēcisku seju, tas tomēr lielā mērā būtu mēģinājums legalizēt padomju varu, nostiprināt komunisma pozīcijas Latvijā, un tad nostatījums “mēs – viņi” vairs nedarbotos. Ko tā sauktie berklavieši gribēja – tikai mēģināja paši tikt pie varas vai tomēr novērst kļūdošās pretrunas, kas apdraudēja latviešu tautu?

I. Š.: Jautājums interesants. Grūti atbildēt.

G. Z.: Man šķiet, ka atbildēt pat nevar, jo jautājums ir daudzslāņains.

D. B.: Varēja būt gan viens, gan otrs.

I. Š.: Sociālisms ar cilvēcisku seju nevar būt. Tāpēc mēs arī runājam par to, ka viņi **gribēja** to seju padarīt cilvēcīgāku.

D. B.: Tas ir jautājums, ko viņi īsti gribēja – sociālismu ar cilvēcīgu seju vai sociālismu, kas būtu atbilstošāks Latvijai?

G. Z.: Tomēr arī nacionālais jautājums spēlēja lielu lomu. Pat ja tā paaudze, kura nāca no pirmskara Latvijas, pat ja viņi bija komunisti pēc idejiskās pārliecības, tomēr latviskā pārliecība, manuprāt, bija dziļa.

D. B.: Par latvisko pārliecību var stipri strīdēties tāpēc, ka 1940. gadā viņi bija par Latvijas inkorporāciju Padomju Savienībā. Par to viņiem nebija nekādu domstarpību.

I. Š.: Viņi nezināja, kāda tā Padomju Savienība var būt.

D. B.: Tas ir cits jautājums. Viņi bija pret “buržuāzisko Latviju”, pret Ulmaņa režīmu, viņi neuzskatīja Latvijas valsti par leģitīmu. Cita lieta, ka viņu priekšstati par komunismu, kāds tas būs un kas ir Padomju Savienība, īpaši vecajai – Berklava, komjauniešu – paaudzei, kas ar Padomju Savienību bija maz saistīta, bija citādi.

I. Š.: Berklavs dzimis 1914. gadā. 1940. gadā viņam bija 26 gadi! Tas ir apzinīgs vecums.

D. B.: Bet viņš bija no tiem, kuri vispār nebija bijuši Padomju Savienībā. Šķiet, pat īsti nezināja krievu valodu. Bija tādi, kurus sūtīja pamācīties, arī komjaunieši, kā Kurlis⁴⁹, piemēram. Viņi aizbrauca uz Maskavu, Ļeņina skolā pamācījās, tad viņus atsūtīja atpakaļ. Bija tādi, kuri bija ciešāk saistīti ar Kominterni, – Kalnbērziņš, Plēsums. Komjaunieši brauca mazāk – viņi tomēr bija no vietējās vides. Neko daudz par Padomju Savienību viņi nezināja, izņemot to, ko bija lasījuši propagandas materiālos un dzirdējuši radio. 1940. gadā viņu priekšstati par to, kāda ir Padomju Savienība un kā tas viss darbosies – kāda būs Latvija Padomju Savienības sastāvā, bija nekonkrēti, abstrakti, un katrā ziņā pēc tam īstenība ļoti stipri atšķīrās no tā, ko viņi bija domājuši. Protams, ļoti daudziem bija liela vilšanās. Un ne velti tieši šīs aprindas vairāk vai mazāk ir tie, kuri pēc tam kļuva par nacionāļkomunistiem.

I. Š.: Vai 1941. gada 14. jūnija šoku viņiem noslāpēja karš?

D. B.: Lielākajai daļai nebija nekāda šoka tāpēc, ka viņi patiesībā 14. jūniju atbalstīja – ja pret “buržujiem”, tā tad normāli. Cita lieta bija 1949. gada 25. marts, kad izveda ļoti daudzus parastus zemniekus, bieži vien cilvēkus, kurus viņi personīgi pazina, arī radniekus.

V. K.: Kaut gan Berklavam 1940. gadā bija 26 gadi, pieredzes viņam tomēr nebija. Es biju mazs puika – esmu dzimis 1932. gadā –, un mana mamma strādāja pastā par telefonisti. Tur bija arī pastnieks, tāds

⁴⁹ Pēteris Kurlis (Eduards Pēteris Kļaviņš-Kurlis, 1910–1942) – jau skolnieka gados aktīvi piedalījies komunistiskajā kustībā. Atrodies Valmieras cietumā, viņu 1932. g. Politiskā pārvalde savērvēja par ziņotāju. Vēlāk kļuva par Latvijas Darba jaunatnes savienības (komjaunatnes) vadītāju un LKP CK locekli. P. Kurli arestēja 1940. g. 19. jūlijā. Viņu tiesāja Maskavā PSRS Augstākās tiesas Kara kolēģija 1941. g. 10. jūlijā un piesprieda nāvessodu nošaujot. 1941. g. 26. jūlijā PSRS Augstākās padomes Prezidijs nomainīja nāvessodu ar 10 gadiem labošanas darbu nometnē. P. Kurlis miris Sevdivinlagā Arhangeļskas apgabalā.

Birkenšteins⁵⁰, jauks lāga vīrs. Kad nodibinājās padomju vara, mammai teica – mūsu kolēģis Birkenšteins ir iecelts par aprīņķa prokuroru. Izrādījās, vecs pagrīdes komunisti. Bet Berklavs tajā laikā bija jauns. Viņiem bija daudz ilūziju, apgrābstīts priekšstats par gaišo nākotni, par kuru viņi dabūja vilties 1949. gadā. Kā puika redzēju, ka attieksme pret lauku buržuāziju, lielajiem saimniekiem nebija nemaz tik mīļa un ne visi nožēloja, ka viņus izsūtīja. Tāpēc pirmā izsūtīšana tādiem komjauniešiem varēja šķist pat taisnīga. Nesaku, ka tā viņi domāja, bet pieņemu, ka – jā. 1949. gads bija pavisam kas cits. Berklavam un viņam līdzīgi domājošajiem tas izrādījās ilūziju sabrukums. Berklavs taču nedabūja pasēdēt cietumā, negāja kādā internacionāles skolā – viņam pagāja secen tā teorētiskā sagatavotība, kas bija Kalnbērziņam.

I. Š.: Berklavs partijas skolu Maskavā beidza 1949. gadā.

V. K.: Tas jau ir karjeras posms, kurā arī man ir gadījies būt, kurā katram ir pilnīgi skaidrs, kāpēc viņš tur ir, kāpēc viņš tur ir aizsūtīts.

D. B.: Es gribētu piebilst par psiholoģisko tipu. Berklavs un liela daļa tā laika komjauniešu un komunistu bija izteiktis radikāla tips. Piemēram, Marta Duškina⁵¹ – izteikta radikāle, ja palasa autobiogrāfiju, ko viņa raksta 1940. gadā. Viņa teica acīs, ko domāja, arī rīkojās tā, kā uzskatīja, ka ir pareizi. Nebija gatava iet uz kompromisiem. Šī īpašība 30. gados šos cilvēkus noveda komunistu nometnē, bet 50. gados neļāva samierināties ar to, ka viss iet ne tā, kā viņi bija domājuši. Tas lika viņiem mēģināt kaut ko darīt citādā virzienā. Primāri viņi nebija karjeristi. Viņi bija idejas cilvēki. Ne visi, bet diezgan daudzi.

S. K.: Tas ir jautājums par idejisko vidi. Aina, uz kuras fona parādās marksistiskās, šķiriskās idejas, bija daudz sarežģītāka. Modernizācijas paradīgmā var kaut ko izprast. No diskusijām CK sanāksmēs un radošo savienību kongresos rodas iespaids, ka tomēr viņi ir jaunlatviešu idejas turpinātāji. Respektīvi, latviešu nācija ir kultūra. Bet modernizācijas patoss – tas, kas ir saistīts ar urbanizāciju, industrializāciju, dzīves veida un morāles izmaiņām, – bija viņiem svešs. Staļina industrializācija sagrāva tradicionālo kopienu, neradot pamatu modernajai sabiedrībai. Hruščova centieni bija virzīti uz sabiedrības paškontroles un pašorganizēšanās veicināšanu. Bijušos zemniekus vajadzēja iemācīt dzīvot pilsētā, uzvesties kulturāli. Cilvēku pāraudzināšanas mērķis bija nostiprināt “jaunā cilvēka” veidošanas programmā, ko akceptēja 22. partijas kongresā 1961. gadā. Tas jāuztver nopietni, modernizācijas un civilizēšanas teorijas ietvaros. Savukārt latviešiem bija vēlme atgriezties atpakaļ savā mīļajā mazajā stūrītī, viensētā, ko mākslinieki ir apdziedājuši. Viņi apraudāja Staburagu, bet varēja arī dzejot par likteņupi, Daugavu māmuliņu, kas tagad letiņiem gaismu nes, vai par burtisku Gaismas pili, kas tagad no ūdeņiem paceļas. Krievi mīl atgādināt, ka pagātnes karietē tālu neaizbrauksi, bet 50. gadu

⁵⁰ Augusts Birkenšteins 1941. g. bija Jelgavas aprīņķa prokurora vietnieks.

⁵¹ Marta Duškina (1901–?) – 1940.–1941. un 1945.–1951. g. Rīgas pilsētas Tautas izglītības nodaļas vadītāja. No 1951. g. 3. vidusskolas direktore. 1952. g. atcelta no darba un izslēgta no partijas par to, ka izsniegusi mācītāja meitai medaļu par vidusskolas beigšanu ar izcilām sekmēm.

otrās puses latviešu diskurss par mākslas mantojumu izceļ tieši arhaisko pagātni kā vērtību *per se*. Tas nebija padomju modernizācijas mērķis, un Pelše to apkaroja. Viņa iesākto cīņu pret Līgo svētkiem faktiski pēc 40 gadiem turpināja “Diena”. Atcerieties, tad sākās kampaņa par “kulturālo” svinēšanu, par dzeršanas apkaršanu, jo no rīta daudz cilvēku gāja bojā uz ceļiem. Tā kā Pelšem dažos gadījumos ir jāpiekrīt, savukārt nacionāļkomunisti, domāju, nebija integrējuši modernizācijas problemātiku savā diskursā.

J. S.: Bet vai mēs drusku neskatāmies uz latviešiem no mūsdienu viedokļa, tagad, kad latvieši ir ļoti konservatīva tauta? Tad, kad veidojās Berklava un Krūmiņa personības un īpaši Kārlis Ozoliņš, latviešos ļoti spēcīga vēl bija sociāldemokrātiskā tradīcija. Piektā gada reminiscences, sociāldemokrātu partija, daļēji tā pati Skujenieka⁵² partija. Krūmiņš taču ir cēlies no sarkanās Sēlpils, kur darbojās Raiņa klubs, pats Berklavs jaunībā bijis “siseņos”.⁵³

D. B.: Kāds varētu būt diskusijas rezumējums? Problēma ir ļoti sarežģīta un daudzšķautņaina. Vairāk būtu jāpēta ģenēze – no kurienes nāca nacionāļkomunisti? Otrs ir tā īsti līdz galam neizrunātais jautājums par to, vai nacionāļkomunisti atradās uz sabiedrības noskaņojuma tālejoša viļņa vai tomēr sabiedrība un nacionāļkomunisti bija katrs pats par sevi. Nacionāļkomunistus atbalstīja, iespējams, lielākā daļa latviešu komunistu, liels atbalsts bija īpaši komjaunatnes aktīvistu un inteliģences vidū, bet – vai tas izgāja ārpus viņu pašu vides, cik lielā mērā tas bija saistīts ar plašākas sabiedrības uzskatiem, vēlmēm, un cik lielā mērā viņi centās runāt ar šo plašāko sabiedrību, atbildēt uz tās impulsiem? Apzināti vai neapzināti viņi centās, bet – vai sabiedrība to saprata, akceptēja un kaut kādā veidā viņus arī pieņēma? Apspriežams būtu arī personību jautājums. Mēs vienmēr beigu beigās nonākam pie secinājuma, ka pār šo problemātiku joprojām dominē Berklava tēls. Tajā pašā laikā ir ļoti daudz cilvēku, kuru nozīme vēl īsti nav apjausta un īsti nav izprasta. Piemēram, šodien pieminētais Voldemārs Kalpiņš. Viņa ietekme kultūras liberalizācijas procesos pēc 1953. gada, manuprāt, bija diezgan liela. Vismaz viņš gribēja ietekmēt šos procesus. Ir zināms, kas notika kultūras vidē Rakstnieku savienībā, Mākslinieku savienībā, bet jautājums par partijas aprindu attiecībām ar kultūru ir diezgan neizpētīts. Tad ir jautājumi, kuriem mazliet pieskārmies, – kā tad tas ietekmēja tālāko dzīvi? Jā, nacionāļkomunistus atlaida no darba, tika īstenots Pelšes kurss gan kultūrā, gan ekonomikā. Bet 1965. gadā bija Rakstnieku savienības kongress, kas rāda, ka procesus, kas bija sākušies 50. gadu vidū, tomēr neizdevās nobremzēt, neskatoties uz visiem šķēršļiem.

I. Š.: Līgo svinēja, kā bija svinējuši līdz tam.

S. K.: Ja nemaldos, tas bija Strautmanis, kurš LKP CK biroja sēdē sūdzējās, ka ienaidnieki aplami apgalvo, ka komunisti esot aizlieguši Jāņus.

⁵² Marģers Skujenieks (1886–1941) – politiskais darbinieks, publicists, statistiķis. Sākotnēji bija Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (LSDSP) biedrs, vēlāk evolucionēja labējā virzienā.

⁵³ “Siseņi” – Bruno Kalniņa 1921. gadā dibinātā LSDSP jauniešu sporta organizācija Strādnieku Sports un Sargs (SSS).

Nebija tāda CK lēmuma! Bija “Cīņas” ievadraksts, kam bija ieteikuma raksturs. Bet nu atkal uztvēra kā komandu visu apkarot.

D. B.: Varbūt impulss, ko deva nacionāļkomunisti, palīdzēja tam visam iet uz priekšu? Jāuzdod arī jautājums par sagrāves cēloņiem, par to, kas tad īsti notika iekšienē, kā darbojās varas elite. Neskatoties uz to, ka par to pēdējos divdesmit gados ir uzrakstīts ļoti daudz, mēs joprojām daudzas lietas īsti neesam apzinājušies un varbūt tāpēc, ka problēma ir tajā apstākļi, uz kuru virzīja Sergejs Kruks, – kā mēs to teorētiski apzināmies. Acīmredzot tikai faktu vai personību analīzes līmenī nevar atklāt un apzināties visas saites. Varbūt tiešām ir nepieciešams aktīvāk izmantot dažādus sociālo zinātņu konceptus, lai paskatītos uz procesu no dažādiem viedokļiem, jo faktu šobrīd ir ļoti daudz. Nedomāju, ka varētu tikt atklāti pilnīgi jauni dokumenti, bet lielākā daļa pieejamo jau ir vairāk vai mazāk izpētīti. Jautājums ir, kā faktus interpretējam. Tātad darba vēl ir daudz. 1959. gada problēma, manuprāt, ir ļoti interesanta un turpinās piesaistīt pētnieku uzmanību kā svarīgs krīzes brīdis, kas atklāj un ļauj spilgtāk saskatīt pretrunas un problēmas sistēmā un sabiedrībā. Visticamāk, 1959. gada problēma būs interesanta arī pēc 50 gadiem.

I. Š.: Bet tad pētnieki apspriedīs pavisam citus jautājumus un ar citām teorijām skaidros faktus.

Pierakstījusi *Ineta Lipša*

ZIEMEĻU KARA (1700–1721) ATCEREI VELTĪTĀ KONFERENCE MOGIĻOVĀ

1700.–1721. gada Ziemeļu karš, historiogrāfijā pazīstams arī kā Lielais Ziemeļu karš, bija pēdējais par “ziemeļu kariem” dēvēto militāro konfliktu plejādē, kas kopš 16. gs. vidus ik pa laikam izcēlās, tiecoties pēc varas Baltijas jūras reģionā (*Dominium maris baltici*). Lielā Ziemeļu kara rezultātā krasi mainījās Eiropas ģeopolitiskā situācija, vairāk vai mazāk ietekmējot daudzu Eiropas valstu un tautu turpmākos likteņus. Jau kopš 20. gadsimta 80. gadiem dažādu valstu vēsturnieki, gaidot šī notikuma 300. gadadienu, ir aktīvi pievērsušies padziļinātai karadarbības izpētei, kara seku daudzpusīgai analīzei un vērtējumam.

Spilgta liecība tam bija arī starptautiskā zinātniski praktiskā konference “1700.–1721. gada Ziemeļu karš un Eiropas vēsturiskie likteņi”, kas 2008. gada 4. oktobrī notika Mogiļovā. Konference, ko organizēja Baltkrievijas Nacionālās zinātņu akadēmijas Vēstures institūts un A. Kuļešova (*Кулешов*) vārdā nosauktā Mogiļovas Valsts universitāte, bija gan tikai daļa militāri patriotiskā piemiņas pasākuma, kuru Baltkrievijas Republikas valdība bija sagatavojusi sadarbībā ar Krievijas Federācijā izveidotās starptautiskās akcijas “Mēs – uzvaras mantinieki” centrālo štābu, lai pieminētu un svinētu krievu armijas uzvaru pār zviedriem 1708. gada 28. septembrī (pēc vecā stila) kaujā pie Ļesnajas ciema. Kā zināms, šajā kaujā Krievijas cara Pētera I un ģenerāļa A. Meņšikova karaspēks

pārsteidza un sakāva zviedru ģenerāļa Ā. L. Lēvenhaupta tā dēvēto Kurzemes karapulku, kas no Rīgas bija devies ceļā, lai apvienotos ar Kārļa XII galvenajiem spēkiem. Historiogrāfijā Pētera I karaspēka panākumi pie Ļesnajas tiek vērtēti kā priekšvēstnesis uzvarai Poltavas kaujā (1709).

Konferences pirmajā daļā pēc svinīgās atklāšanas sākās plenārsēde, bet dienas otrajā pusē darbs turpinājās paralēli divās sekcijās: vienā – krievu valodā, otrā – baltkrievu valodā. Kopumā vērtējot, referāti lielākoties bija uz plašām arhīvu studijām balstīti pētījumi, kas iesaistīja zinātniskajā aprītē jaunu faktisko materiālu un secinājumus, kļiedējot ne vienu vien historiogrāfijā sastopamu mītu. Tomēr dažos referātos joprojām tika atspoguļotas padomju laika tradicionālās ideoloģiskās nostādnes.

Plenārsēdē 1708. gada kaujas norisi pie Ļesnajas detalizēti raksturoja Krievijas ZA Vēstures institūta vecākais zinātniskais līdzstrādnieks V. Artamonovs, kura jaunākais pētījums publicēts gan Krievijā, gan Baltkrievijā (sk.: *Артамонов В. А. 1708 Мать полтавской победы* 2008. К 300 летию победы Петра Великого при Лесной. – Санкт-Петербург, 2008. – 208 с.; *Артамонов В. А. Заря Полтавской победы (1708–2008). К 300 летию победы Петра Великого при Лесной.* – Могилев, 2008. – 112 с.). Ukrainas pārstāvis – V. Ļipinska vārdā nosauktā sociālhumanitāro pētījumu centra direktors K. Goluško (*Голушко*) iztīrāja Ziemeļu kara devumu “nacionālās pagātnes tēla” veidošanā mūsdienu Ukrainā. Referents norādīja, ka diemžēl šo procesu joprojām būtiski ietekmē Ukrainā pie varas esošās partijas ideoloģiskās nostādnes. Tieši partiju (un līdz ar to arī politikas) biežā maiņa ir kavējusi vienotu skolas vēstures mācību grāmatu izstrādi valstī. Par Ziemeļu kara ietekmi uz Polijas politiku, analizējot karadarbības laikā pieņemtos Brestas seimika lēmumus, referēja vēstures zinātņu kandidāte D. Konečna no Vroclavas Universitātes. Ziemeļu kara norisi 1700.–1705. gadā Kurzemes hercogistē un pierobežas rajonos Lietuvā iztīrāja LU LVI pētniece Dr. hist. M. Jakovļeva. Zviedrijas Karaliskās kara akadēmijas locekļa brigādes ģenerāļa Eināra Lita (*Lyth*) ziņojums, ko krievu valodā nolasīja tā līdzautors – pētnieks no Maskavas Pāvels Konovaļčuks (*Коновальчук*), iepazīstināja ar Zviedrijas Karaliskajā arhīvā jaunatklātajiem avotiem. Tie liecina, ka pēc sakāves pie Ļesnajas zviedri veica skrupulozu izmeklēšanu, lai noskaidrotu, vai aptuveni 1500 zviedru karavīru un, jo sevišķi, viņu virsnieki, kuriem izdevās paglābties no krievu karapulku vajāšanas un atgriezties Kurzemē, nav dezertieri. Izmeklēšanas protokoli atklāj daudz agrāk nezināmu faktu gan par vairāku zviedru karaspēka grupu tālāko ricību, gan kuriozām kļūmēm. Piemēram, pēc sakāves daļa zviedru centās turpināt ceļu līdz Kārļa XII karaspēkam, bet apmaldījās, jo nepārzināja ģeogrāfisko situāciju. Dokumenti kļiedē arī vairākus historiogrāfijā iesakņojušos mītus. Piemēram, neviens no nopratinātajiem karavīriem nepieminēja tēlainajos aprakstos minēto sniegputeni, kas it kā ietekmējis kaujas gaitu. Protokoli noliedz arī, ka Lēvenhaupta pie Ļesnajas būtu pametis visu artilēriju. Savukārt ziņas par zviedru karavīru daudzajiem ievainojumiem liecina gan par smagām sadursmēm un nežēlīgu bēgošo zviedru vajāšanu, gan par tā laika karavīru lielo fizisko izturību un neticamajām izdzīvošanas spējām.

Diemžēl sekcijā, kas notika krievu valodā, no 17 referentiem iera-
dušies bija tikai 10. Šā apraksta autore ieskicēja Lielā Ziemeļu kara
gaitas atspoguļojumu masu informācijas līdzekļos Rīgā 18. gs. sākumā.
Mogiļovas Valsts universitātes docents A. Vorobjovs iezīmēja ģeopo-
litisko situāciju Eiropā Lielā Ziemeļu kara priekšvakarā un analizēja
arī Kārļa XII rakstura īpašības. Referents pieļāva, ka tieši Kārļa XII
stūrgalvības dēļ zviedri zaudēja karu un līdz ar to arī lielvalsts statu-
su. Krievijas ZA Vēstures institūta (Maskava) vecākais zinātniskais
līdzstrādnieks A. Guskovs (*Гуськов*) visai tradicionāli atgādināja par
1697.–1698. gada Lielās sūtniecības nozīmi, Rīgas pilsētas aizvairojo-
šo izturēšanos pret Pēteri I un tās sekām – Rīgas bombardēšanu. Ar
Baltkrievijas teritorijā pirmo pastu, kas tika izveidots un darbojās tikai
Ziemeļu kara gados, saistoši iepazīstināja Baltkrievijas Valsts mūzi-
kas akadēmijas Mogiļovas filiāles vecākais pasniedzējs V. Zaremskijs
(*Заремский*).

Ukrainas vēsturnieki analizēja Lielā Ziemeļu kara notikumus savas
valsts teritorijā. T. Ševčenko Kijevas Nacionālās universitātes pārstāvis
A. Sokirko (*Сокирко*) iztirzāja Ukrainas teritoriālās vienotības problē-
mas – hetmaņu mēģinājumus apvienot Dņepras labā un kreisā krasta
teritoriju, bet O. Kovaļevska (*Ковалевская*) iepazīstināja ar ukraiņu ne-
atkarības centieniem Ziemeļu kara gados.

No militārā aspekta krievu armijas 1705.–1706. gada Grodņas ope-
rāciju atainoja majors A. Sevenko (*Севенко*). Vienā no referātiem tika
iztirzāts arī baltkrievu tautas devums zviedru sakāvē. Tā autori (dažādu
Gomeļas mācību iestāžu pārstāvji I. Uvarovs, V. Kozlovskis, skolotājs
A. Griņjaks) akcentēja Pētera I personisko dalību Mogiļovas aizsardzības
sistēmas būvēšanā un baltkrievu partizānu ieguldījumu cīņā ar Kārļa XII
armiju. Konferences dalībnieku vidū bija arī teoloģijas zinātņu kandidāts
G. Sokolovs, kurš iepazīstināja ar pareizticīgās baznīcas veikumu kaujas
pie Ļesnajas piemiņas saglabāšanā. Spilgtākais piemērs – 1912. gadā
Ļesnajā uzceltā memoriālā Sv. Pētera Pāvila kapela. Nākamajā dienā pēc
konferences pie tās notika svinīgs piemiņas sarīkojums. Interesanti atzi-
mēt, ka vienīgais, kurš publiku uzrunāja baltkrievu valodā, bija zaudētāju
puses pārstāvis – Zviedrijas vēstnieks Baltkrievijā. Viņš arī atvainojās
baltkrievu tautai par Ziemeļu kara laikā zviedru nodarītajiem postīju-
miem. Svinību noslēgumā tika pasniegtas kaujas pie Ļesnajas 300 gadu
atcerei veltītas piemiņas medaļas. Ar to tika apbalvota arī Latvijas pārstāve
M. Jakovļeva.

Konference Mogiļovā vēlreiz atgādināja, ka Lielais Ziemeļu karš un tā
ietekme uz Eiropas tautu tālākajiem likteņiem joprojām ir aktuāla izpētes
un diskusiju tēma. Cerams, ka karadarbības norises 300. gadadiena būs
pietiekami labs iemesls jauniem pētījumiem un zinātniskām debatēm arī
Latvijā!

Margarita Barzdeviča

STARPTAUTISKA KONFERENCE “LATVIJAS DZELZCEĻI: PAGĀTNE, TAGADNE, NĀKOTNE”

2009. gada 26.–27. martā Latvijas Nacionālā vēstures muzeja telpās notika starptautiska zinātniski pētnieciska konference “Latvijas dzelzceļi: pagātne, tagadne, nākotne”, kas bija veltīta valsts uzņēmuma “Latvijas dzelzceļš” dibināšanas 90. gadadienai. Tās mērķis bija aplūkot dzelzceļa attīstības vēsturi un pārmaiņu procesus.

Konferenci atklāja LR satiksmes ministrs K. Gerhards, valsts akciju sabiedrības “Latvijas dzelzceļš” valdes priekšsēdētājs U. Magonis un Latvijas Nacionālā vēstures muzeja direktora vietniece zinātniskajā darbā I. Zeibārte. Savās runās viņi norādīja, ka, neskatoties uz vidusmēra cilvēka priekšstatu, ka dzelzceļš ir tikai pasažieru pārvadājumi, dzelzceļu kopumā veido daudzas sastāvdaļas, no kurām galvenā ir kravas pārvadājumi.

Konferencē kopā uzstājās 22 referenti par dažādiem dzelzceļa attīstības un vēstures aspektiem. Pirmais uzstājās T. Altbergs, kurš ieskicēja starptautisko pasažieru pārvadājumu attīstību no 1892. līdz 1992. gadam, īpaši pievēršoties kupejas vagonu attīstībai 19. gs. vidū – 20. gs. sākumā. Sevišķu uzmanību izraisīja Oktobra dzelzceļa muzeja Sanktpēterburgā direktores L. Davidovas referāts par Sanktpēterburgas nozīmi 19./20. gs. mijā ārējā tirdzniecībā. M. Helme prezentācijā parādīja pirmā šaursliežu dzelzceļa attīstību Vidzemes guberņā, izmantojot staciju, kā arī tiltu un lokomotīvu fotogrāfijas. Ļoti informatīvs bija I. Zeibārtes referāts par dzelzceļa staciju fotogrāfijām Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājumos. E. Elksnis nobeidza konferences pirmo daļu ar īsu ieskatu, kāpēc 1919. gada 5. augusts ir uzskatāms par Latvijas dzelzceļa dibināšanas datumu.

Konferences otru daļu atklāja FEDECRAIL (Eiropas muzeju un tūristu dzelzceļu asociācija) prezidents D. Morgans ar stāstījumu par Rīgas hartu un par Eiropas mūsdienu prasību adekvātu izmantošanu dzelzceļa uzturēšanā un atjaunošanā. Par LR dzelzceļa transporta attīstības aspektiem 1920.–1940. gadā referēja G. Putiķis, kurš parādīja dzelzceļa bēdīgo stāvokli 1919. gadā, kā arī smago atjaunošanas darbu. Viņa referātu lieliski papildināja K. Augustāne, kura izklāstīja pirmā LR būvētā sliežu ceļa Liepāja–Glūda (1925) tapšanas vēsturi. Ieskatu un pieteikumu pētījumam par dzelzceļa sovetizācijas procesu (1940–1953) sniedza I. Pētersone, bet par dzelzceļu attīstības problēmām vācu okupācijas laikā referēja E. Evarts.

Informatīvs bija J. Mukāna referāts par dīzeļvilces attīstību Latvijas dzelzceļā. Savukārt I. Timofejevs no Sanktpēterburgas uzskatāmi parādīja TT sērijas lokomotīves restaurācijas pieredzi. A. Ņikoļskis stāstīja par Latvijas dzelzceļa nozīmi Krievijas dzelzceļu vēstures pētnieku darbā.

Otrajā dienā tika nolasīti deviņi referāti, kuri vairāk bija vērsti uz dzelzceļa lomu mūsdienu pasaulē, izņemot pirmo runātāju U. Pētersonu, kurš stāstīja par “Latvijas dzelzceļu” kā pārvadājumu loģistikas posmu un tirgus dalībnieku, sākot ar Latvijas dzelzceļa izveidošanu līdz 90. gadu sākumam.

Par dzelzceļa lomu Latvijas tautsaimniecībā referēja R. Karnīte, kura uzsvēra, ka dzelzceļu nepieciešams vadīt kā iestādi, kurai ir arī sociālā funkcija. J. Eiduks stāstīja par Eiropas Savienības lomu dzelzceļa attīstībā,

norādot, ka ir jāizvērtē Eiropas prasības dzelzceļa jomā un, piedaloties diskusijās, jāapgūst arī Eiropas piedāvātās priekšrocības. F. Mihailovskis parādīja dizēļlokomotīvu nākotnes vīziju, ņemot vērā iespējas izmantot jaunākās tehnoloģijas.

U. Magonis uzsvēra Latvijas dzelzceļa kā tilta lomu starp Austrumiem un Rietumiem, savukārt M. Riekstiņš norādīja, ka ir nepieciešams ieguldīt dzelzceļa attīstībā līdzekļus, lai tā stāvoklis nepasliktinātos. Par ieguldījumu runāja arī G. Princis, norādot, ka patlaban dzelzceļam ir divi projekti, ko tas vēlas realizēt, – attīstības uzsvāru likt uz Bolderāju un Kundziņsalu, lai varētu plašāk izvērst darbību, un attīstīt Torņakalna administratīvo centru. P. Guitninks ieskicēja Eiropas dzelzceļu un infrastruktūras uzņēmumu kopienas skatījumu uz pašreizējo situāciju Eiropas ekonomikā. N. Freivalds aplūkoja tranzīta lomu Latvijas ekonomikā.

Konferenci noslēdza paneldiskusija, kurā plaši tika iztirzāti jautājumi par dzelzceļa attīstību nākotnē, gadījumā ja Krievija spēcīgāk attīstītu savas ostas. Kopumā konference bija veiksmīga, jo raisīja dažādas pārdomas gan par dzelzceļa vēsturi, gan tā turpmāko attīstību.

Edvīns Evarts

AKADĒMIĶA V. SEDOVA VĀRDĀ NOSAUKTAIS STARPTAUTISKAIS SEMINĀRS PLESKAVĀ

No 13. līdz 15. aprīlim Pleskavā (Krievija) norisinājās akadēmiķa Valentīna Sedova (1924–2004) vārdā nosauktais starptautiskais arheologu un vēsturnieku seminārs “Pleskavas un Pleskavas zemes arheoloģija un vēsture”, kas notiek kopš 1980. gada. Pēc skaita tas bija jau 55. seminārs, kas šoreiz bija veltīts profesores Ingas Labutinas jubilejai. Semināru organizēja Pleskavas arheoloģijas centrs, Pleskavas apgabala arheoloģijas centrs, Krievijas Zinātņu akadēmijas Arheoloģijas institūts, Pleskavas vēstures, arhitektūras un mākslas muzejs–rezervāts.

Semināru ievadīja atzinības, ko kolēģi veltīja profesores Ingas Labutinas ieguldījumam Pleskavas arheoloģiskajā izpētē, arheoloģisko pieminekļu aizsardzības sistēmas izveidošanā, arheoloģiskās izpētes metodikas izstrādāšanā, jauno arheologu un vēsturnieku sagatavošanā.

Kopumā seminārā tika nolasīti gandrīz piecdesmit referāti, sagatavoti bija arī trīs stenda referāti. Seminārā piedalījās piecu valstu – Krievijas, Igaunijas, Latvijas, Baltkrievijas, Polijas zinātnieki – arheologi, bioarheologi, vēsturnieki, valodnieki. Referātos tika aplūkoti jautājumi, kas saistīti ar Pleskavas arheoloģiju un vēsturi, Pleskavas zemi un tās kaimiņiem, Baltijas reģiona arheoloģiju.

No Latvijas seminārā Letonikas programmas projekta ietvaros piedalījās LU Latvijas vēstures institūta vadošā pētniece *T. Berga*, kura nolasīja referātu par pēdējo gadu arheoloģiskajiem pētījumiem Valmieras senpilsētā, un *A. Vilcāne*, kura referēja par arheoloģiskās izpētes rezultātiem grāfa J. Borha kapelā Preiļos.

Tradicionāli lielākā daļa referātu bija saistīta ar iepriekšējā gada arheoloģiskajiem izrakumiem un atklājumiem visdažādākajās ziemeļrietumu Krievijas vietās. Par tiem ziņoja pētnieki no Pleskavas, Sanktpēterburgas, Novgorodas, Tveras, Tulas, Ļipeckas, Muromas, Rostovas. Lai gan semināra pamattēma bija saistīta ar seno pilsētu izpēti, virkne referātu iepazīstināja arī ar citu problemātiku.

Pleskavas arheologi stāstīja par jaunajiem atklājumiem guļbūves kameru apbedījumos, senpilsētas teritorijas attīstību viduslaikos, īpašu uzmanību pievēršot vienam no Pleskavas administratīvajiem rajoniem, t.s. Petrova galam.

Par apjomīgajiem arheoloģiskajiem izrakumiem Petrova galā referēja *J. Salmina* un *T. Zakurina* (Pleskava), bet *B. Harlašovs* (Pleskava) iepazīstināja ar vēlo viduslaiku un agro jauno laiku apbūves slāņu un horizontu rekonstrukcijas pieredzi. Petrova gala kapsētās iegūto antropoloģisko materiālu aplūkoja *D. Pežemskis* (Maskava), norādot uz Pleskavas viduslaiku iedzīvotāju antropoloģisko daudzveidību.

Kamerveida apbedījumu izpēte Pleskavas arheologiem katru gadu dod daudz interesentu atradumu, neskatoties uz to, ka daļa šo savdabīgo kapeņu jau senatnē tikusi aplaupīta. Arheologiem zināms ap 70 šāda veida apbedījumu no senās Krievzemes teritorijas, kas ir vikingu perioda atribūts un tiek saistīts ar skandināvu kultūras tradīcijām un neapšaubāmi pārstāv sabiedrības elites apbedījumus. Guļbūves kameru izpēte devusi ne tikai bagātīgu materiālu par savdabīgajām apbedīšanas tradīcijām, interesantus atradumus, bet radījusi ne mazums neskaidrību un grūtību materiāla interpretācijā. 2008. gada izrakumu sezonā šajos apbedījumos iegūti pārsteidzoši atradumi, par kuriem referēja *T. Jeršova* un *J. Jakovļeva*. *T. Jeršova* iepazīstināja ar 6. kamerā atrasto sudraba t.s. Rjurikoviču piekariņu unikālā grafiskā izpildījumā, kas neapšaubāmi piederējis kņaza administrācijas pārstāvim. Pētniece izteica savu hipotēzi par šīs ciltszīmes piederību kņazam Vladimiram.

Kamerveida apbedījumi uzieti arī Gņezdovas kapulaukā. Par Gņezdovas kapulauka iekšējo topogrāfiju un hronoloģiju referēja *T. Puškina* (Maskava).

Baznīcu arhitektūras jautājumi tika aplūkoti *V. Sedova* (Maskava) referātā par Pokrova baznīcu Kolbežicā. Referents atzīmēja, ka 20. gs. Pleskavas apgabalā nopostīts ap 20 seno baznīcu, t.sk. arī Pokrova baznīca Kolbežicā. Baznīcu arhitektūras izpēte rāda, ka tajā nav izsekojama Rietumeiropas meistarų ietekme. Tikai dažus dekoratīvos elementus var saistīt ar Tartu vai Lībekas skolu, bet pati arhitektūra ir bizantiska.

Garo uzkalniņu hronoloģijas jautājumiem, balstoties uz pētījumiem apmetnēs, pieskārsās *S. Popovs* (Sanktpēterburga), bet jostu garnitūru un jostu kompleksus no garajiem uzkalniņiem analizēja *J. Mihailova* (Sanktpēterburga).

Igaunijas pētnieki aplūkoja Pečoru novada apdzīvotības areālus dažādos laikmetos (*A. Kiristaja*, Tallina), pārskatīja Riuges pilskalna datējumu (*A. Lillak*, Tartu), referēja par Izborskas apkārtnes iedzīvotāju populācijas auguma izmēriem pēc osteoloģiskā materiāla, izsekojot tos no 3. g.t. pr.Kr. līdz 20. gs. (*L. Heaposta*, Tallina).

Debates izraisīja Igaunijas arheologa *H. Valka* (Tartu) referāts, kurā pētnieks apskatīja jautājumu par “žaļņiku” izplatību, izcelsmi un hronoloģiskajiem ietvariem. “Žaļņiki” – apbedījumi ugunskapos ar rietumu orientāciju, mazu inventāru un akmeņu konstrukcijām, izplatīti 11.–15. gs. Novgorodas un Pleskavas apgabalā. Jāatzīmē, ka šādi apbedījumi konstatēti arī Latvijā, tos pētījusi arheoloģe *E. Šnore*. Līdzīgi apbedījumi tāpat zināmi Lietuvā, Baltkrievijā. Zinātnieku vidū nav vienprātības par šīs apbedīšanas tradīcijas izcelsmi, par dažādās teritorijās sastopamo apbedījumu ar akmeņu konstrukcijām piederību “žaļņikiem”. *H. Valks* mēģināja to izplatību saistīt ar apzināti mērķtiecīgiem baznīcas pasākumiem kristianizācijas procesa veicināšanai.

M. Bessudnova (Lipecka) referātā par Pleskavas tirdzniecību ar Narvu un Tartu 15. un 16. gs. mijā mēģināja rast skaidrojumu, kāpēc Novgorodā tirdzniecība apstājas un koncentrējas Pleskavā. Livonijas perioda rakstīto avotu un dokumentu analīze ļauj autorei izteikt domu, ka 15. gs. beigās Hanzas savienības krīzes apstākļos mainās tradicionālie tirdzniecības principi, jaunas kvalitātes saistītas ar Pleskavu – Pleskava izvirzās par tranzīttirdzniecības centru, bet Novgoroda tirgojas caur starpniekiem Pleskavā.

Pilsētu izpētes jautājumiem bija veltīti arī vairāki citi referāti. Par kādu 19. gs. ūdens drenāžas sistēmu Novgorodā referēja *P. Gaidukovs* (Maskava), ar Tulas pilsētas kvartāla attīstību 17.–19. gs. iepazīstināja *K. Fomins* (Tula), bet *M. Petrovs* (Novgoroda), lai skaidrotu viduslaiku Novgorodas topogrāfiju, vēsturiskās kartes salīdzināja ar mūsdienu topogrāfiskajām kartēm un arheoloģiskajos izrakumos konstatēto apbūvi. Savukārt Polijas pētījuma Arheoloģijas un entnoloģijas institūta Ščecinas nodaļas referēja par Ščecinas viduslaiku pilsētas izpēti un Baltijas reģiona viduslaiku pilsētu attīstību, balstoties uz Ščecinas piemēra. Jāatzīmē, ka Ščecinas viduslaiku pilsētas kultūrslānis sasniedz 15 m biezumu.

Līdzīgi kā Latvijā, arī Krievijā aktuāla problēma ir cīņa ar mantu meklētājiem un arheoloģisko pieminekļu postītājiem. Par Krievijas likumdošanu un realitāti referēja *V. Žarkova* (Pleskava), norādot, ka likumdošana ir nepilnīga un pretrunīga, un dažkārt nav piemērojama, tādējādi nav iespējams sodīt pieminekļu postītājus un mantas meklētājus.

Pleskavieši nodarbojas arī ar informācijas sistēmas “Pleskavas arheoloģiskā izpēte” izveidošanu. Ar sistēmas izveidošanas metodiskiem principiem iepazīstināja *E. Koroļova* un *R. Podgornaļa* (Pleskava). Tā būs informatīva izziņas sistēma jeb vienots elektroniskais arhīvs (datu bāze), kurā varēs atrast nepieciešamo informāciju par Pleskavas arheoloģisko izpēti, atradumiem, dokumentāciju u.tml.

Semināra noslēgumā bija plašas debātes, kurās tika izvērtēti referāti, tajos skartās tēmas, pētījumu metodika. *N. Lopatins* (Maskava) norādīja, ka nepietiekama uzmanība tiek veltīta keramikas pētījumiem – Krievijas ziemeļrietumu senpilsētu slāņos iegūtās keramikas skalas nav pietiekami izstrādātas. Izskanēja aicinājums organizēt tematisku semināru, kas būtu veltīts keramikas problēmām. Līdzīgi arī otra masveida atradumu grupa – vērpijāmās vērpstas skriemeļi – līdz šim maz aplūkota arheologu darbos.

Kopumā klātesošie atzinīgi novērtēja semināra darbu un produktīvās debates. Semināra dalībniekiem bija iespēja apskatīt arī 2008. gada Pleskavas arheoloģisko izrakumu ieguvumu izstādi.

Nolasītos referātus, līdzīgi kā iepriekšējos semināros, paredzēts apkopot un izdot krājumā.

Antonija Vilcāne

STARPTAUTISKA KONFERENCE “PA SOMUGRU PĒDĀM BALTIJAS JŪRAS KRASTĀ”

Vēsturiski Latvija ir bijusi kontaktzona starp diviem valodā un kultūrā atšķirīgiem etnosiem – indoeiropiešiem piederīgajiem baltiem un somugru valodu saimei piederīgajiem Baltijas somiem. Pētnieki jau kopš 19. gs. meklē atbildes uz jautājumiem par kopīgo un atšķirīgo abu etnosu kultūrā. Jaunas atziņas par vēstures procesiem, kas ietekmējuši somugru tautu dzīvi Baltijas teritorijā, tika paustas starptautiskajā konferencē “Pa somugru pēdām Baltijas jūras krastā”, kas notika 23. aprīlī Turaidas muzejrezervātā. To organizēja Turaidas muzejrezervāts sadarbībā ar Rīgas rajona padomi un Siguldas novada domi.

Konferences ievaddaļā klātesošajiem bija iespēja klātienē dzirdēt lībiešu valodu – dalībniekus lībiešu valodā uzrunāja Julgī Stalte, viņas izpildījumā izskanēja arī līvu dziesmas.

Konferencē pētnieki no Latvijas, Igaunijas un Zviedrijas nolasīja 11 referātus. Konferences tēma tika izgaismota daudzpusīgi – referenti pārstāvēja dažādas zinātņu nozares: arheoloģiju, bioarheoloģiju, valodniecību, vēsturi, tiesību vēsturi.

Arheologs *Guntis Zemītis* (LU Latvijas vēstures institūts) referātā “*Balti un Baltijas somu vēsturiskie likteņi Latvijā. Kopīgais un atšķirīgais*” centās skaidrot cēloņus lībiešu asimilācijai viduslaikos (sabiedrības sadrumstalošanās, spēcīga klanu ietekme, smagie karu un mēra gadi) un pilnīgai izzušanai 20. gs. (robežzonas ierobežojumi PSRS laikā), norādot, ka Baltijas somu apdzīvotās teritorijas līdz pat jaunākajiem laikiem iezīmējas ar pamanāmām kultūras un mentalitātes atšķirībām.

Guntis Gerhards (LU Latvijas vēstures institūts) raksturoja lībiešus bioarheoloģiskā skatījumā. Pētnieks uzskata, ka no jauna jāizvērtē lībiešu kapulaukos iegūtais antropoloģiskais materiāls un jāpārskata agrāk izteiktās teorijas, kas tikušas balstītas uz antropoloģiskā tipa izdalīšanu. Viņaprāt, atziņas, kas joprojām tiek paustas par atšķirīgu lībiešu fizisko tipu, ir mīts. Pētnieka teiktais raisīja jautājumus un diskusiju. Atliek cerēt, ka modernā DNS noteikšanas metode, kas savas sarežģītības un arī izmaksu dēļ Latvijas pētniekiem tuvākā nākotnē varētu būt ierobežoti pieejama, atrisinās jautājumu, cik lielā mērā 20. gs. otrajā pusē veiktie antropologu pētījumi un izteiktās atziņas bija patiesība vai mīts.

Jānis Ciglis (Latvijas Nacionālais vēstures muzejs) aplūkoja Baltijas somu un baltu attiecības Austrumlatvijā mūsu ēras 1. gadu tūkstotī, raksturojot baltu un somu apdzīvotās teritorijas, pieminekļus un to izplatību.

Referents uzsvēra, ka Latvija kopš akmens laikmeta bijusi saskarsmes vieta divām etniski atšķirīgām kultūrām – somugriem un indoeiropiešiem, vēlāk – Baltijas somiem un baltiem. Austrumlatvijā Ziemeļvidzeme un Ziemeļlatgale izdalās ar Baltijas somiem piederīgajiem akmeņu krāvuma kapulaukiem, bet Dienvidlatgale un Dienvidvidzeme – ar uzkalniņu kapulaukiem ar akmeņu riņķiem. 20. gs. 80. gados Dienvidlatgalē tika izdalīta švikātās keramikas kultūra, kas saskārās ar Baltijas somu akmeņu krāvuma kapulaukiem. Diskutējams ir jautājums par ziemeļaustrumu Latvijā sastopamajiem 1.–2. gs. kapu uzkalniņiem, kā arī par Gaujas lejtecē sastopamajiem 1. gs. uzkalniņiem (Sējas Vilētāji, Turaidas Sikšņi, Vidrižu Unkšas). Šos jautājumus neapšaubāmi palīdzētu risināt plašāki arheoloģiskie pētījumi minētajās teritorijās.

Laimute Balode (Latvijas Universitāte) referēja par somugru cilmes hidronīmiem Latvijā, norādot, lai gan kopš 19. gs. beigām par šo jautājumu tiek rakstīts, tomēr zinātniskajā literatūrā parādās jauni somugru cilmes hidronīmi, rodas jaunas hipotēzes par jau pazīstamu vietvārdu cilmi. Toponīmiskie somugrismi visvairāk lokalizēti Vidzemē un Ziemeļkurzemē, tos ļauj atpazīt vārda semantika, kā arī paralēles somugru toponīmikā, vārda morfoloģiskais sastāvs. Referente norādīja, ka valodnieku vidū nav vienprātības par atsevišķu toponīmu cilmi.

Igaņu valodnieks *Karls Pajusalu* (Tartu Universitāte) pētījis valodas iezīmju izplatību, kas raksturīgas Salacas lībiešiem, skaidrojīs to saikni ar igauņu dialektiem. Referents norādīja, ka minētie pētījumi apliecina, ka starp Salacas lībiešu valodu un Dienvidigaunijas dialektiem pastāv saikne. Salacas lībiešu valoda kopumā ir vistuvākā Rietumigaunijas dialektiem.

Igaņu arheologs *Heiki Valks* (Tartu Universitāte) savā referātā, analizējot arheoloģiskās liecības viduslaiku ciemu kapsētās Igaunijas dienvidu robežas reģionos un Ziemeļvidzemē, izteica domu par 13.–15. gs. pastāvējušu etnisku viendabību starp lībiešiem un Pleskavas un Novgorodas Baltijas somu etniskajām grupām.

Vēsturnieks *Muntis Auns* (LU Latvijas vēstures institūts) iepazīstināja ar 13.–16. gs. dokumentos minētajām Rīgas arhibīskapijas Lībiešu gala apdzīvotajām vietām. Referents skaidroja apdzīvoto vietu lokalizācijas principus un rezultātu interpretācijas problēmas. Pētījumi liecina, ka apdzīvoto vietu, sevišķi sētu nosaukumi samērā bieži mainījušies. Analizējot 1550. gadā sastādīto Rīgas arhibīskapijas vaku grāmatu, viņš mēģināja skaidrot arī Lībiešu gala etnisko struktūru. Pētnieks konstatēja, ka 16. gs. vidū Turaidas un Krimuldas pilsnovados lībieši bijuši jau gandrīz asimilēti, lielāks to īpatsvars bijis Limbažu un Vainižu apvidū, bet joprojām dominējošais etnoss – Lībiešu gala ziemeļdaļā, iespējams, arī Skultes novadā.

Tiesību vēstures speciālists *Jānis Lazdiņš* (Latvijas Universitāte) pēc rakstītiem tiesību avotiem analizēja lībiešu krimināltiesiskās (soda) tiesības 12. gs. beigās – 13. gs. un norādīja, ka lībiešu tiesības ietekmējušas visas Baltijas zemes tiesības. Pētnieks konstatēja, ka publiskā vara bija ieinteresēta fiksēt pārkāpumus, par kuriem draudēja dzīvības, miesas vai mantas sods. Sodu mērķis bija radīt stabilitāti sabiedrībā, sodu noteikšanā vadījās no samērīguma principa.

Norādot uz lībiešu sabiedrības augsto militarizācijas pakāpi, caur divasmeņu zobena prizmu lībiešu kultūru centās raksturot *Artūrs Tomsons* (Latvijas Nacionālais vēstures muzejs). Referents iepazīstināja ar statistiskiem datiem par zobenu atradumiem 10.–12. gs. apbedījumos un dzīvesvietās, zobenu tipiem, izcelsmi, raksturoja zobena lomu lībiešu bruņojumā, apbedīšanas tradīcijās.

2007. gadā Turaidas muzejrezervātam izdevās iegūt savā īpašumā sudrablietu depozītu, kas tika atrasts Krimuldas pagastā netālu no bijušās Englārtes muižas. Depozītā bija monētas, dažāda veida, t.sk. dirhēmpiekariņi, gredzeni, aproces, kopumā 172 priekšmeti. Par depozīta atrašanas apstākļiem, atradumiem un to hronoloģiju referēja *Egils Jemeljanovs* (Turaidas muzejrezervāts).

Par sāmu kultūru un vēsturi stāstīja Aites muzeja Zviedrijā direktors *Kjels Ake Aronsons*. Sāmu kultūras krātuve – Aites muzejs ar Zviedrijas valsts atbalstu tika uzbūvēts un atklāts 1989. gadā. Muzejā ir gan sāmu kultūras priekšmetu kolekcijas, gan zinātniskā bibliotēka, gan arhīvs, gan botāniskais dārzs, kurā apmeklētāji gūst priekšstatu par sāmu apdzīvotā kalnu reģiona dabu.

Konferences noslēgumā dalībniekiem bija iespēja apskatīt Turaidas dārznieka mājā topošo jauno ekspozīciju “Gaujas lībieši Latvijas kultūrvēsturē”, kura ir mēģinājums atbildēt uz jautājumu, kas ir lībieši, no kurienes viņi nāk, kāds ir viņu devums Latvijas kultūrā.

Antonija Vilcāne

VĒSTURES, KULTŪRAS VĒSTURES UN FILOZOFIJAS SEKCIJAS DARBS 12. STARPTAUTISKAJĀ ZINĀTNISKAJĀ KONFERENCĒ “SABIEDRĪBA UN KULTŪRA: CITĀDĪBA UN MAZĀKUMA INTERESES” LIEPĀJĀ

2009. gada 23. un 24. aprīlī Liepājā notika kārtējā – 12. starptautiskā zinātniskā konference “Sabiedrība un kultūra”. Šī gada apakštēma bija “Citādība un mazākuma intereses”. Konferenci, tāpat kā citus gadus, organizēja Liepājas Universitātes Sociālo zinātņu un vadībzinātņu katedra sadarbībā ar Melardalenas augstskolas Sociālo zinātņu departamentu Zviedrijā.

Konferencē referāti tika lasīti vairākās sekcijās: Vēsture, kultūras vēsture, filozofija; Politika un tiesības; Socioloģija; Ekonomika, vadībzinātne. Divu pirmo sekciju darbs norisēja tikai vienu dienu, kamēr Socioloģijas un Ekonomikas un vadībzinātnes sekcijas darbs aizņēma divas dienas. Tā kā šo rindu autorei bija iespējams piedalīties tikai vienas sekcijas darbā, tad par to arī šeit plašāka informācija.

Sekcija “Vēsture, kultūras vēsture, filozofija” bija sadalīta divās tematiski nosacītās daļās: “Vēsture”, kuru vadīja Dr. hist., doc. Ārija Kolosova, un “Filozofija”, kuru vadīja Dr. phil., doc. Zaigonis Graumanis. Visas

sekcijas gaitā nolasītie referāti, lai arī to lielākā daļa tieši vai pastarpināti bija saistīta ar citādības jēdzienu, iezīmēja plašu tematisko un problēmu loku. Tā kā pirmais referents Aleksandrs Ivanovs (Daugavpils) slimības dēļ nebija ieradies, tad izpalika viņa referāts “Vēstures informācijas reprezentācijas specifika semantiskajos tīklos: jaunā paradigma vēstures pētniecībā”. Ārija Kolosova (Liepāja) referātā “Organizētā cīņa Liepājā par valstiskās neatkarības atjaunošanu 20. gs. 80. gadu beigās” pievērsās grupas “Helsinki 86” izveidei un darbībai. Noras Vilmanes (Liepāja) priekšlasījums “Priekšnoteikumi izdzīvošanai sociāli nesakārtotā vidē atrautībā no dzimtenes” iepazīstināja ar latviešu koloniju izveidi un dzīvesveidu Brazīlijas mūžamežos 20. gs. 20. gados, kā arī šo apmetņu tālāko likteni mūsdienās. Ilze Boldāne (Rīga) referātā “Latvijas čigāni latviešu etniskajos priekšstatos”, izmantojot daudzveidīgu avotu dotumus, apkopoja Latvijas čigānus raksturojošās īpašības (fiziskais izskats, sociālais izskats, nodarbošanās), kuras šai etniskajai grupai tiek piedēvētas no latviešu skatpunkta un ir pamatā noteiktu stereotipu izveidē. Ilga Apine (Rīga) savā referātā “Mazākums un vairākums mainītās lomās” analizēja situācijas, kurās majoritārās un minoritārās grupas statuss ne vienmēr atkarīgs no šo grupu skaitliskā lieluma, pievērsoties Latvijā ilgstoši pastāvējušai situācijai, kad krievvalodīgie iedzīvotāji bija majoritārā minoritāte – politiski un sociāli valdoša etniskā mazākuma grupa, un etnopsiholoģiskajām sekām, kādas radīja šī stāvokļa zaudējums mūsdienās. Guntas Bāliņas un Sandras Vītolas (Rīga) sagatavotais referāts “Liepājas pilsētas drāmas un operas teātra baleta trupas darbība un iestudējumi, 1935–1943” parādīja šīs trupas izveidi un izcilos sasniegumus, apliecinot spēcīgas un daudzkrāsainas kultūras dzīves pastāvēšanu vēsturiski sarežģītos apstākļos. Anetes Karlsones (Rīga) referāts “Koru un deju kopu koncerttērpi kā latviskās identitātes simboli Padomju Latvijā. 1940–1990” pievērsās pārmaiņām latvisko tērpu izskatā un lietojumā, tam iegūstot divējādu raksturu, izceļot šo procesu norisi viena Latvijas reģiona piemērā – tagadējā Madonas rajona teritorijā. Sandra Vītola (Rīga) referātā “Interpretācijas problēmas un to risinājumi dejā” pievērsās ar dejas žanru saistītas terminoloģijas skaidrojumam. Gunta Plūksne (Rīga) referātā “Skolas bibliotēkas kultūrvidē kā citādība” saistībā ar skolas bibliotēkas veicamajiem uzdevumiem un funkcijām skaidroja jēdzienu *citādība* kā filozofisku terminu, izvēršot domu, ka, sastopoties kategorijām *patība* un *citādība*, parādās *ētiskais* aspekts. Nadežda Pazuhina (Rīga) referātā “Citādība kā identitāte: Latvijas vecticībnieku kultūrsociālās prakses” analizēja, kā atšķirīgos vēstures periodos sabiedriski politiskie apstākļi ietekmēja Latvijas vecticībnieku identitātes uzturēšanu un pārmantojamību. Uldis Krēsliņš (Rīga) referātā “Citādība kā politiska kategorija 20. gadsimtā: izpratnes attīstība” pievērsās trīs konfliktiem, kuru pamatā ir grupas citādība: nacionālais citādības konflikts jeb ebreju jautājums un 2. pasaules karš; citādi domājošo citādība: disidenti PSRS un komunisti ASV aukstā kara periodā; seksuālā citādība mūsdienās un seksuālo minoritāšu provocētā sabiedrības negatīvā reakcija. Ilze Fedosejeva (Rīga) referātā “Kā saprast citādo” mēģināja rast atbildi uz šo jautājumu kopīgā meklējumos starp atšķirīgiem indivīdiem un grupām, secinot, ka “citādība kalpo, lai

mēs labāk saprastu paši sevi”. Zaigonis Graumanis (Liepāja) savā priekšlasījumā “*Libau* un “Spriestspējas kritikas” pirmpublicēšana: šķietamā sakarība” izsekoja apstākļiem, kādi radījuši situāciju, ka I. Kanta Berlīnē izdotā darba “Spriestspējas kritika” pirmpublicējuma titullapā atrodas arī Liepājas vārds *Libau*. Ilze Pinte (Rīga) referātā “Sievietes – kadetes Nacionālajā aizsardzības akadēmijā (1992–2004): iespējas un motivācija” bija apkopojusi datus par meitenēm, kuras iestājušās un pabeigušas Nacionālo aizsardzības akadēmiju, un viņu motivāciju šādas karjeras izveidei. Papildus programmā paredzētajiem ziņojumiem sekcijā “Vēsture, kultūras vēsture, filozofija” bija iekļauts arī Ināras Leikumas (Jelgava) referāts “Humora un smieklu sociālie aspekti”, kurā tika saistīti krīzes un humora jēdzieni un to līdzspastāvēšana.

Nolasītie referāti tika uztverti ar interesi un atsaucību. Diemžēl klausītāju jautājumus referentiem nācās ierobežot laika trūkuma dēļ un diskusija varēja tikt turpināta vēlāk, pēc oficiālā sesijas darba laika beigām.

Uz starptautiskajā zinātniskajā konferencē “Sabiedrība un kultūra: Citādība un mazākuma intereses” nolasīto referātu pamata veidotie raksti tiks publicēti konferences materiālu krājumā.

Anete Karlsonē

ARHEOLOGAM VALDIM BĒRZIŅAM – DOKTORA GRĀDS

2008. gada 28. novembrī Oulu Universitātē (Somijā) Valdis Bērziņš aizstāvēja disertāciju “Sārnatē: dzīve piejūras ezera krastā Austrumbaltijas neolīta laikā” (*Sārnatē: living by a coastal lake during the East Baltic Neolithic*); recenzenti: Dr. hist. I. Zagorska, Dr. asoc. prof. Šels Knutsons (*Kjel Knutsson, Zviedrija*); oponenti: Š. Knutsons. Piešķirta atzīme *eximia cum laude approbatur* (teicami).

Disertācija publicēta kā monogrāfija sērijā *Acta Universitatis Oulensis B Humaniora*, tā pieejama arī internetā (<http://herkules oulu.fi/isbn9789514289415/>).

Ar Oulu Universitātes 2009. gada 29. janvāra lēmumu Valdim Bērziņam piešķirts filozofijas doktora (*Doctor of Philosophy*) grāds arheoloģijas nozarē. No Akadēmiskās informācijas centra saņemta izziņa, ka iegūtais diploms pielīdzināms Latvijā izsniegtam doktora diplomam.

CURRICULUM VITAE

Valdis Bērziņš dzimis 1969. gadā Sidnejā Austrālijā. 1991. gadā Lielbritānijā Londonas Universitātes Arheoloģijas institūtā ieguvis bakalaura grādu arheoloģijā. 1998. gadā LU Vēstures un filozofijas fakultātē ieguvis maģistra grādu vēstures specialitātē. No 1994. gada strādā par zinātnisko asistentu LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļā. Pētniecības tēmas saistītas galvenokārt ar Rietumlatvijas mezolītu un neolītu. Vadijis izrakumus Vendzavu mezolīta apmetnē (Ventspils novadā) un Priedaines neolīta apmetnē (Jūrmalas pilsētā), kā arī arheoloģiskās apzināšanas un

uzraudzības darbus. Publicēti četri zinātniskie raksti ārzemju rakstu krājumos un 24 Latvijā. Piedalījies ar referātiem astoņās starptautiskās konferencēs Latvijā, Nīderlandē, Somijā, Vācijā un Zviedrijā.

PROMOCIJAS DARBA KOPSAVILKUMS

Promocijas darbā no jauna analizēts un izvērtēts materiāls, kas iegūts Sārnates neolīta apmetnē E. Šturma (1938.–1940. g.) un L.Vankinas (1949., 1953.–1959. g.) izrakumu laikā un glabājas Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā. Pētījumā izmantota izrakumu dokumentācija, plašā keramikas kolekcija, zvejas piederumu kolekcija un saglabājušās liecības par iedzīvotāju saimniecību. Kopš L.Vankina apkopoja Sārnates izrakumu rezultātus monogrāfijā, kas publicēta 1970. gadā, pētāmo tēmu loks arheoloģijā būtiski paplašinājies un pētniecībā tiek izmantotas jaunas pieejas. Līdz ar to bija nopietns pamats šīs klasiskās kolekcijas jaunai analīzei un interpretācijai no mūsdienīga skatpunkta, kas ļauj padziļināti izpētīt jautājumus, kas saistīti ar neolīta iedzīvotāju dzīvesveidu piejūras ezeru krastos.

Izrakumu gaitā noskaidrojās, ka arheoloģiskais materiāls nav saņemams visā Sārnates apmetnes teritorijā, bet gan veido atsevišķas ar pavardiem saistītas koncentrācijas jeb “mītnes”. Saskaņā ar promocijas darba teorētiskajām nostādnēm, analizējot iegūto materiālu, vispirms bija nepieciešams mītņu atradumu kopas apvienot plašākās grupās. Pamatojoties uz detalizētu keramikas analīzi (lietota korespondencanalīze u.c. statistiskās analīzes metodes), mītnes apvienotas trijās lielās grupās: mītnes ar ķemmes un bedrīšu keramiku, mītnes ar agro Sārnates tipa keramiku un mītnes ar vēlo Sārnates tipa keramiku. Tas savukārt veidoja pamatu tālākai materiāla izpētei, kuras gaitā sīkāk analizētas dažāda veida liecības katras mītņu grupas ietvaros: keramika, zvejas inventārs, liecības par pavardiem un celtnēm un liecības par iedzīvotāju saimniecību.

Mītņu grupā ar ķemmes un bedrīšu keramiku ietilpst vairākas mītnes apmetnes ZZA daļā (1., 3., 4., 5., 6._{ZA}, 7., 8., 10., 12._{ZA}, 15._{DR}). Māla trauki ir ar gludu virsmu, taisnām sienām un plakānu, uz iekšu vērstu augšmaliņu, ko rotā ķemmes vai aptītās auklas nospiedumi. Bagātīgi rotāta arī trauku virsma. Raksturīga pazīme ir ornamenta izkārtojums pamīšus izvietotās horizontālās bedrīšu un ķemmes/apptītās auklas nospiedumu rindās. Jāatzīst, ka šī ir neviendabīga keramikas grupa: variē māla masas sastāvs, arī izmantotie dekoratīvie elementi. Turklāt šajās mītnēs iegūtā keramika ir vāji saglabājusies, tāpēc nevar kalpot par labu pamatu šī reģiona ķemmes un bedrīšu keramikas raksturošanai.

Vienā no šīs grupas mītnēm, 3. mītnē, iegūts liels skaits dzintara rotu. Pie raksturīgām rotu formām var pieskaitīt mucīņveida un ripasveida krelles, kā arī trapeceveida piekariņus ar ieliektu pamatni un noapaļotām malām. Šīs grupas mītnēs nebija saglabājušies priekšmeti no organiskiem materiāliem, tāpēc iegūstams ļoti ierobežots priekšstats par lietotajiem materiāliem un tehnikām. Vienīgie tīklu piederumi ir daži oļu gremdi. Celtnu vietas iezīmēja smilšu slāņi. Dažos gadījumos smilšu slāņa centrā novēroti ogļaini laukumi, kas norādīja uz pavarda izvietojumu. Pēc autora uzskatiem, šīs trūcīgās liecības neļauj spriest, vai celtnes bijušas vieglas vai fundamentālākas konstrukcijas. Nav arī tikpat kā nekādu dzīvnieku

vai augu palieku paraugu, tāpat nav saglabāti ogļu paraugi, kas ļautu šīs mītnes datēt ar radioaktīvā oglekļa metodi. Pēdējos gados iegūtie citu pieminekļu (Zvejnieku, Piedāgu) datējumi rāda, ka ķemmes un bedrīšu keramika Austrumbaltijā parādījās agrāk, nekā iepriekš uzskatīts, līdz ar ko vairs nav pamata līdzšinējam pieņēmumam, ka mītnes ar ķemmes un bedrīšu keramiku Sārnatē ir vēlākas par pārējo apmetnē iegūto materiālu, tomēr to relatīvais vecums, salīdzinot ar pārējām mītņu grupām, paliek neskaidrs.

Daudz labāki saglabāšanās apstākļi bija pārējo divu galveno grupu mītņēs, tāpēc par šīm grupām iegūts krietni vairāk informācijas. Dažās mītņēs ar agro Sārnates tipa keramiku, vairākās mītņēs ar vēlo Sārnates tipa keramiku, kā arī dažās mītņēs, kuras nav pieskaitāmas kādai no lielajām grupām, izcilā stāvoklī bija saglabājušies organiskie materiāli un keramika, tādējādi piedāvājot daudz plašākas analīzes un interpretācijas iespējas.

Pie mītņēm ar agro Sārnates tipa keramiku pieskaitāma 2., D, E, I_Z/I_D, M_{ZA}/M_{ZR}/M_D, P_a, R_Z/R_D un W mītne. Pēc radioaktīvā oglekļa datējumiem šīs mītnes attiecināmas uz laiku ap 4365.–3780. kal. g. pr. Kr. Māla trauki bijuši ar smailu vai apaļu dibenu, māla masa liesināta ar gliemežvākiem vai augu izcelsmes materiāliem, trauku ārējā virsma švīkāta vai gluda. Raksturīgi ir taisnsienu trauki ar plakanu, uz iekšu vērstu augšmaliņu, ko rotā t.s. sīkie zobīņi vai stabiņi. Tāpat raksturīgs ir virsmas rotājums, kas veido rombu vai skujiņu rakstu. Ornamenta motīvos novērojama nepārprotama ķemmes un bedrīšu keramikas ietekme, lai gan svarīgi atzīmēt, ka isti ķemmes vai aptītās auklas nospiedumi praktiski nav sastopami. Šīs grupas mītņēm raksturīgas tādas dzintara rotas kā apaļas pogveida krelles ar lēcveida šķērsgriezumu, četrstūra formas pogveida krelles un trapeceveida piekariņi ar taisnu pamatni.

Šīs grupas mītņēs atklāti vairāki labi saglabājušies fundamentālas konstrukcijas pavardi. Zem smilšu slāņa, uz kura kurināta uguns, izveidota pamatnes konstrukcija no kokiem un mizām. Turklāt pavardu stratigrāfiskie dati rāda, ka pavardi tikuši atjaunoti, uzklājot papildu slāņus. Fiksētas arī stabu celtnu paliekas.

Neskatoties uz labajiem saglabāšanās apstākļiem, zvejas piederumu klāsts šīs grupas mītņēs nav sevišķi plašs. Vienīgie tiklu piederumi ir nelieli taisnstūra formas priežu mizas pludiņi un pludiņi tāss vīstokļu veidā, kā arī mazi akmens gremdi, kuriem atsevišķos gadījumos saglabājies tāss apvalks. Tā kā pavardos konstatēti garu skalu klāsti, var secināt, ka izmantotas arī zvejas konstrukcijas no skalīem.

Pie trešās lielās grupas, t.i., mītņēm ar vēlo Sārnates tipa keramiku, pieskaitāma A_{DA}, A_{DR}, A_{ZA}, F, G, K, N, O, P_b, T, U, X, Y un Z_b mītne, kā arī atradumu koncentrācija F/K un t.s. 3. pavards. Izmantojot radioaktīvā oglekļa metodi, šī grupa datēta ar laiku ap 3630.–2850. kal. g. pr. Kr. Šīs grupas mītnes devušas lielāko daļu koka un cita veida organisko priekšmetu, tajās visplašāk saglabājušās konstruktīvās paliekas. Arī dzīvnieku un augu palieku paraugi iegūti galvenokārt šīs grupas mītņēs.

Māla trauki bijuši ar smailu dibenu, māla masai piejaukti gliemežvāki vai augu materiāls. Raksturīga ir trauku forma ar atliekumu (atliekuma

vietā sienas līnija iekšpusē noapaļota), malas rotājums bedrišu, mezglveida iespaidumu vai pinumu veidā, bet trauku virsmas rotājums ir salīdzinoši ļoti nabadzīgs. Lai gan ārējā virsma visbiežāk bijusi švikāta, diezgan bieži sastopami arī trauki ar raksturīgu viļņotu virsmas faktūru. Bez podiem sastopama vēl otra trauku forma: ovālās bļodiņas, kas kalpojušas par tauku lampiņām. Šo mītņu dzintara rotu klāstā dominē noapaļoti un neregulāras formas piekariņi.

Šīs grupas mītnēs izpētīts arī liels skaits labi saglabājušos, aptuveni četrstūra formas pavardu, kas visumā līdzinās pavardiem mītnēs ar agro Sārnaves tipa keramiku. Vairākās mītnēs konstatētas arī stabu celtnu paliekas, un dati par šīm konstruktīvajām paliekām izmantoti telpas struktūras analizē ar nolūku identificēt mītņu plānojuma kopējās iezīmes. Analizē izmantoti dati par septiņām mītnēm, kurās konstatēti garenī pavardi ar aptuveni vienādu garenass orientāciju: RZR-ADA vai ZR-DA virzienā. Secināts, ka lielākā daļa šo celtnu, ja ne visas, bijušas garena četrstūra formas, orientētas atbilstoši pavarda garenass virzienam. Pavardi, domājams, izvietoti tuvāk ēkas RZR vai ZR galam zem jumta kores līnijas. Šķiet, ka šīs celtnes bijušas ap 4,5 m platas un līdz 9 m garas. Analizēts arī šajās mītnēs atrasto priekšmetu izvietojums attiecībā pret konstruktīvajām paliekām. Visskaidrāk parādījās ar pārtikas pārstrādi un ēdiena gatavošanu saistītu priekšmetu koncentrācija ap pavarda ADA vai DA galu, iezīmējot t.s. virtuves zonu.

Mītnēs ar vēlo Sārnaves tipa keramiku iegūts krietni plašāks tīklu piederumu klāsts, t.sk. dažādas formas un izmēra priežu mizas pludiņi, kas liecina par daudzveidīgu zvejas inventāru. Līdztekus mazajiem oļu gremdiem lielā skaitā atrasti arī smagāki, galos iešķelti akmens gremdi, kādi varētu būt lietoti uz tīkliem jūras vai upju zvejā. Atrasti arī tīklu gala koki, skalu zvejas aizsprostu paliekas un spīļveida zušu žebērklju sānu zari.

Kamēr ķemmes un bedrišu keramikas hronoloģija Sārnavē joprojām ir neskaidra, ar radioaktīvā oglekļa datējumiem noteiktā agrās-vēlās Sārnaves tipa keramikas secība sakrīt ar vispārējo keramikas attīstības gaitu Rietumlatvijā un Rietumlietuvā. Arī zvejas piederumu attīstībā iespējams saskatīt reģionāla mēroga attīstības tendenci. Tā salīdzinoši smagie, galos iešķeltie akmens gremdi raksturīgi vēlākajai mītņu grupai Sārnavē, līdzīgi kā Lietuvas piekrastē sānos iešķeltie gremdi vairāk raksturīgi vēlajām apmetnēm. Šī tendence varētu būt saistīta ar būtiskām izmaiņām zvejā, iespējams, iezīmējot jūras zvejas aizsākšanos.

Pie dažādām grupām piederošās mītnes veidoja rindas, kas orientētas aptuveni DDR-ZZA virzienā. Domājams, ka tās izvietotas gar seno ezera krasta līniju.

Vairākas mītnes (B, C, H, J, L, S, V un Z_a), kā arī trauku grupas G/I_D un K/M_D nav viennozīmīgi pieskaitāmas kādai no lielajām mītņu grupām, jo to keramika ir neviendabīga vai arī tās iegūts pārāk maz. Jāatzīmē, ka L, S un V mītne šķietami veido nelielu atsevišķu grupiņu, kurai raksturīgi trauki ar atliekumu un asu sienas līnijas laužumu atliekuma vietā trauka iekšpusē.

Pēc apkvēpuma un piedeguma sastopamības uz keramikas ārējās un iekšējās virsmas secināts, ka liela daļa agrās un vēlās Sārnaves tipa

keramikas trauku, t.sk. paši lielākie eksemplāri, kalpoja par vārāmiem traukiem. Izvērtējot keramikas tehniskās īpašības, agro un vēlo Sārnaves tipa keramiku var pieskaitīt pie keramikas tradīcijas, kas orientēta galvenokārt uz vārāmo trauku izgatavošanu. Šai funkcijai atbilstošas tehniskās pazīmes (gliemežvāku piejaukums, smaili dibeni, plānas sienas utt.) ir ļoti plaši izplatītas Austrumbaltijas neolīta keramikā (Narvas tipa keramikā šī termina plašākajā nozīmē). Turpretī tipiskās ķemmes un bedrīšu keramikas tradīcijas ietvaros trauki, šķiet, izmantoti galvenokārt produktu glabāšanai.

Ar keramikas speciālisti Baibu Dumpi kopā veiktajos vārīšanas eksperimentos atklājās funkcionāla saikne starp pavardiem ar smilšu slāni un smaildibena vārāmajiem traukiem: vārīšana notika, trauku novietojot uz smailā dibena pavarda smiltīs un apkārt sakurot uguni. Pavardiem acīmredzot bija arī telpu apsildīšanas funkcija: smilšu slānis kalpoja par siltuma rezervuāru. Spriežot pēc tā, ka pavardi vairākkārt atjaunoti, var secināt, ka tie izmantoti ilgstoši, iespējams, daudzu gadu garumā.

Apkopojot un izvērtējot dažāda veida datus, kas iegūti mītnēs ar agro un vēlo Sārnaves keramiku, iespējams rekonstruēt apdzīvotības un saimniecības vispārējo raksturu. Samērā skaidri iezīmējas trīs galvenie momenti:

1) liela saimnieciska nozīme bija resursiem, kurus ieguva no blakus esošā eitrofā lagūnu ezera (uz ko norāda apmetnes izvietojums, dzīvnieku un augu palieku paraugi, kā arī apkārtējā teritorijā potenciāli iegūstamo resursu izvērtējums);

2) apmetne apdzīvota visu gadu, tās iedzīvotāji piekopa dzīvesveidu, kas atbilst daļējai vai pilnīgai vietsēdībai (par ko liecina apmetnē iegūtās liecības par dažādos gadalaikos izmantojamiem pārtikas resursiem, kā arī telpu apsildīšanai izmantojamo fundamentālo pavardu paliekas; zināmā mērā to apstiprina arī fundamentālo celtnu paliekas un apjomīgais, grūti transportējamais inventārs);

3) izmantots daudzveidīgs savvaļas pārtikas resursu spektrs (par ko liecina mītnēs atrasto rīku plašais klāsts, kā arī dzīvnieku un augu palieku paraugi). Līdz šim vēl nav izdevies noskaidrot, vai iedzīvotāju saimniecībā būtisku vietu ieņēma arī zemkopība un lopkopība.

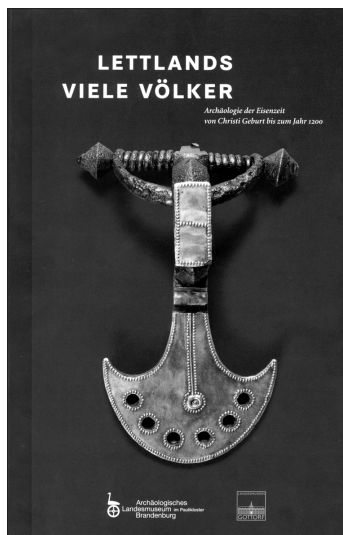
Saimniecības modelim, kas izstrādāts, pamatojoties uz Sārnaves materiālu, ir plašāka nozīme: galvenajās līnijās tas raksturo situāciju arī citās neolīta laika apmetnēs pie ezeriem Austrumbaltijas piejūras zonā. Iegūtais priekšstats par to, kā kopienas locekļi apmierināja ikdienas vajadzības, var kalpot par atskaites punktu turpmākiem pētījumiem par tādiem kopienas dzīvesveida aspektiem, kas saistīti vairāk ar attiecībām starp indivīdiem (ideoloģija, sociālā struktūra, maiņa).

RECENZIJAS

Lettlands viele Völker. Archäologie der Eisenzeit von Christi Geburt bis zum Jahr 1200. – Brandenburg: Arhäologisches Landesmuseum im Paulikloster Brandenburg, 2009. – S. 191 (Latvijas daudzās tautas. Dzelzs laikmeta arheoloģija no Kristus dzimšanas laika līdz 1200. gadam. Izstādes katalogs. Teksta autors Arnis Radiņš, kataloga sastādītāji Jānis Ciglis un Folkers Hilbergs (*Hilberg*), tulkotāja Inga Aleinikova)

Latvijas Nacionālā vēstures muzeja sagatavotā izstāde “Latvijas daudzās tautas. Dzelzs laikmeta arheoloģija no Kristus dzimšanas laika līdz 1200. gadam” notika Brandenburgas zemes Arheoloģijas muzejā Sv. Paula klosterī (*Paulikloster*) no 2008. gada decembra līdz 2009. gada 19. aprīlim un Šlēsvigas-Holšteinas zemes Arheoloģijas muzejā Gotorfas (*Gottorf*) pilī apskatāma no 2009. gada 9. maija līdz augustam.

Latvijas arheoloģiskā materiāla demonstrēšana ārpus Latvijas robežām vienmēr ir nozīmīgs notikums senākās vēstures pētniecībā. Šādi notikumi paliek disciplīnas vēsturē, un parasti tos atzīmē, raksturojot attiecīgo pētniecības periodu. Zināmā mērā tie norāda uz sava laika zinātnes politiku, tās tendencēm un noteiktā veidā rezumē līdzšinējos sasniegumus senākās vēstures pētniecībā. Tomēr diez vai būtu vērts rakstīt recenziju par izstādes katalogu, ja vien tā nebūtu apjomīga (191 lpp.) grāmata, kas sniedz ieskatu ne tikai Latvijas dzelzs laikmeta norisēs un kultūrā, bet arī Latvijas arheoloģijas vēsturē – tajā dots visu pētniecības periodu pārskats, izmantoti attēli, kas rāda gan dažādu laiku Latvijas arheologus, gan izrakumus pirmās brīvvalsts un pēckara gados. Ilustrācijās parādīti arī Latvijas arheoloģijas vēsturē nozīmīgi darbi – tādi kā Frīdriha Krūzes (*Kruse*) “*Necrolivonica*” (1842) un “Latvijas archaioloģija” prof. Franča Baloža redakcijā (1926). Turklāt dažas idejas, kas atspoguļotas izstādē un arī kataloga tekstā, ir konceptuāli jaunas vai maz diskutētas Latvijas arheoloģijā. Jāatzīst, ka nedaudz mulsinošs ir izstādes un līdz ar to arī

kataloga nosaukums – “Latvijas daudzās tautas”. Tas vedina domāt, ka runa ir par Latvijas teritorijā dzīvojošām minoritātēm (pie tādām varētu pieskaitīt libiešus un vendus), lai gan tiek rādīta to cilšu savienību un maztautu senvēsture, kuras vēlāk konsolidējās latviešu tautībā. Arī tālāk tekstā ir dažas problēmas, kas radušās, ne pārāk veiksmīgi izvēloties terminus vācu valodā. Neveiksmīgs šķiet termina “pilskalns” tulkojums vācu valodā *Burgwall*, jo tas neatbilst ne latviešu valodā lietotajam (kurš, starp citu, ir burtisks tulkojums no vācu *Burgberg*), ne vācbaltu tradīcijai, ne arī Latvijas terminoloģijā pieņemtajam.¹

Kataloga ievadā (autori prof. Dr. Klauss fon Karnaps-Bornheims (*Carnap-Bornheim*; Šlēsviga), Dr. Arnis Rādiņš (Rīga) un prof. Dr. Francs Šopers (*Schopper*; Brandenburga pie Hāfeles)) uzsvērts, ka tā ir pirmā reize pēc Otrā pasaules kara, kad Latvijas maztautu kultūra tiek rādīta Vācijā. Neapšaubāmi, tas ir nozīmīgs notikums, un varam būt gandarīti par šo Latvijas Nacionālā vēstures muzeja sasniegumu.

Tas, ka Latvija t.s. vecajā Eiropā ir pazīstama samērā vāji, diemžēl ir realitāte. Latvijas pirmās brīvvalsts laiks bija pārāk īss, lai pārējo Eiropas tautu apziņā radītu stabilu un paliekošu priekšstatu gan par latviešiem, gan pārējām Baltijas tautām. Arī Latvijas kultūras mantojums pat mums tuvajā Ziemeļeiropā padomju laikā turienes speciālistiem bija pieejams vāji. Kontakta atjaunošana aizsākās ar starptautisku konferenci Jūrmalā 1990. gadā. Turpmāk jau Latvijas Nacionālais vēstures muzejs rosīgi ievada Latvijas senatnes mantojumu vispirms Ziemeļeiropas (līdzdalība izstādē “Vikingi, varjagi, normāņi” (1992 un 1993), izstāde Stokholmā (1991) Valsts vēstures muzejā), vēlāk arī Rietumeiropas (izstāde Parīzē) aprītē. Lai vai kā, gandrīz katra šāda tikšanās ar Rietumeiropas skatītāju un lasītāju joprojām prasa papildus skaidrojumu par latviešiem, latviešu valodu un vēsturi. Tas uzliek zināmu zīmogu. Izņēmums nav arī šis izstādes katalogs, kurā sniegts īss ieskats par to, kas ir Latvija un latvieši. Nodaļā “Latvieši un Latvija” pastāstīts, ka vārdi “latvieši” un “Latvija” cēlušies no etnonīma “latgaļi”, kas 13. gs. hronikās un dokumentos pazīstami kā *Lethigalli*, *Letti*, *Letten*, bet viņu apdzīvotā teritorija – *Lethia*. Tiek paskaidrots, ka 13.–16. gs. laikā pakāpeniski izzuda valodas un kultūras atšķirības maztautu vidū. Nepamatots ir apgalvojums, ka pēc krusta kariem (no teksta izriet, ka domāts Livonijas periods) vietējie iedzīvotāji tika padarīti par dzimtilvēkiem. Tāpat par neveiksmīgu jāuzskata Pārdaugavas hercogistes nosaukuma tulkojums vācu valodā – “*überdünsche*” *Herzogtum*, lai gan vācu avotos un literatūrā to pazīst kā *Livländische Herzogtum* vai ar tās latīnisko nosaukumu – *Ducatus Ultradunensis*.

Visai detalizētā izklāstā par arheoloģiskās pētniecības periodiem, kas, starp citu, arī atspoguļo Latvijas jaunāko laiku vēsturi, kā pirmais izdalīts vācbaltu pētniecības periods līdz 1918. gadam, otrs periods (no 1918. līdz 1945. gadam), kurā ietverts gan Latvijas valstiskās neatkarības pirmais posms, gan padomju pirmās okupācijas gads, gan nacistiskās Vācijas okupācijas laiks, trešais periods (no 1945. līdz 1991. gadam) un laiks pēc neatkarības atgūšanas (no 1991. gada). Var, protams, diskutēt par šo

¹ *Graudonis J.* Arheoloģijas terminu vārdnīca. – Rīga: Zinātne, 1994. – 54. lpp.

periodizāciju. Ir pilnīgi saprotams, ka izstādes kataloga uzdevums ir iepazīstināt citas valsts speciālistus un interesentus ar Latvijas arheoloģiskajā pētniecībā paveikto un to, kādos apstākļos strādāja Latvijas arheologi, kā mainījās valsts attieksme, zinātnes politika, personālijas. Pētniecības periodu apskate apkopojošu darbu ievadā latviešu arheologiem kļuvusi par tradīciju.² No vienas puses, ir loģiski, ka pētniecības periodi tiek aplūkoti tiešā sakarā ar politiskajām pārmaiņām, no otras puses, zinātnes periodi ne vienmēr sinhroni sakrīt ar tām. Dažkārt robežas starp periodiem nav tik viegli novelkamas. Kam īsti bija izšķiroša nozīme pārejā uz jaunu periodu arheoloģiskajā pētniecībā Latvijas Republikā? Vai varam runāt par jaunām vēsmām arheoloģijā Brīvības cīņu laikā 1918.–1920. gadā? Vai pagrieziena punktu iezīmēja arheoloģijas katedras nodibināšana Latvijas Universitātē 1922. gadā vai Franča Baloža ievēlēšana par profesoru 1924. gadā? Šeit būtu jāņem vērā tā būtiskā atšķirība, kāda pastāv attieksmē pret zinātņi demokrātiskā valstī un valstī, kurā valda totalitārs režīms. Demokrātija vienmēr būs saudzīga pret iepriekšējā perioda sasniegumiem, tā var mainīt personālijas, zinātnes virzienus un politiku, turpretī totalitārais režīms, īpaši jau padomju režīms, iezīmīgs ar represijām, pat piespriestiem nāvessodiem, piemēram, Ernestam Brastiņam un Ādolfam Karnupam (pēdējam nāvessodu aizstājot ar ieslodzījumu), zinātnieku piespiedu emigrāciju, zinātnei uzspiestām ideoloģiskām klišējām. Totalitārisma periodi aizsākās nekavējoties, uzreiz pēc okupācijas režīma nodibināšanas. Savukārt neatkarības atgūšana padomju sistēmas sabrukuma periodā bija pakāpeniska, un vismaz kopš 1990. gada 4. maija Latvija jau *de facto* uzvedās kā neatkarīga valsts. Zinātnieki un kultūras darbinieki, to skaitā arī Nacionālā vēstures muzeja darbinieki, bija vieni no šo pārmaiņu veicinātājiem un atradās šo procesu priekšgalā. Diezin vai var apvienot vienā periodā Latvijas brīvvalsts, padomju okupācijas un nacistiskās Vācijas okupācijas laiku. Šķiet, ka lietderīgi būtu izdalīt Otrā pasaules kara periodu, skaitot to no Latvijas okupācijas brīža 1940. gadā līdz 1945. gadam. Jāatzīst arī, ka šis periods, īpaši vācu okupācijas laiks Latvijas arheoloģijas vēsturē vēl salīdzinoši maz izvērtēts. Jājautā: kas iezīmēja pāreju uz pēdējo pētniecības periodu? A. Radiņš uzsver Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas kontroli pār arheoloģisko pētniecību, Latvijas vēstures institūta kolekciju atdošanu Latvijas Nacionālajam vēstures muzejam, starptautisko sakaru atjaunošanu ar “veco Eiropu”, nezaudējot arī sakarus ar Krieviju (izstāde Maskavā). Tam var piekrist un var arī nepiekrist. Atbrīvošanās no idejiskās cenzūras, starptautiskie sakari, kas ir šī jaunā laikmeta galvenā iezīme, aizsākās jau trešās atmodas gados. Ieskatoties nesen Stokholmas Universitātes izdotajā rakstu krājumā, veltītā zviedru arheologam Ingmāram Jansonam (*Jansson*; viņu pamatoti uzskata par vienu no aktīvākajiem sakaru atjaunotājiem starp zviedru un no padomju okupācijas un ideoloģiskajiem žņaugiem atbrīvoto Baltijas valstu, kā arī Krievijas zinātniekiem),³ kur dots īss pārskats par

² Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga: Zinātne, 1974. – 10.–17. lpp.; Latvijas senākā vēsture: 9. g.t. pr.Kr. – 1200. g. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001. – 8.–19. lpp.

³ Cultural Interaction between East and West. – Stockholms Universitet, 2007. – P. 365.

sadarbību un šo valstu arheologiem dažādos laikposmos, pēckara okupācijas periods attiecībā uz Baltijas valstīm tiek dalīts divās daļās – 1945.–1970. un 1979.–1988. gads. Ar 1988. gadu tiek iesākts mūsdienu periods. Nešaubīgi nozīmīgs notikums bija Jūrmalas konference 1990. gada 23.–25. oktobrī.⁴ Domāju, arheoloģiskās pētniecības periodu izvērtējums ir viens no Latvijas arheologu “mājasdarbiem”, pie kura vēl vērts atgriezties.

Kataloga ievadā īsumā raksturots dzelzs laikmets (1.–1200. g.). Pievienotajā hronoloģiskajā tabulā Latvijas dzelzs laikmeta periodizācija salīdzināta ar Eiropas dzelzs laikmeta un viduslaiku periodizāciju. Iespējams, lietderīgi būtu bijis paskaidrot, kādēļ Baltijas dzelzs laikmeta un viduslaiku periodizācija ir atšķirīga no Centrāleiropas un ir tuvāka Ziemeļeiropas periodizācijai.

Tālāk sniegts agrā dzelzs laikmeta (*älteren Eisenzeit*) kultūras raksturojums. Latvijas teritorijā tiek izdalīta vēlās švikātās keramikas kultūra Dienvidaustrumlatvijā, Ziemeļaustrumlatvijas uzkalniņkapu kultūra, akmeņu krāvumu kapu kultūra (*Tarandgräberkultur*) Ziemeļkurzemē un Ziemeļvidzemē, kolektīvo uzkalniņkapu kultūra Centrālātvijā un Dienvidrietumlatvijas skeletkapu kultūra Dienvidkurzemē.

Izdalot Ziemeļaustrumlatvijas uzkalniņkapu kultūru, tiek atzīmēta uzkalniņkapu grupa – Makašānu Salenieki, Šķilbēnu Daņilovka, Šķilbēnu Dzilnaskalns, Balvu Nauduševa, Rēznas Kovaļi un Jaungulbenes Struņķu sils. Šīs kultūras atšķirība no kolektīvo uzkalniņkapu kultūras tiek saskatīta tajā, ka šie uzkalniņi nesatur akmeņu riņķi, bet gan pie pamatnes veidotu grāvīti, tie ir hronoloģiski agrāki par Dienvidlatvijas kapu uzkalniņiem, un to datējums ir no 1. gadu tūkstoša pirms Kristus līdz 2. gadsimtam pēc Kristus. Tiek pieņemts, ka šī uzkalniņkapu grupa etniski saistāma ar Baltijas somiem. Ideja par jaunas kultūras izdalīšanu Ziemeļaustrumlatvijā nav plaši diskutēta Latvijas arheoloģijā. Pirmo reizi to izvirzīja Latvijas Nacionālā vēstures muzeja speciālisti (J. Ciglis un A. Radiņš) kopīgā rakstā ar poļu arheoloģi Annu Bitneri-Vrubļevsku (*Bitner-Wróblewska*) krājumā, kas bija veltīts Latvijas arheoloģiskajām senlietām Polijas krātuvēs.⁵ Nesen rakstu par šo tēmu publicējis J. Ciglis.⁶

Šīs recenzijas autors sevi neuzskata par agrā dzelzs laikmeta speciālistu. Pārdomas izraisa tikai jautājums, vai ir pamatoti izstāžu katalogos, kuru mērķauditorija ir ārvalstu speciālisti, kas tomēr nenodarbojas ar Latvijas agrā dzelzs laikmeta problemātiku, piedāvāt šādas, vēl neizdiskutētas teorijas. Robežapgabali (baltu un Baltijas somu saskares zona) var atšķirties ar savdabību. Jautājums, vai pazīmju skaits ir pietiekams, lai izdalītu atsevišķu kultūru. Atzītā dzelzs laikmeta speciāliste E. Šnore šos uzkalniņus pieskaitīja baltu kapu pieminekļiem un atšķirības, pie-

⁴ Die Kontakte zwischen Ostbaltikum und Skandinavien in frühen Mittelalter // Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Baltica Stockholmiensia. – Stockholm, 1992. – S. 184.

⁵ *Bitner-Wróblewska A., Ciglis J., Radiņš A.* Latvijas arheoloģiskās senlietas Polijas krātuvēs. – Rīga: N.I.M.S., 2005. – 263 lpp.

⁶ *Ciglis J.* Ziemeļaustrumu Latvija senākās dzelzs laikmeta beigās un agrā dzelzs laikmeta sākumā // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. – 2007. – Nr. 4. – 23.–37. lpp.

mēram, apbedīto orientācijā, skaidroja ar ziemeļu kaimiņu (Baltijas somu) ietekmi.⁷ Kapu uzkalniņos apbedīto etniskā piederība, spriežot tikai pēc senlietu materiāla un apbedīšanas veida, vienmēr būs diskutējama, īpaši, ja runa ir par pierobežas rajonu.

Kolektīvo uzkalniņkapu kultūra attēlā tiek iezīmēta kā viena, lai gan tekstā ir norāde, ka tā dalās austrumu un rietumu grupā, kas Latvijas arheoloģijā ir pieņemts dalījums. Tomēr rodas jautājums: kādēļ tad šajā gadījumā tiek runāts par vienas kultūras divām grupām? Kādēļ nesadalīt šo kultūru divās atsevišķās – pazīmju skaits, kas tās šķir, ir visai ievērojams. Turklāt šo grupu piederīgie veido pamatu radniecīgiem, tomēr dažādiem etnosiem – rietumu grupa tiek saistīta ar zemgaļu priekštečiem, austrumu – ar latgaļu un sēļu priekštečiem. Ar šo aizrādījumu netiek domāts, ka tā būtu jādara. Runa ir tikai par salīdzinājumu – vienā gadījumā dažas pazīmes tiek uzskatītas par pietiekamām jaunas kultūras izdalīšanai, citā nē.

Akmeņu krāvumu kapu kultūra tiek saistīta ar Baltijas somiem – igauņu, lībiešu un vendu priekštečiem. Dienvidrietumlatvijas skeletkapu kultūra galvenokārt tiek raksturota ar Rucavas Ģeistautu un Rucavas Mazkatužu izrakumu materiālu, kas izmantots arī sabiedrības sociālās struktūras raksturošanai. Tāpat netiek apšaubīts, ka šī kultūra saistāma ar kuršiem. Kopumā var paslavēt muzeja speciālistus, ka viņi nevairās runāt par etnoģenēzes jautājumiem, tomēr pārāk sāka problēmu apspriešana, lokālu kultūru izdalīšana, kas ir attaisnojama un nepieciešama zinātniskos rakstos, diezin vai ir vajadzīga izstāžu katalogos.

Nākamajā nodaļā “Vidējā un vēlā (*jūngerren*) dzelzs laikmeta ciltis un tautas” jau tiek runāts par tautām – kuršiem, zemgaļiem, latgaļiem, sēļiem un lībiešiem. Rakstot par kuršiem, sniegti gari citāti no vācu hronista Rimberta darba un Egila Skalagrimsona sāgas. Rakstot par zemgaļiem, tiek uzsvērts, ka to etnoģenēze cieši saistīta ar kolektīvo kapu uzkalniņu rietumu grupu. Latgaļu izcelsme tiek meklēta līdzeno kapulauku kultūrā, kas 5./6.–7. gs. izveidojās Daugavas labajā krastā uz rietumiem no Aiviekstes un tās lejtecē, bet 8.–10. gs. aptver iepriekšējo iedzīvotāju apgabalus Austrumlatvijā. Tas ir A. Rādiņa pamatots un aizstāvēts uzskats,⁸ kas pieņemts mūsdienīgu Latvijas arheoloģijā,⁹ tomēr diezin vai latgaļu etnoģenēzes jautājumu var uzskatīt par pilnībā atrisinātu.

Atsevišķa nodaļa veltīta skandināviem, protams, aplūkojot Grobiņas arheoloģisko kompleksu, arī skandināvu apbedījumus Salaspils Laukskolā un skandināvu rakstītos avotus.

Nodaļā par starptautiskajiem sakariem tiek aplūkoti kontakti ar Romas provincē agrajā dzelzs laikmetā, arābu dirhēmu ieplūšana Latvijā, uzsvērta Daugavas ceļa, bet jo īpaši Daugmales loma starptautiskajos sakaros. Sudraba uzkrājumu raksturošanai tiek demonstrēts Salgales Rijnieku depoziāts.

⁷ Šnore E. Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi Latvijas austrumu daļā. – Rīga: Zinātne, 1993. – 110 lpp.

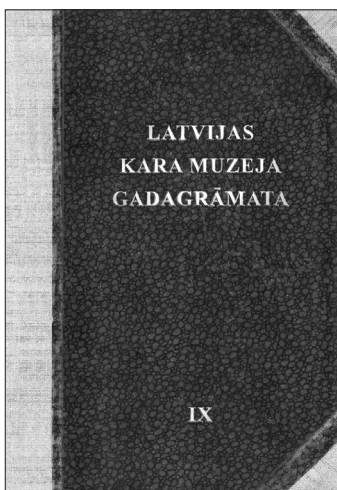
⁸ Rādiņš A. 10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi. – Rīga, 1999. – 200 lpp.

⁹ Latvijas senākā vēsture .. – 287. lpp.

Noslēguma nodaļā “Cīņa par kontroli un varu Latvijā” īsi tiek raksturoti krusta kari, cīņa par tirdzniecības ceļu kontroli. Fotoattēlos rādītas viduslaiku pilis. Gribējās sagaidīt plašāku rezumējumu par Latvijas maztātu lomu latviešu tautības izveidē, par ko gan īsumā ir minēts pirmajā nodaļā “Latvieši un Latvija”. Šāds izklāsts ieviestu lielāku skaidrību jau-tājumā, ko tad īsti saprot ar jēdzienu “Latvijas daudzās tautas”.

Nevar neatzīmēt prasmīgi atlasīto senlietu materiālu, kataloga augsto poligrāfisko kvalitāti. Varam tikai priecāties un apsveikt muzeja kolēģus ar izcilu Latvijas arheoloģiskā materiāla prezentāciju Vācijā, kas, domājams, stimulēs tālāku sadarbību un dalību kopējos projektos.

Guntis Zemītis

Latvijas Kara muzeja gadagrāmata IX / Sast. J. Ciganovs. – Rīga: Latvijas Kara muzejs, 2008. – 264 lpp.: il.

Latvijas Kara muzeja nu jau devītā gadagrāmata liecina par šī izdevuma stabilu ienākšanu Latvijas vēstures izdevumu vidū. Ārēji izdevums mainījies – pēdējo gadagrāmatu ierastā “kamouflāža” nomainīta ar vecas grāmatas iesējuma imitāciju. Kā Kara muzeju gadagrāmatu lasītājam man sagādā problēmas šos darbus ievietot savā grāmatu plauktā vienuviet to nepārtraukti mainīgā formāta dēļ. Protams, galvenais ir saturs, un par tā kvalitāti LKM var patiesi lepoties. Tomēr recenzenta uzdevums nav tikai nodziedāt (pelnītu) slavas dziesmu, bet mēģināt norādīt arī dažas nepilnības.

Gadagrāmata sastāv no piecām daļām: pētījumiem, formas tērpu vēstures, ieroču vēstures, ieskata muzeja krājumos un hronikas. Gadagrāmatas struktūra rada dažus jautājumus:

1. Vai ieroču un formas tērpu sadaļā ievietotie A. Čapenko, P. Lile-nurma, E. Gelderiņa un J. Neimaņa raksti neatbilst tam, lai sauktos par pētījumu?

2. Vai V. Kateriniča rakstu par bruņucepurēm un I. Zeltiņas darbu par Latvijas armijas aviācijas un karaflotes speciālo vienību krūšu no-zīmēm nebūtu labāk ievietot pie formas tērpu vēstures, nevis pie muzeja krājumiem?

3. Ja sastādītājs izvēlējies rakstus kārtot pēc hronoloģiskā principa, kādēļ tad raksts par Latviešu Pagaidu nacionālās padomes izveidošanos nav ievie-tots pirms D. Poziņa raksta par LPNP darbību starptautiskajā arēnā?

4. Vai tomēr gadagrāmatas sākumā sastādītājam nevajadzētu dot ieskatu tās struktūras pamatojumā, kā arī sniegt ievadvārdus, lai šos saturā dažādos un nenoliedzami interesantos rakstus saturētu kopā ne tikai grāmatas vāks?

Iespējams, ka gadagrāmata ir Latvijas Kara muzeja veltījums Latvijas 90. gadadienā, par to netieši liecina vairuma rakstu tematika, kas pastiprinātu uzmanību pievērš 1917.–1920. gada notikumiem. Tas varbūt varētu iedvesmot gadagrāmatas redakciju nākamo – 10. sējumu veltīt citai jubilejai – Atbrīvošanas kara 90. gadadienai.

Gadagrāmatu iesāk muzeja pētnieces un 1. pasaules kara vēstures nodaļas vadītājas Ilzes Krīgeres raksts par latviešu strēlnieku iesaistīšanos politiskajās norisēs 1917. gadā ar kontraversālu nosaukumu “Latviešu strēlnieki – internacionālisti vai nacionālisti?”¹ Latviešu strēlnieku politiskā noskaņojama un tā maiņas pētniecība ir nenoliedzami svarīga Latvijas vēstures norišu izskaidrojumā. Autore norāda, ka lielinieku iespaidā strēlnieki nonākuši, neizprotot viņu “tikai vārdos sludinātās nacionālās idejas”, bet praksē īstenoto internacionālismu (16. lpp.), un vēlme vēlāk atgriezties dzimtenē un atbrīvot Latviju no vācu okupācijas karaspēka liecina par nacionālo jūtu dominantu pār lielinieku sludināto internacionālismu (17. lpp.). Raksts būtu pārlicinošāks, ja autore ieskicētu un kritiski izvērtētu arī līdz šim historiogrāfijā pastāvošos vērtējumus par šo problemātiku. Neatbildēts jautājums ir arī tas, vai, neskatoties uz nacionālajām jūtām, strēlnieku vidū tomēr nedominēja lielniecisma idejas. Lai izprastu šo visnotaļ nozīmīgo problēmu, nepieciešams, ja tas ir iespējams, arī paplašināt avotu bāzi.

Toms Ķikuts savā rakstā raksturo sociālo vidi latviešu kolonijās Baškīrijā 1917. gadā,² tādējādi turpinot I. Krīgeres iesākto tēmu par latviešu politisko noskaņojumu 1917. gadā. Autors, analizējot sociālo vidi, pieņēma, ka kolonijas vidū dominēja pretlielniecisks noskaņojums, kaut arī vietējo iedzīvotāju vidū nostiprinājās “latvieša – lielnieka” tēls. Domāju, ka T. Ķikuta rakstu varētu uzskatīt par vienu no labākajiem un oriģinālākajiem darbiem gadagrāmatā.

Nenosauktu bruņoto vai iekšlietu spēku pulkvedis Jānis Hartmanis apskata kaujas pie Mazās Juglas 1917. gada 1.–2. septembrī.³ Kauja, jāpiekrīt autoram, nozīmīga, tomēr neizprotams ir viņa uzstādījums to saukt par “kauju, kura varēja nenotikt”, – domāju, ka tā mēs varētu dēvēt jebkuru vēsturē notikušu kauju. Rakstā detalizēti analizēta kaujas priekšvēsture, tās nozīme, taktika un sekas. Tomēr neskaidri ir autora pētnieciskie mērķi, proti, vai tiešām šis raksts, kā proponēts apakšvirsrakstā, ir domāts tikai kā piemiņas raksts? Autors nav arī norādījis, kādi līdz šim pētījumi tapuši par šīm kaujām, respektīvi, ko jaunu viņš piedāvā šo kauju skatījumā. Neizprotama ir kauju aculiecinieku atmiņu nekritiskā izmantošana un neatsaukšanās uz avotiem, no kuriem tās ņemtas. Neizprotams tāpat ir autora izklāstītais latviešu strēlnieku liktenis pēc šīm kaujām. Viņš apgalvo, ka liela daļa (cik? – K. Z.) strēlnieku esot dezertējuši vai demobilizējušies un tie, kas palikuši tēvzemē, vēlāk turpinājuši cīņu par mūsu jaunās valsts brīvību (38. lpp.). Kas notika ar pārējiem strēlniekiem, autors, iespējams, pārprastā patriotisma dēļ nemin.

¹ *Krīgere I.* Latviešu strēlnieki – internacionālisti vai nacionālisti? – 11.–19. lpp.

² *Ķikuts T.* 1917. gads latviešu kolonijās Baškīrijā: sociālais aspekts. – 20.–29. lpp.

³ *Hartmanis J.* Kauja, kura varēja nenotikt (Pieminot strēlnieku cīņas Mazās Juglas krastos 1917. gadā). – 30.–39. lpp.

Divi kvalitatīvi raksti veltīti Latviešu Pagaidu nacionālajai padomei (LPNP). Paulis Gavars apskata LPNP dibināšanas peripetijas un tās idejisko evolūciju līdz Latvijas neatkarības pieprasīšanai.⁴ Savukārt Daiņa Poziņa darbs veltīts LPNP starptautiskajai darbībai.⁵

Par LKM gadagrāmatas “pārsteigumu” jāuzskata japāņu vēsturnieces Sonoko Šimas darbs par Japānas–Latvijas attiecībām starpkaru periodā.⁶ Kaut arī raksts ir nedaudz haotisks, tas atsedz Japānas diplomātijas interesi par Latviju kā Padomju Krievijas robežvalsti.

Krišs Kapenieks aplūkojis Latvijas armijas darbību Drisas apriņķī 1920. gadā.⁷ Autors ļoti detalizēti ir aprakstījis karaspēka daļu pārvietošanos, ieturot savu aprakstu labākajās Latvijas militārās vēstures tradīcijās. Raksts būtu pārlicinošāks, ja autors sniegtu ieskatu arī pretinieku armijas plānos, skaitliskajā sastāvā un taktikā. Turklāt nepieciešams rakstam pievienotajām kartēm (97., 98. lpp.) norādīt avotu, pretējā gadījumā var šķist, ka divas no trim kartēm autors zīmējis pats.

Tallinas Universitātes Vēstures institūta direktors Magnuss Ilmjervs pievērsies Vācijas mēģinājumiem iegādāties Igaunijas zemūdenes 1939.–1940. gadā.⁸ Autors atzīmē, ka ārpolitikas krīzes apstākļos, baidoties zaudēt valstiskumu, daļa igauņu politiķu akcentu lika uz Hitlera Vāciju cerībā, ka tā ar savu ietekmi spēs pasargāt Igauniju no okupācijas un boļševizācijas. Bailes no sabiedrības un arī PSRS reakcijas, pēc M. Ilmjerva domām, šim darījumam neļāva notikt.

LKM speciālists Juris Siks turpina iepriekšējā gadagrāmatā aizsākt Latvijas flotes vēstures tēmu, šajā krājumā lasītājam piedāvājot ielūkoties Latvijas kuģu liktenī 1941. gadā,⁹ faktiski 1941. gada otrajā pusē – pēc Vācijas uzbrukuma Padomju Savienībai. Darbs nenoliedzami sniedz daudz jauna faktoloģiskā materiāla mūsu flotes vēsturē, un jācer, ka nākotnē lasītājs saņems arī autora sarakstītu monogrāfiju par šo tematiku.

Poļu vēsturnieka Dariuša Roguta darbs veltīts poļu bēgšanai no NKVD filtrācijas nometnes Kutaisi.¹⁰ Autors pievērsās Viļņas apgabala poļu liktenim, kuri bija nokļuvuši minētajā nometnē. D. Roguts uzsver, ka bēgšana galvenokārt skaidrojama ar vēlmi atgriezties Polijā, izraujoties no padomju “paradīzes” (140. lpp.). Darbs būtu pārlicinošāks, ja autors mēģinātu izskaidrot, vai biežie bēgšanas gadījumi saistīti ar to, ka šie poļi nāca no Viļņas, vai līdzīgi gadījumi bija vērojami arī citiem no Polijas teritorijas nākušajiem gūstekņiem.

⁴ Gavars P. Latviešu Pagaidu nacionālās padomes dibināšana. – 56.–75. lpp.

⁵ Poziņš D. Latviešu Pagaidu nacionālās padomes darbība starptautiskajā arēnā I. pasaules kara beigās 1917.–1918. gadā. – 46.–55. lpp.

⁶ Šima S. Japānas–Latvijas attiecības starp diviem pasaules kariem (Iepazīšanās ar Japānas interesēm Rīgā). – 76.–87. lpp.

⁷ Kapenieks K. Latvijas armijas darbība Drisas apriņķī 1920. gadā. – 88.–106. lpp.

⁸ Ilmjervs M. Neizdevies darījums (Vācijas centieni iegādāties Igaunijas zemūdenes 1939.–1940. gadā). – 107.–119. lpp.

⁹ Siks J. Latvijas kuģu liktenis 1941. gadā. – 120.–133. lpp.

¹⁰ Roguts D. Poļu bēgšana no NKVD (IeM) kontroles-filtrācijas nometnes Nr. 0331 Kutaisi pilsētā 1945.–1946. gadā. – 134.–141. lpp.

Pētījumu sadaļu noslēdz Jāņa Mauriņa raksts par Latviešu Virsnieku apvienības (LVA) izveidošanu un darbības pamatvirzieniem.¹¹ Galvenais izziņas avots ir bijis Virsnieku apvienības arhīva materiāls, kas darbu padara par sava veida LVA hroniku. Kā trūkumu var minēt nekritisku pieeju minētā arhīva dokumentiem, nekonfrontējot tos ar citiem pieejamajiem materiāliem. Darbam netraucētu arī teorētiskā daļa, aplūkojot apvienību kā noteiktu interešu grupu, kas ļautu plašāk palūkoties gan uz LVA, gan iepriekšējā gadagrāmatā autora aprakstīto Latviešu nacionālo partizānu apvienību.

Sadaļu "Formas tērpu vēsture" veido divi krievu autoru darbi, kas veltīti firsta Anatola Līvena vienību¹² un Baltijas landesvēra vācu vienību formas tērpu vēsturei¹³ un sniedz līdz šim maz zināmu un interesantu materiālu šo vienību vēsturē. Pie līdzīga rakstura darbiem pieskaitāms Viktora Kateriniča raksts par bruņucepuru vēsturi,¹⁴ kurā vienkāršā, saprotamā un interesantā valodā izklāstītas šī vienlaikus gan individuālā aizsardzības līdzekļa, gan formas tērpa sastāvdaļas īpatnības. Raksta minuss (kaut gan jāatzīmē, ka pārmetums pienāktos visai gadagrāmatai kopumā) ir neatsaukšanās uz vizuālo materiālu.

No sadaļas "Ieroču vēsture" vēlētos atzīmēt Egīla Gelderiņa pētījumu par latviešu strēlnieku apbruņojumu 1. pasaules kara laikā.¹⁵ Pētījumā detalizēti izskatīta strēlnieku ieroču vēsture, tādējādi aizpildot līdz šim pastāvošo robu latviešu strēlnieku vēsturē. Savukārt sadaļā "Muzeja krājums" Ilzīte Zeltiņa, sniedzot ieskatu faleristikas kolekcijā, iepazīstina ar Latvijas armijas aviācijas un karaflotes speciālo vienību krūšu nozīmēm.¹⁶ Varētu gan vēlēties iepriekš izlasīt, kādas bija "speciālās" vienības aviācijā un flotē, kam bija tiesības nēsāt šādas nozīmes, un kur tās bija jānēsā ("pie krūts" šajā ziņā būs pārāk plašs apzīmējums), īsi sakot – detalizētu krūšu nozīmes kā faleristikas avota aprakstu.

Gadagrāmatu noslēdz "Hronika", kura sastāv no 12 fotoattēliem. Vai tiešām muzejam nav ar ko lepoties savā darbībā, kā tikai prominentu valdības vīru apmeklējumu fotodokumentēšanu? Kāpēc nav sniegts detalizēts ieskats muzeja jaunākajās ekspozīcijās vai daudzajās konferencēs, kas sadarībā ar LKM tiek regulāri rīkotas? Tāpat lietderīgi būtu atspoguļot muzeja līdzstrādnieku paveikto – gan publikāciju, gan konferenču jomā, gan sabiedriski izglītojošās akcijās.

Beigās novēlētu LKM, neskatoties uz krīzes laikiem, sagatavot un izdot gadagrāmatas 10. sējumu, jo šāds militārajai vēsturei veltīts izdevums mums Latvijā ir tikai viens.

Kaspars Zellis

¹¹ *Maurītis J.* Latviešu Virsnieku apvienības (LVA) izveidošana un darbības pamatvirzieni. – 142.–154. lpp.

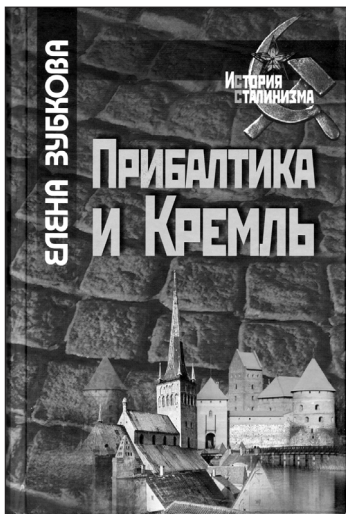
¹² *Līlenurms P.* Līveniešu formas tērps un tā simbolika 1919.–1920. gadā. – 156.–172. lpp.

¹³ *Čapenko A.* Baltijas landesvēra vācu vienību uniforma, pakāpes un atšķirības zīmes 1918.–1920. gadā. – 173.–180. lpp.

¹⁴ *Kateriničs V.* Bruņucepures no 1. pasaules kara laika līdz 1940. gadam (I daļa). – 216.–242. lpp.

¹⁵ *Gelderinš E.* Latviešu strēlnieku apbruņojums Pirmajā pasaules karā. – 192.–214. lpp.

¹⁶ *Zeltiņa I.* Latvijas armijas aviācijas un karaflotes speciālo vienību krūšu nozīmes. – 252.–255. lpp.

Зубкова Е. Прибалтика и Кремль. – Москва: РОССПЭН, 2008. – 351 с. (Zubkova J. Baltija un Kremlis)

2008. gada sākumā Maskavā tika izdota vēstures zinātņu doktores Jeļenas Zubkovas monogrāfija “Baltija un Kremlis”. Šo pētījumu bez pārspilējuma var nosaukt par pēdējā gada nozīmīgāko darbu, ko Baltijas valstu jaunāko laiku vēstures jomā devis kāds Krievijas vēsturnieks. J. Zubkova Baltijas valstu sovietizācijas izpētei ir veltījusi vairākus gadus, izmantojusi Rietumeiropas akadēmisko institūciju finansiālo palīdzību, ilgu laiku pavadījusi Vācijā, kur iepazinusies ar Baltijas valstu historiogrāfiju. Atsevišķus

šīs grāmatas fragmentus autore ir publicējusi jau pirms vairākiem gadiem, kas arī rāda, ka darbam veltīts ievērojams laika posms. J. Zubkova ir ne tikai Krievijas Zinātņu akadēmijas Krievijas vēstures institūta darbiniece un mācībspēks Krievijas Valsts humanitārajā universitātē, bet arī sociāli aktīva personība, kas savu, no Krievijas vadošās politiskās elites ievērojami atšķirīgo viedokli saistībā ar Baltijas valstu vēsturi nav baidījies paust Krievijas plašsaziņas līdzekļos. Taču paust šādu viedokli, kā recenzijas autoram apliecināja vēsturniece, kļūst arvien grūtāk, jo diskusiju intelektuālais līmenis pazeminās un tām tiek piešķirta arvien lielāka politiska nokrāsa. Manā klātbūtnē J. Zubkova atteica savu dalību Baltijas valstu vēsturei veltītā Krievijas televīzijas 1. kanāla sarunu šovā. Skatoties šo raidījumu, nācās konstatēt, ka vēsturniece bija pieņēmusi pareizu lēmumu, jo raidījumā kā “eksperts” piedalījās Krievijas Federācijas Valsts domes deputāts Viktors Alksnis. J. Zubkova pagājušajā gadā bija arī Latvijā – Latvijas Vēsturnieku komisijas 30.–31. oktobrī rīkotajā starptautiskajā konferencē “Okupācijas režīmi Baltijas valstīs (1940–1990): izpētes rezultāti un problēmas” nolasīja referātu “Cita PSRS?: Padomju projekta īpatnības Baltijas republikās 1950.–1970. gadā”.

Monogrāfiju “Baltija un Kremlis” ievada plašs Baltijas valstu historiogrāfijas apskats, kurš apliecina, ka autore ir rūpīgi iepazinusies ar literatūru, kas pieejama krievu, vācu un angļu valodā. Veids, kādā grāmata sarakstīta, neraugoties uz šķietami pasmagu zinātnisku pieskaņu, ļauj to lasīt arī cilvēkiem bez specifiskām vēstures zināšanām. Likumdošanas aktu analīzi labi papildina plaši citāti no 20. gadsimta 40. gadu amatpersonu atskaitēm, laikabiedru atmiņās, kas laikmeta raksturojumam piešķir cilvēciskāku formu. Taču darba mugurkaulu veido dažādos Krievijas arhīvos pieejamo dokumentu izpētē iegūtie rezultāti. Ievērojama daļa šo dokumentu pētniekiem kļūva pieejama tikai 21. gadsimta sākumā, turklāt nevar nepieminēt faktu, ka autorei laimīgā kārtā izdevās piekļūt

dažu arhīvu fondiem, piekļuve kuriem pēdējā laikā pētniekiem atkal tiek liegta.¹ J. Zubkovas pētījums ir arī lielisks orientieris vēsturniekiem, kuri vēlas veikt padziļinātu kāda jautājuma izpēti Krievijas arhīvos. Autore atsaucēs precīzi norāda izmantoto dokumentu atrašanās vietu. Ņemot vērā, ka ar Baltijas valstīm saistīti dokumenti atrodas vismaz piecos dažādos Krievijas federālajos arhīvos, šim aspektam nav maza nozīme. “Grāmata nav par Baltijas valstu sovetizācijas vēsturi, bet par lēmumiem, kas tika pieņemti Baltijas sovetizācijas sakarā, par Kremļa politiku Latvijā, Lietuvā un Igaunijā,” (10. lpp.) – tā savu izvirzīto uzdevumu skaidro pati autore. Šāda uzdevuma izvirzīšana zināmā mērā sniedz atbildi uz jautājumu, kāpēc autore nav veikusi pētniecisko darbu Baltijas valstu arhīvos. Tomēr vienlaikus jākonstatē, ka monogrāfijā ir iekļauts plašs materiāls, kas raksturo vispārējo sociālo un politisko situāciju Baltijas valstīs dažādos laika posmos, kuru reizēm labi papildinātu dokumenti, kas atrodami mūsu arhīvos un turklāt ir krievu valodā.

Autore pētījumā izmantotos materiālus sistematizējusi divās grupās – Komunistiskās partijas un tā sauktās PSRS izpildvaras dokumentos. Sīkāk strukturējot partijas dokumentus, autore izdala šādas apakšgrupas:

1) Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas (VK(b)P) Centrālās komitejas (CK) Politbiroja, Orgbiroja un Sekretariāta sežu protokoli un tiem pievienotie materiāli;

2) VK(b)P CK Latvijas, Lietuvas un Igaunijas biroju priekšsēdētāju atskaites un informatīvi materiāli;

3) Latvijas, Lietuvas un Igaunijas komunistisko partiju pirmo sekretāru atskaites;

4) VK(b)P CK pilnvaroto un inspektoru, kuri bija devušies uz Baltiju dažādās pārbaudēs, ziņojumi;

5) VK(b)P CK Latvijas, Lietuvas un Igaunijas biroju sežu protokoli;

6) PSRS Iekšlietu tautas komisariāta pilnvaroto ziņojumi par stāvokli Latvijā, Lietuvā un Igaunijā;

7) ziņojumi par Baltijas republiku iedzīvotāju politisko noskaņojumu.

Otru oficiālo avotu grupu pārstāv centrālie resori, kuri nomināli bija saistīti ar izpildvaru, – PSRS Tautas komisāru padome (TKP) un Ministru padome (MP), PSRS Valsts plāns, Centrālā statistikas pārvalde, Finanšu un Iekšlietu tautas komisariāti (minsitrijas).

J. Zubkova analizē lēmumu pieņemšanas mehānismu PSRS vadībā, precīzi norādot, ka VK(b)P CK Politbirojā tika tikai formāli apstiprināti dokumenti, kuri jau bija izskatīti VK(b)P CK Orgbirojā un Sekretariātā. Autore atzīmē, ka izsekot visam lēmumu pieņemšanas kompleksam nav iespējams, jo daudzi dokumentu fondi joprojām nav atslepenoti, tāpat daudzi lēmumi vispār rakstiski netika noformēti (11.–12. lpp.). Izvērtējot autores izmantotos avotus, gribētos piebilst, ka ievērojami plašāku priekšstatu par lēmumu pieņemšanas mehānismu PSRS dod arī padziļināta citu, hierarhijas ziņā zemāku PSRS varas institūciju dokumentu

¹ Piemēram, Baltijas valstu okupācijas administrācijas komplektēšanas izpētē būtiskās Krievijas Valsts sociālpolitiskās vēstures arhīva (KVSVA) 17. fonda 138. apraksta lietas – VK(b)P CK Kadru pārvaldes dokumenti (1939–1949).

izpēte – VK(b)P CK nodaļu un atsevišķu komisariātu (ministriju) materiāli. Kā piemēru varētu minēt VK(b)P CK Lauksaimniecības nodaļas dokumentus, kuros precīzi atspoguļojas lauksaimniecības kolektivizācijas un arī 1949. gada marta deportācijas gatavošana, padziļināta šo jautājumu izpēte, analīze un arī likumprojektu sagatavošana, sākot jau ar 1948. gada otro pusi.² Šie dokumenti sniedz arī unikālas liecības par Latvijas PSR amatpersonu attieksmi pret deportāciju un kolektivizāciju, ļaujot loģiski izskaidrot cēloņus, kas lika uz Maskavu vizītē pie J. Staļina 1949. gada janvārī izsaukt Baltijas republiku komunistisko partiju vadītājus. Līdzīgi jau 1940. gada oktobrī Latvijas lauksaimniecības sovetizācijas likumdošanu PSRS vadība uzdeva izstrādāt PSRS Zemkopības tautas komisariātam, un, piemēram, likumprojekta “Par mašīnu traktorū staciju izveidi Latvijas PSR” izstrādes analīze ļauj precīzi fiksēt šī lēmuma patiesos mērķus.

Par J. Zubkova lielāko panākumu uzskatu VK(b)P CK Latvijas, Lietuvas un Igaunijas biroju darbības izpēti. Analizējot dokumentus, kas atspoguļo pirmā – Igaunijas biroja izveidi, autore ļoti precīzi parāda varas hierarhiju tā laika PSRS, akcentē būtiskāko – faktisko varas sadalījumu, izceļot vairākas nianšes, kuras sākotnēji bija iekļautas likumprojektā, bet pēc tam no tā izņemtas. Sākotnējā variantā biroja lēmumi kā obligāti bija paredzēti ne tikai Igaunijas Kompartijai, bet arī TKP (lai arī praksē partijas lēmumi bija obligāti, taču nav zināmi citi gadījumi, kad tas ir fiksēts dokumentā), tāpat birojā netika iekļautas Igaunijas amatpersonas (140.–141. lpp.). Abas pēdējās nianšes no apstiprinātā varianta bija izzudušas, taču faktisko būtību nemainīja – tika izveidota īpaša, augstākā okupācijas administrācijas struktūra, tieši saistīta ar Maskavu. Šajā nodaļā vienīgās neprecizitātes iezagušās vietā, kur autore nosaukusi minēto biroju vadību, rakstot, ka Lietuvas biroja vadītāju M. Suslovu 1946. gada martā nomainīja V. Rjazanovs, bet Latvijas biroja vadītāju N. Šataļinu tānī pašā laikā nomainīja V. Ščerbakovs. Šeit gribētos precizēt, ka Latvijas biroja vadību N. Šataļins atstāja 1945. gada beigās un viņa vietu jau tad ieņēma V. Rjazanovs (nevis V. Ščerbakovs).³

Iepazīstoties ar kopumā veiksmīgo 2. nodaļu “Ilgais 1940. gads: aprišanas tehnoloģija” (īpaši veiksmīga, manuprāt, 1939. gada notikumu analīze), neskaidrības rodas lappusēs, kur autore analizē A. Višinska izstrādātu un V. Molotovam 1940. gada 10. augustā iesniegtu dokumentu “Par valsts un saimniecisko celtniecību Lietuvas PSR, Latvijas PSR un Igaunijas PSR”. Šo dokumentu gandrīz nemainītā veidā PSRS vadība kā VK(b)P CK un PSRS TKP lēmumu 14. augustā esot pieņēmusi. Tālāk autore raksta, ka “*jautājums par zemes nacionalizāciju un zemes reformu 14. augusta lēmumā netika uzstādīts. Vienīgi tika nolemts nesadrumstlot lielās muižnieku saimniecības, uz kuru bāzes nākotnē izveidot valsts parrugsaimniecības*” (102. lpp.). Galvenie “Baltijas jautājumi” esot pieņemti nedēļu vēlāk – 22. augustā, kad arī nolemts, ka maksimālais zemnieku saimniecības lielums būs 30 hektāri. Jāatzīst, ka šo jautājumu J. Zubkova

² KVSVA, 17. f., 138. apr., 8. l., 140. lp.

³ KVSVA, 600. f., 1. apr., 12. l.

pietiekami labi nepārzina, jo okupācijas varas organizētie pseidoparlamentī jau 22. jūlijā zemi pasludināja par valsts īpašumu un noteica saimniecības maksimālo lielumu – 30 hektārus, savukārt Latvijas PSR Ministru kabinets 29. jūlijā pieņēma likumu “Par zemi”, kur jau detalizēti bija atrunāti zemes reformas jautājumi. Savukārt jautājumu par “paraugsaimniecībām”, to saglabāšanu Latvijas Komunistiskās partijas Sekretariāts izskatīja jau 8. augustā, nolemjot līdz 15. augustam veikt šo saimniecību uzskaiti.⁴ Tātad visi galvenie ar agrāro reformu saistītie lēmumi Baltijā jau bija pieņemti ievērojami agrāk, identiskie to pieņemšanas laiki un forma nepārprotami liecina, ka tie jau iepriekš bija izstrādāti un saskaņoti Maskavā (to, ka Baltijas valstīs joprojām ir muižas, varēja izdomāt tikai Maskavā, iztapīgie deklarācijas “par zemi” tulkotāji neuzdrošinājās to apstrīdēt – ja jau Maskava tā saka, tātad ir).

Neraugoties uz konstatētajām neprecizitātēm, atkārtoti jāakcentē, ka J. Zubkovas monogrāfija ir vēl viens drošs solis objektīvas ar Baltijas valstu okupāciju un aneksiju saistītu jautājumu izpētes virzienā. Ļoti būtiski, ka to ir veikusi krievu zinātniece, grāmata ir viena no retajām Krievijā un krievu valodā iznākušajām, kurā atspoguļots objektīvs skats uz 20. gadsimta vēstures notikumiem. Īpaši iepriecina, ka J. Zubkova turpina specializēties Baltijas pētniecības virzienā, pašreiz strādājot ar 20. gadsimta 60. un 70. gadu dokumentiem. Domāju, ka pamatots ir autores novērojums, ka Baltijas valstu vēsturnieki ir pārāk daudz specializējušies un pat “ieciklējušies” noteiktos pētniecības virzienos, vienlaikus piemirstot par citiem. Nenoliedzot tādu jautājumu kā okupācijas un aneksijas politisko aspektu, represiju un deportāciju, nacionālās pretošanās izpētes aktualitāti, jāpiekrīt, ka citām jomām, piemēram, ekonomiskajai un sociālajai vēsturei, pievērsta krietni mazāka uzmanība. Tāpat nav pietiekami paškritiski izvērtēta Baltijas valstu nacionālās elites rīcība kā okupācijas priekšvakarā, tā arī īsi pēc tās. Novēlēsim J. Zubkovi veiksmi, panākumus turpmākajos pētījumos un gaidīsim no viņas jaunu monogrāfiju, veltītu 20. gadsimta 60. un 70. gadiem.

Gatis Krūmiņš

⁴ Latvijas Valsts arhīvs, 101. f., 1. apr., 8. l., 20. lp.

JAUNĀKĀS LITERATŪRAS APSKATS

LĀTVIJAS VĒSTURNIEKU KOMISIJAS RAKSTI
23. sējums

HOLOKAUSTA PĒTNIECĪBAS
PROBLĒMAS LATVIJĀ

Holokausta pētniecības problēmas Latvijā: 2006.–2007. gada pētījumi par holokaustu Latvijā un starptautiskās konferences materiāli, 2007. gada 6.–7. novembris, Rīga. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2008. – 375 lpp.: il. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 23. sēj.)

Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu 23. sējums vienlaikus ir jau sestais holokausta problemātikai veltītais izdevums, kurā šoreiz pētījumi publicēti četrās valodās: latviešu, krievu, angļu un vācu.

Sējumu ievada profesora Aivara Strangas apcerējums, kas veltīts 2007. gadā mūžībā aizgājušajam profesoram Raulam Hilbergam (*Raul Hilberg*; ASV) un viņa milzīgajam ieguldījumam holokausta pētniecībā. Būdam viens no holokausta pētniecības celmlaužiem, R. Hilbergs visu mūžu cīnījās pret šīs tēmas politizāciju. A. Stranga uzsver: “Hilbergs holokaustu pētīja kā izcili godīgs akadēmiķis; daudzi citi no tā veidoja politiku, īpaši tie, kuri 20. gadsimta 50. gados bija pilnīgi klusi, bet kļuva nevaldāmi skaļi pēc gadiem divdesmit, un atkal nevis akadēmisku, bet politisku vai pat materiālu interešu vadīti” (11. lpp.).

Grāmatā ievietoti 2006. un 2007. gadā tapušie pētījumi par holokausta problēmām, kas izstrādāti ar Latvijas Vēsturnieku komisijas finansiālu atbalstu. Jāizceļ A. Strangas apkopojošais pētījums par ebreju iznīcināšanas gaitu nacistu okupētajā Latvijā no 1941. līdz 1945. gadam un vietējo iedzīvotāju dažāda veida līdzdalību tajā, kā arī profesora Andrieva Ezergaiļa (ASV) skatījums uz einzacgrupas komandiera SS brigādefirera Valtera Štālekera (1900–1942) ziņojumiem, kurus profesors pamatoti uzskata par Latvijas holokausta vēstures pētniecības pirmavotu. Saistoša ir Liepājas skolotāja Kalmāna Linkimera (1913–1988) dienasgrāmata, ar kuru iepazīstina Edvards Andersss (ASV) un Rebeka Margolis (Kanāda). 315 rokraksta lappusēs ietvertā jidišā rakstītā dienasgrāmata stāsta par holokaustu Liepājā un to, kā viens no ievērojamākajiem ebreju glābējiem Latvijā sētnieks Roberts Seduls (1906–1945) pilsētas centrā mājas pagrabā Tirgoņu ielā 14 (mūsdienās Tirgoņu iela 22) kopš 1943. gada slēpa 11 ebrejus. Atšķirībā no vairuma holokausta atmiņu, kas tika rakstītas ilgi pēc kara, K. Linkimera dienasgrāmatas liela daļa tapusi pašā notikumu norises laikā vai tūlīt pēc tiem. Pazīstamais holokausta pētnieks Aigars Urtāns

trīs rakstos detalizēti iepazīstina lasītājus ar holokausta notikumiem un ebreju īpašumu ekspropriāciju Abrenes, Madonas un Ludzas apriņķī.

2007. gada 6. un 7. novembrī Rīgā Kara muzejā notikušās Latvijas Vēsturnieku komisijas organizētās konferences “Baltija Otrajā pasaules karā (1939–1945)” laikā nolasītie Matīsa (*Matthew*) Kotta (Norvēģija) un Sergeja Novikova (Baltkrievija) referāti par holokausta tematiku publicēti sējuma otrajā nodaļā. M. Kotts aplūko saistību starp holokaustu Baltijā un SS plāniem nacistu okupētajā Norvēģijā. Savukārt S. Novikovs sniedz Baltkrievijas un Latvijas holokausta historiogrāfijas salīdzinošo analīzi. Grāmatas trešajā nodaļā ievietotas divas Andrieva Ezergaiļa un Kārļa Kangeras sagatavotās dokumentu publikācijas. A. Ezergailis iepazīstina lasītājus ar Gabriela Civjana (Gunārs Cīrulis, 1923–2002) 1942. gada oktobrī Ženēvā (Šveice) sniegto liecību ASV konsulam par holokaustu Latvijā, bet K. Kangeris – ar ebreju darbaspēka izmantošanu Rīgas geto 1943. gadā.

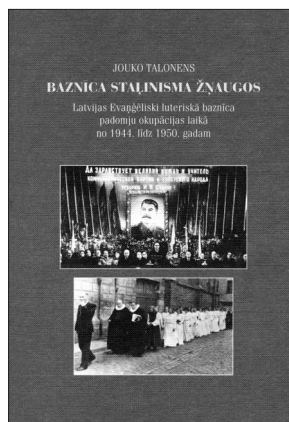
Atsevišķā sadaļā apkopots novadpētnieku veikums. Josifs Ročko apskata holokaustu Daugavpilī un Preiļos, abos rakstos izmantojot gan mutvārdu vēstures materiālus – ebreju traģēdijas aculiecinieku atmiņas, gan arhīvu dokumentus. Divas publikācijas holokausta norisei Jēkabpilī veltījis Uldis Lasmanis, uzskaitot arī visus holokausta laikā nogalinātos un izglābušos ebrejus. Jāatzīmē, ka U. Lasmanis agrākajos Latvijas Vēsturnieku komisijas sējumos veicis apjomīgu darbu, izzinot holokausta gaitu pilnīgi visos Jēkabpils apriņķa pagastos. Grāmatas pēdējā nodaļā ievietots Jāņa Britāna atmiņu vēstījums par ebreju noslepkavošanu Ilūkstes apriņķa Aknīstē un J. Ročko savāktais materiāls par daudzu Latgales ebreju sāpju un ciešanu pilnajām bēgļu gaitām laika posmā no 1941. līdz 1945. gadam Padomju Savienībā, kas viņus atšķīrībā no Latvijā palikušajiem tautiešiem izglāba no nāves.

Lai gan holokausta norise Latvijā jau ir daudz pētīta, Latvijas Vēsturnieku komisijas 23. sējums ir vērtīgs piensums holokausta historiogrāfijā, jo palīdz vēl dziļāk un detalizētāk izprast ebreju iznīcināšanas procesu nacistiskās okupācijas laikā.

Dzintars Ērglis

Talonens J. Baznīca staļinisma žņaugos: Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca padomju okupācijas laikā no 1944. līdz 1950. gadam. – Rīga, 2009. – 332 lpp.

Luterisma mantojuma fonds ir izdevis Helsinku Universitātes Teoloģijas fakultātes baznīcas vēstures profesora Jouko Talonena populārzinātnisku apcerējumu par Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas darbību laikposmā no 1944. līdz 1950. gadam. Darba pamatā ir doktora disertācija, ar kuru kopš 1997. gada varēja iepazīties arī Latvijas lasītājs, jo bibliotēkās bija pieejama J. Talonena mono-grāfija “*Church under the Pressure of Stalinism:*

The development of the status and activities of the Latvian Evangelical-Lutheran church in 1944–1950”

J. Talonenam interese par Latvijas Evaņģēliski luterisko baznīcu (LELB) radās jau 80. gadu vidū, kad viņš pirmo reizi apmeklēja Latviju, bet 1992. gadā viņam bija iespēja iesaistīties projektā par Austrumeiropas baznīcas vēsturi.

Darbs ir iedalīts četrās nodaļās, kurās autors apskata galvenos procesus baznīcas un valsts attiecībās caur Evaņģēliski luteriskās baznīcas vadības prizmu, kas varbūt ierindas lasītājam nedaudz sadrumstalo kopainu par mehānismu, kā padomju režīms pakļāva luterāņu baznīcu.

Pirmajā nodaļā J. Talonens sniedz īsu ieskatu par Evaņģēliski luterisko baznīcu, tās statusu Latvijā 20. gadsimta 20.–30. gados, pirmās padomju okupācijas un vācu okupācijas laikā.

Otrajā nodaļā “Baznīca sava ceļa meklējumos jaunā politiskā un sociālā situācijā (1944. gada jūlijs – 1946. gada februāris)” analizēta situācija 1944. gada otrajā pusē, kad liela daļa mācītāju sakarā ar Sarkanās armijas tuvošanos Rīgai bija spiesta atstāt savas draudzes un doties uz Kurzemi, bet vēlāk emigrēt. Pēc autora aprēķiniem bēgļu gaitās devās ap 55% luterāņu mācītāju (23. lpp.). J. Talonens apraksta, kādās grūtībās atradās LELB, jo tā bija palikusi bez vadības, kura bija spiesta emigrēt uz Rietumiem, kā notika LELB Virsvaldes darbības atjaunošana, kādas grūtības vajadzēja pārvarēt. Arhibīskaps Teodors Grinbergs par savu aizvietošanu pēc tam, kad arī LELB Virsvaldes viceprezidents Edgars Bergs bija atstājis Latviju, nozīmēja Kārli Irbi. Mēs varam gūt plašu ieskatu, kā veidojās K. Irbes attiecības ar no Maskavas atsūtīto reliģisko apvienību dzīves pārraudzītāju Voldemāru Šeškeni, kurš pildīja PSRS Tautas komisāru padomes Reliģijas kultu lietu pilnvarotā Latvijas PSR funkcijas. Autors neizvairās rakstīt arī par tādu sensitīvu jautājumu kā sadarbību ar čekku, par informatoriem/ģeintiem no mācītāju vidus.

Trešajā nodaļā “Baznīcas integrācija padomju sistēmā arhibīskapa Tūra laikā (1946. gada marts – 1948. gada marts)” analizēta arhibīskapa (līdz 1948. gada martam arhibīskapa vietas izpildītāja) Gustava Tūra darbība, viņa pretrunīgā personība un tas, kādu ietekmi tā atstāja uz LELB. 1948. gada martā notika lielas pārmaiņas LELB dzīvē, pēc daudziem gadiem tika sasaukta Sinode, kurā apstiprināta jaunā Baznīcas Satversme atbilstoši padomju režīma prasībām. J. Talonens to novērtē kā “vēl vienu soli Baznīcas asimilācijas procesā padomju sabiedrībā. Baznīca pielāgoja savus noteikumus PSRS likumiem, nosakot savas robežas un iespējas saskaņā ar tā laika juridisko sistēmu. Brīvprātīgi ierobežojot savas garīgās dzīves apjomus” (133. lpp.).

Ceturtajā nodaļā “Baznīcas pakļaušanās staļinisma spiedienam (1948. gada marts – 1950. gada maijs)” autors parāda, ar kādām metodēm padomju režīms turpināja konsekventi realizēt savu politiku attiecībā uz reliģiskajām apvienībām. Galvenās nostādnes, pēc kurām vadījās reliģijas dzīvi uzraugošās institūcijas, bija neatlaidīgi virzīt reliģisko apvienību darbību tā, lai pēc iespējas vairāk sašaurinātu to darbības lauku un ietekmi uz iedzīvotājiem, ierobežotu reliģisko apvienību darbību tikai kulta telpās un tikai reliģiskā kulta piekopus. Neatslābstoši tika veikta reliģisko apvienību un to vadītāju novērošana. Starptautiskie sakari bija atbalstāmi tikai tik

lielā mērā, cik tas bija nepieciešams no Padomju Savienībā propagandētās “pastāvošās reliģijas brīvības” viedokļa. Padomju režīms G. Tūru atzina par piemērotu, lai iesaistītu PSRS organizētajos miera kustības pasākumos, ko arhibīskaps arī labprāt uzņēmās.

Autors, balstoties uz bijušajiem Valsts drošības komitejas materiāliem (krimināllietām), kas tagad atrodas Latvijas Valsts arhīvā, ir apkopojis informāciju par arestētajiem luterāņu mācītājiem, vienlaikus sniedzot arī viņu īsas biogrāfijas.

J. Talonena darbu papildina 34 pielikumi. Tajos lasītājs var atrast to mācītāju sarakstu, kuri palika Latvijā pēc Otrā pasaules kara, uzzināt, kurus mācītājus padomju režīms arestēja no 1944. gada oktobra līdz 1950. gada martam un kāds sods viņiem tika piespriests, var salīdzināt padomju laika un 1938. gada luterisko kazuāliju statistiku, iepazīties ar Latvijas PSR Evaņģēliski luteriskās baznīcas Satversmi u.c. Darbu bagātina fotogrāfijas, kuras autors ir savācis pētniecības braucienos uz ASV, Latviju. Pēc grāmatā ievietotajiem attēliem var spriest, ka arī pašam autoram ir bagātīga fotogrāfiju kolekcija saistībā ar baznīcas dzīvi Latvijā.

Taču jānorāda uz vairākām neprecizitātēm. Daudziem jaunās paaudzes lasītājiem ir vājš priekšstats par padomju režīma institūcijām, tāpēc būtu vēlams lietot to precīzus nosaukumus, piemēram, Voldemārs Šeškens bija PSRS Reliģijas kultu lietu padomes, kas darbojās PSRS Tautas komisāru padomes paspārnē, pilnvarotais Latvijā, bet autors raksta, ka “katrā padomju republikā bija jāveido atsevišķa Reliģisko kultu lietu padome, kurai bija jāsaņem delegāti uz Reliģisko kultu lietu padomi Maskavā” (16. lpp.), dažkārt Šeškens tiek nodēvēts par padomes vadītāju, Kārlis Pugo nebija PSRS Reliģijas kultu lietu padomes direktora vietnieks, savukārt nākamais pilnvarotais Latvijā Jūlijs Restbergs ir nodēvēts par Reliģisko kultu lietu padomes komisāru (190. lpp.). Daudzas neprecizitātes varēja novērst zinātniskais redaktors, piemēram, 19. lpp. runa ir par “Politisko zināšanu un zinātņu popularizēšanas biedrību” (dib. 1947), nevis “Padomju politiskās un zinātniskās propagandas biedrību”, tāpat īsti nevar saprast, kas domāts ar “Kareivīgo ateistu līgu” – vai tā būtu “Karojošo bezdievju biedrība”. Līdzīga problēma ir, autoram rakstot par represīvajām institūcijām. Šajā laika posmā, ja arestēto lietas skatīja Latvijā, tad parasti to darīja LPSR Iekšlietu tautas komisariāta/ministrijas karaspēka Kara tribunāls, nevis padomju kara tribunāls (80. lpp.) vai LPSR Kara tribunāls (84. lpp.). Apsūdzētajiem piemēroja KPFSR (Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas) Kriminālkodeksa pantus, nevis Latvijas PSR (81. lpp.), PSRS (50. lpp.) vai padomju kriminālkodeksa (51. lpp.). Lasītājam var rasties neskaidrības, kas ir domāts ar “ieslodzījumu koncentrācijas nometnē” (203. lpp.), iespējams, autors ar to domā filtrācijas nometni. Tā kā šī grāmata ir izdota 2009. gadā, tad būtu bijis labāk, ja autors, rakstot par 1941. gada jūnija deportācijām, izmantotu jaunākos pētījumus, kuros ir precizēti skaitļi par Latvijas iedzīvotāju zaudējumiem.

Grāmata ir neapšaubāms pienesums Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas un arī Latvijas 20. gadsimta vēstures izpētē.

Rudīte Vīksne

PERSONĀLIJAS

Sveicam jubilejā

VĒSTURNIECEI
RITAI BRAMBEI – 70

Šogad 23. februārī 70. dzimšanas dienu atzīmēja mūsu bijusī kolēģe Dr. hist. Rita Brambe. Pēc LU Vēstures un filoloģijas fakultātes Vēstures nodaļas absolvēšanas līdz pat pensijas gadiem viņas vienīgā zinātniskā darba vieta bija Latvijas vēstures institūts. Garajā darba mūžā R. Brambe ir daudz paveikusi Latvijas vēsturiskās demogrāfijas pētniecībā. Viņas pētījumu galvenā tēma ir 18. gs. beigu un 19. gs. pirmās puses Rīgas pilsētas iedzīvotāju demogrāfiskie un sociālie procesi. 1983. gadā R. Brambe saņēma Latvijas ZA prēmiju par monogrāfiju “Rīgas iedzīvotāji feodālisma perioda beigās. 18. gs. beigas – 19. gs. pirmā puse”. Taču Rīgas vēstures izpētē būtiski ir arī citi R. Brambes raksti, kuru pamatā ir pacietīgs un skrupulozs darbs, vācot, sistematizējot un analizējot dažādos arhīvu dokumentos izliedēto informāciju. R. Brambe ir devusi nozīmīgu artavu Rīgas novadpētnieka J. K. Broces zīmējumu un aprakstu sagatavošanā publicēšanai. Viņa ir gan tulkojusi no vācu valodas un komentējusi daudzus Broces aprakstus, gan arī palīdzējusi organizēt krājuma sagatavošanu izdošanai.

Savukārt tālaika Feodālisma vēstures nodaļas darbinieki joprojām atceras un novērtē, cik rūpīgi un sirsnīgi Rita Brambe veica nodaļas sekretāres pienākumus. Vēlam gaviļniecei daudz laimes, labu veselību un dzīvesprieku vēl daudziem gadiem!

ETNOGRĀFAM SAULVEDIM CIMERMANIM – JUBILEJA

Kad LR Ministru kabineta 2005. gada balvu zinātnē saņēma LZA īstenais loceklis, profesors, valsts emeritētais zinātnieks Dr. habil. hist. Saulvedis Cimermanis par izcilu ieguldījumu Latvijas tradicionālās kultūras un Letonikas avotu pētniecībā, bija “jāinventarizē” viņa zinātniskais devums. Rezultātā radās likumsakarīgs jautājums – kā to var un kad to var pagūt?

Etnogrāfa S. Cimermaņa pētījumu loks ir plašs: Latvijas iedzīvotāju (17.–20. gs.) dzīvesveids un kultūra, latviešu un lībiešu vēstures un etniskās vēstures avoti, baltu un Baltijas jūras somu kultūru kopība, sakari un atšķirība, Latvijas iedzīvotāju tradicionālās nodarbošanās nozares, īpaši tautas celtniecība un zvejniecība, un materiālā kultūra, kultūrainavas veidošanās. S. Cimermanis balstās uz pirmavotu izpēti Latvijas un ārvalstu arhīvos, uz etnogrāfisko ekspedīciju dotumiem. Astoņu monogrāfiju autors, sastādījis un rediģējis 20 grāmatas, publicējis vairāk nekā 600 zinātnisku un populārzinātnisku rakstu. Publicējies Latvijā, Lietuvā, Igaunijā, Krievijā, Somijā, Ungārijā, Vācijā. Starptautiskās somugru biedrības korespondētājloceklis (1973). S. Cimermaņa vadībā aizstāvēts vairāk nekā 10 doktora disertāciju, viņš vadījis vairāk nekā 30 etnogrāfiskās izpētes ekspedīciju. Kopš 1996. gada atbild par žurnāla “Latvijas Zinātņu

Akadēmijas Vēstis” A daļu – sociālās un humanitārās zinātnes. Latvijas Akadēmiskā bibliotēka izplata žurnālu vairāk nekā 200 valstīs.

Saulveža Cimermaņa devums ir Valsts programmas “Letonika” teorētisko pamatu izstrāde (kopš 1995. gada), avotpētniecība. Trīsdesmit divu Letonikas tematikai veltīto LZA izbraukuma sēžu iniciatīva, zinātniskās daļas sagatavošana Rīgā un Latvijas reģionos, piecu Sēlijas kongresu zinātniskās daļas iezīmēšana, konferences un semināri par Letonikas avotiem un lībiešu kultūrvēsturi ir nodrošinājuši akadēmiķim S. Cimermanim lielu autoritāti. Letonika ir atzīta par vienu no prioritārajām Valsts programmām.

S. Cimermanis veic plašu organizatorisko, popularizēšanas un konsultatīvo darbu. 1992.–2000. gadā devis būtisku ieguldījumu valsts īpaši aizsargājamās kultūrvēsturiskās teritorijas “Lībiešu krasts” veidošanā un 1998.–1999. gadā – Valsts programmas “Lībieši Latvijā” izstrādē.

Akadēmiķis S. Cimermanis ir apveltīts ar kolosālu enerģiju. Īpaši tas attiecas uz jaunu avotu izzināšanu. Divi Letonikas kongresi (2005 un 2007) ar viņa vadītajām “avotu sekcijām” iesaistījuši dažādu institūciju un paaudžu zinātniekus. Jaunākais piemērs – rakstu krājums “Kultūrvēstures avoti un Latvijas piekraste. Letonikas otrais kongress” (Rīga, 2008, 382 lpp.).

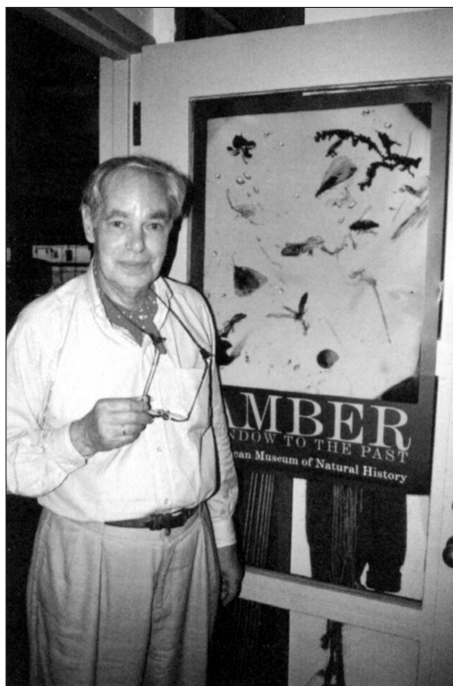
Akadēmiķa enciklopēdiskās zināšanas, nevainojamā atmiņa, aizrautība ir fenomens. Un vēl – reti kurš tik labi pazīst jauno pētnieku paaudzi un tās potenciālu. Ar iejūtību, ar vēlmi konsultēt un palīdzēt. Simpātiski dzirdēt no akadēmiķa cerību “avansu” jaunajiem un cieņas apliecinājumu pagātnes vēsturnieku paaudzei, viņa skolotājiem zinātnē – Marģeram Stepermanim, Teodoram Zeidam. Un nāk prātā doma: *do, ut des*. Dodu, lai tu dotu. Vai, galvenais – *do, ut facias*. Dodu, lai tu darītu.

Ad multos annos!

Jānis Stradiņš

IN MEMORIAM

PROFESORS KURTS VERNERS BEKS (1927–2008)

2008. gada 21. martā Ņujorkā ASV miris profesors Kurts Verners Beks, kurš savu mūžu veltījis dzintara ķīmiskajai izpētei, būdams šajā jomā vadošais speciālists. Viņa zinātniskās intereses bijušas saistītas ne tikai ar organisko ķīmiju, ieviešot praksē infrasarkanu staru spektroskopiju dzintara un citu fosiliju veidu noteikšanai, bet lielā mērā arī ar arheoloģiju. Proti, Kurts V. Beks jau kopš 20. gadsimta 70. gadiem ir pievērsies arheoloģiskajai ķīmiķijai (*Archaeological chemistry*) un 1998. gadā Pasaules dzintara kongresā ziņojis par šajā jomā uzkrājušos zinātnisko literatūru.

Arheoloģiskā dzintara paraugu noteikšana profesoram Kurtam V. Bekam bijis globāla mēroga projekts, jo arheologam pētījumos par dzintara ceļiem nepieciešams pirmām kārtām izzināt savākto arheoloģisko paraugu izcelšanās vietu. Ņemot vērā Kurta V. Beka nopelnus arheoloģiskā dzintara paraugu noteikšanā, viņš jau 1964. gadā kļuvis par Starptautiskās

aizvēstures un senākās vēstures pētniecības asociācijas Dzintara komitejas (*Amber Committee of the International Union for Prehistoric and Proto-historic Sciences*) vadītāju.

Kurts V. Beks karjeru sācis 1957. gadā kā organiskās ķīmijas pasniedzējs Vassara koledžā Poukipsijā (*Poughkeepsie*) Ņujorkā, 1978. gadā tur nodibinot dzintara pētījumu laboratoriju (*The Amber Research Laboratory*). Viņš ir vadījis šajā koledžā arī ķīmijas departamentu (1963–1966, 1969–1971, 1991–1992) un lasījis lekcijas organiskajā ķīmijā līdz pat 1993. gadam. Dzintara pētījumu laboratorijā ik gadus tika noteikta 500 dzintara paraugu izcelsme.

Kurts V. Beks 1964. gadā sāka nodarboties ar Baltijas dzintara (sukcinīts) infrasarkanā staru spektroskopiju, nosakot arī visai plaša spektra izcelsmes dzintaru tā dabiskās atrašanās vietās ģeoloģiskajos slāņos un arheoloģiskajos pieminekļos. Turklāt tika ieviestas arī citas dzintara noteikšanas metodes – nukleārā magnētiskā rezonanse un hronotopogrāfija – masas spektrometrija. Tas viņam netraucēja uzņemties papildus slodzi IUPPS Dzintara komitejas organizēšanā, konsolidējot labākos Eiropas arheologus dzintara atradumu zinātniskā apstrādē un šo materiālu ieviešanā starptautiskā aprītē. Tas tika panākts, organizējot starptautiskus simpozijus un konferences, kurās, pēc viņa teiktā, “tiku iztīrāti un apspriesti starptautiskā līmenī dzintara pētījumu rezultāti un starpdisciplināro studiju vēsturiskie, arheoloģiskie un zinātniskie aspekti, turklāt uzmanību vēršot uz dabaszinātnēm, kuras izmanto fizikāli ķīmiskās metodes dzintara veidu noteikšanā” (no vēstules Dzintara komitejas locekļiem 1994. gada 30. decembrī).

Pirmais šāda tipa kolokvijs norisa jau 1982. gadā Sombathejā Ungārijā. Referātā, kurš balstījās uz milzīgu faktu bāzi – 5000 identificētajiem Baltijas un citu Eiropā sastopamo dzintara veidu paraugiem, profesors Kurts V. Beks atzīmēja, ka 97,5% no tiem veido tieši Baltijas dzintars. Kolokvijam sekoja virkne sadarbības projektu, kas apkopoja Ungārijas bronzas laikmeta un Halštates dzintara kreļļu bagātības.

Drīz pēc tam Kurts V. Beks aizsāka jaunu tēmu, pievēršoties Sicīlijas dzintaram (simetīts). Par to nolasīts referāts Dzintara komitejas organizētajā 2. starptautiskajā konferencē 1990. gadā Prāgā. Atveroties dzelzs priekškarām, konferences darbā tika iesaistīti speciālisti arī no citām bijušajām sociālistiskā režīma valstīm.

Pateicoties itāļu kolēģu aktivitātēm, radās iespēja šāda tipa konferenci organizēt arī Starptautiskās aizvēstures un senākās vēstures pētniecības asociācijas 13. kongresa laikā Forlī Itālijā 1996. gadā, kur dzintara pētnieku referāti tika iekļauti kongresa darba kārtībā. Šajā reizē profesors Kurts V. Beks referēja par Alpu dzintariem (plafelītiem un alingītiem).

Sicīlijas dzintara ķīmiskās struktūras pētījumus Kurts V. Beks padziļina un kopā ar līdzautoru Edīti Stoutu par šo pētījumu rezultātiem referē 2001. gadā Talsos, kur, piesaistot Baltijas studiju veicināšanas apvienību (*Association for the Advancement of Baltic Studies*), tika organizēta 4. starptautiskā konference “Dzintars arheoloģijā”.

Kurts V. Beks pētījis arī Rumānijā savākto arheoloģisko dzintaru, šos paraugus identificējot kā rumenītam piederīgus un nonākot pie slēdziena,

ka rumenīts ir reducēts sukcinīts. Par to tiek nolasīts referāts Dzintara komitejas organizētajā konferencē “Dzintars arheoloģijā” 2006. gadā Belgradā Serbijā.

Kurta V. Beka spalvai pieder arī trīs grāmatas, viena no tām – par Britu salu bronzas laikmeta dzintaru – sarakstīta sadarbībā ar britu arheologu Stīvenu Šennanu (*Amber in Prehistoric Britain. Oxbow Monographs 8, 1991*).

Pārskatot Kurta V. Beka darbu bibliogrāfiju, kas veido 150 vienības, ir redzams, ka viņa pētījumos aptvertas ne tikai visdažādākās arheoloģiskās kultūras, bet arī milzīgas teritorijas ne vien Eiropā, bet arī Tuvajos Austrumos, Āfrikā un Amerikā.

Neskatoties uz ilgstošu slimību, Kurts V. Beks ir strādājis līdz pēdējam kopā ar saviem dzintara pētījumu laboratorijas darbiniekiem un paveicis tikai retai personībai iespējamo. Viņu raksturoja lietišķa prasme organizēt, atrast un piesaistīt realizējamam projektam Eiropas arheoloģijas speciālistus, nepazaudēt tos ikdienas peripetijās, turklāt nestādot sevi augstāk par pārējiem un dziļi cienot cilvēkus par viņu padarīto.

2001. gada septembrī Talsu dzintara konferences laikā profesors Kurts V. Beks kopā ar pārējiem konferences dalībniekiem apmeklēja kā Lapmežciema neolīta apmetni, tā arī Ziemeļkurzemes piekrasti. Būdams Rojā, Ģipkas Baltajā kāpā un citviet piejūras vēju pārpūsto kāpu zonā, tāpat Kolkas piekrastē, viņš bija gandarīts, redzot neskartās dabas skaistumu, latviešu viesmīlību. Arheoloģisko izrakumu vietā Baltajā kāpā un jaunatklātajā Ģipkas A neolīta apmetnē viņš sastapās arī ar dzintara dabiskām izskalojuma vietām Litorīnas laika pārpūsto kāpu zonā.

Profesora paveiktais darbs ir licis pamatu un attīstījis jaunu zinātnes nozari – dzintara ķīmiju, kā arī bagātinājis mūsu planētas arheoloģisko pētniecību ar dzintara paraugu identificēšanas plašajām iespējām.

Ilze Loze

RAKSTU AUTORI

Margarita Barzdeviča – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Valdis Bērziņš – arheologs, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Daina Bleiere – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Juris Ciganovs – vēsturnieks, Latvijas Kara muzejs

Leo Dribins – vēsturnieks, Dr. hist., LU Filozofijas un socioloģijas institūts

Dzintars Ērglis – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Edvīns Evarts – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Ēriks Jēkabsons – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Anete Karlsonē – etnogrāfe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Gatis Krūmiņš – Dr. hist.

Līga Lapa – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Inna Lazdiņa – LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuves krājumu glabātāja

Ineta Lipša – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Ilze Loze – arheoloģe, Dr. habil. hist., LZA korespondētājlocekle, LU Latvijas vēstures institūts

Juris Pavlovičs – vēsturnieks, LU Latvijas vēstures institūts

Jānis Stradiņš – ķīmiķis, zinātnes vēsturnieks, Dr. habil. chem., Dr. hist. h.c., prof., LZA īstenais loceklis, Latvijas Zinātņu akadēmija, LU Latvijas vēstures institūts

Lilita Vanaga – etnogrāfe, LU Latvijas vēstures institūts

Rudīte Viksne – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Antonija Vilcāne – arheoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts

Kaspars Zellis – vēsturnieks

Guntis Zemītis – arheologs, Dr. hist., LZA korespondētājloceklis, LU Latvijas vēstures institūts

Māris Zunde – dendrohronologs, Dr. biol., LU Latvijas vēstures institūts